5

1979

létünk

társadalom
tudomány
kultúra

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

IX. évfolyam, 5. szám, 1979. szeptember—október

„Nem az emberek tudata az, amely létüket, hanem megfordítva, társadalmi létük az, amely tudatukat meghatározza."

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához, Előszó. 1859.

Forum Könyvkiadó, Újvidék

Szerkesztő bizottság

Árokszállási-Borza Gyöngyi szerkesztő
Ing. Bacsi Sándor
Bózsó István
Fehér Kálmán
Fejős I. István
Dr. Györe Kornél főszerkesztő-helyettes
Illés Lajos műszaki szerkesztő
Dr. Matkovics József
Borislav Martin magiszter
Molnár Irén
Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő
Szilágyi Gábor
Szórád György magiszter
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Apró László
Dr. Balla Ferenc
Borza József
Csonti János
Dr. Gyüre István
Földessy László
Franc Lajos
Gere Terézia
Gutási Miklós
Dr. Jankovics József
Kelemen Dezső
Dr. Božidar Kovaček
Borislav Martin magiszter
Dr. Mirnics József
Vladimir Popin
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Szirovica Antal
Dr. Teleki György
Tóth István, a tanács elnöke
Dr. Vajda József
Zrilić Ilona

Szerkesztőségi titkár
Terényi Zsófia

A fedőlapot
Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor tervezték

Készült a Forum nyomdájában, Újvidéken.
A szám kéziratának leadási ideje 1979. augusztus 1.

Megjelent 1979. október 11.
YU ISSN 0350-4158

TARTALOM

Hajnal Katalin — A Kommunista Szövetség munkamódszerében jelentkező változások az önigazgatású szocialista demokrácia rendszerének fejlesztése alapján 725

Rehák László — Vajdaság autonomiájának fejlődési irányzatai 753

Laki László — A nem ipari munkások ipari munkakörnyezetbe való beilleszkedésének pszichikai problémái 765

Bajagić Veronika — A szabad idő korszerű szociológiai értelmezése 782

Jovan Miljuš — Foglalkoztatási politikánk egyes szempontjai 799

Mirko Barjaktarović — Etnológiai kutatások Vajdaságban 806

Bori Imre — A jugoszláviai magyar könyvkiadás 1978-ban 829

Kaća Cvijin — Szecessziós stílustörekvések jelentkezése Szabadka építészetében 837

Jelen és múlt

Zoran Vidaković — A jelenkor tőkés világa 865

Mirnics József — Vajdaság a jugoszláv népfelszabadító háborúban és a szocialista forradalomban — 1943. 877

Nemzetközi szemle

Vinko Trček — A társadalmi-gazdasági továbbfejlődés útkeresése Kínában 899

Fazekas János — A Habsburg elnyomás Erdélyben, I. rész 911

Könyv- és folyóiratszemle

Mészáros Sándor — Dušan Bilandžić: A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság története 935

Jovan Miljuš — Milorad Stanojević: Jugoszlávia és a fejlődő országok 947

Laki Mária — Losonczi Ágnes: Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben 950

Rehák László — Lukács *Történelem és osztálytudat*-ának időszerűsége (a Marksizam u svetu 1978. évi 11—12. száma) 957

Molnár Irén — Dr. R. Smiljković: A társadalmi-politikai szervezetek a JSZSZK-ban 962

Stangl Eleonóra — A Gledište 1979. évi 2. és 3—4. száma 965

* * * — Könyvújdonságok — A Forum Marxista Könyvesboltjának tájékoztatója 968

Hajnal Katalin

A KOMMUNISTA SZÖVETSÉG MUNKAMÓDSZERÉBEN JELENTKEZŐ VÁLTOZÁSOK AZ ÖNIGAZGATÁSÚ SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA RENDSZERÉNEK FEJLESZTÉSE ALAPJÁN

A társadalom történelmi fejlődésének hatása a JKSZ tevékenységi módszereire

Az önigazgatás a jugoszláv szocialista forradalomnak kezdettől fogva szerves részét alkotta. A népfelszabadító háborúban, ill. a forradalom fegyveres szakaszában az önigazgatás a népfelszabadító bizottságok munkájában, valamint a szabad területeken a társadalmi és politikai ügyekben való önrendelkezés és önálló döntéshozatal formájában jut kifejezésre. A népfelszabadító bizottságok új hatalmi szervek voltak, amelyek által a dolgozó tömegek közvetlenül érvényesítették akaratukat. Ezen hatalmi szervek politikai alapját a népfelszabadító mozgalom képezte. A mozgalom irányító magva a munkások és parasztok szövetsége volt, élén a Kommunista Párttal, ami egyben azt is szavatolta, hogy a munkás-paraszt tömegek szociális és politikai törekvései valóra is válnak. Tekintettel, hogy a néphatalmi szervek politikájában a munkásosztály és dolgozó tömegek társadalmi és anyagi érdekei érvényesültek, az új államszervezet nem csak a népfelszabadító háború hatásos eszköze lett, hanem egyre inkább a szocialista forradalom hatalmi eszköze is.

Közvetlenül a háború után, a szükségszerű centralizmus idején is jelen voltak az önigazgatási tényezők, megnyilvánultak társadalmi-politikai rendszerünk fejlődésében. Többek között ez is egyik oka volt a Sztálinnal való összetűzésünknek.

Igaz, abban az időben az önigazgatás még nem a társadalmi fejlődést átfogó konceptusként nyilvánult meg, de a társadalmi gyakorlatban való állandó jelenléte később jó alapot szolgáltatott az önigazgatás kibontakozására a társadalmi élet minden területén.

Az új népi-demokratikus Jugoszláviában a munkásosztály közvetlen vezető szerepe az államhatalmi szervekben, a Kommunista Párttal az élen, vagyis a proletárdiktatúra sajátságos formája és a termelőeszközök következetes, tudatos társadalmasítására irányuló törekvés szavatolták a népi demokrácia szocialista jellegét, bár még erőteljesen éreztették ha-

tásukat a korábbi társadalmi viszonyok maradványai. A szocialista társadalmi viszonyok kiépítése során Jugoszlávia a mai napig több fázison ment át, amelyek a társadalmi-gazdasági és politikai átalakulás egységes, szüntelen folyamatának szerves részét képezik, a szocializmus fejlődésében.

A termelőeszközök, az ipar, a szállítóvállalatok, a bankok, a kereskedelem államosítása, valamint a földreform végrehajtása után bevezettük a szocialista tervgazdálkodást és létrehoztuk a termelőeszközöket irányító állami szervezeteket, melyeknek irányító munkája a dolgozó tömegek tanácsadó részvételére, közreműködésére épült. A Jugoszláv Kommunista Párt forradalmi vezető szerepe kiterjedt a kulcsfontosságú állami és társadalmi pozíciókra. Ezzel párhuzamosan erősödött a dolgozók politikai szövetségének, a Népfrontnak a szerepe is. Abban az időben még igen gyengék voltak a szocializmus gazdasági tényezői, ezért szükség mutatkozott az állam politikai intervenciójára és arra, hogy a Kommunista Párt közvetlenül irányítsa az államapparátust.

A Jugoszláv Kommunista Párt tudatában volt annak, hogy ez az állapot csak átmeneti, vagyis addig tart, amíg fennállnak az objektív társadalmi szükségletek. Így a kommunisták és valamennyi tudatos szocialista erő vállalták, hogy politikai ténykedéssel a demokrácia olyan formáit építik ki, amelyek a dolgozó tömegek számára lehetővé teszik, hogy közvetlenül vegyék kezükbe a társadalmi-gazdasági ügyek irányítását. Az említettek megvalósítása pedig már az első ötéves tervben kezdetét vette.

A kitűzött célok és sikerek elérése ellenére a társadalmi-politikai fejlődésben bizonyos fogyatékosságok is jelentkeztek. Mindenekelőtt gyengült a dolgozó tömegek kezdeményezése és ellenőrzése, emellett a párt és államapparátus azonosulási jeleit tapasztalhattuk stb. A saját gyakorlata és tapasztalata alapján a párt 1949-ben a lokális és szűk területre korlátozott önigazgatás kiterjesztését kezdeményezte. Egyidejűleg nőtt a mind számosabb demokratikus szervek és intézmények (tanácsok és bizottságok) szerepe, amelyek révén a polgárok hatást gyakoroltak a hatalmi szervekre és részt vettek a döntéshozatalukban. A munka- és életproblémák megoldásában való közvetlen részvétellel pedig a közvetlen termelők jogai is gyarapodtak. A pártnak a szocialista viszonyok kiépítésével kapcsolatos határozott álláspontját támasztja alá a JKP Politikai Bizottságának 1949-ben a munkástanácsok megalapításáról hozott döntése. Tanácsadó szervként a munkástanácsot 200 nagy ipari vállalatban alapították meg, hamarosan pedig újabb vállalatokban is 1957. június 27-én született meg az ipari vállalatoknak a dolgozói közösségek részéről történő irányítását szabályozó alaptörvény.

A munkástanácsok megalapításával és egyéb intézkedésekkel a Jugoszláv Kommunista Párt véget vetett az etatista-bürokratikus gyakorlatnak, amely az átmeneti időszakban a „nép nevében" gyakorolt hatalmat szentesítette, és amely azt a nézetet terjesztette, hogy a tömegek részvétele az igazgatásban összeegyeztethetetlen a proletárdiktatúra fogal-

mával. A munkásönigazgatás bevezetése összetett és felelősségteljes feladatot jelentett a párt számára. Felhagyva a közvetlen irányítással, tevékenységének súlypontját a párt a dolgozó tömegek tudatának fejlesztésére, eszmei-politikai, gazdasági és kulturális felemelkedésére helyezte, hogy a munkásosztály vállalhassa és betölthesse történelmi szerepét.

A Jugoszláv Kommunista Párt VI. kongresszusa, azonkívül, hogy a párt nevét Jugoszláv Kommunista Szövetségre változtatta, arról is döntött, hogy a következőkben fokozni kell a közvetlen termelők jogait, tehát nem folytathatjuk a korábbi gyakorlatot.

A párt intézkedéseket tett a társadalmi-politikai szervezetek munkájának, tevékenységének átszervezésére is, hogy minél önállóbban működjenek. A VI. kongresszus után, 1953. februárjában a Jugoszláv Népfront IV. kongresszusának értékelése szerint a frontba tömörült dolgozó tömegek aktivitása a szocialista társadalmi viszonyok fejlődéséért harcolók frontjává fejlődött. A front megváltozott szerepét tükrözi a kongresszus névváltoztatásról hozott határozat: a Jugoszláv Népfront a negyedik kongresszuson a Jugoszláv Dolgozó Nép Szocialista Szövetségére változtatja nevét. „A nyilatkozat és a statútum kiemeli, hogy a Szocialista Szövetség a szocialista politika és szocialista elmélet tömeges és nyilvános tribünje, amely minden polgár számára egyformán lehetőséget ad a társadalmi átalakulás és átszervezés folyamatában való részvételre, tekintet nélkül az ideológiai és egyéb különbségekre, azzal a feltétellel, hogy elfogadja az általános szocialista célokat." (Pregled istorije SKJ, Belgrád, 1963. 549—550. old.).

A Jugoszláv Kommunista Szövetség VII. kongresszusán Tito elvtárs rámutatott, hogy a két kongresszus közötti időszakot a VI. kongresszuson elfogadott irányelv különböző tolmácsolása és meg nem értése jellemzi. A helyzetet súlyosbították Đilasnak a VI. kongresszus határozatairól hangoztatott revizionista magyarázatai, a többpárt-rendszer bevezetésére és a kapitalista társadalmi rend visszállítására tett törekvések. De legyőztük a szocializmusnak ezt a belső ellenségét. A kongresszuson, 1958-ban, elfogadták a Jugoszláv Kommunista Szövetség új programját és statútumát. A program a kommunisták akciófeladatait és társadalmi céljait tartalmazza, valamint azt, hogy milyen feltételek közepette, milyen eszközökkel fejtik ki tevékenységüket és mely problémákat orvosolják.

A JKSZ programja egyértelműen leszögezi, hogy a jugoszláv néphatalom osztályjellege a proletárdiktatúra, amely nem más mint a társadalmi erőt alkotó munkásosztály sajátos szövetsége a többi dolgozóval. A dolgozó nép politikai hatalmának formái sajátságos társadalmi feltételeinkből erednek és a jövőben a termelőerők és szocialista társadalmi tudat belső fejlődésétől függően változnak és fejlődnek tovább. A kommunisták feladata, hogy a szocializmus fejlesztéséért folyó harcban szüntelenül ellenőrizzék saját politikai vonalukat és fokozzák felelősségüket. A szocialista országépítésben az állam többé nem hatalmi eszköz, hanem a közös funkciókat végző szervezet.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség VIII. kongresszusán Tito elvtárs leszögezi, hogy a két kongresszus közötti időszakban kiemelkedő eredményeket értünk el. A szocialista erők, a JKSZ vezetésével, mindenekelőtt a szocialista társadalmi viszonyok átlényegülésében értek el haladást, legfőbb vívmányuk pedig a dolgozó tömegek önigazgatása. A munkásönigazgatás további fejlődése megköveteli a dolgozók jogainak a bővített újratermelésre való kiterjesztését, ahogyan azt alkotmányunk is előirányozza. Szükség mutatkozik tehát a Szocialista Szövetség és a többi társadalmi-politikai szervezet munkamódszereinek tökéletesítésére, fejlesztésére, politikai tevékenységük fokozása érdekében mind a községben, mind pedig a munkaszervezetekben. Erről beszámolójában Tito elvtárs a következőket mondotta: „A Szocialista Szövetségben és a többi társadalmi szervezetben olyképpen kell megszervezni a tevékenységet, hogy a dolgozók itt, ezekben a szervezetekben érvekkel alátámasztva fejtsék ki véleményüket, politikai álláspontjaikat és így foglaljanak állást a legfontosabb társadalmi-gazdasági, politikai, kulturális és más kérdésekben. A politikai tevékenységnek elsősorban az önigazgatási viszonyok további erősítésére és érvényesülésére kell irányulnia. Mindenáron el kell érnünk, hogy a Szocialista Szövetség a szó szoros értelmében politikai tribünné váljon, a társadalmi önigazgatás szervezete legyen, amelynek lényegét, magvát a kommunisták alkotják, akik meggyőző, erős érveikkel a leghaladóbb álláspontokért, a demokratikusért, az önigazgatási szervek munkájának erősítéséért, a közvetlen szocialista demokráciáért szállnak síkra." (Josip Broz Tito beszámolója a JKSZ VIII. kongresszusán — VIII kongres SKJ, 1964. Belgrád, 25. és 31. oldal.)

A két kongresszus közötti időszakban a társadalmi és politikai erők viszonyában jelentős változások történtek, mégpedig az önigazgatás és közvetlen szocialista demokrácia javára. Ezek közül legfontosabbak a gazdasági reform, a JKSZ Központi Bizottságának IV. ülése, a Kommunista Szövetség átszervezése, az alkotmánymódosítások stb.

Jugoszláv Kommunista Szövetség IX. kongresszusának határozatai alapján pártunk harcot indít aktív részvételéért az önigazgatású szocialista társadalom fejlődésében. Harmadik értekezletén a JKSZ meghozta ezzel kapcsolatos eszmei-politikai plattformját, és meghatározta tagságának, szerveinek és fórumainak feladatát. Ugyancsak ezen a konferencián állapították meg azt is, hogy a fiatalok jelentős hányada kívül rekedt a politikai életen, de nem vesz részt az ifjúsági szervezetek munkájában sem. Csekély számban éreztetik hatásukat a Szocialista és a Szakszervezeti Szövetségben, illetve társadalmi-politikai szervezeteink munkájában. A közeljövőben ezeket a fogyatékosságokat feltétlenül ki kell küszöbölnünk — állapították meg a harmadik konferencia részvevői.

A JKSZ Elnöksége Végrehajtó Bizottságának 1972. szeptember 18-án, Tito elnök részvételével megtartott ülésén felülvizsgálták a Kommunista Szövetség politikája valóra váltásának néhány lényeges kérdését és meghatározták, hogy miként fokozható a KSZ egysége, akcióképessége, te-

vékenysége. A párttagsághoz intézett levél a következőket emeli ki: „Forradalmunk jelenlegi szakasza döntő jelentőségű a jugoszláv szocializmus fejlődésének irányára és további sorsára. A kérdés lényege, hogy a munkásosztály válik-e úrrá a társadalmi újratermelés egészén és fő szerephez jut-e társadalmi-politikai döntéshozatalban, avagy azok az erők és viszonyok erősödnek tovább, amelyek ellentétben állnak a munkásosztály, a szocializmus és önigazgatás érdekeivel. Ebben a sorsdöntő pillanatban fokozódik a Kommunista Szövetség felelőssége a társadalmi fejlődés irányáért, a szocialista önigazgatás funkcionálásáért, a munkáshatalom forradalmi jellegének erősítéséért, a társadalmi viszonyok szocialista tartalmáért." (Dokumenti, Nova inicijativa u SKJ, 12. old. a Komunist Kiadóközpontja, 1972.)

A Jugoszláv Kommunista Szövetség X. kongresszusa, A Szocialista önigazgatás továbbépítéséért folytatott harc és a Jugoszláv Kommunista Szövetség feladatai címmel közzétett határozatában rámutat, hogy a szocialista önigazgatásért folyó harcban a KSZ olyan eszmei-politikai koncepció kidolgozását szorgalmazza, amely a termelési és elosztási viszonyokban, a társadalmi-gazdasági viszonyok egészében, a politikai rendszerben, a nemzetek és nemzetiségek közötti viszonyban és a köztársaságok közötti viszonyokban egyaránt gyökeres változásokat hoz... A KSZ ezzel ismételten megerősítette a Jugoszláv Kommunista Szövetség Programjának eszmei-politikai irányvonalát. Ez az irányelv az 1971-es alkotmányfüggelékekben, a JSZSZK alkotmányában, a köztársasági és tartományi alkotmányokban jut konkrét formában kifejezésre, lehetővé téve, hogy az össztársadalmi viszonyok a munkásosztály érdekeire, vezető szerepére épüljenek, a szocialista önigazgatás fejlesztésének és erősítésének szükségességéből induljanak ki.

Szocialista forradalmunk kezdetétől napjainkig tehát a Jugoszláv Kommunista Szövetség társadalmi helyzete lényegesen megváltozott. Szocialista forradalmunk első szakaszában lényegében a szocialista demokrácia egypárt-rendszerét építettük ki bizonyos mértékben, de sohasem sztálinista formájában. Az önigazgatású demokrácia fejlődésével párhuzamosan lényegesen megváltozott a Kommunista Szövetség társadalmi helyzete. A JKSZ határozottan állást foglalt amellett, hogy szakít a Kommunista Szövetség és az államhatalom végrehajtó szerveinek szövetségével (perszonális uniójával) és a továbbiakban a Kommunista Szövetség, mint a munkásosztály élcsapata eszmei-politikai erejét és hatását a társadalomban a nép és dolgozó tömegek soraiban kifejtett tevékenysége révén biztosítja. Ily módon a Kommunista Szövetség egy új típusú demokrácia, az önigazgatású érdekek pluralista demokráciájának tartópillérévé válik.

A proletárdiktatúra és a jugoszláv társadalom forradalmi élcsapata

A Jugoszláv Kommunista Szövetség programdokumentumai meghatározzák a politikai hatalom társadalmi és történelmi lényegét Jugoszláviában, a proletárdiktatúra formáit, amely nem más, mint a munkásosztály sajátságos szövetsége a többi dolgozóval. A dolgozó néprétegek politikai hatalmának formái társadalmi feltételeinkből erednek és a termelőerők, valamint szocialista társadalmi tudat fejlődésével változnak.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség programja félreérthetetlenül mutat rá, hogy proletárdiktatúra fogalma alatt nem a külső államforma és nem egyféle módszer, a politikai rendszernek a kapitalizmusból a szocializmusba, ill. a kommunizmusba való átszervezése értendő, hanem annak osztálypolitikai tartalma. A proletárdiktatúra olyan hatalom és olyan politikai rendszer, amelyben a munkásosztálynak vezető szerepe van. A vezető szerep alatt pedig egy ország politikai erőinek és osztályainak olyan viszonya értendő, amelyek közepette a munkásosztály a többi dolgozóval szövetkezve, társadalmi-gazdasági érdekeinek megfelelően, változtatja és alakítja a társadalmi viszonyokat.

A közvetlen termelők társadalmi-gazdasági érdekei az egész munkásosztály érdekeit tükrözik. A munkásosztály közvetlen szerepe abból ered, hogy ha a munkásosztály fel akar szabadulni a kizsákmányolás alól, akkor az egész társadalmat meg kell szabadítania, mindenféle kizsákmányolástól, a túlhaladott tőkés rendszertől vagy annak maradványaitól. Tehát a munkásosztálynak meg kell változtatnia a társadalom osztályszerkezetét és a társadalmi viszonyokat, amelyek közepette mint osztály létezik.

A termelőeszközök tulajdonjogán alapuló proletárdiktatúrában a munkásosztály nem töltheti be történelmi szerepét, amennyiben nem harcol a termelőerők fejlődéséért, valamennyi gazdasági és politikai tényező felszabadításáért.

A JKSZ X. kongresszusának határozata kiemeli, hogy a IX. és a X. kongresszus között folytatódott a termelőerők fejlesztéséért, a szocialista önigazgatás kibontakozásáért, a jugoszláv népek és nemzetiségek testvériség-egységének, valamint egyenjogúságának erősítéséért, a Kommunista Szövetség vezető eszmei-politikai és avantgarde szerepének megvalósításáért folytatott harc.

A határozat rámutat, hogy a szocialista önigazgatás további erősítésében a Kommunista Szövetség megkülönböztetett figyelmet szentel az eszmei-politikai koncepciónak, a termelési és elosztási viszonyok gyökeres megváltoztatásának, a társadalmi-gazdasági viszonyoknak és politikai rendszernek egyaránt.

A változások lényege, hogy a munkásosztály a gazdasági, politikai és társadalmi életben is domináló erővé lesz. Radikális változások történnek tehát az újratermelés rendszerében, létrejönnek a gazdasági és politikai feltételek, hogy a munkásosztály úrrá legyen a munkán és mun-

ka eredményén. Ezek megvalósítása érdekében kezdeményezte a Kommunista Szövetség a politikai rendszer megváltoztatását.

A termelési viszonyok fejlődésével és a politikai rendszer megreformálásával a föderációban is olyan változások mennek végbe, amelyek tovább erősítik a népek és nemzetiségek, a köztársaságok és tartományok egyenrangúságát, egyidejűleg erősítve felelősségüket tulajdon szociális fejlődésükért és a jugoszláv közösségnek, mint egésznek a fejlődéséért is.

Az említett változások tartalma az 1971. évi alkotmányfüggelékekben, a JSZSZK alkotmányában, a köztársaságok és tartományok alkotmányában jut konkrét formában kifejezésre. A JSZSZK alkotmánya a Jugoszláv Kommunista Szövetség politikai harcának és elméleti ismereteinek szintézise, a Kommunista Szövetség és a többi szervezett szocialista erő határozottságának kifejezője, hogy társadalmi viszonyaink a munkásosztály vezető szerepéből eredően, osztályérdekeinek és céljainak megfelelően alakuljanak. A JSZSZK alkotmánya, valamint a köztársaságok és tartományok alkotmánya erős fegyver a munkásosztály, a dolgozó nép, a népek és nemzetiségek kezében, a társadalmi viszonyok további változtatásáért folyó harcban.

A JKSZ IX. és X. kongresszusa közötti időszak forradalmi harcában kifejtett alkotómunka tapasztalatai még jobban megerősítették a szocialista önigazgatás építésének ellentmondásairól és törvényszerűségéről alkotott korábbi ismereteket. Ebben a forradalmi harcban ismételten beigazolódott, hogy a szocialista önigazgatás az olyan társadalmi viszonyok túlhaladásáért vívott harc, amelyben a dolgozó a munka feltételeitől és tulajdon munkájának eredményétől egyaránt elidegenült. Igazolást nyert, hogy a szocialista önigazgatás a proletárdiktatúra sajátos formája, a szubjektív szocialista erők tudatos tevékenysége a szocialista társadalmi viszonyok fejlesztésében, a kommunista társadalom építésének útján, s mindennek a mozgatója a Kommunista Szövetség által vezetett, önigazgatásilag, politikailag és társadalmilag szervezett munkásosztály.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség a szocialista önigazgatásért vívott forradalmi harcban elsődleges feladatként a következőket jelölte meg:

— az egységes önigazgatási, társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok fejlesztése,

— a munkásosztály döntő szerepének elnyerése az újratermelésben,

— a dinamikus gazdasági és társadalmi fejlődés, valamint az anyagi és társadalmi fejlődés strukturális különbségeinek sikeres túlhaladása.

A szocialista önigazgatás fejlődéséért vívott harc eredménye a társadalmi-gazdasági rendszer fejlesztésében elért haladás. A megtett út tapasztalatai és a KSZ eszmei-politikai ismeretei elengedhetetlenül fontosak a munkásosztály társadalmi felszabadításáért vívott történelmi harc gyakorlati eszközeinek és útjainak meghatározásához.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség és a JKSZ Központi Bizottságának a tizedik és tizenegyedik kongresszus közötti munkájáról szóló jelentés kiemeli, hogy a Kommunista Szövetség és a szervezett szocialista erők tevékenysége a JSZSZK alkotmányában és a X. pártkongresszus

határozataiba foglalt szocialista önigazgatású demokrácia politikai rendszerének mélyreható átalakítására összpontosul. Erőteljes támpontot szolgáltattak ehhez a JKSZ KB Elnökségének 30. ülésén elfogadott álláspontok, amelyeket Edvard Kardelj, A szocialista önigazgatás politikai rendszerének fejlődési irányelvei című tanulmányában és bevezetőjében foglalt össze.

A JKSZ eszmei-politikai aktivitását az alkotmányos elvek és önigazgatási gyakorlat, valamint a dolgozók és polgárok proklamált és tényleges jogai, szabadsága, közötti különbségek leküzdésére helyezte. Politikai rendszerünk reformját az önigazgatási demokrácia osztálytársadalmának érvényesülése, az önigazgatási érdekek demokratikus pluralizmusának elmélyítése, a dolgozó önigazgatási helyzetének megszilárdítása, a szubjektív szocialista erők adekvát szervezettsége és tevékenysége jelenti.

A JKSZ XI. kongresszusán elhangzott beszámolójában Tito elvtárs rámutat, hogy a két kongresszus között eltelt időben micsoda vívmányokkal gazdagodtunk: meghoztuk a társult munka törvényét és megalapoztuk az önigazgatású szocialista demokrácia új politikai rendszerét.

„A Társult munka törvényében lefektetett elvek valóra váltásával a munkásosztály a társadalom tényleges gazdasági, politikai erejévé válik. Dolgozóink és termelőink lesznek — a társultmunka-alapszervezetétől a munka- és eszköztársítás legmagasabb fokáig — a bővített újratermelés és valamennyi társadalmi ügy legfőbb, közvetlen hordozói. Ezzel össztársadalmi fejlődésünkért is vállalják a felelősséget." (Tito elvtárs beszámolója és zárószava, 10. oldal, a Komunist központi kiadója, Belgrád, 1978.)

Az új politikai rendszer lényege a küldöttrendszeren alapuló döntéshozatal, minden szinten és a társadalmi élet minden területén, amely merőben új helyzetet és szerepet biztosít a dolgozónak. Az önigazgatású szocialista demokrácia szilárd rendszere lehetővé teszi a különböző érdekek egybehangolását és a legösszetettebb problémák megoldását is.

Az említett célok eléréséért szükség van a munkásosztály még nagyobb fokú politikai és társadalmi-gazdasági szervezettségére, ami viszont fokozza a JKSZ felelősségét az önigazgatási szervezettség problémáinak gyorsabb megoldásában, mert enélkül nincs előrehaladás sem.

A társadalmi felelősségét szem előtt tartva a Kommunista Szövetség a jövőben is kitartóan küzd minden olyan nézet és gyakorlat ellen, amely tagadja, vagy lekicsinyli a munkásosztály társadalmi szerepét, minden olyan feifogás ellen, amely a dolgozót elidegenítené a munkafeltételek és termelőeszközök irányításától, a gazdasági és társadalmi fejlődés lényeges kérdéseiben való döntéstől.

A Jugoszláv Kommunista Szövetségnek vezető eszmei-politikai szerepét a munkásosztály soraiban, a társult munkában, a társadalmi-politikai szervezetekben és önigazgatási szervekben kell kifejtenie és igazolnia. A Kommunista Szövetség eszmei-politikai harcának fókuszában a dolgozó tömegek életének és munkájának lényeges kérdései állnak.

A társadalmi-politikai szervezettség jelenlegi feltételei közepette a Kommunista Szövetség avantgarde szerepének megvalósulása elsősorban attól függ, hogy milyen mértékben képes a KSZ idejekorán eszmei-politikai állást foglalni a társadalmi-politikai és más szervezeteket foglalkoztató kérdésekben, az állásfoglalás sikerének záloga pedig, hogy mennyire vallják magukénak a Kommunista Szövetség által proklamált nézeteket az említett szervezetek és a polgárok.

A JKSZ-nek, mint a munkásosztály egységes forradalmi szervezetének a demokratikus centralizmus szellemében és elvei alapján állandóan, folytonosan készülnie kell szerepének betöltésére és feladatainak teljesítésére. A kommunistáknak szervezettségi formájukkal és munkamódszereikkel biztosítaniuk kell a munkásosztály történelmi érdekeinek megvalósulását mind a társult munkában, mind pedig az egész társadalomban.

A Kommunista Szövetség munkamódszerére gyakorolt hatás és az önigazgatási viszonyok

A JKSZ vezető eszmei-politikai szerepe a marxizmus forradalmi tanításán, a JKP forradalmi harcának tapasztalatain és vívmányain, a szocialista önigazgatás építésén, a marxista elmélet hazai változatának fejlesztésén alapszik. A Jugoszláv Kommunista Szövetség avantgarde szerepe szorosan összefügg a munkásosztály és a népek érdekeivel, a szocialista forradalom valamennyi szakaszában, de ugyanez készíti fel arra is, hogy társadalmi szerepét a tudományos marxizmusra alapozza, hogy tapasztalataiból kiindulva irányítsa a munkásosztályt, a dolgozó tömegeket a szocialista önigazgatásért folytatott harcban. A Kommunista Szövetség akciószervezet, amely az életet elmélettel szövi át, az elméletet pedig a munkásosztály forradalmi céljainak életre hívásáért, az önigazgatású termelési viszonyokért folyó harccal igazolja. Ebből adódik a Jugoszláv Kommunista Szövetség forradalmi felelőssége a munkásosztály és nép soraiban, a társadalomban betöltött vezető szerepe.

Az osztályharc történelmi fejlődése Jugoszláviában szociális teret adott a munkásosztály élcsapatának, a Jugoszláv Kommunista Pártnak a megszervezésére. Az osztályharc elméletét a tudományos szocializmusból merítette. A pártnak a munkásosztály és a néptömegek iránti viszonyulását pedig számos tényező befolyásolta. A munkásosztály, a parasztság és a haladó értelmiség élcsapatának feladatai közé tartozik az állandó harc a mozgalom egészének érdekeiért. A munkásosztály és a nép iránti viszony valamennyi formájában, továbbá a közvetlen irányítás fázisában és a munkásosztály nevében folytatott tevékenység idején a KSZ mindig is a szocialista forradalom alapvető szubjektuma volt.

Az önigazgatás mint uralkodó társadalmi-gazdasági viszony és mint a társadalmi szervezés egységes rendszere csak a Kommunista Szövetség irányító szerepével valósítható meg, mint ahogy azt a JKSZ programja is leszögezi. Ugyanis a Kommunista Szövetség avantgarde tevékenységét

a munkásosztály soraiban kell kifejteni, bár ennek az elvnek a tiszteletben tartása komoly implikációkkal jár.

A JKSZ-nek választ kell adnia az önigazgatású társult munkában felmerülő lényeges kérdésekre. A kommunisták és a Jugoszláv Kommunista Szövetség példamutatását a munkásosztály és a dolgozó nép vezetésében az elméleti tézisek gyakorlati megvalósításáért és az átmeneti időszak minden szakaszában az önigazgatás céljaiért vívott harcnak kell átszőnie.

Az eszme ereje gyakorlatilag abban nyilvánul meg, hogy mobilizálja és elmélyíti a személyi elkötelezettséget a humánusabb életért, vagyis megadja az ember legfőbb társadalmi értékét. Az ilyen eszmét nem kell senkire sem ráerőszakolni, az ilyen eszme természetes emberi erővé alakul; amint meghódítja az embereket, gondolkodásmóddá, tudatos viselkedéssé lényegül.

A Jugoszláv Kommunista Párt politikai szerepe a munkásosztály soraiban és a néptömegeken belüli tevékenység elveiből adódik. Kifejezésre jut a Kommunista Szövetség kiépítésében, az ideológiai és a konkrét forradalmi akció szintézisében. A pártszervezet eszközei, viselkedési normái, a tudatos kommunista fegyelem révén a kommunisták egyéni akarata integrálódik a tudatos kollektív akarattal, a kollektív tudattal. Az önigazgatású társadalomban a politikai szerep a Kommunista Szövetség avantgarde szerepének szervezett formájaként nyilvánul meg, ill. a kommunisták avantgarde tevékenysége az egész társadalom gyakorlatává és a társult munka uralkodó társadalmi viszonyává válik.

A Kommunista Szövetség vezető eszmei-politikai szerepének dialektikus kapcsolata csupán más megnevezése a Kommunista Szövetség és az önigazgatású társadalom, vagyis az önigazgatású társadalmi-politikai rendszer ilyen viszonyának. A Kommunista Szövetség másfajta szerepe az önigazgatás tagadása volna, vagy fordítva a társadalmi-politikai rendszer egy másfajta típusa a Kommunista Szövetség irányító szerepét tagadná, és a Kommunista Szövetséget egy olyan politikai párttá változtatná, amely a munkásosztály és a nép nevében tényked ne, valójában tehát az etatikus szocializmust képviselné.

Társadalmi haladásunk magába foglalja az élgárda, vagyis a munkásosztály élcsapatának történelmi fejlődését is. A szocialista fejlődés minden fázisában, és ugyanígy a kongresszusokon is a Jugoszláv Kommunista Szövetség meghatározza konkrét eszmei, káderpolitikai és szervezési feladatait, pontosabban: az eszmei-politikai szerepét szavatoló tényezőket. Ugyanezt teszik a köztársasági és tartományi pártszervezetek. A vázoltak mellett a Jugoszláv Kommunista Szövetség eszmei-politikai irányító szerepét még a tagság eszmei-politikai képzésével, elméleti gyakorlati tudásának gyarapításával is erősíti. Ez alatt a Jugoszláv Kommunista Szövetség teóriai alapjainak részletes ismerete, valamint a marxizmus—leninizmus meghatározott területének tanulmányozása értendő, ezenkívül a fontos pártdokumentumok és párthatározatok, a pártfórumok és a JKSZ szerveinek fontosabb döntései.

A Kommunista Szövetség eszmei-politikai kiépítése szorosan összefügg a pártszervezetek fejlődésével, melyre a Jugoszláv Kommunista Szövetség vezető eszmei-politikai szerepének megvalósítása értelmében mint eszmei-politikai kérdésre kell tekinteni. Gondolunk itt elsősorban a Kommunista Szövetség tevékenységi formáira; ezeknek olyanoknak kell lenniük, hogy a szocialista forradalom minden fázisában biztosítsák a konkrét feladatok teljesítését. Emellett a szervezés magában foglalja még a pártszervezet tagjainak és a Kommunista Szövetség vezetőinek rendszeres szervezeti életét. Minden pártszervezet rendszeresen tart összejöveteleket, minden párttagnak és a pártvezetőség minden tagjának pontosan meghatározott feladata van, és ezt az előre meghatározott ütemben teljesítik.

A Kommunista Szövetség káderpolitikájának kialakításához az eszmei-politikai szintre, a kommunista fegyelemre és a tagság struktúrájára kell ügyelni. A Kommunista Szövetség erősítése a politikai akciókban és az öngazgatási harcban kipróbált új tagok felvételével történik.

A JKSZ 1972-ben megtartott második konferenciája rendkívüli jelentőségű. Ezen Tito elvtárs rámutatott, hogy a Kommunista Szövetség reformcéljait nem valósítottuk meg. Az eredeti elgondolás az volt, hogy a nagy és tömeges pártszervezetek helyett kis létszámú alapszervezeteket alakítsunk, amelyek igazi pártéletet élhetnek, a környezetükben felmerülő valamennyi kérdéssel foglalkozhatnak.

Zárószavában Tito elvtárs többek között a következőket mondotta: „Ha a Kommunista Szövetség a munkásosztály élcsapata, akkor a munkásoknak az élgárda soraiban a helye. A Kommunista Szövetséget nem alkothatják csupán a kívülállók, a tisztviselők vagy olyanok, akiknek vajmi kevés köze van a termeléshez. Már maga a kifejezés: a munkásosztály élcsapata azt jelenti, hogy a tagság többségét a munkásosztályhoz tartozók alkotják, ezek pedig a munkások, a dolgozók. (A JKSZ II. konferenciája 11. old., Belgrád, 1972.)

A második konferencia egyebek között a következő feladatokat jelöli meg:

— A Kommunista Szövetség szociális összetételének megváltoztatása, a JKSZ ideológiáját elsajátító és a szocialista önigazgatási viszonyokért harcoló közvetlen termelők felvétele a párttagság soraiba.

— A Kommunista Szövetség feladata olyan káderpolitikát érvényre juttatni, hogy a Kommunista Szövetség szerveiben, a társadalmi-politikai szervezetek vezetőségében, a küldött-testületekben, mindenütt és minden szinten megfelelő arányban képviseljék magukat a közvetlen termelők.

— Ugyancsak a Kommunista Szövetség vezetőségének és szerveinek feladata, hogy minden fontosabb határozathozatal, döntés előtt, a kérdést megvitatás céljából a közvetlen termelők elé terjessze.

— Olyan szervezeti formát kell kiépíteni, amely lehetővé teszi, hogy minden párttag társultmunka-alapszervezetében, kapcsolódjon be a párt-

munkába, mert így a kommunisták szervezetten tevékenykedhetnek a mindennapi feladatok teljesítése és a kérdések megoldása érdekében.

— Kiküszöbölni az ideológiai és elméleti munkában tapasztalható lemaradást.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség egysége a munkásosztály érdekegységén, a Jugoszláv Kommunista (Párt) Szövetség forradalmi hagyományain, a mozgalom érdekeinek megvalósítását célzó kommunista felelősségen és a tudatos kommunista felelősségen alapul. A Jugoszláv Kommunista Szövetség egysége különösen az önigazgatású szocialista társadalom céljainak elérésében jut kifejezésre. A 21. értekezlet előtti időszakban gyengült a Kommunista Szövetség egysége, s ugyanakkor a munkásosztály befolyása is a társadalmi viszonyokra és a szocialista önigazgatási viszonyok újratermelési folyamatára. A 21. értekezlet határozatainak végrehajtásával és Tito elvtársnak a párttagsághoz intézett levelével ezt a folyamatot sikerült megfékezni.

A X. és a XI. kongresszus között a Jugoszláv Kommunista Szövetség mélyreható társadalmi változások mozgatója volt, az alkotmány, a X. kongresszus határozatai és a Társult munka törvénye alapján mozgósította a szervezett szocialista erőket a szocialista önigazgatás kiépítésére.

Az alkotmány és a társult munka törvényéből adódó feladatok szükségessé tették a Kommunista Szövetség és a többi szocialista erő szorosabb integrálását az önigazgatási rendszerben. Előfeltétele volt ez társadalmunk további fejlődésének. Ennek érdekében a társadalmi-politikai szervezeteknek megfelelőbb módon kellett szervezkedniük, munkamódszereiket az alkotmányban meghatározott szerepkörhöz és feladatokhoz kellett idomítaniuk. Ezért a X. kongresszus utáni tevékenységük súlypontját a társultmunka-alapszervezeteiben és helyi közösségekben végzett közvetlen tevékenységre helyezték.

Így ma már bátran állíthatjuk, hogy nagymértékben javult a Kommunista Szövetség szervezettsége és aktivitása a társultmunka-szervezetekben. A társultmunka-alapszervezeteiben a Kommunista Szövetség alapszervezetei egyre többet foglalkoznak a társadalmi-gazdasági és politikai viszonyokkal, ami lehetővé teszi az egységes politikai álláspontok kialakítását és a kommunisták közvetlen akcióját az önigazgatási szervek és testületek munkájában. Egyelőre azonban még nem beszélhetünk az önigazgatási szervek munkájának folyamatos felméréséről, elmarad a rendszeres elemzés, hogy milyen mértékben veszi ki részét a KSZ-szervezet a termelés és elosztás kérdéseinek megoldásából.

A helyi közösségekben tevékenykedő KSZ-alapszervezetek mindeddig nem dolgoztak ki megfelelő munkamódszereket arra vonatkozóan, hogy miként serkenthetnék a kommunisták ténykedését a helyi közösség társadalmi életében, problémáinak megoldásában. Jellemző az is, hogy a társultmunka-alapszervezeti pártszervezetek nem kísérik figyelemmel, milyen tevékenységet fejtenek ki tagjaik a helyi közösségek szerveiben vagy más társadalmi-politikai szervezetekben.

A pártszervezetek és párttagok jelenlegi munkamódszerének értékelése

Szocialista forradalmunk első fázisára jellemző, hogy bizonyos mértékben a szocialista demokrácia egypártrendszerét szorgalmazta. A Jugoszláv Kommunista Párt nagy tekintélynek örvendett, és szerepét már akkor is megosztotta a demokratikus erőkkel, miközben energikusan harcolt a techno-bürokratikus monopolhatalom ellen. Az önigazgatási dekomrácia fejlődésével feleslegessé vált ez a politikai rendszer, ami a Jugoszláv Kommunista Szövetség társadalmi helyzetének változásához vezetett. Véget ért a Kommunista Szövetség végrehajtó szerveinek és az államhatalom végrehajtó szerveinek perszonális uniója (szövetsége). Az új álláspontok értelmében a Kommunista Szövetség eszmei-politikai erejét alkotómunkával, kreatív tevékenység révén kell kifejezésre juttatnia az önigazgatási és küldöttrendszerben, megakadályozva a társadalom további bürokratizálódását. Ez viszont azzal a veszéllyel járt, hogy a Kommunista Szövetség esetleg a társadalmi események peremére szorul mind az önigazgatási társadalmi-gazdasági viszonyokban, mind pedig a küldött-rendszerben, ami a párt és a munkásosztály kapcsolatának gyengülését eredményezné.

A Kommunista Szövetség a X. és XI. kongresszus között a társultmunka-szervezetek küldöttségeinek, valamint a társadalmi-politikai szervezetek, az önigazgatási és a társadalmi-politikai közösségek munkájában kifejtett tevékenységével betöltötte eszmei-politikai szerepét, amelyet a küldöttrendszer kiépítésében vállalt magára. Általánosan értékelve a kommunisták tevékenységét leszögezhetjük, hogy a mindennapi önigazgatási és politikai döntéshozatalban azonban nem jutott kellőképpen kifejezésre elkötelezettségük.

Egyelőre még nem vált gyakorlattá, hogy a KSZ-szervezetek foglalkozzanak a küldött-testületek napirendjére kerülő kérdésekkel, különösen pedig a KSZ-szervezet küldötteinek munkájával és emiatt elmaradt a termelési, a társadalmi-gazdasági és a fontos politikai kérdések megoldására irányuló kommunista kezdeményezés.

A küldöttrendszer sikeres érvényesítése és működése érdekében a Kommunista Szövetségnek szorosabb kapcsolatot kell kiépítenie a többi társadalmi tényezővel. Ez egyben a Jugoszláv Kommunista Szövetség programjában kitűzött célok elérését is szavatolja.

Maga az a tény, hogy politikai rendszerünk az önigazgatású küldöttrendszeren alapul, megköveteli a kommunisták jelenlétét a néptömegek politikai tevékenységében. Demokratikus kapcsolatok rendszerének kiépítésére van szükség. A Kommunista Szövetségnek, mint szervezett önigazgatási erőnek jelen kell lennie az önigazgatási közösségek és más szocialista erők munkájában, demokratikus kapcsolatokra építve az együttműködést, nem pedig külső tényezőként irányítani a tevékenységet.

A fentiek megvalósítása akkor lehetséges, ha megváltoznak a viszonyok a többi társadalmi-politikai szervezetben is, mégpedig úgy, hogy

mindegyik elvégzi a saját feladatát. A közeljövőben tehát ennek szellemében kell a küldöttrendszerben kifejteni a Kommunista Szövetség munkamódszerét. A Kommunista Szövetség ugyanis a mai viszonyok közepette, már nem kényszerítheti rá a küldött-testületekre a saját véleményét és állásfoglalását, hanem tagságával együt szerves, alkotórészévé kell válnia az önigazgatási testületeknek. A kommunistáknak aktív tevékenységet kell kifejteniük, hogy elnyerjék környezetük bizalmát és beválasszák őket a küldöttségekbe. A Kommunista Szövetségnek jelen kell lennie a társadalmi szervezetek választmányában, az önigazgatási közösségek demokratikus küldött-testületeiben. Ezeken a helyeken a kommunista az önigazgatókkal, a szocialista erőkkel, demokratikus vitában küzd politikai álláspontjainak érvényesítéséért. A társadalmi tanácsok, amelyek a küldöttrendszer különböző szintjén alakulnak majd meg, ugyancsak egyik formáját képezik a Kommunista Szövetség és a küldöttrendszer demokratikus kapcsolatának.

Ilyen tevékenységet a Kommunista Szövetség akkor fejthet ki, ha állandóan figyelemmel kíséri a küldöttségek és küldött-testületek napirendjén szereplő kérdéseket, ha lelkiismeretesen továbbítja a bázis véleményét, a bázisnak pedig tolmácsolják a küldöttség vagy testület állásfoglalását. Ezáltal a Kommunista Szövetség is elemezhet bizonyos adatokat, jelenségeket, véleményeket, majd állást foglal és ezzel a párt- vagy a küldött-testület ülésén folyó demokratikus vitában is részt vesz.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség helyzetét alkotmányunk határozza meg. A KSZ az egész társadalom alapvető mozgatóereje, annál is inkább, mivel társadalmi fejlődésünk fő hordozói ma az önigazgatási struktúrák. Nos, ezért olyan fontos, hogy a mozgatóerő az önigazgatási struktúrákon belül legyen, mert fordított esetben megtörténhetne, hogy az önigazgatásellenes struktúrák vennék át a Kommunista Szövetség szerepét. A Kommunista Szövetség tehát jelenlegi politikai rendszerünkben nem lehet az önigazgatási rendszeren kívüli parancsoló, az önigazgatási rendszer feletti hatalom, bár ilyen jelenségek a gyakorlatban még tapasztalhatók. Ennek oka pedig, hogy a Kommunista Szövetség politikailag és alkotó tevékenységével ma még nincs kellően jelen önigazgatási demokratikus rendszerünkben, de a többi társadalmi-politikai szervezet politikájának kialakításából sem veszi ki részét.

Megállapíthatjuk, hogy nem dolgoztuk ki alaposan az önigazgatási küldöttrendszert, nem biztosítottuk annak feltételeit, hogy a küldöttrendszer egyesítse a szervezett szocialisa társadalmi tudatot, pedig ennek eszmei konceptusát már a X. pártkongresszus meghatározta. Ha viszont a JKSZ mint vezető társadalmi erő továbbra is külső tényezőként fejti ki tevékenységét, akkor a döntő fontosságú kérdések rendezésében csak a felszínen marad és a techno-bürokratikus apparátus függelékévé válik, ami ismét deformációkhoz vezetne, sőt egyes végrehajtó szervek, szervezetek és szakszolgálatok kettőzésére is sor kerülne.

A Kommunista Szövetség a társadalmi-politikai szervezetekhez, a társadalmi szervezetekhez, a szakegyesületekhez, a tudományos és hasonló

szervezetekhez, intézményekhez ugyanúgy viszonyul, mint az önigazgatási szervezetekhez és küldöttrendszerhez. Vagyis csak mint ezeknek alkotórésze valósíthatja meg eszmei-politikai irányító szerepét. Az említett szervezeteket foglalkoztató kérdések képezik a Kommunista Szövetség politikáját alkotó elemek második forrását. A Kommunista Szövetség és az említett szervezetek közötti demokratikus együttműködés a párttagok és a szervezetekben tevékenykedő polgárok, dolgozók kapcsolata révén valósítható meg.

Munkájukban és tevékenységükben szabadok és önállóak a szervezetek, de ugyanakkor felelősek tagságuk előtt. Ez előbbi azonban nem jelenti azt, hogy ezek a szervezetek függetlenek a társadalmi tudat többi szocialista tényezőjétől, hanem csupán azt, hogy a demokratikus szocializmus egységes rendszerében a dolgozók és polgárok társadalmi érdekeinek különféle megnyilvánulási formáit fejezik ki. Emiatt a Kommunista Szövetséggel és egymással függő viszonyban vannak.

Társadalmunkban elvileg létrehoztuk ezeket a viszonyokat, a régi ideológia maradványai miatt azonban, mely szerint ezek a szervezetek tulajdonképpen a Kommunista Szövetség áttételei, valamint a társadalmi-politikai szervezetekben a kommunisták tevékenysége iránt tanúsított szektáns viszonyulás miatt, még mindig bizonytalanság tapasztalható a szervezetek, mindenekelőtt egymás közötti demokratikus kapcsolatteremtésében. A Kommunista Szövetség az említett szervezetekkel és a küldöttrendszerrel való kapcsolat hiányában nem építhetne ki reális kapcsolatot a dolgozó tömegekkel és ideológiai szektává válna. Politikai rendszerünk továbbfejlesztésében erősíteni kell ezeket a szervezeteket, biztosítani az egymás közötti, valamint a Kommunista Szövetséggel és a többi társadalmi-politikai szervezettel való demokratikus kommunikáció lehetőségét.

Mint már mondottuk, a Kommunista Szövetségnek állandóan figyelemmel kell kísérnie a küldöttségek, a küldött-testületek, a szakszervezet, a Szocialista Szövetség, a társadalmi tanácsok stb. tevékenységében felmerülő problémákat. Ezeknek sokoldalú felülvizsgálása szolgáltatja a legjobb alapot a Kommunista Szövetség politikai álláspontjainak kidolgozásához. A Kommunista Szövetség tevékenységét tehát az önigazgatási struktúrákban, a küldöttségekben, az önigazgatási érdekközösségek közgyűléseiben, a társadalmi-politikai közösségekben kell továbbfejleszteni és fokozni. A Kommunista Szövetség csak a többi szocialista erővel együttesen felelhet a társadalmi állápotok rendezéséért és az elfogadott határozatok valóra váltásáért. Ily módon a KSZ nemcsak a mindennapos társadalmi ellentmondások megoldására mutat rá, hanem a fejlődési lehetőségeket is jelzi.

A társadalmi-politikai szervezetekben végbemenő változások és a Kommunista Szövetség tagjainak feladatai

Edvard Kardelj tanulmánya és a XI. kongresszus határozatai egyaránt megjelölik a szubjektív szocialista erők feladatait politikai rendszerünk további építésében. A szubjektív erők fogalma alatt a Kommunista Szövetséget, a Dolgozó Nép Szocialista Szövetségét, a Szakszervezeti Szövetséget, a Szocialista Ifjúsági Szövetséget, a Harcosok Szövetségét, a társadalmi szervezeteket, a tudományos szervezeteket, a szakszolgálatokat, a tájékoztatási rendszert és a tömegtájékoztatást értjük. Sürgős feladatunk tehát kidolgozni a szubjektív szocialista tényezők szervezési és munkamódszerét, szem előtt tartva ezek jelentőségét és szerepét az önigazgatás demokratikus mechanizmusában és a küldöttrendszerben.

A Dolgozó Nép Szocialista Szövetsége, a szervezett szocialista társadalmi erők legszélesebb frontja egyelőre még nem foglalta el megfelelő helyét a társadalomban. Ezentúl tehát nagyobb figyelmet kell szentelnünk a Szocialista Szövetség demokratikus szerepének szorgalmazására.

A Szocialista Szövetség elveszítette azt a helyét és szerepét, amelyet a népfelszabadító háború és az újjáépítés idején töltött be társadalmunkban. Ennek következménye, hogy gyengült a kapcsolata a Kommunista Szövetséggel, a többi társadalmi-politikai szervezettel, s így nem tarthatta számon a dolgozók és polgárok mindennapi érdekeit és igényeit.

Ez az állapot a kommunisták és a Kommunista Szövetség szerveinek a Szocialista Szövetség iránti téves viszonyulásából ered. A másik, kicsit sem mellékes tényező az a kettőzött munka, illetve, hogy a Szocialista Szövetség fórumai is ugyanúgy tárgyalnak meg bizonyos problémákat, mint a Kommunista Szövetség. Ezzel pedig a Kommunista Szövetség és a Szocialista Szövetség viszonya igen passzívvá válik.

A felelősséget a Szocialista Szövetség illetékes szerveinek is vállalniuk kell. A Szocialista Szövetség fórumaiban ugyanis az önálló politikai vezetés tendenciája érződik, holott alkotmányunk szerint a Szocialista Szövetség nem önálló politikai szerv vagy hatalom, hanem a szocialista erők demokratikus kezdeményezésének egyeztető, koordináló szerve. Az említettek mellett a Szocialista Szövetség némely szervezeteiben még mindig a fórummunka dominál, s így a vezető beosztásúaknak nincs meg a tényleges kapcsolata a mindennapi problémákkal.

Az eddigi gyakorlat az volt, hogy a Dolgozó Nép Szocialista Szövetségének fóruma, az elnökség és a választmány megvitatták a társadalmi problémákat és véleményezték az államszervek munkáját. A Szocialista Szövetségnek ezt a tevékenységét a jövőben a szakosztályokban kell kifejteni, ahol valamennyi érdekelt társadalmi tényező egyenlően és egyenrangúan részt vehet a vitában.

A népfelszabadító háború idején alakult Népfront, a Kommunista Párt által vezetett szocialista erőket egyesítő szervezet helyébe lépő Szo-

cialista Szövetségnek tovább kell fejleszteni a hagyományt, és a fejlett szocialista önigazgatási társadalom, a szocialista demokrácia megváltozott viszonyaihoz idomítani.

A Szocialista Szövetség az önigazgatás legfejlettebb formája, ahol a különböző társadalmi szervezetek, dolgozók és polgárok érdekei, nézetei találkoznak, s így a Szocialista Szövetség az össztársadalmi érdekeket képviseli. Szerepét csak akkor töltheti be maradéktalanul, ha tömöríti a legszélesebb néprétegeket és a dolgozókat, tekintet nélkül ideológiai nézetkülönbségeikre.

A Szocialista Szövetség egyik legfontosabb feladata tehát demokratikus kapcsolatot teremteni a szocialista társadalmi tudat szervezett erői és az önigazgatási tevékenység között. Ez a feladat pedig megköveteli, hogy a Szocialista Szövetség a küldöttrendszer minden tevékenységi ágazatában jelen legyen és éberen figyelje a napirendre kerülő problémákat. A felmerülő problémákról a Szocialista Szövetség megfelelő szervezeti formáiban kell megbeszélést, vitát folytatni a Kommunista Szövetség, a Szocialista Ifjúsági Szövetség, a Szakszervezeti Szövetség és a többi társadalmi-politikai szervezet aktív részvételével. A szervezett szocialista erők demokratikus frontjának, a Szocialista Szövetségnek olyan tevékenységi formát és munkamódszert kell szorgalmaznia, amely a munkásosztály és a dolgozók széles rétegei számára szavatolja az aktív és kreatív bekapcsolódást a munkába.

A Szocialista Szövetség fogja össze tehát a dolgozók és polgárok, a társadalmi-politikai és társadalmi szervezetek kezdeményezését, a Szocialista Szövetség szerveiben és fórumaiban a szervezett szocialista erők a Kommunista Szövetséggel az élen, demokratikus egységben munkálkodnak közös akcióik érvényesítéséért. Ily módon biztosítható, hogy konkrét kérésekről konkrét vita folyjon az önigazgatási közösségekben, a küldött-testületekben és általában mindenütt, ahol a Szocialista Szövetségnek segítenie kell, hogy a dolgozók, polgárok a felmerülő kérdésekre megtalálják a helyes választ, a legjobb megoldást.

A kongresszusi dokumentumok és Edvard Kardelj tanulmánya alapján a Vajdasági Dolgozó Nép Szocialista Szövetségének 13. választási értekezlete összefoglalta a szervezési, a munkamódszerre vonatkozó és a tevékenykedési feladatokat.

A szocialista demokrácia lényeges kérdése a dolgozók és polgárok közvetlen részvétele a társadalmi problémák megoldásában. Ennek érvényesítésében, a küldöttrendszer minél teljesebb kibontakozásában nagy szerepe és felelőssége van a Szocialista Szövetségnek. A párttagoknak és a Kommunista Szövetségnek a Szocialista Szövetség szerveiben teljesítendő feladatait pedig a VKSZ Tartományi Bizottsága foglalta össze, 1978. október 3-i, harmadik ülésén.

Elsődleges feladat és követelmény, hogy a Szocialista Szövetség a jövőben a dolgozók és polgárok legszélesebb és legtömegesebb önigazgatási formája legyen, ahol a dolgozók a szocialista önigazgatás és ön-

igazgatású demokrácia viszonyai közepette társadalmi érdekeik megvalósításáért harcolnak.

A jövőben a Szocialista Szövetség széles körű eszmei-politikai tevékenységet fejt ki községi, helyi közösségi és alosztályi szerveiben. Ez hozzájárul ahhoz, hogy a dolgozók és polgárok helyesebben értelmezzék, jobban megértsék a szocialista önigazgatás politikai rendszerében bekövetkező változásokat.

Ahhoz, hogy Vajdaság Dolgozó Népének Szocialista Szövetsége ezeket a feladatokat valóra válthassa, nagyobb gondot kell fordítania a szervezésre és változtatni tevékenységi módszerén, mégpedig úgy, hogy minden szinten és mindenkor behatóan foglalkozzon az önigazgatási közösségekben, a társult munkában jelentkező kérdésekkel, a dolgozók és polgárok társadalmi érdekeivel a községben, a helyi közösségben és általában a küldöttrendszer szerveiben, szervezeteiben. Ezeket a kérdéseket elsősorban a Szocialista Szövetség szakosztályainak összejövetelein kell majd megvitatni, de az eredmények érdekében elsősorban a szakosztályok eddigi munkamódszerén kell változtatni. A szakosztályok gyakran tevékenységüket a különböző fórumok irányába fejtették ki, maguk is fórummunkát végeztek, a tevékenység kisebb csoportokra korlátozódott. Ezzel szemben a szakosztályoknak társadalmi akciókat összefogó szervvé kell válniuk. A szakosztály akkor tevékenykedhet sikeresen, ha munkájában olyan küldöttek vesznek részt, akik politikailag és szakmailag is képzettek, és így a napirendre kerülő problémákat sokoldalúan és érdemlegesen ki tudják vizsgálni, megvitatni. A szakosztályok tehát tulajdonképpen szakosított szervek, tevékenységüket az önigazgatási érdekközösségek és a küldött-testületek napirendjén szereplő konkrét kérdésekre összpontosítják, hogy segítsenek a küldötteknek a legjobb megoldások meglelésében. Munkájukban a szakosztályok önállóak.

A viták célja a különböző akciókról folytatott megbeszélés, de a szakosztályok nem hoznak kötelező döntéseket, csak javaslatokat tesznek, olykor több változatban is, és ezeket a küldött-testületek és önigazgatási szervezetek illetékes szervei elé terjesztik. A tevékenység kiterjed az érdekközösségek közgyűlésével, a községi, a tartományi, a köztársasági és a szövetségi képviselőházzal való konkrét együttműködésre, a törvények, az önigazgatási megegyezések és a társadalmi megállapodások előkészítésére, kidolgozására, valamint egyéb általános intézkedések meghozatalára.

A szakosztályok önállóságának és felelősségének fokozásával egyidejűleg változik az elnökség és titkárság szerepköre is. A Szocialista Szövetség titkársága operatív jellegű és folyó ügyekkel foglalkozik, politikai állásfoglalás jog nélkül.

A Szocialista Szövetségnek alkotó hozzáállással kell részt vennie a társadalmi tanácsok létrehozásában. A társadalmi tanácsok a küldöttrendszer elveinek következetes alkalmazásával a demokratikus önigazgatási-társadalmi döntéshozatalt hivatottak biztosítani.

A Szocialista Szövetség küldöttségeket nevez ki a társadalmi taná-

csokba, ami megköveteli, hogy az időszerű társadalmi kérdésekről széles körű, szakavatott politikai vitát folytasson.

A társadalmi-politikai tanácsok funkciójával összhangban a küldöttestületekben és közgyűlésekben a Szocialista Szövetség küldöttei is tevékenykednek. A Szocialista Szövetségre ezért fontos szerep hárul az álláspontok, az irányelvek egyeztetésében, különösen akkor, ha a társult munkát érintő rendszerbeli kérdésekről esik szó.

A nőtanács a dolgozó nő társadalmi, munkaügyi, önigazgatási és politikai affirmálásának kérdéseivel foglalkozik; kezdeményezi és irányítja a szervezett szocialista erők társadalmi akcióit a konkrét kérdések megoldásában. A tanács a szakosztály elve alapján tényked ik.

A küldöttrendszer erősödésével nő a Szocialista Szövetség szerepe is a helyi közösségekben, bár a harmadik ülésen arra is rámutattak, hogy a munkamódszereket, formákat és a tevékenység tartalmát sokhelyütt nem hangolták össze a tényleges érdekekkel és nem biztosították a dolgozók, polgárok tömeges részvételét az őket érintő kérdések nyilvános vitájában.

A Szocialista Szövetség tevékenységét illetően nagy jelentőségük van az alosztályoknak. Az alosztályok képezik azt a munkaformát, ahol a dolgozók és polgárok közvetlenül kinyilvánítják véleményüket, demokratikus, tényekkel alátámasztott vitát folytathatnak, és javasolják a mindennapi kérdések rendezési módját. Az alosztályok megalapításakor ügyelni kell arra, hogy a tagságukat képező dolgozókkal és polgárokkal megfelelő társadalmi tényked ést fejtsenek ki. Jelenleg ugyanis az alosztályok többségének sem a munkamódszere, sem a szervezeti felépítése nem felel meg a fenti követelményeknek.

A helyi közösségi szakosztályok eddigi tevékenysége nem volt kielégítő. Általános vélemény, hogy a szakosztályok aktívabb tevékenysége sikeresen hozzájárulna ahhoz, hogy a dolgozók közvetlenebbül döntsenek az általános és közös fogyasztásra szánt eszközök sorsáról.

A Szocialista Szövetség községi választmányát, a küldöttrendszer elve alapján a társadalmi-politikai szervezetek, a társadalmi szervezetek, a polgárok egyesületei és a Szocialista Szövetség helyi szervezeteinek küldöttei képezik. A községi szervezet, mint széles front, a község társadalmi-gazdasági és politikai fejlődésével kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik, főként pedig azokkal, amelyek a társadalmi-politikai tanács elé kerülnek. A választmány az a hely, ahol az álláspontok, az elképzelések, az érvek és tények elhangzanak, ahol a nézeteket egyeztetik és keresik a legjobb megoldást.

Az alkotmánymódosítások (a föderáció és köztársaságok közötti viszony megváltoztatása, a megbeszélések, a döntéshozatal és a felelősség más módon történő rendszere) megkövetelték, hogy a szakszervezet is felülvizsgálja szerepét és politikai rendszerbeli tevékenységét.

További fejlődésében a szakszervezetnek is erősítenie kell kapcsolatát a dolgozókkal, akcióképességét; az önigazgatási és társadalmi meg-

állapodások, valamint a munkásosztály döntő szerepének, szolidaritásának és egységének érdekében kifejtett tevékenységét. Feladatának sikeres ellátása végett szükség mutatkozik a szakszervezeti munka területi és funkcionális megszervezésére.

A szakszervezet munkamódszeréről széles körű vita folyt az önigazgatások második kongresszusán. Ezúttal is megerősítették, hogy a társultmunka-szervezeteiben mind a társadalmi-gazdasági, mind pedig az eszmei-politikai tevékenység legfőbb hordozója a szakszervezet.

Az önigazgatók második kongresszusán munkásosztályunk az önigazgatási harc új szakaszába lépett. A kongresszuson Tito elvtárs egyebek között a következőket mondotta: „Az önigazgatók második kongresszusának történelmi jelentősége van. Összegezni kell az eltelt két évtized tapasztalatait, felmérni az eredményeket, de ugyanígy a fogyatékosságokat is, amelyek időnként az önigazgatás fejlődését fékezték. Gazdag tapasztalataitokból, ti küldöttek számos példát hozhattok fel erre." (Tito elvtárs beszéde az önigazgatók második kongresszusának I. plenáris ülésén, Republička štampa, 23. oldal, Belgrád, 1971.)

Az önigazgatás a munkásosztály legfőbb osztályérdeke, s ezért a szakszervezetnek megkülönböztetett figyelmet kell szentelni az önigazgatási problémáknak.

A szakszervezet ezt a következő módon valósítja meg:

„— mint szervezet egészében is, és fórumai által is az egyes problémák megoldásán, az álláspontok, platformok, konkrét megoldások definiálásán tevékenykedik;

— az önigazgatási döntéshozatal hordozója és kezdeményezőjeként közös tevékenységi programok kidolgozásán és meghozatalán munkálkodik;

— hozzájárul a társultmunka-szervezetekben felmerülő konfliktusok megoldásához;

— küldöttei és tagjai által az önigazgatási és a döntéshozatali szervekben progresszív megoldásokat javasol, részt vesz az önigazgatási döntések kidolgozásában;

— mint szervezet síkraszáll azért, hogy az igazgatási szervekbe a rátermett dolgozókat válasszák;

— de mindenekelőtt a szakszervezeti tagság körében, a dolgozók gyűlésén, a szakszervezeti összejöveteleken, lehetővé teszi, hogy a dolgozók akarata, érdeke és követelése érvényesüljön". (Dušan Popović-Šane beszámolója az önigazgatók második kongresszusán, Drugi kongres samoupravljača Jugoslavije, 166. oldal, Radnička štampa, Belgrád, 1971.)

A JSZSZK Alkotmánya és a társult munka törvényének meghozatala után lényegesen növekedett a szakszervezet szerepe a társadalmi-gazdasági viszonyok rendezésében és az önigazgatási demokráciában. Ez a szerepkör beépült a társadalmi-gazdasági viszonyok mechanizmusába. A szakszervezet olyan társadalmi-politikai szervezet, amely a munkásosztályt bevonja az újratermelési folyamat problémakörébe.

Eddig a szakszervezet túlnyomórészt a munkaszervezet időszerű prob-

lémáival foglalkozott és ezen a téren figyelemre méltó eredményeket is ért el. Ezzel ellentétben kevésbé hallatta szavát az önigazgatási érdekközösségekben, a helyi közösségekben, a községekben, a küldöttségekben és küldött-testületekben.

Az alkotmányban és a társult munka törvényében körvonalazott társadalmi-gazdasági mechanizmus a szakszervezet fokozott tényke dése nélkül nem működhet sikeresen. Különösen azokon a területeken, ahol a mechanizmus puszta rendszere nem szavatolhat eredményt, mint például az önigazgatási megegyezésekkel és társadalmi megoldásokkal rendezett kérdések. Ezeknek érvényesítését csak demokratikus akciók szavatolhatják. Az alkotmány alapján a szakszervezet némely esetben a tevékenység hordozója, esetleg az önigazgatási megegyezés vagy a társadalmi megállapodás egyik aláírója, ismét máskor a szembenálló felek közvetítője (például munkabeszüntetés vagy hasonló jelenségek esetében).

A szakszervezet fontos feladata még odahatni, hogy a munkásosztály rendelkezzen a megvalósított jövedelem egészével. Ez utóbbi érdekében a Kommunista Szövetségnek küzdenie kell a szakszervezet megerősítéséért az önigazgatási demokrácia rendszerében.

Mivel a szakszervezet eddig csak a munkaszervezeti apróbb ügyekbe avatkozott bele, a jövőben most már arra kell törekednie, hogy a dolgozók széles rétegei bekapcsolódjnak a társult munka egész irányítási folyamatába.

A Kommunista Szövetség eszmei-politikai irányító szerepe csak úgy érvényesülhet, ha a KSZ demokratikus kapcsolatokat, együttműködést teremt valamennyi dolgozóval, és ezzel a szakszervezet feladatainak következetes megvalósítását is szavatolja. Más szóval a Kommunista Szövetség kívülről nem irányíthatja a szakszervezetet. Az elkövetkezőkben olyan társadalmi tanács létrehozásán kell fáradozni, amely lehetővé teszi a szakszervezet eredményes együttműködését az azonos társadalmi problémákban érdekelt többi társadalmi tényezővel.

Az új körülmények közepette megnövekedett a szakszervezet védő szerepe is: a társadalmi újratermelésre és a dolgozó társadalmi helyzetére vonatkozó egész sor elidegeníthetetlen szociális, demokratikus és egyéb jogot gyakorol. A feladat eredményes végrehajtásához a szakszervezetnek és szerveinek úgy kell szervezkedniük, hogy rendszeresen figyelemmel kísérjék a gazdasági és más önigazgatási jogok gyakorlását, a társadalmi újratermelés folyamatában.

A jövőben a szakszervezet az önigazgatási érdekközösségekben, a helyi közösségekben, a községi küldött-testületekben és a küldöttségekben is aktívabb szerepet vállal. Ezen a téren részben önállóan végzi funkcióját, részben pedig küldöttei által, a Szocialista Szövetség keretein belül.

A vázolt feladatok valóra váltásáért a szakszervezeti alapszervezetekben nagy gondot kell fordítani az önképzésre és továbbképzésre, az önigazgatási demokrácia ismereteinek elsajátítására, a tevékenységnek megfelelő szervezeti formák kiépítésére.

Biztosítani kell tehát a szakszervezet aktív tevékenységét politikai életünk valamennyi területén: a küldöttrendszerben, az önigazgatási érdekközösségekben, mindenütt, ahol a dolgozók élnek és munkálkodnak.

A Szocialista Ifjúsági Szövetség Szervezeti felépítését a JKSZ III. konferenciáján határozták meg.

„Az ifjúság szervezése egyidőben két alapon történt. Először lakhely és munkahely szerint, hogy közvetlen formában kifejezésre juttathassa a konkrét gazdasági, szociális, politikai érdekeit, mindennapi szükségleteit, alkotó kezdeményezését és társadalmi-politikai aktivitását. Másodszor sajátos társadalmi szervezetekben, amelyekben az ifjúság sajátos módon valósítja meg és fejleszti haladó társadalmi érdekeit. Ezek a szervezeti formák és aktivitások egységes programelvek és tevékenységi programok alapján, szervezetten együttműködnek a községtől a föderációig." (A JKSZ harmadik konferenciájának határozataiból.)

A Szocialista Ifjúsági Szövetség ma a fiatalok legszélesebb rétegeit öleli fel, politikai rendszerünkben azonban nem nagy szerepet játszik, s ennélfogva az ifjúsági szervezet tevékenysége sem felel meg a társadalmi követelményeknek.

Sok munkaviszonyban levő, dolgozó fiatalt választanak meg a munkástanácsokba, küldöttségekbe és küldött-testületekbe. Ezzel szemben leszögezhetjük, hogy az ifjúsági szervezet alig foglalkozik a küldöttségek napirendjén szereplő kérdésekkel. Ennek oka, hogy egyelőre még fejletlenek a társadalmi-politikai szervezetek a küldöttrendszerrel összekötő viszonyok.

A szervezett szubjektív erőknek, a Kommunista Szövetséggel az élen biztosítaniuk kell azokat a társadalmi feltételeket, amelyek lehetővé teszik, hogy az ifjúság az önigazgatású döntéshozatal szubjektuma, közvetlen részese legyen.

A Szocialista Ifjúsági Szövetség egyik legfontosabb feladata, hogy a fiatalok széles rétegeit bevonja az önigazgatási demokráciába, vagyis a küldöttrendszeren alapuló döntéshozatalba. Az ifjúsági szervezetnek fokozottabban együtt kell működnie a Szocialista Szövetséggel, elsősorban a Szocialista Szövetség szakosztályaival, és aktívabb tevékenységet kell vállalnia a küldöttrendszerben. Az ifjúsági szervezetnek, csakúgy, mint a többi társadalmi-politikai szervezetnek, feladata a Szocialista Szövetség erősítése.

A Harcos Szövetség specifikus szerepet tölt be társadalmunkban. Ez a társadalmi-politikai szervezet a népfelszabadító háborúban és szocialista forradalomban formálódott, és ma is a forradalmi hagyományok ápolásának legfőbb hordozója. A Harcos Szövetség társadalmi-politikai szerepe ezért igen jelentős.

A népfelszabadító háború harcosainak szervezete széles körű társadalmi-politikai tevékenységet fejt ki. Mint tudatos és szervezett szocialista erő részt vesz a szocialista önigazgatás demokratikus társadalmi viszonyainak fejlesztésében. A küldöttrendszerben kifejtett ténykedésével részt kell vennie a társadalmi élet valamennyi kérdésének rendezésében.

Az 1974. évi alkotmány a társadalmi-politikai szervezeteket, mint a küldöttrendszer szerves alkotórészét formailag-jogilag beépítette politikai rendszerünkbe. Emiatt szükség mutatkozik a társadalmi-politikai szervezetek, többek között a Kommunista Szövetség munkamódszereinek megváltoztatására is. A társadalmi-politikai szervezetek egymás közötti demokratikus kapcsolatán kell változtatni.

A JKSZ XI. kongresszusa új, A Jugoszláv Kommunista Szövetség szerepe, feladatai és munkamódszere a szocialista önigazgatású demokrácia politikai rendszerében című fejezete bővítette a pártstatútumot.

A Kommunista Szövetség avantgarde szerepének mindazon a területén meg kell nyilvánulnia, ahol a gyakorlati önigazgatás történik. „A szocialista önigazgatású társadalmi viszonyok fejlesztésében kifejtett tevékenységével a Kommunista Szövetség síkraszáll azért, hogy a munkásosztály, az önigazgatásilag szervezett dolgozók és polgárok legyenek a döntéshozatali folyamat szubjektumai és meghatározó tényezői: a társadalom szocialista önigazgatású integrálásának mozgatóereje, a népek testvériségének és egységének, egyenrangúságának, közösségünk szilárdságának, sikereinek és a szocialista önigazgatású rendszer védelmének legfőbb tényezői." (Tito elvtárs beszámolója és zárószava a XI. kongreszszuson, 220. old. a Komunist kiadóközpontja BGD, 1978.)

A Kommunista Szövetség demokratikus kapcsolatot teremt az önigazgatási szervezetekkel, közösségekkel, a szocialista erőkkel és ily módon mint vezető eszmei-politikai erő lép fel a társadalomban, amely a küldöttrendszer, az önigazgatási szervezetek és közösségek, társadalmi-politikai és társadalmi szervezetek keretein belül tevékenykedik, mégpedig úgy, hogy ezeknek a szervezeteknek a kommunisták is tagjai.

A politikai rendszer szervezeteiben tevékenykedve a Kommunista Szövetség egyben ellenőrzi is aktivitását és politikáját a munkásosztály hosszú távú érdekeinek megvalósítása céljából. A Kommunista Szövetség szervei és szervezetei küldöttségeket és küldötteket választanak társadalmi és társadalmi-politikai szervezetekbe, ahol a küldöttek a Kommunista Szövetség álláspontját képviselik.

A Kommunista Szövetség az önigazgatási szervekben és testületekben, hogy az általános honvédelmi és társadalmi önvédelmi kérdéseket a pártunk ezzel kapcsolatos álláspontjainak szellemében rendezzék.

A Kommunista Szövetség alapszervezetei és szervei szükség szerint megvitatják a társadalmi és társadalmi-politikai szervezetekbe delegált küldötteik és küldöttségeik tevékenységét, a napirendre kerülő kérdéseket és demokratikus véleménycsere útján állást foglalnak. A küldöttségek és küldöttek az így elfogadott álláspontok alapján kötelesek véleményt nyilvánítani az önigazgatási szervekben és szervezetekben. Változás esetén a küldöttek kötelesek a KSZ-alapszervezetet erről tájékoztatni és ha a helyzet úgy kívánja, az alapszervezet ismét megvitatja a kérdést.

A Kommunista Szövetség alapszervezeteiben olyan munkamódszert

kell kiépíteni és alkalmazni, amely serkenti a demokratikus vitát és meghatározott irányt ad az önigazgatási és társadalmi-politikai szervezetek, szakosztályok, társadalmi tanácsok és az önigazgatás minden más megnyilvánulási formájába delegált küldöttek és küldöttségek tevékenységének.

A problémákat demokratikus úton, a társadalmi-politikai szervezetek és a szocialista társadalom más tényezőinek demokratikus és felelősségteljes együttműködésével kell megoldani. A demokratikus folyamatban jelentkező eltérő nézeteket a társadalmi-politikai szervezetek fórumai is megvitatják, majd velük kapcsolatban állást foglalnak. Ma nincs egyetlen olyan társadalmi kérdés vagy probléma, amely iránt a Kommunista Szövetség ne tanúsítana érdeklődést és ne foglalna állást. Alapvető kérdés azonban: Hogyan tevékenykedjen és hogyan angazsálja magát a Kommunista Szövetség az önigazgatás mai viszonyaiban. Csakis demokratikus véleménynyilvánítással, a küldöttrendszer intézményeiben, az önigazgatási szervezetekben és közösségekben, valamint a társadalmi-politikai közösségek küldött-testületeiben.

A társadalmi-politikai szervezetek és a Kommunista Szövetség tevékenységében tulajdonképpen már ez a munkamódszer dominál, de egyelőre még tapasztalhatók eltérések. Emellett a társadalmi-politikai szervezetek és a többi társadalmi struktúra közötti demokratikus kapcsolatteremtés is fejletlen, ami szükségessé teszi, hogy a Kommunista Szövetség a kérdéssel kapcsolatban határozott állást foglaljon, kidolgozza a saját munkamódszerét, és aktívan részt vegyen a többi társadalmi tényező munkamódszerének kidolgozásában.

Ilyen viszonyok és feltételek kialakításával a társadalmi tudat szervezett erői fokozatosan elveszítik azon sajátosságukat, mely szerint a politikai hatalom kizárólagos hordozói, mert az újonnan kialakuló viszonyokban a szervezett erők az önigazgatási és állami döntéshozatal konkrét formáiban a társadalmi tudat tényezőjeként szerepelnek. Az ilyen szerepváltozás lehetővé tette, hogy megszűnjön társadalom-politikai többségre és kisebbségre osztottsága. Igaz, hogy önigazgatási rendszerünkben dolgozók szabadon oszlanak többségre és kisebbségre, de ez a felosztás állandóan változik, attól függően milyen kérdések szerepelnek napirenden. Ily módon a szocialista önigazgatási társadalom eszmei-politikai erői nem az általános politikai megoszlás alapján szervezkednek, hanem a mindennapi önigazgatási döntéshozatalból eredő önigazgatási érdekek alapján. Más szóval az önigazgatók az önigazgatási, döntéshozatal konkrét kérdéseiről határoznak, nem pedig a hatalom monopóljogát élvező személyekről.

A társadalmi-politikai szervezetek a dolgozók és polgárok érdekbeli szervezekedésének megnyilatkozási formái azokon a területeken, ahol ezek az érdekek ideológia, politika, tudomány és általános társadalmi érdek formájában jutnak kifejezésre. Ezzel a szerepkörrel a társadalmi-politikai szervezetek lehetővé teszik, hogy a részleges érdekek egységes társadalmi

érdekké kovácsolódjanak, s eközben alkalom nyílik a társadalom vezető eszmei-politikai erőinek, így a Kommunista Szövetségnek is a széles néprétegekkel teremtett közvetlen kapcsolatára. Ettől a közvetlen kapcsolattól függ az említett erők társadalmi befolyása.

A Kommunista Szövetség a munkásosztály eszmei-politikai érdekeinek kifejezője. Ebből következik, hogy a KSZ az önigazgatási érdekek demokratikus pluralizmusának alkotórésze, nem pedig hatalmi erő. A Kommunista Szövetség tehát olyan mértékben válik a társadalmi többség alkotórészévé, amennyire képes úgy tevékenykedni, hogy eszmei álláspontjait a többség elfogadja. Vagyis a Kommunista Szövetség mint kisebbség nem kényszeríti rá nézeteit a többségre, hanem a demokratikus közösségekben, az önigazgatási demokrácia politikai rendszerében, a küldöttrendszerben, a Szocialista Szövetségben stb. a dolgozókkal együttesen tevékenykedik és ebben nyilvánul meg eszmei irányító szerepe.

A feladatok teljesítése határozza meg a Kommunista Szövetség sajátságos demokratikus munkamódszerét. A KSZ tehát mindenekelőtt és mindenkor küzd a szocializmus és szocialista önigazgatás ellenségei ellen, népeink és nemzetiségeink demokratikus viszonyainak megteremtéséért. A Kommunsta Szövetség a többség érdekeit képező eszmei-politikai célok eléréséért kitartó tevékenységet fejt ki a dolgozók és polgárok szélesebb rétegeinek megnyerésére, de ugyanakkor a saját álláspontjait is korrigálnia kell, mert ez az önigazgatási demokrácia fejlesztésének egyik előfeltétele.

A szubjektív tényezők társadalmi helyzete, szervezettsége és munkamódszere arra irányul, hogy a szocialista önigazgatási társadalmat felkészítse az önigazgatás politikai és ideológiai védelmére.

A KSZ csak úgy töltheti be eszmei-politikai szerepét, ha elnyeri a dolgozók és polgárok bizalmát. Ezt pedig azzal érdemli ki, ha képes rámutatni a társadalmi ellentmondások megoldási módjára, lehetőségeire, a szocialista önigazgatási demokrácia fejlődésének távlataira, vagyis egybe tudja kapcsolni a marxista elméletet a szocialista gyakorlattal, a tapasztalatot és forradalmi következetességet.

Az elkövetkező időszakban meg kell szüntetni a Kommunista Szövetség és más szubjektív erők szektás magatartási formáit és oly módon tevékenykedni, hogy a Kommunista Szövetség a szocialista önigazgatás szubjektumainak belső eszmei politikai erejévé váljon.

A Kommunista Szövetségnek a szocialista forradalom vívmányainak következetes védelmével és fejlesztésével állandóan erősítenie kell szocialista önigazgatási társadalmunk belső egységét.

Következetesen tiszteletben kell tartani a demokratikus centralizmus irányelveit a Kommunista Szövetség belső tevékenységében, új tartalommal gazdagítani ténykedését az álláspontok meghatározásában, a döntéshozatalban, valamint az akcióképesség és felelősség terén.

A Kommunista Szövetség álláspontjainak kialakításából minden párttagnak ki kell vennie a részét. Az alapszervezetekben és a KSZ fórumaiban a politikai álláspontokat és döntéseket vita és véleménycsere

alapján kell véglegesíteni. Az alapszervezet helyett nem dönthetnek többé az aktívák és koordinációs testületek.

A Kommunista Szövetségben a tájékoztatási rendszert úgy kell tovább fejleszteni, hogy a tájékoztatás révén a tagság a KSZ szervezetei és szervei szüntelenül az események sodrában legyenek.

A bírálatot és önbírálatot is tovább kell fejleszteni. A bírálat és önbírálat fejlesztése elősegíti a felelősség és egység erősödését, a fogyatékosságok kiküszöbölését és az eredmények érvényesítését. A kommunista, tényekkel alátámasztott bírálata miatt nem vonható felelősségre.

A Kommunista Szövetség szerveinek tevékenységében biztosítani kell a kapcsolatot a tagsággal és az egész önigazgatási társadalommal, ezért az alapszervezetek és a KSZ szervei között tovább kell építeni a demokratikus kapcsolatokat és fokozni a kölcsönös felelősséget.

A Kommunista Szövetség szervezettsége, munkájának tartalma és eszmei-politikai munkamódszere a társadalmi változásokkal összhangban alakul. A Kommunista Szövetség ott van és ott tevékenykedik, ahol a tömegek társadalmi-politikai és önigazgatási aktivitása történik, s ezért figyelemmel kíséri az önigazgatási szervek, küldöttségek, küldött-testületek, a társadalmi-politikai és társadalmi szervezetek munkáját, a napirendre kerülő kérdéseket.

Felhasznált irodalom

1. A Jugoszláv Kommunista Szövetség programja — Negyedik magyar nyelvű kiadás, Fórum, Újvidék, 1979.
2. Drugi kongres samoupravljača Jugoslavije — Radnička štampa, Beograd, 1971.
3. Druga konferencija Saveza komunista Jugoslavije — Komunist, Belgrád, 1972.
4. Rezolucija Treće konferencije Saveza komunista Jugoslavije
5. A JKSZ X. kongresszusa, Dokumentumok, Fórum, Újvidék, 1974.
6. Savez komunista Jugoslavije i društveno-političke organizacije u procesu razvoja socijalističkog samoupravljanja — Belgrád, 1976.
7. Törvény a társult munkáról — Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1979.
8. E. Kardelj: A szocialista önigazgatás politikai rendszerének fejlődési irányai, Fórum, Könyvkiadó, Újvidék, 1978.
9. Izveštaj o radu Saveza komunista Jugoslavije i CK SKJ između desetog i jedanaestog kongresa, 1978.
10. A JKSZ XI. kongresszusa, Dokumentumok — Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1978.
11. A Vajdasági Kommunista Szövetség tizenhatodik értekezlete — Kiadja a VKSZ Tartományi Bizottsága, Újvidék, 1978.

Rezime

Uticaj razvitka socijalističkog samoupravljanja na metode delovanja SKJ

Samoupravljanje je u jugoslovenskom društvu prisutna od samoga početka oružane borbe narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. Istina ono u početku nije prožimalo sve pore društvenog života, naročito ne u posleratnim godinama kada je dominiralo centralističko upravljanje državnih i partijskih organa.

Komunistička partija Jugoslavije bila je svesna, da je takvo stanje prolazno, da je jedini pravi put razvitka jugoslovenskog društva razvitak socijalističkog demokratskog samoupravljanja, te je ona vremenom nastojala stvoriti uslove u kojima bi radnička klasa neposredno uzela u svoje ruke upravljanje sve širim područjem društvenih i privrednih poslova.

Menjanjem društvenih uslova i izmenama u političkom sistemu do kojih je došlo preuzimanjem vlasti i uloge upravljanja od strane radnika neposrednih proizvođača menja se i društvena uloga Saveza komunista. Ona postepeno gubi svoj karakter partije, koja daje direktive državnim i drugim društvenim organima. Savez komunista postaje činioc u društvu, avangarda radničke klase, koja svojim delovanjem među najširim masama otvara puteve za svestraniji razvitak samoupravljanja, stvara uslove za što neposrednije učešće radnika u upravljanju društveno-političkim tokovima.

I upravo to što Savez komunista više nije vlast iznad državnih i drugih organa, već koordinator delovanja svih organizovanih i progresivnih socijalističkih snaga — znači izmenu uloge i izmenu metoda delovanja SKJ. Da bi tu svoju novu ulogu SK uspešno ostvarila preko svojih organizacija i članova, ona mora biti prisutna u svim društveno-političkim organizacijama, delegatskim skupštinama, i delegatskim telima kao njihov unutrašnji, sastavni deo.

Zusammenfassung

Einfluss der Entwicklung der Selbstverwaltung auf die Tätigkeit des Bundes der Kommunisten Jugoslawiens

Die Selbstverwaltung war in der jugoslawischen Gesellschaft schon am Anfang des nationalen Befreiungskampfes und sozialistischer Revolution, gegenwärtig. Am Anfang — und besonders in den ersten Jahren der Nachkriegszeit, als noch die zentralistische Verwaltung der Staats — und Parteiorgane dominierte — war sie jedoch nicht in alle Poren des Gesellschaftslebens eingedrungen.

Die Kommunistische Partei Jugoslawiens war des provisorischen Karakters dieser Dinge bewusst, und wusste, dass der einzig richtige Weg der jugoslawischen Gesellschaft, die Entwicklung der sozialistischen-demokratischen Selbstverwaltung ist, und hat sich bemüht die Bedingungen, in welchen die Arbeiterklasse unmittelbar in alle Gebiete des gesellschaftlischen und wirtschaftlichen Lebens, die Verwaltung übernehmen kann, zu schaffen.

Durch die veränderte Bedingungen und des politischen Sistems, zu den es durch die Ubernahme der Gewalt und der Verwaltung, seitens der Arbeiter

— unmittelbarer Produzenten — gekommen ist, hat sich selbstverständlich auch die gesellschaftliche Rolle der Kommunistischen Partei, geändert. Sie verliert stufenweise ihren parteischen Karakter, der den staatlichen und anderen gesellschaftlichen Organen, direktiven erteilt. Der Bund der Kommunisten wird zum Gesellschaftsfaktor, Avangarde der Arbeiterklasse, die durch ihre Wirkung zwischen den breitesten Massen der Gesellschaft, die Bedingungen der immer vielseitigerer Entwicklung der Selbstverwaltung und direkterer Teilnahme der Arbeiter in der Verwaltung aller gesellschaftlicher und politischer Strömungen hervorbringt.

Eben diese Karakteristik, das nämlich der Bund der Kommunisten keine Macht über den Staat und anderer Organe ist, sondern der Koordinator aller organisierter und progressiver sozialistischer Kräfte, bestätigt die Anderung ihrer Rolle und Arbeitsmethoden. Um diese Rolle erfolgreich zu gestalten, muss der Bund in allen gesellschaftlichen und politischen Organisationen; Delegatsversammlungen und anderen Institutionen der Delegate, als ihr integraler Teil, gegenwärtig sein.

Rehák László

VAJDASÁG AUTONÓMIÁJÁNAK FEJLŐDÉSI IRÁNYZATAI

1.

Az autonómia immár visszavonhatatlanul bevonult a társadalomtudományok szóhasználatába, de konvergens értelmezést eddig nem kapott, s világviszonylatban a jövőben sem várható az autonómia tartalmának közelebbi egységes meghatározása. Ma már az autonómia, az önigazgatás olyan sokrétű gyakorlatot jelöl, s a múlthoz viszonyítva még kiterjedtebb tudományos igényű feldolgozásban és megvilágításban részesül, hogy egyenesen követelmény az alapvető érthetőség érdekében előrebocsátani a jelenkor szerzőjének, hogy a sokféle lehetséges autonómia közül milyenre gondol, milyen értelemben használja az autonómia szakkifejezést.

Még vagy három évtizeddel ezelőtt az autonómia elsősorban a politikai rendszerre, a politikai hatalom gyakorlásának módozatára vonatkozott. Így mint az államberendezés területén jelentkező politikai, gazdasági, jogalkotási és joggyakorlási tevékenység és más vonatkozású társadalmi tartalmat jelző viszonyrendszer, elsősorban az alkotmányjog, a közjog, a politikai szociológia, és a politikai tudományok tárgyalták. Századunk derekán még a közigazgatás lokális (alapszintű) hatásköri önállóságát is csak elvétve jelölték autonómiával. Különösen az alkotmányjog művelői fektettek súlyt arra, hogy megkülönböztessék a hatalmi-hatósági gépezet meghatározott szintjének hatásköri önállóságát és az alkotmányos rendszer által szabályozott átfogóbb tartalmi viszonyok rendszerének viszonylagos önigazgatási jogát és lehetőségét.

Ma már a szocialista önigazgatással mint társadalomalakító gyakorlattal aligha azonosíthatjuk, legalábbis Jugoszláviában az autonómiát. A munkatársítás kialakítása kapcsán és az önigazgatásnak mint átfogó társadalmi viszonyrendszernek a szintjén azonban már beszélhetünk jövedelmi autonómiáról, a munka eredményeivel való autonóm rendelkezésről.

De világviszonylatban is, a szervezettség és a legkülönbözőbb fajtájú szervezeteket vizsgálva, különösen ha szem előtt tartjuk azok tagoltságát, strukturáltságát, valamint dinamikus voltukat, vagyis azt a körülményt, hogy működnek és hatást fejtenek ki, s eközben módosítják szervezettségi felépítésüket, minduntalan tudomásul kell vennünk a részegységek sajátos voltát. Ezek a folyamatok szembetűnően jelen vannak valamennyi szervezetben: az állami gépezet felépítésében, a gazdasági szervezetekben, a hadsereg kialakításában, a politikai pártokban és társadalmi szervezetekben. Egy-egy elméleti és sajátos módszerbeli közelítés különbözőképpen fogalmazza meg ezeket a folyamatokat, de alapvetően azonos lényegre tapint az általános rendszerelmélet, amikor bevezeti az alrendszerek fogalmát, a vezetéselmélet és a munkaszervezéstan, amikor a döntéshozatal autonómiájáról fejti ki meglátásait, a fejlett és nagyobb államok esetében (a gyakorlati követelmények alapján jelentkezik az elméleti-elvi okfejtés és tanítás kialakulása is) előtérbe kerülnek a különböző módon elnevezett regionális szempontok. A nemzetközi munkásmozgalomban, a forradalmi munkáspártok egymás közti viszonyában és együttműködésében ugyancsak szó esik az autonómiáról.

Egészen általánosítva, a társadalmi folyamatok mechanizmusának dialektikája és sajátos társadalmi volta, alapvetően magába zárja az egész és a rész, a társadalmi csoport, illetve a társadalmi osztály és az egyedi elhatározás, törekvés viszonyát. Ezeknek a megkerülhetetlen körülményeknek a felismerése és értelmezése eltérő intenzitással, de állandóan jelen van a marxizmusban, mint a társadalmi cselekvés és elmélet lényeges tartozéka. Ennek kapcsán jutnak kifejezésre ma is a marxizmus további fejlődésében jelentkező válaszutak, a valódi marxi értelmezés és annak revíziói között. Gondoljunk pl. Engels befejezetlen, késői tanulmányára az erő szerepéről a történelemben, és Lukácsnak a húszas években kifejtett nézeteire a szubjektum (egyesek szerint Hegeltől egészen Fichteig viszonyuló megfogalmazási elemekkel) szerepéről, valamint arra a forradalmi társadalmi gyakorlatra, amelyet a cári Oroszországban kibontakozott októberi proletárforradalom vagy a mi szocialista forradalmunk képvisel, de más hiteles szocialista vagy szocialista távlatokat mutató gyökeres társadalmi forradalmak is felszínre vetnek világviszonylatban, és amelyet annak idején Lenin neve, a mi esetünkben pedig Tito neve fémjelez. Az autonóm cselekvés, különböző szinten a szükségszerű történések viszonya, egymásra hatása, a jelenkor marxizmusának ha nem is alapvető, de lényeges kérdése.

Jogosan állapíthatjuk meg tehát, hogy az autonómiát többféleképpen kell értelmezni. Tartományunk autonómiája ma már csak egy válfaja az autonómia különböző értelmezésének. A fejlődés igen sokoldalúan előtérbe hozza a társadalmi valóság mind több területén és a legkülönbözőbb vonatkozásában az autonómia elvét és gyakorlatát.

2.

Ma bizonyára távolabb vagyunk az autonómia egységes értelmezésétől, mint a múlt század végén és századunk elején. Mégis az államitársadalmi közösség kialakítására vonatkozó autonómia többféle értelmezése és a közel sem valami kiterjedt megvalósulása ellenére — az ilyen értelembe vett autonómia a valóságban még nagyobb eltérést mutat, mint a föderáció vagy konföderáció esetében, ahol szintén minden megvalósulás, ha nem is eset a maga nemében, nehezen általánosítható gyakorlati megvalósulást jelent — mégiscsak, legalább alapvető jellemzőiben megfogható. Végeredményben tehát kétféle autonómiáról beszélhetünk: területi és perszonális autonómiáról. Mindkét elképzelés, (ennek alapján megvalósított vagy legalábbis megvalósítási szándék alapján) jelen van a szocializmusért harcoló munkásmozgalomban.

A forradalmi és marxista munkásmozgalom lenini irányvonala ingadozás nélkül a területi autonómiáért és önigazgatásért száll síkra. A területi autonómia elvi álláspontjából kiindulva Lenin és harcostársai szembeszegültek a II. Internacionálé igen tekintélyes pártjával, az osztrák és a német munkáspárttal, amely a nemzeti kérdés kapcsán legtöbbet foglalkozott az autonómiával, először elméleti síkon, majd odahatott, hogy elképzeléseit gyakorlatilag is valóra váltsa, a dualista monarchia tőkés viszonyaiban. A perszonális autonómia által, mint alapvető megoldással vélték az osztrák marxisták kiküszöbölni a nemzeti ellentmondásokat és létrehozni a proletariátus osztályszolidaritását, szabad utat nyitva ezáltal — ahogy fogalmazták — a tiszta osztályharc kibontakozásának. Az osztrák marxista nézetek (amelyek a nemzeti jelleget és érdeket elsősorban mint a kulturális intézmények létesítése iránti igényt, mint azok pénzügyi ellátottságának biztosítását és igazgatási lehetőségét fogták fel) gyakorlati valóra váltása azonban lesújtó eredménnyel járt Morvaországban.

Az elméleti meggondolások elemzése és részbeni valóra váltása alapján Lenin jogosan hangsúlyozza, hogy a kulturális vagy perszonális autonómia képtelen megoldani és összehangolni a nemzeti érdekeket. Ennek az elképzelésnek a gyakorlati megvalósulása egyenesen intézményesített keretet ad a nemzeti burzsoáziának, hogy a nemzeti hovatartozás alapján eszmei befolyása alá vonja az adott nemzeti közösség nemcsak nyárspolgárságát és parasztságát, de a munkásosztályát is, és nemzeti türelmetlenséget szítson a munkások között, gátolva az osztályszolidaritás széles körű kialakítását.

Lenin azért is szegült szembe az osztrák marxistákkal és az általuk javasolt gyakorlati megoldással, mert a nemzeti kérdést sokkal komolyabban, a minden osztályra kiterjedő társadalmi érdekként fogta fel, amely annyira átszövi a korszerű társadalmi viszonyokat, hogy nem kapcsolható ki a proletáriátus osztályharcából, hanem századunkban is a szocializmusért vívott harc egyik lényeges alkotórésze. Humánusabb és igazságos társadalom csak úgy hozható létre, ha humanizáljuk a

nemzeti közösségek és a különböző nemzetiségű emberek közötti kapcsolatokat is, s ez nem csak magának a munkásosztálynak, de a dolgozók nagy többségének is érdeke. Ezért is hangsúlyozza Lenin, hogy a proletariátus lép a polgári osztály örökébe a nemzeti felszabadítás harcaiban és az igazságos, humánus nemzeti viszonyok kialakításában. Ezért képezi századunkban a nemzeti felszabadítás és a nemzeti egyenrangúságért folytatott küzdelem a proletariátus szocialista harcának szerves részét.

A nemzeti lét és ebből fakadóan a nemzeti érdek mindig társadalmi és osztályjellegű. A kommunista társadalom megteremtéséhez vezető úton a nemzeti viszonyok emberi kibontakozást biztosító voltának megteremtése nemcsak egy adott nemzeti közösség munkásosztályának mint társadalomalakító erőnek, illetve az egész nemzeti közösségnek az érdeke, hanem közös szükséglet és közös érdek minden nemzeti kollektivitás szemszögéből mindenütt, ahol több nemzeti közösség egymásra utaltságában élnek egyazon átfogóbb vagy szűkebb társadalmi közösségben (állami, gazdasági vagy helyi jellegű közösségben) és azt mint élő, alakuló közösséget tovább építik. Ebből következik, hogy Lenin nemhogy a perszonális autonómiát, hanem még a kizárólagos nemzeti mérce figyelembe vétele alapján megoszló területi jellegű, homogén nemzeti rezervátumokat (kifejezése: „a nemzeti gettó") is kifogásolta, s inkább a területi autonómiát szorgalmazta, amelyet az egyes részek messzemenő önigazgatása jellemez.

Megjegyezzük, hogy Lenin és forradalmi munkáspártja, már akkor is ezt vallotta, amikor még szóba sem került, hogy a szocialista forradalom esetében a többnemzetiségű ország szövetségi államberendezésű legyen. Ezért is hódít tért a területi autonómia mint tartós megoldás és reálisan járható út mindenütt, ahol valódi, nem pedig látszateredményeket akarnak elérni a domináló társadalmi erők a társadalmi viszonyok emberhez méltó kialakításában.

Mai felismeréseink alapján Lenin századeleji újszerűsége, a korabeli forradalmi munkásmozgalmon belül képviseli a valódi marxi megközelítést az autonómia elmélete és gyakorlata kérdésében azért, mert a nemzettel kapcsolatban is a lényegre tör. Ezért veti el a nemzeti törekvések kulturális, esetleg politikai területre való zsugorítását és a perszonális autonómiát mint gyakorlati megoldást. Lenin és a valódi marxisták a teljes társadalmi átalakulást tartották szem előtt, s ezért a nemzeti viszonyokban is a proletariátus társadalmi helyzete és döntő befolyása, vagyis a proletárdiktatúra lényege volt a mérvadó. Ez a komplexitás tükröződik Antonio Gramsci, Roza Luxemburg, Szabó Ervin, Dimitrije Tucović és más kiváló marxista forradalmár nézeteiben és tevékenységében is. De századunk derekán, a marxizmusnak mint elméletnek és társadalmi gyakorlatot irányító és értelmező szemléletnek felfelé ívelésekor ismételten affirmálódik a komplexitás, a totalitás elve, mint a valóban marxi hozzáállás lényeges jellemzője.

A jelenkor számára a perszonális autonómia elmélete és gyakorlata

tárgytalan. Igaz, volt rá kísérlet, hogy a polgári erők bevezessék az első világháborút lezáró békeszerződésekkel (a ruszinokra és a kucovahokra vonatkozóan), a nemzetközi kötelezettségek azonban csak holt rendelkezések maradtak. Ma a perszonális autonómia jogtörténeti kategória, míg a területi autonómia élő valóság, noha igencsak különböző társadalmi tartalmat jelöl.

3.

Vajdaság autonómiájának igénye nem újkeletű. Mint komplex társadalmi viszonyrendszert, további alakítási és szabályozási lehetőséget, eltérő történelmi-társadalmi helyzetben, más-más domináló társadalmi erők által különbözőképpen fogalmazták meg. Mégis volt olyan kísérlet, amely folytonosságot vélt felfedni a Vajdaság autonómiájának kialakítása iránti korábbi igény és a szocialista társadalmi adottságokban megvalósuló autonómia között. A polgári koncepció (pontosabban, a különböző polgári elképzelések) és a forradalmi munkásmozgalom által tudatosan megfogalmazott elképzelések, ill. a fegyveres forradalmi harcban létrehozott autonómia között semmilyen összefüggés sincs. Lényegesen különböznek a korábbi elképzelések és azok a társadalmi célok és érdekek, amelyeket az autonómia megvalósításával ért el és érvényesített a Vajdaság.

Amiben valóban folyamatosság volt hosszú időn át, és van napjainkban, az Vajdaság átfogó társadalmi sajátosságának kialakulása. Erre pedig a következők hatottak: a termelést meghatározó körülmények, a népességi és települési tényezők, az osztálykizsákmányolás módja és intézményesítésének formái, a környező gazdasági egységhez való viszony és kapcsolat, a politikai elnyomás módja, a nemzeti viszonyok alakulása, a kultúra és közművelődés, az agrárviszonyok alakulása, a tőkés iparosodás folyamata és sok más tényező, amely kialakított egy többé-kevésbé körülhatárolt (nem mereven és elszigetelten elhatárolt) társadalmi közösséget, amelynek ha nem is elütő, de sajátos gazdasági, társadalmi, nemzeti és kulturális-civilizációs jellegzetességei az emberek és társadalmi csoportok tudatában is sajátosan tükröződnek. Más kérdés, hogy az egyes társadalmi csoportok képesek voltak-e valós vagy csak illuzórikus érdekeiket tudatosítani.

Ma már történelmi tény, hogy Vajdaság többnemzetiségű lakosságának érdekeit csak a forradalmi munkáspárt volt képes érvényesíteni. A Jugoszláv Kommunista Párt már a harmincas évek derekán, nemcsak elméleti álláspontjaiban, hanem gyakorlati tevékenységében, sőt a nemzetközi kommunista mozgalom testületeiben is Vajdaságot az ország külön gazdasági, szociális, politikai és kulturális egységeként tünteti fel. A JKP konszolidációs időszaka ez, amely során Vajdaság területén is jelentős mértékben fellendül a párttevékenység. Témánkkal kapcsolatban a JKP tevékenységével Vajdaság területén az autonómia

szemszögéből részletesen foglalkozik Stevan Doronjski 1973-ban közzétett tanulmánya (magyarul: Létünk, 1973., 5. szám; lásd az ide vonatkozó részt a 98—99. oldalon).

A vajdasági pártszervezet a sorsdöntő eseményekre készülve 1940 szeptemberében a JKP VI. Tartományi Értekezletén (a vajdasági szervezet illegális sajtószervében, az Istina-ban, a beszámoló és határozatok anyagát közli) az 1940. decemberi számban, a soron következő idézet a 4-es oldalról — az összes évfolyamok fotótip kiadása, Novi Sad, 1963.) többek között leszögezi:

„Jugoszláviában nincs egyetlen polgári vagy kispolgári politikai párt, amely akarná és képes lenne helyesen megoldani a nemzetiségi kérdést Vajdaságban... Mert annak ellenére, hogy Vajdaságot különféle nemzetiségűek lakják, Vajdaság gazdasági és földrajzi egészet képez, saját történelmi hagyományokkal rendelkezik. S ha egyetértünk abban, hogy ez így van, ezt viszont a burzsoá teoretikusok sem tagadják, akkor a Vajdaság egyedül és kizárólag a vajdasági népeké. A burzsoázia minden arra irányuló kísérlete, hogy Vajdaság szerb, magyar stb. elhatároltságú legyen, azt célozza, hogy a Vajdaságot gyarmati kizsákmányolásnak vesse alá, s hogy az itt élő szerb, magyar vagy német nemzet nevében kizsákmányolnák ezt és a többi nemzetet. E nemzetek felszabadító háborújának az ilyen becsempészett kísérletek ellen kell irányulnia..."

Ma már a megtett szocialista fejlődés távlatából nyilvánvaló, hogy Vajdaság autonómiája hosszú és folyamatos társadalmi fejlődésből fakad; az így kialakult sajátosságok teszik indokolttá, de Vajdaság autonómiája szorosan kapcsolódik a jugoszláv forradalmi munkásmozgalomhoz, ahhoz a forradalmi szerephez, amelyet Vajdaságban a munkásosztály élcsapata betöltött, felkészítve a tartomány dolgozóit és mozgósítva őket a forradalmi fegyveres harcban való részvételre. Nem szóvirág, ha megállapítjuk, hogy Vajdaság autonómiája, mint minden lényeges forradalmi vívmány, a dolgozók tömeges csatasorba állításának az eredménye. Ebben rejlik a JKP Vajdaság autonómiájára vonatkozó elképzelésének realitása és helyes megalapozottsága. Ezért is határozhatták meg csak a kommunisták és a hozzájuk szorosan kapcsolódó tényezők az autonómiához vezető utat, mert képesek voltak híven kifejezni Vajdaság társadalmi talajából fakadó sokrétű és sokak érdekeit kifejező elképzeléseket, és ennek alapján a dolgozó tömegek forradalmi aktivitására építettek.

Ezért hangsúlyozza joggal Stevan Doronjski a már említett tanulmányában (a Létünkben közölt szöveg szerint idézve, 103. és 104. old.): „A Vajdasági Tartományi Népfelszabadító Bizottság megalakításával és a Bizottság idézett kiáltványával (1943. október 22.) lezárul a tartományi autonómia és önigazgatás politikai-képviseleti, katonai és társadalmi-politikai szervezeti intézményesítésének folyamata. Mindezek a szervek, amelyek a vajdasági felszabadító mozgalom belső erőiből nőttek ki, éspedig a következetes képviseleti elv alapján, később megkapták a jugoszláv népfelszabadító háború katonai-politikai központjának a jóváha-

gyását és támogatását. A tartományi autonómia e szervei, megalakulásuktól kezdve közvetlen összeköttetésbe léptek a JKP Központi Bizottságával, a Népfelszabadító Hadsereg és Partizán Alakulatok Főparancsnokságával, a Jugoszlávia Antifasiszta Népfelszabadító Tanácsával és annak Végrehajtó Bizottságával... A tartományi autonómiának ez a harminc évvel ezelőtti (megj.: a tanulmányt a szerző 1973-ban írja), a forradalomban létrejött intézményes mechanizmusa a mai napig is működik, ami azt bizonyítja, hogy a forradalom fegyveres szakaszában meglelt megoldások tartós értékűek társadalmi fejlődésünk szempontjából, hiszen a forradalmi fejlődés folyamatosságának létesítményei... A Vajdaságban tehát voltaképpen már a forradalomban és a forradalmi eredmények hatására kialkult a népek szilárd internacionalista közössége, forradalmi egysége és egy olyan cselekvési-politikai kölcsönhatás, amely nem tűri meg sem a nacionalizmust, sem a területi bezárkózást, a majorizálást, de a szeparatizmus vagy az elkülönülési törekvések bármilyen más formáját sem. Ezen az alapon oldódtak meg a nemzetiségi és más ellentmondások mind a háborúban, mind a szocialista építés folyamán, mert az internacionalizmus forradalmunk egyedülálló, értékes és megsemmisíthetetlen vívmánya, a vajdasági társadalom minden dolgozó és haladó rétegének közös műve. Vajdaság csakis ezen az alapon egyesülhetett Jugoszlávia minden népével, föderatív közösséggé..."

Vajdaság autonómiájának nemcsak kiváltója, elindító tényezője volt a kialakult sajátos társadalmi realitás. Ma is tartományunk autonómiájának lényege és fejlődési irányzata a társadalmi realitásban keresendő. Ez a körülmény nem jelentheti azt, hogy lebecsülhető vagy elhanyagolható Vajdaság autonómiájának intézményesített formákban való kifejezése. Mégis, mivel tartományunk autonómiájának lényege a társadalmi valós viszonyokban van, az intézményesített forma megfelelően vagy kevésbé megfelelően fejezheti ki a meglévő társadalmi realitást, gátolhatja vagy serkentheti a társadalmi folyamatok helyes kifejlődését. Ilyen értelemben lényegesek az autonómia intézményesített alakzatai is, bár elsődlegesek azok a társadalmi jellegzetességek, amelyek a múltban, de szocialista fejlődésünk időszakában is sajátossá, reális társadalmi-politikai közösséggé teszik a Vajdaságot.

4.

Mint ismeretes, a szocialista társadalmi viszonyok építése során az etatizmus időszaka rövid ideig tartott. Alig öt év után társadalmunk minden tudatos szocialista tényezője, megfontoltan és határozottan az önigazgatás útját választja. Az önigazgatás fejlődésével pedig további jelentős változások mennek végbe, mind a termelőviszonyokban, mind a társadalmi viszonyokban. Mivel Vajdaságunk autonómiájának lényege a társadalmi viszonyok összessége, (magasabb szintű társadalmi-politikai és önigazgatási közösség, ahogyan újabb alkotmányjogi rendelkezéseink is meghatározzák), így a társadalmi viszonyok szocialista jellegű változásával lényegesen megváltozott a tartomány autonómiájának jellege és

tartalma is. Ez a kapcsolat olyan szoros, hogy Vajdaság társadalmi önigazgatású fejlődése nem választható el tartományunk autonómiájának a fejlődésétől. Ilyen szempontból vizsgáljuk az autonómia további alakulását és fejlődését, amiről átfogó képet ad az az összefoglaló, amelyet Vajdaság SZAT Elnöksége és elnöke, Radovan Vlajković terjesztett 1977-ben a Tartományi Képviselőház elé (1977. január 20-án, magyar nyelven a Létünk, 1977. 3—4. kettős száma közli, 243—268. old.).

Az önigazgatás kibontakozása és fejlődése, mivel mélyreható folyamatokat és gyökeres társadalmi átalakulást jelent, nem mehetett végbe megtorpanások és ingadozások nélkül. Az önigazgatás iránti bizalmatlanság kihatással volt a Vajdaság autonómiájának alkotmányos meghatározására és tartalmi tényleges megvalósulására is. Az autonómia kibontakozását fékező megtorpanást az az önigazgatással való szembehelyezkedés okozta, amely 1963-ban tetőzött. Ez az időszak a II. szövetségi alkotmány, majd a következő évben a tartományok alapokmányainak meghozatalával zárul, az önigazgatás további kibontakozását biztosítandó. Az új alkotmány tehát már nem „a szocialista állam alkotmánya", mint a korábbi volt, hanem „a dolgozók önigazgatási alapokmánya". Így a gazdasági élet munkásönigazgatása, valamint a társadalmi szolgáltatások társadalmi igazgatása helyett társadalmi-politikai rendszerünkbe bevonul az egységes önigazgatás. A helyi közösségek létrehozásával bevezetjük az alkotmányvédő bíráskodást, a törvényhozási-képviseleti rendszer szerkezeti változáson megy át és tovább fejlődik mint hatalmi és önigazgatási szerv stb. Mégis, a két autonóm közösség kérdésében, különösen Vajdaság már addig is kiépített önkormányzatához és önigazgatásához viszonyítva, legalábbis az alkotmányos meghatározásokat illetően, szembetűnően elismert az általánosan más vonatkozásban kifejlesztett előremutató önigazgatású elvektől.

Szakirodalmunkban egyoldalú negatív megítélések is találhatók az autonómiát és az 1963—64. évi rendelkezéseket illetően. Sajnos, ezek csak a szövegmagyarázatokra korlátozódnak, vagyis az érvényes alkotmányjogi rendelkezéseket magyarázzák. Márpedig ha a valós helyzetet akarjuk szemlélteni, akkor E. Kardeljnak azokhoz a történészeinkhez intézett intelmére utalunk, akik a Tájékoztató Iroda körüli események „szigorú tudományos tárgyalási módját" azzal akarták biztosítani, hogy csak az okmányszerű szövegeket vették figyelembe elemzéseikben. Kardelj hangsúlyozza, hogy a nemzetközi munkásmozgalomban létrejött egy viselkedési és ügyintézési mód, amely alapján nem írnak le mindent, ami körül vita folyik és amiről határoznak. Az a kutató tehát, aki a tájékoztató irodás eseményeket csak a leírt határozatok és egyéb szövegek alapján kísérli meg elemezni, képtelen lesz felfogni a lényeget. Vonatkozik pedig ez bizonyos tekintetben az 1963—64. évi alkotmány rendelkezéseinek megítélésére is. Mert először is figyelembe kell venni, hogy meghozatalukat megelőzően milyen rendelkezéseket szorgalmaztak a politikai tényezők, valamint azt, hogy azokat a politikailag káros és önigazgatásellenes törekvéseket nem sikerült valóra váltaniuk. Ezeket a nézeteket

a szakirodalom nem tárgyalja, és hamarosan még nem is fogja, az alkotmány előkészítésében részvevő személyeknek és a politikai testületek tagjainak azonban ismeretesek az útkeresés részletei. Másodszor, szem előtt kell tartani az akkori általános fejlődési irányelvek szempontjából következetlen rendelkezések tartósságát. Mint formálisan érvényes szövegbe öntött rendelkezés már az 1968-ban meghozott alkotmánymódosítások által jelentősen változnak, majd végleges formájukat 1971-ben nyerik el. Ez a szó szerinti rendelkezésekre vonatkozik, mert a valóság mindig csak bizonyos mértékben fedi az alkotmányjogi rendelkezéseket, vagy még el sem éri őket teljesen, vagy részben már túl is haladja. Az autonómia esetében a hatvanas években a valóság bonyolultabb volt. Az önigazgatás akkori szintje, a munkásosztály és a dolgozók általános beleszólási lehetőségei és önkormányzati jogai feszítették az akkori autonómiára vonatkozó rendelkezéseket. A valóság annál inkább rácáfol az akkori szövegekre (amelyek az autonómia ideiglenes voltára vonatkozó következtetéseket sem zárják ki), mivel már a szövetségi szintű politikai vezetésben eldőlt az önigazgatás felfejlesztésének további sorsa. Jelentősen változik a társadalmi-politikai szervezetek szerepe is (elsősorban a Szocialista Szövetségé, majd a szakszervezeteké), s végül a hatvanas évek második felében véglegesen letűnik az etatista-bürokratikus jellegű „erőskéz" politikája, mint lehetséges válaszút.

Vajdaság autonómiájának alakulását értékelve Stevan Doronjski, az akkori események egyik kulcsszemélyisége a már idézett összefoglalójában többek között a következőket állítja: „Csak a szocialista önigazgatás tartósabb fejlődése juttatta közelebb a Vajdaságot a megérdemelt tényleges helyzethez, amely — hála a Kommunista Szövetség forradalmi erőfeszítéseinek és akcióinak — egyre elmélyültebb szocialista tartalommal telítődik... Az önigazgatás mint társadalmi viszony döntő befolyást gyakorolt az autonómia lényegére, természetére és jellegére, mivel sohasem érte be az igazgatás formáinak puszta módosításaival vagy csupán egyik szervnek a másikkal való felváltásával. Az önigazgatás nem ösztönszerű, de nem is kierőszakolt képződmény. A dolgozók és a polgárok régi óhaja; olyan törekvés, amelyet kommunista mozgalmunk magva dialektikusan felismert, eszméit, tovább terjesztette már kezdettől fogva, kifejezetten munkás- és osztálylényeget látott benne, amely képes áthatni a társadalmi élet minden területét..." (magyar szöveg, Létünk, 1973., 5. szám, 104—105. old.).

5.

Vajdaság SZAT autonómiájának fejlődési irányzatait tárgyalva, szükségszerűen szemmel kell tartani egész szocialista közösségünk és politikai rendszerünk fejlődését, mivel a fejlődés bizonyos szakaszai sajátos módon éreztetik hatásukat Vajdaság autonómiájának alakulásában is. Ezt a körülményt vázoltuk az 1963—64. évi alkotmányos rendelkezésekben, de kifejezésre jut azáltal is, hogy több tartományi alapokmány készül (az 1953. március 20-ai és az 1969. február 21-ei tartományi alapokmányok, s

nemcsak az 1948. május 24., 1963. április 13. és az 1974. február 28-i alapokmányok, amelyek megfelelnek a három szövetségi, illetve köztársasági alkotmányoknak). Vajdaság autonómiája alkotmányjogilag az 1963-i szövetségi alkotmány óta azonos Kosovo tartományéval. Mégis, társadalmi tartalma és nemcsak történelmi fejlődése szempontjából jelentős sajátságait is meg kell különböztetni. Ezzel a körülménnyel a szakirodalom is foglalkozik már (elsőnek Jovan Đorđević akadémikus hívta fel rá a figyelmet, de társadalmi vonatkozásában e sorok írója is már a hatvanas években utalt rá), de részletesen még nem tárgyalja. Várható, hogy az autonómiát indokló és meghatározó tényezők sokasága közötti különbség és az egyes tényezők súlya közötti eltérés, amely a két autonóm tartomány esetében fennáll, a jövőben is hatással lesz a két autonómia belső tartalmi sajátosságainak megnyilvánulására, bár kétségtelenek a rokon vonások, s ezért is indokolt az alkotmányjogi keretmegoldások azonossága.

Vajdaság autonómiáját egész hazánk politikai rendszerének az 1974. évi meghatározása szabta meg hosszabb távra. Nem várható, nem is indokolt a tényleges fejlődési szükségletek számba vétele alapján a közvetlen, alapvető keretmegoldások változtatása. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az autonómia (és ez egész szövetségi berendezésünk esetében érvényes) egy statikus viszonyrendszer. Sőt politikai rendszerünk működése új tartalmat és a társadalmi-politikai közösségek közötti módosult viszonyokat létesít az adott alkotmányos rendszer által meghatározott kereteken belül.

A jövőbeli változások nem zárják ki az állami hatalmi szervek szerepében bekövetkező változásokat, de különösen a működésükben megnyilvánuló módosulásokat. Ezek a változások pedig az önigazgatás további fejlődésével következnek majd be, azáltal hogy a társultmunkaszervezetek és a munkásosztály társadalmi szerepe is fokozódik. A küldöttrendszer tartalmi kiteljesülése, az önigazgatású szocialista érdekek mind közvetlenebb kifejezése és a munka sokrétű társítása nyilvánvalóan Vajdaság autonómiájára is hatni fog, a szocialista társadalmi viszonyok ilyen értelmű erősödését pedig Vajdaság autonómiája mindenképpen tartalmilag ki is fogja domborítani.

Ezt a fejlődési irányzatot Vajdaság SZAT Elnöksége elnökének 1977. januári beszámolója (Létünk, 1977., 2—3. kettős szám, 247. old.) a következőképpen fejezi ki: „Vajdaság további alkotmányos, társadalmi-gazdasági és politikai fejlődése nagy mértékben tőlünk függ, felkészültségünktől, szervezettségünktől, továbbá az összes önigazgatási, társadalmi-gazdasági és politikai viszonyoknak az alkotmány alapjain való fejlődésétől."

Ez a fejlődés konkrétan tükrözi, hogy Vajdaság önkormányzata és önigazgatása nemcsak a saját fejlődéséért felel, hanem az egész jugoszláv közösségéért és a Szerb Szocialista Köztársaságéért is, pontosabban részt vállal a JSZSZK önigazgatású fejlődésének fellendítéséből. A küldött-

rendszer kiteljesedése, a munka társításának erőteljes, sokrétű megvalósulása és az önigazgatás kifejlődése azok a keretek, amelyek ezt a fejlődést a jövőben a munka felszabadításának útján valóban jelölni fogják

Rezime

Razvojni pravci autonomije Vojvodine

U radu se ukazuje koliko je u novije vreme u domenu društvenih nauka učestala i raznolika upotreba termina autonomije. Ovo je izraz dubljeg i adekvatnijeg poimanja stvarnosti iz različitih oblasti društvenih zbivanja i procesa. Za upotrebu autonomije u tom smislu u kojem se može govoriti o autonomiji Vojvodine, takođe nema i ne može ni u buduće postojati jednosmislena upotreba. Raznolikost je u najmanju ruku slična onoj u slučaju federacije, iako u ostvarenju vrsta autonomija savremena praksa u svetu ne obiluje. Na početku ovog stoleća moglo se govoriti o dva osnovna vida autonomija: a personalnoj autonomiji i o teritorijalnj autonomiji. Oba vida projekta, pa i prakse imaju tešnje veze i sa savremenim radničkim pokretom, s tim da stvarno u Marksovom smislu revolucionarni radnički pokret koji se svojevremeno obeležavao Lenjinovom ličnošću, nužno se suprotstavlja personalnoj autonomiji i teorijski i u društvenoj praksi opredeljuje se za teritorijalnu autonomiju. I u Jugoslaviji revolucionarni radnički pokret kojeg obeležava Josip Broz Tito takođe razvija i ostvaruje teritorijalnu autonomiju. U radu se navode argumenti zbog kojih je sa marksističkog stanovišta teritorijalna autonomija adekvatno rešenje za autonomiju.

Autor ukazuje da ostvarena autonomija Vojvodine po ideji kao program, po metodu borbe za njeno ostvarenje i napokon realizacija autonomije Vojvodine, nema opšti kontinuitet, već se neposredno vezuje za revolucionarni radnički pokret, za društvenu ulogu, koju je Komunistička Partija Jugoslavije odigrala u izražavanju interesa ne samo radničke klase, već i velikog dela radnih ljudi i naroda i narodnosti u celini, i u njihovoj mobilizaciji da sami stvaraju svoju sudbinu. Kontinuitet postoji u specifičnostima društvenih uslova Vojvodine koje je svaka klasa na svoj način shvatala i nastojala da izrazi. Adekvatno uspeva to proletarijatu i zato se i autonomija rađa u oružanoj revoluciji i zato i razvoj autonomije u Vojvodini nužno ima jasno klasno obeležje.

Sadržajno autonomija se bogati i nužno dobija nova obeležja razvojem i jačanjem samoupravljanja i bogaćenjem oblika udruživanjem rada. Autor iznosi osnovna obeležja dosadašnjeg razvoja autonomije. Ukazuje na okolnosti da sada važeće odredbe ustavnog sistema SFR Jugoslavije dugoročnije određuju opšte okvire društvenog razvoja u celini i ustavne okvire ostvarenja političkog sistema čitave Jugoslavije pa i Vojvodine kao sastavnog dela SR Srbije i konstitutivnog dela SFRJ. Društveni sadržaj same autonomije, koja je uvek dominantno njeno obeležje, nije statično kao ni čitave jugoslovenske federacije. Autonomija će poprimati društveno-ekonomskim i političkim razvojem i nove elemente. U radu se ukazuje na kojim osnovnim pravcima se ova dinamika može u buduće očekivati.

Summary

Development Directions of Vojvodina's authonomy

The work points out the frequentness of different use of the term authonomy in social sciences. For using authonomy in the sense we can talk about the authonomy of Vojvodina there is no homogeneus use. The heterogeneusness is not a bit like in the case of the federation, even though there are not many ways in the realization of authonomy in the world. In the beggining of this century there were two basic forms of authonomy: personal and territorial. Both the project and the practise were tightly connected with the contemporary workers movement meaning by that, that the revolutionary workers movement in Marx's sense and denoted by Lenin opposes personal authonomy and both in theory and social practise designates for territorial authonomy. In Yugoslavia the revolutionary movement, wich is denoted by Josip Broz Tito has also designated for territorial authonomy. In the work there are several reasons why territorial authonomy is an adequate way of authonomy.

The author points out that the realized authonomy of Vojvodina as a program an the struggle for it's realization, has no general continuousness, but it is directly connected with the revolutionary movement and to the role of the Yugoslav Communist League played in equlising the interests of the workers and the majority of working people, nations and nationalities and their mobilization to create their own faith. The continuousness exists in the characteristics of Vojvodina's social circumstances which was understood differently by each class. Adequate to that the proletarate's authonomy is born in an armed struggle and that is the reason why it has a class characteristic.

The contents of authonomy is getting richer by gaining new characteristics with the development of selfmanagement and labour association. The author gives an outline of the development of authonomy, points out the fact that constitutional decrees determine the long term development of society and the political system in general for Yugoslavia and for Vojvodina, too, as for the constitutive part of the SR Serbia and SFRY. The social contents of authonomy is not statical nor is the Yugoslav federation. Authonomy will gain new elements with the development of socio-economic and political life. In the work there is an outline of the expected further way of development.

Laki László

A NEM IPARI MUNKÁSOK IPARI MUNKAKÖRNYEZETBE VALÓ BEILLESZKEDÉSÉNEK PSZICHIKAI PROBLÉMÁI

A nem ipari munkások az ipari munkakörnyezetbe való beilleszkedésük folyamán elsősorban a fizikai adaptáció problémáival találják magukat szembe. Ez a folyamat, bár sok nehézséget okoz a beilleszkedés során, viszonylag mégis könnyebb, mint a pszichikai adaptáció.

A pszichikai adaptáció valójában nem más, mint az ipari termelési rendszerben működő munkaközösség légkörébe való beilleszkedés. Egy-egy közösség pszichikai légkörének tanulmányozása, elemzése igen összetett feladat, mivel ezt különböző érzelmek, vonzalmak és ellenszenvek szövik át. Így az emberek egymás közötti viszonya még bonyolultabbá válik.

Az ipari munkakörnyezetbe való beilleszkedés során a nem ipari dolgozó már kialakult csoportokkal és a bennük uralkodó viszonyokkal találja szembe magát. Ezek az egymás közötti emberi viszonyok és kialakult szokások már többé-kevésbé állandóak, bejáródottak, s mint ilyenek, zártabbá teszik a csoportot az „idegenek" előtt. Bizalmatlanok velük szemben, s egy bizonyos mértékig le is nézik a kintről jött munkást. Ez a lenézés különösképpen a mezőgazdaságból jött munkásokra vonatkozik, ugyanis butáknak, alkalmatlanoknak tartják őket az ipari munkára. A velük szembeni bizalmatlanság addig fajulhat, hogy csoporttársaik kizárják őket a szaktársi és baráti körökből. Mindez persze még nehezebbé, lassúbbá teszi a beilleszkedési folyamatot a mezőgazdaságból jött munkások számára.

Egy bizonyos fokú ellenszenvet tanúsítanak a volt kézműiparosokkal és kisiparosokkal szemben is, amennyiben ők is bekerülnek a gyáriparba. Ugyanis eddig, mint mestereket felettük álló társadalmi rétegnek tartották, „beképzeltnek" és „felfuvalkodottnak" nevezték őket.

Az ipari munkások sok esetben kárörvendő mosollyal állapítják meg, hogy intenzitásuk, s így termelékenységük is nagyobb a volt mester teljesítményénél. Azzal persze nem számol „a régi gárda" hogy ez az állapot csak ideig-óráig tart, addig amíg a kisiparosok is el nem sajátítják az egyes munkaműveletek elvégzéséhez szükséges rutint. Eddig ugyanis

ők maguk végezték az egész termelési folyamatot, s így egy-egy új munkaműveletet még nem tudnak olyan intenzitással elvégezni, mint az a munkás, aki évek óta csak ezt csinálja. Annak ellenére, hogy lemaradásukat gyorsan behozzák a volt kisiparosok, sok esetben mégis kinevetik, kigúnyolják őket. Mindez persze megnehezíti a normális munkalégkör és az egészséges egymás közötti viszonyok kialakulását.

Az ipari munkakörnyezetbe való beilleszkedés során említésre méltó még a meghatározott, formális társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodás. A nem formális társadalmi viszonyokon kívül (melyekről az előbbiekben volt szó) minden munkaszervezetben és munkaközösségben léteznek ún. formális struktúrák is, melyekben sajátos viszonyok uralkodnak. Ezt a formális struktúrát maga a termelés megszervezése határozza meg. Így a bennük uralkodó viszonyok viszonylag változatlanok, s a kívülről jött, új munkások már készen, kialakultan, sőt néha megkövesedetten találják őket. Az eddigi mezőgazdasági és kisipari munkásoknak ez a jelenség új és szokatlan. Eddig ők voltak a termelés fő tényezői, s ha többen is dolgoztak, az alárendeltség fogalma ismeretlen számukra.

A formális csoportokat a munkacsoportokon belül, illetve a társadalmi termelési csoportokban, a termelési eszközök fejlettségétől függően alakítják meg. Tehát a termelés megszervezésének szintjétől és az uralkodó társadalmi-gazdasági és szociális-politikai viszonyoktól függnek. „A gyárban (az ipari vállalatban) szoros együttműködésre van szükség a termelési folyamat egyes megkülönböztethető részlege között, aminek elérése céljából fennáll a behatás központosítása, vagyis a munkások viselkedésének ilyenféle irányítása a személytelen kapcsolatok hierarchikus rendszerének és szövevényének rendszerét alakítja ki, amelyet a vállalat formális összetétele foglal magába."[1]

A természetes környezetből jött munkások (a mezőgazdasági és kisipari dolgozók) az előbb említett személytelen kapcsolatokkal találják magukat szembe, mely szintén nagy nehézséget jelent a pszichikai adaptálódás során. Ez az „újdonság" valójában az írásos információk áramlata a felsőbb vezetőségtől a végrehajtókig, és megfordítva. A különböző írásos utasítások, határozatok, kérdések és feleletek megfosztják az embereket az egymás közötti személyes kommunikálás lehetőségétől, s kialakítják az ún. személytelen kapcsolatokat. A papírok és dokumentumok pedig semmi esetre sem helyettesíthetik az embert és az emberi viszonyokat. Azok ugyanis csak tárgyak, amelyek érzelmeket, óhajokat és szándékokat tartalmaznak, de olyan tárgyak, amelyekkel nem lehet vitatkozni, elbeszélgetni.

A pszichikai beilleszkedés folyamata nagymértékben függ a munkásoknak a munkához való viszonyulásától is. A nem ipari környezetből jött munkásoknak különböző a munkához való hozzáállása, így az adaptálódási problémáik is különbözőek. A munkához való viszonyulás már a gyermekkorban, a családban kezd kialakulni, később pedig tovább formálódik a többi társadalmi csoportban is. Így az egész társadalom

hatást gyakorol a munkaszokás és szorgalom kialakítására. A munkához való helyes viszonyulást, valamint a munkafeltételekhez való pszichikai és fizikai alkalmazkodást az egyén intelligenciája is befolyásolja. „Az intelligenciaképesség, mely segítségével igazodni tudunk az újonnan kialakult helyzethez, s meg tudjuk oldani az új problémákat, melyeket az élet tár elénk; tehát ellentéte a megszokásnak."[2]

Megállapíthatjuk, hogy az ipari dolgozó intelligencia szintje igen különböző, ugyanis ezek a munkások különböző képzettségűek.

Az adaptálódás során a nem ipari munkásoknak le kell győzniük a megrázkódtatásokat és ki kell lábalniuk a konfliktusos helyzetekből. „Megrázkódtatás (frusztráció) alatt olyan pszichikai állapotot értünk, melyben az ember elképzeléseinek megvalósítása során akadályba ütközik. Az elképzelések valóra váltásának akadályai előtt az emberek különbözőképpen viselkednek: egyesek jobban, mások kevésbé engedékenyek, egyesek könnyebben, mások nehezebben igazodnak az újonnan kialakult viszonyokhoz... Konfliktusos helyzet alatt olyan helyzetet értünk, amikor az ember két vagy több elképzelés megvalósítása előtt áll, amelyek közül mindegyik egyformán fontos számára. Ilyenkor az ember abba a helyzetbe kerül, hogy fölméri erejét, indítékainak irányát és fajtáját, és az időszerűsített motívumoktól függően eldönti, hogy miként fog viselkedni."[3]

A természetes környezetből jött munkások számára külön gondot okoz a pszichikai fáradtság leküzdése, mely annál intenzívebb, minél több megrázkódtatás és konfliktushelyzet éri a munkást. A pszichikai fáradtságot különbözőképpen viselik el a munkások, de valamennyiüket megviseli a feszült munkalégkör.

Különböző viszonyulások a munkához

Az ember társadalmi alkotó lény; legközvetlenebbül a társadalmi termelőcsoportokban jut kifejezésre, ahol az emberek társadalmilag hasznos tevékenységet végeznek, akár anyagi javakat termelnek, akár különböző szolgáltatásokat végeznek. A termelési folyamatban ezekben a csoportokban különböző érzések, elképzelések, óhajok és célok jelentkeznek. Ezeknek az emberi tulajdonságoknak az intenzitásától függően különböztetjük meg az embereket jellemvonásaik szerint.

Ezzel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy „szembe kerülve az egyének külalakja megtévesztő összetettségével és különbözőségével az ember az írott történelem kezdetétől fogva »foglalkozott« az emberi személyiség leírásának kérdésével, oly módon, hogy típusokba sorolta őket. ... A típuselméletről szóló történelmi adatok Hippokrátésszal kezdődnek (a 400. év körül i. e.) aki négy temperamentumtípus létezéséről beszél, s hogy ezek a testben lévő folyékony anyag vagy »humor« négy fontos fajtájával állnak összefüggésben."[4]

Ezektől az első próbálkozásoktól kezdve — hogy az embereket főbb

jellemvonásaik szerint csoportosítsák — a szakemberek sokáig keresték a magyarázatot és az összefüggést az emberi viselkedés és az egyes testi vagy szellemi tulajdonságok között. A kutatások során arra a megállapításra jutottak, hogy az embereknek előre meghatározott típusokba való csoportosítása lehetetlen, azonban mégis kidolgoztak néhány elvet a személyiség osztályzására.

Újabban ismertek a Scheldon és Kretschmer által meghatározott tipológiák. Ők az egyéniségtípusokat az emberek fizikuma, illetve testalkata szerint állították föl. Típusaikat az empirikus kutatások eredményeként állították fel, melyben az egyének testalkatának, szellemi és munkatulajdonságának jellemző elemeit tanulmányozták, s arra a megállapításra jutottak, hogy az embereket és jellemüket nem lehet képletek és matematikai modellek szerint fölállítani. Függetlenül ettől a megállapítástól a psizchológia és a pszichofiziológia mégis használja ezt a pszichoszomatotipológiát, mint segédeszközt az emberek csoportosításánál.

A Scheldon és Kretschmer alkattipológiája közötti lényeges különbség, hogy Kretschmer meghatározása főként a testalkat külső, látható jeleire támaszkodik, míg Scheldon tipológiája a testi felépítés egyes alkotórészeinek (endomorf, ektomorf és mezomorf elem) különböző fokú részvételén alapul. Mindhárom elem mérésekor a fokozatot 1—7-ig határozta meg, így a típusokba való besorolásnál sok kombináció állt rendelkezésére. „Kretschmer alkattipológiájának legnagyobb fogyatékossága, hogy a nagyszámú, különböző embertípusokat mindössze három csoportba sorolja be, míg Scheldon 343 elméletileg lehetséges kombinációt határoz meg. Igaz, a gyakorlat ebből csak 78 alkattípust ismer el, de ez is jóval több a Kretschmer által meghatározott három típusnál."[5]

Ez a két alkattipológia a különbségeken és fogyatékosságokon kívül hasonlóságokkal is rendelkezik. Scheldon alkattípusainak többségét három jellegzetes csoportba sorolhatjuk, s ez nagymértékben megfelel Kretschmer alkattipológiájának. A legfontosabb közös vonásuk, hogy a testalkati sajátosságok alapján próbálnak rámutatni az ember szellemi és munkaképességére, tulajdonságaira. Ezek a kutatási eredmények komoly segítséget nyújtanak a munkaszervezőknek a munkások megfelelő munkahelyre való beosztásakor.

A munkához való viszonyulásban jelentős tényező az illető munkaképessége is. Kretschmer a következőképpen foglalja össze az egyes alkattípusok munkaképességének főbb jellemvonásait:

Asztenikus típus: apró termetű, sovány, gyenge izomatú, kifejezett uralkodási hajlamokkal, a hangulat embere. Képes a gondolkodásra és analitikus elemzésre, megfelelő kézügyességgel rendelkezik, azonban igen nehezen sajátítja el az új munkafeladatokat. A fizikai fáradtság ezeknél a típusoknál hirtelen jelentkezik, így munkateljesítményük is gyorsan csökkenhet.

Atléta típus: fejlett izomzatú és testalkatú, kifejezett parancsolási hajlammal. Szeret kitűnni, hangulata szélsőséges. Átlagon felüli fizikai erejét nem használja ki egyenletesen, s így gyorsan elfárad.

Piknikus típus: megtermett testalkatú, hízásra hajlamos. Alkalmas a közvetítésre és a munkatársakkal való együttműködésre. A munkában kitartó, elvárja az eredményeket úgy önmagától mint munkatársaitól. Pozitívan ambiciózus. Szeret kiemelkedni a többiek közül, de csak a munkasikerei alapján. Gyorsan beletanul az új munkába, alkotókészséggel rendelkezik. A rendszeres munkának és az energiája racionális kihasználásának köszönhetően lassan fárad el.

A különböző testalkatú munkásoknak tehát különböző a szellemi képessége és munkaszokása, ezért a munkaszervezés során különböző munkahelyeket is kell biztosítani számukra. Ezeknek a munkásoknak a jelleme kihatással van a munkához való különböző viszonyulás kialakítására is, mely egyben az egyéniség egyik jelentős pszichikai tényezője.

A munkához való viszonyulás azonban nem csak pszichoszomatikus tulajdonságoktól függ, hanem nagymértékben befolyásolja azt a környezet is, amelyben a munkás felnőtt. A környezet hatása a munkaszokás kialakításakor tulajdonképpen társadalmi hatás, s mint ilyen befolyásolja az erkölcsi normák és a szokások kialakulását is, az egész társadalmi közösségben. A munkaszokás kialakításában döntő fontosságú a család hatása, ugyanis itt tölt el legtöbb időt az egyén, s a családi viszonyokon keresztül alakítja ki állásfoglalását a társadalmi jelenségekkel szemben.

A munkaszokás kialakításának társadalmi tényezői közül legismertebb az erkölcs, s ezen belül a munkaerkölcs. „Az erkölcsöt az emberek viselkedésének szabályai és normái alkotják a közös életben, az egymás közötti viszonyokban, a társadalomban. Ezek a normák úgy az egyének egymás közötti viszonyából keletkeznek, mint az egyén és a társadalmi közösség viszonyából és fordítva. Az erkölcsi szabályoknak szükségszerűen meg kell felelniük a társadalom meghatározott fejlettségi fokának, vagyis a viselkedési normák a társadalom megfelelő fejlettségi fokából erednek."[6] A társadalom fejlődésével változnak az erkölcsi felfogások is, elsősorban a társadalmi és osztályösszetétel változásai, valamint a termelőerők fejlődése miatt. Az osztály fejlődésével minden osztály számára kialakul az erkölcsi normák új struktúrája is, mely arról tanúskodik, hogy az erkölcs osztályjellegű, illetve hogy a viselkedési normákról minden osztálynak megvan a saját elképzelése.

Az erkölcsi normák külön csoportját képezik a munkaerkölcs viselkedési normái. A viselkedés társadalmi normái közül kiválhatnak egyes, attól eltérő normák, melyek az egyén vagy egy egész munkacsoport viselkedését határozzák meg a munka folyamatában. A munkaerkölcs definíciójaként azt a meghatározást fogadhatjuk el, mely szerint: „A munkaerkölcs az embernek a munkafolyamatban való viselkedési normáinak összességét képezi, mely a munka helyzetéről és jelentőségéről kialakított általános felfogáson alapszik az adott társadalomban, s egyben magába foglalja azon társadalmi csoport részvevőinek állásfoglalását, elvárását és elégedettségét, melyben a munkafolyamatot végzik."[7]

Az állásfoglalások, elvárások, célok és az elégedettség foka elsősorban

az egyén munkához való viszonyulásán keresztül tükröződik. A munkás munkakedve közvetlenül hat saját munkaeredményeire, és így befolyásolja az egész csoport munkaeredményeit is.

A munkásnak a munkához való viszonyulása alapjában véve kétféle lehet: pozitív és negatív. Minden normálisan fejlett ember, aki fizikailag és szellemileg egészséges és képes a munkafeladatok elvégzésére, általában pozitívan viszonyul a munkához. Az ilyen emberek képesek arra, hogy megfelelő munkalégkört teremtsenek, hogy együttműködjenek és kölcsönösen segítsék egymást a csoporton belül, s hogy minden tőlük telhetőt megtegyenek a munkasikerek eléréséért. Az ilyen munkások készek arra, hogy alkalmazkodjanak minden újonnan előállt helyzethez a munkafolyamatban.

A munkások többségével ellentétben, akiknek a munkához való viszonyulása pozitív, néhányan, a „kisebbség" gyakran, sőt rendszerint negatívan viszonyulnak a munkához. Ezek a munkások többnyire valamilyen szellemi, érzelmi vagy családi problémával küzdenek, de sok esetben deformált jelleműek is. A munkaközösségben vagy munkacsoportban problematikus helyzetet idéznek elő, kötekedők és munkakerülők.

A munkához való negatív viszonyulás okát az éretlen jellemben kell keresni, ugyanis legtöbbször olyan emberekről van szó, akiknek nincs kialakult munkaszokásuk. Életük kezdeti szakaszában úgy is elérték céljukat, ha nem dolgoztak, s azt hiszik, ez az állapot örökké tarthat, s ezt el is várják a társadalomtól. A munkát szükséges rossznak, esetleg érvényesülési eszköznek tekintik.

Az említetteken kívül negatívan viszonyulnak a munkához „az érzelmileg szegény egyének is. Az ilyen egyének az élet egyetlen értékében sem találnak igazi elégedettséget, s így a munkában sem. Azonban a gyenge szociális jellemű egyének is negatívan viszonyulnak a munkához; versengési félelmükben kerülik a munkát."[8]

A munkához való negatív viszonyulás azoknál a munkásoknál is jelentkezhet, akik félnek a balesettől. Ezt az érzést kiválthatja a korábban átélt üzemi baleset, vagy pusztán csak az esetleges balesettől való félelem. Ezek a munkások szintén kerülik a munkát, ha viszont dolgoznak, az állandó rettegés tényleg balesetet eredményezhet. A baleset után pedig végleg elbátortalanodnak és felmondanak. Megtörténhet ez a természetes munkakörnyezetből jött munkásokkal is, akik először találkoznak a gépekkel. Ezeknek a munkásoknak még szokatlan a gépek zaja, nehezen tudják követni a tempót, állandó szorongással dolgoznak, de lemaradni sem szeretnének, s ilyenkor sokszor a kellő óvatosság és ügyesség hiányában éri őket baleset. Ilyenkor a feszültséget és félelmet az új munkakörnyezet és munkamódszer okozza.

Az ipari munkakörnyezet sok jellegzetes tulajdonságban különbözik a természetes környezettől. Egyik ilyen tulajdonsága a munkás pszichikai fáradtsága is. A termelési folyamatot az ipari munkakörnyezetben túlnyomórészt valamilyen gép vagy mechanizált szerszám igénybevételével végzik, ami elsősorban meghatározza a munkás munkatempóját, de a munkafolyamatban jelentkező alapmozdulatokat is, melyek szünet nélkül ismétlődnek. Ilyen munkafeltételek közepette jelentkezik a monotónia, melynek egyik megnyilvánulási formája a munkás pszichikai fáradtsága is.

Amikor az ipari termelésben a műszaki munkamegosztás már olyan tökéletes, hogy a termelési folyamat egész apró összetevőkre oszlik, akkor a munkás állandóan néhány munkafogást vagy műveletet ismétel és ilyenkor szükségszerűen jelentkezik a monotónia, mint kísérő jelenség.

„A monotónia a munkában az egyhangúságot, a műveletek egyformaságát jelenti, ami unalommal kísért pszichikai fáradtságot eredményez. A műveletek egyformasága a magas fokú, műszaki munkamegosztásban és az ismétlődő munkában jelentkezik, amikor a műveleteket a végsőkig leegyszerűsítik. A huzamosabb ideig folytatott ilyen jellegű munka unalma és érdektelensége nehéz pszichikai fáradtsághoz vezet, majd zavarokat idéz elő a vegetatív idegrendszerben, sőt az emésztőszervek működésében is. Következményei biológiai, pszichofiziológiai, szociológiai és gazdasági jellegűek."[9]

Egyéni szempontból a monotónia legveszélyesebb következményei a biológiaiak és pszichofiziológiaiak. Ugyanazon műveleteknek az ismétlése mindig ugyanazokat az izmokat és testrészeket veszi igénybe, ami ezeknél a munkásoknál bizonyos mértékű elferdülést eredményez. Ilyen deformáció mindenekelőtt az izomrendszer egyenlőtlen fejlődése, egyes testrészek gyorsan fejlődnek, erősödnek, a többi pedig elkorcsosul, visszafejlődik. A testrészek egyenlőtlen igénybevétele pedig hatással van az egyén lelkiállapotára is. A káros biológiai hatás legkifejezettebben a szalagrendszerű munkafolyamatban jelenkezik. A láncrendszerű munka a gyáripar egyik jellegzetes szervezési formája, ahol a munkás a termelési folyamat egészének csak egy kis részét végzi, amelynek során állandóan a gép munkaütemét követi. A gép munkaüteme pedig rendszerint gyorsabb a munkás biológiai ritmusánál, ezért a követése még nagyobb fizikai, sőt pszichikai megerősítésbe kerül. Ez a pszichikai erőfeszítés csak abban jut kifejezésre, hogy a munkásnak állandóan „éberen" kell figyelnie a gép munkaütemét, de egyéb pszichikai tevékenység teljesen lehetetlen.

A gyáripari, de különösen a láncrendszerű termelésben az emberi erőnek mindig ugyanazon „fajtái" használódnak, mindig ugyanazon izmokat veszi igénybe a munka, s így gyorsan elfáradnak. A fizikai fáradtság, valamint a monotónia káros következményeinek elhárítása végett javasolják újabban a gyakori rövid szüneteket. Ezek a szünetek rendsze-

rint aktív pihenők, ami azt jelenti, hogy a dolgozók rekreatív testgyakorlatokat végeznek, melyeket szakemberek állítanak össze, a munkafolyamatban nem tevékenykedő izmok és testrészek igénybevételére. Ilyen formában oldható fel legkönnyebben a pszichikai feszültség is, ami lényegében a fizikai fáradtság következménye.

A testi fáradtság okozta pszichikai feszültség leggyakrabban akkor jelentkezik, amikor a munkateljesítmény és a termelékenység csökkenni kezd. Ilyen esetekben a munkás átlagon felüli fizikai erőfeszítést fejt ki, hogy megtartsa a munka ütemét és eredményét, de mivel ez nem sikerül, még a szervezet tudaton kívüli tevékenysége árán sem, a mellékes izmok bevetésével, bekövetkezik az idegesség és a lelki feszültség, valamint a fáradtság.

Az ipari termelésben egy jellegzetes pszichikai állapot az unalom. „Az unalmat egyesek a fáradtsággal azonosítják. Azonban az unalom lényegesen különbözik a fáradtságtól, mert nem a munkaerő csökkenésén alapul, hanem a végzett munka iránti érdeklődés és a szellemi éberség csökken. Az unalom leginkább a teljesítménygörbe szabálytalanságában fejezhető ki, nem pedig e görbe fokozatos hanyatlásában. Az unalom az egyszerű, egyhangú, monotón munka következtében jelentkezik. Az unalom az érdeklődés hiányát jelenti, az érdeklődés hiánya pedig szellemi eltompuláshoz vezet."[10] Az unalom pszichikai következményei a legérzékenyebbek a természetes környezetből származó munkásoknál, akik a gyáripari környezetbe kerülnek. Külön nehézségek jelentkeznek a többértékű képesítéssel rendelkező munkásoknál, akik az ipari láncrendszerű munka vagy a felmorzsolt termelés bármely formája felaprózott műveleteit végzi.

A gyáripari környezet mindezen hatásait a munkás testi és lelki állapotára végső soron a fáradás érzetében összegeződnek. „A fáradás a testi és a lelki funkcióknak a munka hatására bekövetkezett gyengülése. ... A fáradtság mindig megjelenik, ha a szervezet fizikai vagy idegi megterhelése túllépi a megengedhető határokat."[11] A fáradtság — éppúgy, mint az emberi munka — lehet testi és szellemi. Noha a fáradtságnak ezek a megjelenési formái az emberi test és szervezet különböző részeiben jutnak kifejezésre, mégsem lehet a fizikai fáradságot teljes mértékben elszigetelni a szellemi fáradtságtól, vagy fordítva.

A fizikai fáradtság Turudija és Kostić magiszterek szerint kétféle lehet: „Ha a testi munka túlfeszített (a sportversenyeknél) bekövetkezhet a) a kimerültség fáradtsága, vagyis az addigi tevékenység teljes méretű megszűnése. ... A testi fáradtság másik fajtáját b) az erőszétszóródás jellemzi és a munka végén jelentkezik. A fáradtság e formájánál a munkateljesítmény csökken, de jelentősen nulla felett marad.

A testi és lelki fáradtság között átmenetet képeznek: a) a telítettség fáradtsága és b) a munkát kísérő erős érzelmi hatások következtében jelentkező fáradtság. Az erős érzelmi izgalmak által előidézett fáradtság gyakran jelentkezik a felelősségteljes munkát végző személyeknél. A fáradtság e fajtája hatására különféle pszichoszomatikus megbetegedés

állhat elő (pl. gyomorfekély). A szellemi fáradtság a megfeszített és hosszan tartó szellemi munkánál jelentkezik, s különböző formát ölthet."[12]

A szellemi fáradtság legkifejezettebb és legláthatóbb formája a fáradtságérzet. Ez a jelenség a testi munkától és általában a bármilyen tevékenységtől teljesen elkülönülten is jelentkezhet. A fáradtságérzet közvetlen kapcsolatban áll a központi idegrendszer állapotával, amire különféle tényezők hatnak. Ezekről a hatásokról és a reagálásokról a jelenkori tudományok még igen keveset tudnak, úgyhogy a fáradtságérzet is, mint a központi idegrendszer állapotának eredménye, még magyarázatra szoruló jelenség. Azonban az eddigi kutatások már szolgáltattak bizonyos eredményeket. „A fáradtságérzés létrejöttét befolyásolják a munkavégzés szempontjából pozitív vagy negatív ösztönzések. A munkaöröm hiánya elősegíti a fáradásérzést. Azt is tudjuk, hogy a fáradásérzés összefügg az agyfolyadék (liqour cerebrospinalis) C-vitamintartalmával. Ezt igazolja az „emberek tavaszi fáradékonysága", amely a táplálék kevés C-vitamin-tartalmának következménye. A fáradásérzésnek napi ritmusa is közismert: legerősebb a főétkezés, ebéd után, továbbá éjfél és hajnal között."[13]

A szellemi fáradtság legerőteljesebb formában a kimerültségben jelentkezik, majd végső fokon a végkimerültségben, mely még halált is okozhat. Azonban, a fáradtság — tehát a pszichikai fáradtság is — nem egyszerre jelentkezik, hanem az elfáradás néhány szakaszát különböztethetjük meg. A munkapszichológiai szakirodalom leggyakrabban az emberi fáradtság erősödésének három szakaszát említi: „Az első szakaszban lelkifeszültség, fokozott ingerlékenység lép fel. A második szakaszra a lehangoltság, depresszió, elernyedés a jellemző. Ebben a szakaszban a dolgozó nem nyújtja szokott teljesítményét sem. Ezt a szakaszt az erőgyűjtés szakaszának is nevezzük. A harmadik a kimerülés szakasza, amelyre a rendszertelen tevékenység vagy munkaképtelenség a jellemző."[14]

A szellemi elfáradás kifejezetten károsan hat a munkára, mert ilyen állapotban a munkás elveszíti munkakedvét, majd fokozatosan a figyelem és az összpontosítási képességét is, úgyhogy nagyon könnyen bekövetkezhet az üzemi baleset is. Azonban baleset nélkül is veszélyes jelenség a pszichikai fáradtság, mivel nem hárítható el egyszerű pihenéssel. A pszichikai fáradtság súlyosabb eseteire vonatkozik ez, mely hosszan tartó szellemi megerőltetés eredménye, s csak teljes kikapcsolódással és aktív pihenéssel küszöbölhető ki. Természetesen az ilyen pihenési folyamatban minden egyén számára más életmód érvényes, ugyanis minden egyén másként érzékeli a fáradtságérzetet és másképpen is viselkedik a testi és szellemi fáradtság állapotában.

Változások a figyelem összpontosításában, az automatikus nagyüzemi munkakörnyezetben

A korszerű gyáripar fejlődésének utolsó szakaszaként újabban egyre több helyen jelentkezik a termelési folyamat, sőt gyakran nagy üzemrészlegek automatizálása. Az automatizáció nemcsak a fejlett világ, de valamennyi ország célja is, mivel ily módon lehetővé válik a tömegesebb termelés, a nagyobb termelékenység és kifizetődőség, s ezzel egyidőben az emberi munkaerő csökkentett igénybevétele.

A termelési folyamat automatizálása lényegesen megváltoztatja magának a technológiának a koncepcióját, mindinkább kiszorítja az emberi munkaerőt, nemcsak a fizikait hanem az ellenőrzés és igazgatás területéről a szellemit is. Az emberi munkaerő helyére pedig az automatikus kibernetikai vezérlőberendezéseket felszerelt gép kerül. „A komplex automatizáció... állandóan halad tovább: fokozatosan kizárja az emberi erőt az ellenőrzés szakaszából, csökkenti a gépek szabályos működését ellenőrző munkások számát, felszabadítja az embert a termelési folyamatban való közvetlen részvételtől. Felszabadítja a gépi rendszerben játszott „fogaskerekecske" szerepköréből és helyébe a kezdeményező alkotó, a műszaki termelésirányító szerepével ruházza fel, de ezzel már kívül reked a kidolgozás közvetlen folyamatán. Az emberi tevékenység súlypontját a termelés előkészítési szakaszába helyezi. Ezért rohamosan növekszik a mérnöki-technikusi és a műszaki-gazdasági dolgozók száma, különösen a technikus-alkotóké, a technológusoké, a tervezőké, a programot kidolgozó matematikusoké (system analist) és a tudósoké, mint a közgazdász irányítóké, az ipari pszichológusoké, szociológusoké, esztétikusoké, higiénikusoké és másoké."[15]

A foglalkoztatottak szakmai összetételében az automatikus műszaki környezetben más változások is bekövetkeznek. Ez abban nyilvánul meg, hogy egyfelől kialakul a jelzőberendezések és mérőműszerek ellenőrzését végző dolgozók tömege, másfelől pedig megjelenik a sokoldalúan szakképzett munkás-szakember az automatikus géprendszerek karbantartására és javítására. Ennek következtében pedig lényegesen megváltozik a munkás helyzete az automatikus géprendszerekben. Újból kialakul tehát a munkások szakképzettségi szintkülönbsége, csak azzal az eltéréssel, hogy most a többségük szakképzetlen, míg a karbantartó és javítóműhelyek munkásai mind magas szakképzettséggel rendelkeznek. Ez a körülmény kedvezőbb légkört teremthet az emberek közötti viszonyokban a különböző munkacsoportokban és munkakörnyezetekben.

Az automatizációról az is elmondható, hogy „lényegesen megváltoztatja a munkás és munkahelyének viszonyát, különösen a régebbi meghatározás értelmében, vagyis mint a munkafolyamatok sorát, amelyek előfeltételezik a megmunkálás valamilyen kézi formáját, közvetlenül az anyag megművelésével kapcsolatban. Az automatizált folyamatban az ember többé nem hat közvetlenül a megmunkálandó anyagra vagy a termékre, hanem csak a gépekre, úgyhogy nem létezik semmiféle hason-

latosság az emberi mechanikus mozdulatok és a gép mechanikus jellege között. A gép többé nem az emberi kéznek a kiegészítője, hanem magának az emberi agynak is."[16]

A munkahelyeken végbemenő munkafeltétel-változások előidézik a munkások iránti azon követelmények lényeges megváltoztatását is, amelyeknek eleget kell tenniük egy meghatározott munkahelyre való felvételük alkalmával. Az automata gépeknél a munkás feladata csupán annyi, hogy ellenőrzi a berendezés működését, illetve hogy a munkafolyamat fennakadásakor mielőbb értesítse az illetékes szakembert a hiba elhárítása céljából. Az ilyen munka egész másfajta képességet követel a munkástól, mint pl. a kisipari termelás, de különbeket a mechanikailag felszerelt ipari dolgozókétól is. Ott a munkások közvetlenebbül ismerték a munkát, amit végeztek, míg az automata gépen dolgozók csak az egyes jelzések jelentését ismerik.

A teljesen automatizált gyáriparban a munkás helyzete a központi irányítófülkében nem tér el lényegesen az eddig elmondottaktól. A különbség csak annyi, hogy neki egyidőben nagyszámú jelzőberendezést és mérőműszert kell ellenőrizni, ami bizonyos értelemben megnehezíti helyzetét. Lényegében azonban ő sem ismeri az egész technológiai folyamat valamennyi alkotóelemét. Neki úgyszintén az a feladata, hogy minél gyorsabban reagáljon a vészjelzésre és minél rövidebb idő alatt értesítse a hiba elhárítására hivatott szakembert. Ily módon ezek a dolgozók is rendkívül felelősségteljes munkát töltenek be, mert a gyors és helyes reagálásuktól nemcsak a termelés sikere, hanem néha az egész berendezés, sőt az egész ipari létesítmény épsége is függ, de mégiscsak a hozzácsatolt ellenőrző szerepét játsszák, az ellenőrzésük alatt lebonyolódó folyamat lényegének mélyrehatóbb ismerete nélkül.

Ezek a munkahelyek tehát — mint ahogy az előbbiekben kifejtettük — különleges tulajdonságot, rátermettséget és leleményességet követelnek a munkásoktól. Ezen tulajdonságok között nem a magas szakképzettség a legfontosabb, hanem az éberség és gyors reagálás. Ezért a munkások felvételekor a szükséges tulajdonságokat tesztvizsgálattal ellenőrzik. Ezekkel a pszichomotorikus tesztekkel a munkás látását és hallását, a fény- és hangjelzések észlelési gyorsaságát és a jelzésekre történő helyes reagálás ütemét vizsgálják. Az ügyességen, valamint a gyors észlelésen és reagáláson kívül a munkásoknak nyugodtaknak, higgadtaknak kell lenniük, nehogy könnyen megijedjenek vagy pánikba essenek.

A munkafeltételek az automatikus rendszerekben lényegesen megváltoztak, egyrészt az emberi fizikai energia gépi mechanikai erővel való felcserélésével, másrészt pedig azzal, hogy képessé tették a gépeket az ellenőrzésre, sőt az önellenőrzésre is a munkafolyamat végzése közben. A munkás tehát kiszorul a gép munkájának közvetlen szellemi ellenőrzéséből is Ez azonban nem jelenti azt, hogy az emberi munkaerő, különösen pedig az alkotóképesség feleslegessé válik az automatizáció feltételei között. Ellenkezőleg. Az ember alkotóképességét mindinkább a termelés előkészítő szakaszában, az új termékek és technológiák alkotó tervezésé-

ben, valamint a tudományos és kutatómunkában használják föl. Itt említjük meg, hogy újabban a tudomány túlnyomó szerepet kapott a termelési folyamatban, mindinkább alkotórészévé, előfeltételévé válik a termelési és munkafolyamat fejlesztésének és korszerűsítésének.

A munka jellegének megváltoztatásával az automata ipari környezetben, ahol a munkás csak ellenőrzi a mérőberendezéseket és a jelzéseket, megváltozik a munkás helyzete is a munkakörnyezetben. „Feltétlenül utalni kell arra, hogy noha az automatizált munkafolyamatban a munkás nem végez megerőltető fizikai munkát, noha az automatizáció felszabadítja a munkafolyamat közvetlen részvevőjét a gép általi leigázottságtól és rutinműveletektől, a gép munkájának felügyelete mégis fárasztó, hisz az izommunka megszüntetésével különböző fokú lelki feszültséget követel."[17] Tulajdonképpen az automatikus feltételek közötti munka az irányítóasztal mellett jelentős intellektuális-emóciós erőfeszítést követel, ami a munkafolyamat részvevőinél különböző pszichofizikai változásokat idéz elő, s ez egészségüket is alááshatja.

Az említett szellemi feszültséget méginkább növeli a felelősségérzet, amivel az irányítóasztalnál dolgozó munkás tartozik, hiszen minden esetben drága berendezésekről és műszerekről van szó, amelyek könnyen meghibásodnak, s ez egyrészről fennakadást idézhet elő a termelési folyamatban, másrészről pedig végzetes következményekkel is járhat. Ilyen helyzetben a munkásnak még az az időszak is fárasztó, amikor úgyszólván semmi sem történik, mert mindig készenlétben áll, hogy szükség esetén minél gyorsabban reagálhasson. Ez a készültségi állapot pedig nagyon is igénybe veszi az ember szellemi erejét.

A munkás az irányítóasztal mellett általában egyedül van, úgyhogy nagyon gyorsan jelentkezhet munkájában a monotónia, ami az említett körülmények között úgyszintén óriási veszélyt jelent, mert — mint ahogy azt már korábban megállapítottuk — a monotónia csökkenti a figyelmet, ez pedig az automata nagyüzemi vezérlőrendszer munkájának ellenőrzésében helyrehozhatatlan következményeket okozhat. A munka egyhangúsága akkor jelentkezik, amikor a termelésben minden az előírt mércék és szabályok szerint folyik, úgyhogy a munkás csak felügyel. A monotónia és a figyelem-lazulás elkerülése vagy legalábbis megjelenésének elodázása érdekében a vezérlőasztalnál dolgozó munkás ellenőrző és felügyelő munkafeladatát általában kibővítik bizonyos mérések eredményeinek, vagyis a termelési folyamat egyes paramétereinek feljegyzésével. Ezeket a feladatokat általában meghatározott időközönként végzik, de ez egyidőben a munkás szellemi képességének megterhelését jelenti.

A munkás szellemi-érzelmi (intellektuális-emotív) megterheltsége az irányító-vezérlő asztal melletti munkakörben olyan erős is lehet, hogy a munkás nem tud tőle szabadulni a munkaidő után sem, s így a családi környezetben is feszültséget és idegességet visz be. A munkás magánéletének ez a légköre leginkább visszahat a munkájára is, úgyhogy az idegfeszültség állandóan növekedik. Ez a helyzet pedig előbb-utóbb a

munkás egészségének lerombolásához vezet. A munkás egészségi állapotának romlása a legjobb esetben csak negatív viszonyulást idéz elő a munkához, ami azonban mindenképpen az adott munkakörből való felmentéssel jár.

A sokoldalúan szakképzett munkások az automatizált munkakörnyezetben, vagyis a karbantartó részleg munkásai a monotónia tekintetében hasonló helyzetbe kerülhetnek, amennyiben a munka- és termelési folyamat jelentősebb fennakadás nélkül folyik. Ebben az esetben ezek a munkások gyakorlatilag „munka nélkül" vannak (ami mindenképpen pozitív a munkaszervezet és a termelés szemszögéből), így megjelenhet az unatkozás, sőt a negatív „időfecsérlés" formái is (kártya és egyéb hazárdjáték). Ezek a káros jelenségek megakadályozhatók, ha lehetőség nyílik a dolgozók továbbképzésére, vagy lehetővé válik számukra (sőt talán kötelező is lehet) a termelés ésszerűsítésén való tevékenység, az újítás, a feltalálás. Így a munkás kibontakoztathatja alkotóképességét, ami pozitív mind a termelés, mind pedig a munkás szemszögéből.

Jegyzetek

[1] Dr. Danilo Ž. Marković: Sociologija rada, Savremena administracija, Belgrád, 1977. 188. old.
[2] Rudi Supek: Psihologija u privredi, Rad, Belgrád, 1958. 47. old.
[3] mr. Simo Turudija — dr. Slobodanka Kostić: Psihologija udruženog rada, Savremena administracija, Belgrád, 1977. 43—44. old.
[4] Dejvid Kreč — Rikard Krečfild: Elementi psihologije, Naučna knjiga, Belgrád, 1978. 630. old.
[5] Stjepan Han: Nauka o radu i njegovom organizovanju, Fakult. odbor Saveza studenata Elektroteh. fak., Belgrád, 1974. 66. old.
[6] Dr. Vladimir Rašković: Sociologija, Savremena administracija, Institut za ekonomska istraživanja, Belgrád, 1973. 121. old.
[7] Dr. Danilo Ž. Marković: Id. mű 331—332. old.
[8] Uo. 335. old.
[9] Ekonomski leksikon, Savremena administracija, Belgrád, 1975. 760. old.
[10] Rudi Supek: Id. mű, 82. old.
[11] Vaszkó Mihály: Munkalélektan, Tankönyvkiadó, Budapest, 1964. 135—136. old.
[12] mr. Simo Turudija — mr. Slobodanka Kostić: Id. mű, 79. old.
[13] Vaszkó Mihály: Id. mű, 137. old.
[14] Uo. 138—139. old.
[15] Radovan Rihta és munkatársai: Civilizacija na raskršću, Komunist, Belgrád, 1972. 106. old.
[16] Rudi Supek: Automatizacija i radnička klasa, Centar za dokum. i inform. u suvremenom radničkom pokretu „Božidar Adžija", Zágráb, 1965. 44. old.
[17] Dr. Danilo Ž. Marković: Id. mű, 217—218. old.

Rezime

Problemi psihičke adaptacije neindustrijskih radnika u industrijskoj radnoj sredini

Prelaskom neindustrijskih radnika u industrijsku radnu sredinu, oni se suočavaju sa bitno drugačijom tehničkom i fizičkom sredinom, na koju trebaju na neki način da se privikavaju. Međutim, pored ovog problema javlja se kod tih radnika i poteškoća pri navikavanju na postojeće kolektivne i društvene odnose. Ti odnosi naročito utiču na psihičko stanje radnika iz neindustrijske sredine, među kojim radnicima posebnu kategoriju čine poljoprivredni radnici, a isto tako posebnu grupu i bivši zanatlijski radnici sa polivalentnom kvalifikacijom.

U tom procesu navikavanja jedan od bitnih faktora je ulazak ovih novodošlih radnika u postojeći krug prijateljstva, što je dosta težak i dugotrajan proces. S jedne strane su radnici sa sela, većinom s niskom kvalifikacijom (bolje rečeno skoro sa nikakvom), a bivši zanatski radnici su svi visokokvalifikovani, pa otuda i jedne i druge teško prihvataju industrijski radnici, koji su najčešće sa određenim specifičnim znanjem za određeni posao ili za određeno radno mesto tj. oni su mahom priučeni radnici.

Pored ovih neformalnih veza — na bazi kojih se stvaraju prijateljstva i dobri kolegijalni odnosi — u industrijskoj sredini postoje i formalne veze i odnosi među učesnicima. Novodošli radnici trebaju prihvatiti i ovu postojeću situaciju i uklapati se u te odnose, koje se većinom baziraju na hijerarhiji bezličnih veza.

Uspešno prilagođavanje industrijskoj radnoj i životnoj sredini u velikoj meri zavisi od odnosa radnika prema radu. Telesna konstrukcija — po nekim istraživanjima — ima određenog uticaja na psihičke osobine čoveka, pa su na toj bazi nastali takozvani psihosomatski tipovi koji raspolažu sa određenim radnim dispozicijama, pa je pomoću ove tipologije „lakše" pronaći pravog čoveka na pravo mesto. Najpoznatija i najviše se primenjuje Krečmerova i Šeldonova tipologija, koje mada se bitno razlikuju, ipak imaju sličnosti, pa uglavnom sve ljudske tipove kategoriziraju u tri grupe: u astenički, atletski i piknički tip čoveka.

Odnos čoveka prema radu, pored psihosomatskih karakteristika u velikoj meri zavisi i od uticaja sredine, pa i čitavog društva, prilikom formiranja ličnosti. Društveni uticaj u izgrađivanju pravilnog odnosa prema radu počinju u okviru porodice, ali sve institucije društva (kao što su obrazovno-vaspitne ustanove, političke partije, razni oblici društvene svesti) igraju odgovarajuću ulogu u ovom procesu. U osnovi odnos pojedinaca prema radu može biti: pozitivan ili negativan. Negativan odnos prema radu u velikoj meri može kvariti međuljudske odnose u radnoj grupi ili u nekoj zajednici.

Među osnovnim karakteristikama industrijske radne sredine se nalazi i detaljna tehnička podela rada što znači da radnik na određenom radnom mestu vrši samo nekoliko radnih operacija ili zahvata. To stalno ponavljanje uvek istih pokreta prouzrokuje monotoniju, odnosno osećaj jednoličnosti posla. Pojava monotonije ne prouzrokuje samo psihičke tegobe radniku, nego ima i fizičkih posledica, pre svega usled upotrebe uvek istih mišića i delova tela. Protiv štetnog uticaja jednoličnog rada u industrijskoj sredini, sve se više prime-

njuju stručno koncipirana aktivna rekreacija u pauzama, tokom radnog vremena.

Najopasnije posledice jednoličnog rada u industriji su osećaj dosade i zamorenosti. I jedna i druga pojava negativno utiče na psihičko stanje radnika, a u krajnjoj liniji obe smanjuju rezultate rada kako pojedinca, tako i čitave grupe i organizacije. Psihički zamor je s tim opasniji, jer može dovesti do „spiralnog" nagomilanja osećaja zamorenosti kod radnika, što u krajnjoj liniji može dovesti do vrlo teških zdravstvenih poremećaja.

U položaj radnika u industrijskoj sredini bitnu promenu donosi automatizacija pojedinih radnih mašina, pa i čitave industrije. Na bazi automatizacije ljudska radna snaga se sve više istiskuje i iz faze neposredne kontrole i „posluživanja" mašine, tako da ljudska radna snaga se sve više javlja u fazi pripreme proizvodnje i u istraživačkim i razvojnim poslovima.

U pogledu psihičkog položaja radnika, ni automatizovana industrija ne pruža mnogo bolje uslove u pogledu jednoličnosti radnih mesta. Čak šta više! Radnici u potpuno automatizovanim pogonima ili fabrikama skoro isključivo vrše samo nadgledavanje rada postrojenja preko mnogobrojnih signalnih uređaja i mernih instrumenata. Tako su radnici odvojeni od mašina i od toka tehnologije i smešteni u posebnoj prostoriji pred komandni pult. U takvim uslovima kod radnika se vrlo brzo može javljati osećaj mnonotnije i dosada, što naročito negativno utiče na psihičko stanje. Te negativne posledice su s tim veće, što radnici u ovakvom nadgledanju vrše vrlo odgovoran posao. Njihovo nadgledanje se vrši, naime, s tom ciljem da u slučaju signala opasnosti ili zastoja u proizvodnji, ovi radnici u moguće najkraće vreme obaveste odgovarajućeg radnika-stručnjaka sa polivalentnim znanjem, da bi ovaj otklonio kvar na postrojenjima.

Intelektualno-emociono naprezanje radnika u ovakvom automatizovanom industrijama može biti tako veliki da ih prate čak i posle radnog vremena, stvarajući napetost i nervozu u krugu porodice i u svakodnevnom životu.

Glavna karakteristika ovih radnika, je, da su većinom sa niskom kvalifikacijom, pa za razbijanje monotonije može korisno poslužiti proširivanje njihovog stručnog znanja i kreativne sposobnosti, tako da se na ovaj način u velikoj meri može podići osećaj zadovoljstva na radu, pa samim tim se stvara i pozitivniji odnos prema radnom mestu i radnim zadacima.

Zusammenfassung

Problemen der psychischen Anpassung der nichtindustriellen Arbeiter in das industrielle Millieu

Im Prozess der Eingliedrung der nichtindustriellen Arbeiter in das industrielle Produktionsmillieu, werden sie, mit einer wesentlich neuer technischer und physischer Umgebung konfrontiert, an die sie sich zunächts irgendwie gewöhnen müssen. Gleichzeitig meldet sich bei diesen Arbeitern ein neues Problem: die Schwierigkeit der Anpassung zu dem bestehenden gemeinschaftlichen und gesellschaftlichen Verhältnissen. Diese Verhältnisse beeinflussen die nichtindustrielle Arbeiter kräftig. Unter diesen Arbeitern, melden sich, als spezielle

Kategorien, die landwirtschaftlichen, so wie auch die handwerklichen Arbeiter, mit polyvalentlicher Qualifikation.

In diesem Anpassungsprozess ist einer der wesentlichen Faktoren, die Eingliederung der neu zugekommenen Arbeiter in die bestehenden Freundschaftskreise, die sich als schwieriger und langwieriger Prozess bewiesen hat; einerseits, da die Arbeiter vom Dorfe meist mit niedriger Qualifikation (d. h. oft mit gar keiner), die gewesenen Handwerksarbeiter aber alle hochqualifiziert sind. Sie werden daher von den industriellen Arbeitern, die an und für sich mit spezifischem Wissen, für eine bestimmte Arbeit bzw. für einen bestimmten Arbeitsplatz verfügen, d. h. meistens angelernte Arbeiter sind, nur schwierig übernommen werden.

Neben diesen unformellen Bindungen — an denen Freundschaften und gute kollegiale Verhältnisse entstehen — bestehen in der industriellen Umgebung auch formelle Bindungen und Teilnehmerschaftsverhältnisse. Die neu eingegliederte Arbeiter müssen sich auch diese bestehende Situation aneignen und sich in diese Verhältnisse — die meist in einer Hyerarchie unpersönlicher Bindungen entstanden sind — einordnen.

Das erfolgreiche Eingliedern in die industrielle Arbeits- und Lebensverhältnisse, hängt in grossem Masse vom Verhältniss des Arbeiters zur Arbeit an sich, ab. Die physische Konstruktion hat — laut einigen Vorschungen — bestimmten Einfluss auf die psychische Eigenschaften der Menschen. Daher ist auf dieser Typologie „leichter" dem geeigneten Menschen für den entsprechenden Platz zu finden. Zumeist wird die Typologie von Kretschmer und Scheldon angewandt, die sich — wenn sie auch sehr verschieden sind — in einer Hinsicht ähneln — da sie nämlich die menschliche Typen in drei Kategorien einordnen: in die astenische, athletische und picknische Kategorie.

Das Verhältniss der Menschen gegenüber der Arbeit hängt inzwischen — nebst der psychomatischen Karakteristik — in grossem Masse auch von dem Einfluss der Umgebung, so wie der ganzen Gesellschaft — gelegentlich der Bildung der Persönlichkeit — ab. Der Einfluss der Gesellschaft bei der Formierung des Verhältnisses zur Arbeit, besteht schon in der Familie, aber alle Institutionen der Gesellschaft, Lehr- und Erziehungsinstitutionen; polytische Parteien; verschiedene Formen des gesellschaftlichen Seins, spielen entsprechende Rolle bei diesem Prozess. Eigentlich kann sich das Verhältniss des Einzelnen zur Arbeit positiv oder negativ gestalten. Das negative Verhältniss kann ziemlich leicht die zwischenmenschliche Bezienhungen in einer Gruppe oder Gemeinschaft, verderben.

Zwischen den grundlegensten Eigenschaften des industriellen Arbeitsbereiches, ist die detaillierte technische Arbeitsteilung; d. h. dass der einzelne Arbeiter an einem bestimmten Arbeitsplatz nur einige bestimmte Operationen — bzw. Arbeitsgriffe — zu machen hat. Dieses stete Wiederholen derselben Bewegungen bewirkt eine Monotonie, ein Gefühl der Einförmigkeit der Arbeit. Die Monotonie erzeugt nicht nur psychische Schwierigkeit bei dem Arbeiter sondern auch psychische Beschwärden, vor allem, wegen Gebrauch derselben Muskel und derselben Körperteile, während der ganzen Arbeitszeit. Gegen die schädlichen Auswirkungen der Einförmigkeit der Arbeit in der industriellen Arbeitsweise, werden neuerdings fachlich konzipierte aktive Rekreationsübungen in den Rastpausen während der Arbeitszeit angewandt.

Die gefährlichste Nachwirkung der Einöde der industriellen Arbeitsweise ist das Gefühl der Langweile und Müdigkeit. Die eine wie die andere, beeinflusst

negativ das psychische Status des Arbeiters und wirken auf die Arbeitserfolge des einzelnen so wie auch der Gruppe und der ganzen Organisation. Die psychische Müdigkeit ist desto gefährlicher da es zu angehäuftem Müdigkeitsgefühl kommen kann, und so ein Gefühl kann ernste gesundheitliche Schäden hoervorrufen.

Die Automation einzelner Maschinen oder ganzer Industrievorgänge, bringt wesentliche Anderungen in der Stellung des industriellen Arbeiters mit sich. Durch die Automation wird die menschliche Arbeitskraft aus der direkten Kontrolle und „Bedienung" der Maschine verdrängt und meldet sich immer stärker in der Vorbereitungsphase und in Vorschungs- und Entwicklungsarbeiten.

In Hinsicht auf die psyhische Einstellung des Arbeiters, schafft die Automation keine bessere Bedingungen an einzelnen Arbeitsplätzen. Im Gegenteil! Die Arbeiter leisten in dem vollautomatisierten Betrieben meistens nur die Kontrolle der Arbeit der Maschinen, mit Hilfe vieler geeigneter Signalisier- und Messungsinstrumente. Die Arbeiter sind daher von den Maschinen getrennt, in besonderen Hallen neben den Kommandierapparaten unterbracht. In solchen Verhältnissen, kann sich bei den Arbeitern leicht Monotonie und Langweile melden, das sich negativ an das psychische Gleichgewicht auswirken kann. Die schwierige Folgen solcher Gefühle sind desto schädlicher, je wichtiger und verantwortungsvoller diese Arbeit ist. Das Überwachen der Maschinenarbeit wird nämlich dazu gebraucht, dass bei jedem Gefährlichkeits- oder Fehlersignal, der hier angestellt Arbeiter am schnellsten den betreffenden Sachkundigen, der das dazu nötige polyvalentes Wissen besitzt, herbeiruft und die Beschädigung zu entwenden.

Die intellektuelle-emotionelle Anstengung des Arbeiters, kann in solchen automatisierten Industrien so stark sein, dass sie auch nach der Arbeitszeit haftend bleibt, und in der Familie, sowie im Alltagsleben überhaupt unangenehme Spannungen hervorruft.

Die Hauptkarakteristik dieser Arbeiter ist, dass sie meistens niedrige Qualifikation besitzen. Zur Entwendung solcher Monotonie kann daher die Erweiterung ihrer Fachkundigkeit und der Ausbau ihrer kreativen Eigenschaften sehr viel beitragen. So kann nämlich das Befriedigungsgefühl wegen der Arbeit hervorgerufen und auch ein gutes Verhältnis zur Arbeit, zum Arbeitsplatz und den Aufgaben, erzeugt werden.

Bajagić Veronika

A SZABAD IDŐ KORSZERŰ SZOCIOLÓGIAI ÉRTELMEZÉSE

A mai társadalom gyors változásai az emberi életmód minden szféráját jellemzik. Bár minden történelmi korszakban beszélhetünk szabad időről, amit az ember a mindennapi kötelességektől a termelés tökéletesítése és általában a közösségi élet megszervezése útján teremtett meg, mégis napjainkban vált az egyik legjelentősebb társadalmi tényezővé.

Jelenleg arra törekszünk, hogy minél tömegesebbé váljon a szabad idő kihasználása, mert ezáltal, látszólag, sok mindenben kiegyenlítődnek a különböző társadalmi rétegek.

A szabad idő kérdése a szociológiai, az antropológiai, a közgazdasági, a pszichológiai és egyéb tudományos munkákban a századfordulón tűnt fel, a társadalomkutatás kísérő jelenségeként, de már a húszas és a harmincas években sor került a szabad idő első empirikus vizsgálatára, Amerikában és Európában, s létrejött egy új szociológiai ágazat, a szabad idő szociológiája.

A napjainkig végzett gyakorlati kutatások hatalmas tényanyagot szolgáltattak, s ez is igazolttá tette a szabad idő szociológiájának önálló létezését, de a szabad idő szociológiai elméletéből még mindig hiányzik az elméleti szintézis és a szilárd elméleti elképzelés. Az eddigi kutatások csak részleges betekintést engednek a tárgykörbe, az elméleti következtetések pedig az adott társadalmi keretek között változatlan történelmi kategóriák maradnak, és ezért számos ellentmondástól terhesek.

Az amerikai és a nyugati teoretikusok nagy részének vizsgálódásai — akik a szabad időt kiragadták az élet közegéből és különálló értékként kezelik — a kompenzációs elméletben nyilvánulnak meg, ami a munkán túli időt kompenzációnak tekinti.

M. Kaplan amerikai teoretikus hangsúlyozza, hogy a szabad idő a munka antitézise, a munkától függetlenedett önmagáért való cél, a reménykedés és a kellemes közérzet szférája.[1] Hasonló nézeteket vall R. J. Havighurst, aki a szabad időben az egyéni szabadság megvalósulását, az autonómia, az önmegvalósulás és az egyensúly forrását látja.[2] N. Anderson belga szociológus szerint a szabad idő az egyénre tartozik, függetle-

nül attól, hogyan használja ki, és az ember általa juttathatja kifejezésre szabadságát és szabad elhatározását.[3] Ezt a nézetet osztja H. E. Bahr német szociológus is, aki úgy véli, hogy a szabad idő által valósul meg az emberi szabadság és teljesedik ki az ember.[4] R. Willadier az ember fennmaradását a szabad diőhöz köti,[5] N. P. Miller és D. M. Robinson pedig úgy tartja, hogy a munkaórák csökkentésével és a szabad idő növelésével az ember előtt egy jobb élet lehetősége tárul fel, amiben a szabad idő lényegesebbé válhat mint a munka.[6]

Az említett teoretikusok a munkát olyan kötelességnek tartják, amely ürességet és elégedetlenséget hagy maga után. Véleményük szerint a munkaidő rövidítésével a munka egyrészt fokozatosan elveszítené, az ember életében betöltött lényeges szerepét és csak az anyagi lét biztosítására korlátozódna, másrészt pedig teret engedne a szabad időnek, az emberi szabadság valóra válásának. A munka és a szabad idő összeegyeztetését és viszonyát az említett teoretikusok csak mennyiségi viszonyokban látják, és ily módon kizárják azt, hogy bármiféle kedvezőtlen vagy kedvező hatást gyakorolhat a munka a szabad időre.

„A korszerű gyáripari munka szerintük már a természeténél fogva mechanikus, érdektelen és elidegenedett. A véksőkig vitt munkamegosztáson alapul és sohasem képes lekötni az ember egész érdeklődését és figyelmét. A munka érdekessé és tartalmassá tételére irányuló törekvések valójában csak romantikus álmok, amelyekben ha több logika és valóságérzés lenne, akkor eljutnának addig a követelésig, hogy fel kell hagyni az ipari termeléssel és vissza kell térni a történelemelőtti kor kézi termeléséhez."[7] — értékeli ezt az álláspontot Erich Fromm, aki azon kisszámú nyugati teoretikus közé tartozik, akik szembehelyezkednek ezzel az elméleti irányvétellel.

Friedmann szerint a részmunka és a monotónia képezi a gépesített ipar legégetőbb és legfőbb gondját. A futószalag melletti munka nemcsak az ember részvételét csökkenti, hanem kifejezetten a szakképzett munkás lefokozására irányul. Hasonló következményekkel jár a kapitalista vállalatok megerősödése is, mert az irányító és végrehajtó munka különválása egyetemes jellegűvé válik. „Ez a kettőség — mint már láthattuk — a munka tudományos megszervezésének a következménye, a funkcionális munkabeosztás irányába való fejlődés során; de ugyanakkor a rendelkezések elkerülhetetlen differenciálódásának a következménye is, ami mind kifejezettebbé válik a gépesített világban."[8] — mondja Friedmann. Ily módon az intellektuális munka a tanulmányozást és előkészítést végző irodákba összpontosul, s ezáltal a munkásság nem gyakorolhat befolyást a döntéshozatalra, de ez a teoretikusok többsége szerint nem is kívánatos,"[9] mivel ellenkezik a korszerű ipar *követelményeivel.*

Ilyen körülmények között viszont a gépi munka is elaprózódik és rutinossá válik.[10] Az önállóan kezdeményező kistermelők száma állandóan csökken, a foglalkoztatottak pedig olyan utasításokat kapnak, amelyeket tudomásuk nélkül hoznak meg és amelyeknek a tevékenységi területüktől függetlenül pontosan eleget kell tenniük, függetlenül attól, hogy

az adminisztrációban, a kereskedelemben, a mezőgazdaságban, vagy az iparban dolgoznak-e. „Mindenütt szűk korlátok közé szorul a végrehajtó szabad elhatározása, azaz a munkaképes lakosság nagy többsége. A jelenlegi helyzet és a további kilátások nem valami biztatóak, hogy munkájukkal kifejezésre juttathassák szellemi önállóságukat ill. személyiségüket. A munka idegenné vált tőle és ezért »elidegenült«. Ilyen szemszögből nézve a munka elidegenedése az ipari társadalmak lényegéhez tartozik."[11]

A munkásság elidegenedése — folytatja Friedmann — nem haladható túl „azáltal, hogy munkája elveszíti kézi jellegét: Arra van szükség, hogy elkerülhesse azt a szervezett rendszert, ami teljes alárendeltségre, passzivitásra készteti és kirekeszti; ezek a tényezők manapság olyan mértékben jutnak kifejezésre, mint amennyire túlhangsúlyozzák a termelés tudományos jellegét".

A korszerű ipari szervezés taylori szervezetének a túlzásait bírálva Friedmann követeli, hogy a munkás a részmunka végzése során kapjon lehetőséget felelősségérzete és alkotó elképzelései kibontakoztatására a termelés során. Friedmann azáltal hogy a pszichofiziológiai ésszerűsítés és a *job enlargment* módszer mellett foglalt állást — ami a munkahelyek összevonásában az ember sokoldalúbb fejlődésének, a munka iránti érdeklődése és figyelme fokozódásának, s ezáltal intellektuális képességei növelésének a lehetőségét látja — követeli a társadalmi és erkölcsi nehézségek felszámolását.

De nehogy illúziókban ringassuk magunkat — mondja — mert valószínűleg még nagyon sokáig fennmarad a műveletek és munkafeladatok egész sora, amelyek nem teszik lehetővé az ember személyiségének, ízlésének és törekvéseinek a kibontakozását. Ezért Friedmann szerint a megoldást a szabad időben kell keresni: „A nagyipar műszaki és társadalmi körülményei között a munkásság csak a szabad idő által élhet valódi életet. A szabad idő nem csupán idő, hanem a személyes emberi fejlődés feltétele is"[13] — mondja *Hova tart az emberi munka?* című ismert könyvében — „azok számára, akiknek nem jelent megelégedést sem a végrehajtó tevékenység, sem a döntéshozatalban való részvétel", tehát azok számára, akiknek a munkájuk nem jelent önmegvalósulást — aminek a heti időtartama egyébként egyre rövidülni fog — nem marad más hátra, mint a munkán kívül kell kielégülést találniuk és fejlődniük.[14]

A szabad idő a műszaki fejlődéssel párhuzamosan fog növekedni (ebben megegyezik a nyugati teoretikusok többsége). „A munkahét már rövidül és tovább fog csökkenni, az élet meghosszabbodásával ellentétben. Az emberek életének a súlypontja, ami a nagy többség esetében a munkára helyeződött, lassan áthelyeződik a szabadidő-tevékenységre."[15]

A szabad idő kompenzációs szerepe Friedmann munkáiban is hangsúlyt kap, de amíg a korábbi szerzőknél a szabad idő szabadsága teljesen független a munkától, addig Friedmann tézisei a munka meghatározásából indulnak ki[16] és a szabad időt mindig ezekhez viszonyítva szem-

léli. Munkafelfogását már az *Elfecsérelt idő* című könyvének a Camustól választott mottójában is kifejezte: „munka nélkül az élet nem ér semmit, de ha a munkát nem végzik lélekkel, az élet befullad és megszűnik". Írásaiban a munka alapvető emberi szükséglet, emberi tulajdonság, aminek útján alkotói lényként nyilvánulunk meg és igazoljuk magunkat. Az ember ezt a tulajdonságát Friedmann szerint a kisipari tevékenységhez hasonlóan a szabad idejében is felszínre hozhatja, mert az elaprózott ipari munka ebben nem akadályozza. „A valódi szabadidőtevékenység az, amit mindenki akkor és úgy végez, ahogyan akarja, sőt kielégülést és valamiféle fejlődést is várhat tőle."[17] Az egyéni választás és szabadság lehetősége a szabad időben Friedmann elképzelése szerint összekapcsolódik az állam szervezett közösségi tevékenységével, ami a szabad idő értékes tartalommal való kitöltését feltételezi.

De Man és Mayo iskolájának a képviselőivel vitázva — akik tévedésből azt javasolták, hogy a modern ipari termelés kapjon értelmet és szerezzen örömet — D. Riesman úgy véli, „hogy érdemesebb figyelembe venni a személytelenségre való hajlandóságot a modern iparban, mint elhanyagolni: fokozni a munka automatizálását, de nem pusztán a munka, hanem az általa szerzett örömök és a fogyasztás nevében".[18] A munka csak puszta eszköz az anyagi lét biztosításához, amit az ember a legkisebb erőbefektetéssel elvégezhet. „Objektíven a munkával kapcsolatban kialakuló új helyzet lehetőséget nyújt a munkaidő csökkentésére; szubjektíven pedig lehetővé teszi, hogy az ember ne szenteljen annyi figyelmet munkájának, mint a korábbi korszakokban, hanem ahelyett inkább a munkán kívüli problemákkal foglalkozzék."[19]

A szórakozás és a szabad idő „a kívülről irányított embernek"[20] azt ígéri — mondja Reisman —, hogy fejlesztheti képességeit és életművészetre való alkalmasságát, de utópikus elképzelésként értékeli a szabad idő autonómiájának létrehozását: „Hamarosan felismertük tehát azt, hogy a munka felbomlása miatt a szabad időre elviselhetetlenül nagy teher nehezednék; a szabad idő nem jelenthet menekvést a munka elől, hiszen munka nélkül üres lenne. A legtöbb ember számára a szabad időnek ugyanis csak akkor van értelme, ha munkával töltheti ki, s így éppen azok a jellemzők, amelyeket a szabad időben kerestünk, általában csak akkor jöhetnek létre, ha mind társadalmi, mind politikai téren megvívjuk a munka és a szabad idő kétfrontos harcát."[21]

Riesman álláspontjának ellentmondásait tíz évvel *A magányos tömeg* megjelenését követően maga a szerző haladta túl. *Minek a bőség?* című könyvében. Azzal a megállapításával, hogy az ipari munkával való elégedetlenség kérdése nem oldható meg a szabad idővel és hogy magában a termelésben kell megoldást találni, revideálta a szabad időnek a munkaidőtől való függetlenségére vonatkozó korábbi tézisét. „Az a véleményem — mondja —, hogy fogadjuk el magát a munkát, és változtassuk meg oly módon, hogy az ember emberként élhessen termelőmunkája során és azon kívül."[22]

A szabad idő korszerű szociológiai értelmezéséhez sajátos módon járult

hozzá Joffre Dumasedier, korunk egyik legjelentősebb szabadidő-szociológusa.

A szabad idő elképzelése szerint a műszaki haladás és a társadalmi tevékenység hatására jött létre „a termelőmunka által szabaddá tett idő az ember nemtermelői tevékenységét szolgálja a termelési időszak előtt, alatt vagy azt követően."[23]

A szabad idő és a többi tevékenység közötti viszonyt a kötetlenség határozza meg, de a szabad idő — különösen a személyiségfejlődést elősegítő funkciójában — olyan lehetőséggé válik, amely új ismeretek elsajátítására ad alkalmat, s így kihat az emberi létezés minden területére. A szabad idő az átalakulások szférája, de ezek az átalakulások túllépik a szabad idő határát és érintik az összes életjelenséget, így a munkát is, a munkához való új viszony során. Felfedve a szabad idő és az elidegenedett szabad idő, valamint a szabad idő növekedésével növekvő individualizmus és a társadalmi elkötelezettség közötti ellentétet, felvetődik a kérdés, hogy „az aktív szabad idő" elegendő-e az ipari társadalom humanizálásához?

Dumasedier a szabad idő kitöltését összeköti az adott helyzet sokoldalú kivizsgálásán alapuló tudatos társadalmi tevékenységgel, ami aktív részvételt igényel és mozgékonyságra serkent a különböző tájékoztatási eszközök (sajtó, film, rádió, tévé) kihasználását illetően. A személyiségfejlődés az élet folyamán a spontán, az önkéntes képzés új formáit is felöleli. Ezért Dumasedier a Budapesten 1974-ben megtartott II. Nemzetközi Szabadidő Értekezleten mondott beszédét a permanens képzésnek szentelte. A képzés kifejezetten reformjellegű szerepét abban a tézisben látja, mely szerint az aktív magatartást — ami a személyiségnek a társadalmi és kulturális életben való optimális részvételi képességével azonos — és a személyiség maximális önigazolását a különböző emberi tevékenységek területén nem lehet spontán megvalósítani.

„Minden társadalomnak tudatában kell lennie a saját egyensúlyának és annak, amit gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális intézkedésekkel szándékozik elérni"[24] — mondja.

Dumasedier nézeteiben a haladást a tömeges képzésről és a szervezett kulturális tevékenységről kialakított álláspontja képezi, ami nemcsak meghatározott értékek terjesztésében és zárt ismeretrendszerek átadásában nyilvánul meg, hanem az ember és a társadalom időszerű kérdései megoldásában való aktív részvételben is. Dumasedier az átgondolt kultúrpolitika és a permanens képzés mellett foglalva állást, és a képzés önállóságát hangsúlyozva, a tömeges képzésben és kulturális tevékenységben az osztályharc helyettesítését látja.

Ezáltal mutat rá azokra a fonák törekvésekre, amelyek a munka és a szabad idő elkülönítésében, illetve a „szabad idő civilizálásában" válik felfedni a szükségszerű munka semlegesítését, valamint túlhaladni az emberi elidegenedést. „A kezdeti népességcsökkenés korszakába és az anyagi bőség feltételei között élő társadalomban megváltozik az osztályharc is, mivel a középosztály addig növekszik, míg foglalkozási szem-

pontból az össznépességnek több mint a felét képezi, a jövedelem, a szabad idő és az értékek szempontjából pedig még nagyobb hányadát. Az egyén előtt megnyíló új lehetőségek már nem annyira azt jelentik, hogy átkerülhet egy másik osztályba, hanem inkább azt, hogy életformája és karaktere a középosztályon belül változhat meg.

Ilyen körülmények között az autonómia nem az osztálytól függ. A belső irányítás időszakában, amikor a karakter nagyrészt a munkában és a munkáért alakult ki, nagy jelentősége volt annak, hogy ki a termelési eszközök tulajdonosa. Ma azonban a birtoklás pszichológiai eredményei nagyon sokat veszítettek jelentőségükből, a jellem a szabad idő számára és a szabad idő alatt formálódik — és igen sokan rendelkeznek mind szabad idővel, mind fogyasztási eszközökkel."[25] — mondja Reisman, miközben számos új társadalmi jelentőséget helyez a jövőbeli társadalmi közegbe, ami természetesen jobb lesz, de lényegében véve a változatlan társadalmi rendszer a munka és a tőke megosztásán alapul.

A polgári teoretikusok nézeteit azonban nem sorolhatjuk be teljes egészében a szabad időről kialakított pragmatikus elképzelések közé. Szép számban vannak azok, akik úgy vélik, hogy a szabad idő valójában az ideológiai manipuláció új szférája, olyan terület, amely által a tőke ezzel a fiktív szabadsággal igyekszik kielégíteni a ma társadalmát és ezzel egyben kiszélesíteni hatáskörét és uralmát.

A. Touraine[26] korunk társadalmának a legfontosabb jellemvonásai közé nemcsak a pontos irányítást és szervezést sorolja, amiért programozott társadalomról beszél, hanem a dominációi olyan új formáit is, mint amilyen a kulturális kizsákmányolás. A munka és a szabad idő viszonyát elemezve P. Naville[27] hangsúlyozza, hogy a szabad időt nem lehet elkülöníteni a rendelkezésünkre álló össz időtől. Vele azonos nézeteket vall G. Friedmann[28], aki úgy véli, hogy nem létezik egy elvont „homo faber", hanem például egy családfő lehet jó vagy rossz férj, párttag, szakszervezeti tag, sportszervezet vagy vallási csoport tagja. Nem becsüli le a termelési folyamat fiziológiai és pszichológiai ésszerűsítését és humanizálását, de azért a szociális intézkedésekkel az embernek a kizsákmányolás minden formájától való megszabadítását szorgalmazza.

„A munka ellentmondásait beismerve a burzsoázia igyekszik a szabad időt olyan szférává alakítani, ahol az osztályellentétek elmosódnak vagy majdnem teljesen megszűnnek"[29] — írja G. E. Zborovszki, aki a hatvanas évek végén csatlakozott a szabad időnek az egyén életében játszott szerepét tanulmányozó szovjet teoretikushoz. B. A. Grusin, G. E. Zborovszki, G. P. Orlov, L. A. Gordon és E. V. Klopov[30] szociológiai munkáiban a szabad idő a szabad tevékenység szférája, „a képességek fejlesztésének a területe", ugyanakkor a munkaidő tartalmát mindig a szükségszerűség határozza meg.

Ezek a nézetek a szovjet elméletben annak a döntő fontosságú álláspontnak a bírálatai, miszerint a szabad idő főként a munkaerő újratermelésének a területe és a munkának van alárendelve. A munka ilyen kategorizálásához és a rendelkezésre álló idő osztályozásához Sz. G.

Sztrumilinnak a harmincas években kialakított álláspontja nyújtott kiindulópontot. Véleménye szerint a szükséges idő magában foglalja a munkaidőt, a munkaeszközök és a munka tárgyának előállításához szükséges időt, de ezt ki kell bővítenünk a munkára való felkészülés időtartamával, a házimunkákra és a fiziológiai szükségletek kielégítésére fordított idővel. Ily módon a szükséges idő a munkaidőt és a munkán kívüli idő egy részét öleli fel. Az így fennmaradt időt nevezzük szabad időnek, ami végsősoron a szellemi és fizikai képességek fejlesztését, valamint a társadalmi szükségletek kielégítését szolgálja.

A munka és a munkán kívüli tevékenység viszonyának a vizsgálata V. A. Artemov[31] szerint hozzá kell, hogy járuljon az összes emberi tevékenység alkotóképességének a fokozásához, de mindenekelőtt a munkaidő jobb kihasználásához. Ezt az álláspontot képviseli A. V. Nyecsenko is nemrég megjelentetett könyvében[32], amelyben kiemeli, hogy társadalmi szempontból a legfontosabb feladat nem a szabad idő növelése, hanem a rendelkezésre álló idő ésszerűbb beosztása és kihasználása, ami jelentős társadalmi befektetéseket követel.

„A szabad idő szabályozásán azt az össztársadalmi szabad időre gyakorolt hatást értjük, ami optimális társadalmi, gazdasági, anyagi, kulturális és más feltételek létrehozásával hatást gyakorol a különböző társadalmi csoportok szabad idejének összetételére és tartalmára — figyelembe véve életmódjukat és munkájukat — és ezáltal a dolgozó egyéni képességeinek továbbfejlesztését biztosítja."[33]

A szovjet teoretikusok munkáiban új mozzanatot — s ezt Nyecsenko is észleli —, hogy „a társadalmilag szükséges munkaidő" fogalmával párhuzamban mind gyakrabban merül fel a társadalmilag nem szükséges szabad idő igénye.[34] Olyan idő ez, amely egy bizonyos fejlettségi szinten — figyelembe véve a munka- és életfeltételeket — a munkaerő újratermelésére, tanulásra, önképzésre társadalmi munkára, sport- és alkotótevékenységre, művelődési tevékenységre, társadalmi kötelességek teljesítésére stb. szükséges. Ez a koncepció az emberből, az egyénből és szabad idejének tartalmából indul ki, ami meghatározott életmódban fejeződik ki, nem pedig a közgazdászok hozzáállásában, akik az időt társadalmi szemszögből vizsgálják, és a szabad idő növelése után kutatnak. Véleményük szerint ugyanis a szabad idő hiánya megnehezíti a gazdasági és társadalmi élet további modernizálását; minél összetettebbek és precízebbek a berendezések, annál inkább kifejezésre jut a dolgozók tudása, általános műveltsége és pszichofizikai adottsága, amit egyedül a szabad idő biztosíthat.

A szabad idő marxista tanulmányozása lehetővé teszi az említett teoretikusoknak, hogy dialektikus viszonyt alakítsanak ki a munka és a szabad idő között. Az ezzel kapcsolatos polgári nézeteket azzal lehet túlhaladni, hogy a szabad időt fontos gazdasági tényezőnek vesszük, ami az ember sokoldalú tevékenységének szférájaként kihat a munkatermelékenység növelésére, ill. ennek eredménye.[35] G. Kozlova és Z. Fajnburg véleménye szerint a tudományos munka, a kutatótevékenység és az alko-

tás a sokoldalú emberi fejlődés és a munkaidő lerövidítését igényli, de ugyanez a munka megfelelő feltételeket is teremt ehhez a folyamathoz.[36]

A jövő társadalma, amelyben a rendelkezésre álló idő az alkotómunka és az aktív alkotói viszonyulás szintézise lesz, ilyen hangsúlyozott és egyoldalú gazdasági jellegű megközelítés alapján sajátos elvonatkoztatást képez, ami nem az adott helyzet alapos elemzésére épül, hanem új megvilágításban újratermeli a szükséges munka és a szabad idő ellentéteként felhozott korábbi megállapításokat a szocializmus talaján.

A szabad idő empirikus kutatásának értelme dr. Szalai Sándor magyar teoretikus és akadémikus éppen a jelen és a törekvésünk célját képező jövő közötti híd keresésében leli meg. Az általa képviselt alapelvben igyekszik a különböző társadalmi és gazdasági rendszerű országok gyakorlatának adataival alátámasztani a szabad időnek és a kultúrának a termelőmunkával való egységét. A szocialista rendszer előnyei szerinte nem egyszerűsödnek le az ember sokoldalúságának és alkotóerejének a megnyilvánulási feltételeinek létrehozására, amelyek egész munkájából, szabad idejéből és kultúrájából kiemelkednek, hanem abban mutatkoznak meg, hogy kielégítő módon jön létre ennek a három területnek az egysége: azonos kultúrát kell megteremteni a termelési folyamattól kezdve a társadalmi folyamaton át egészen a magánéletig.[37]

J. Danecki lengyel teoretikus szerint a szabad időnek két általános alapelve van:

1. A szabad idő szerepének meghatározásakor az adott társadalmi helyzet elemzéséből, illetve az egyes társadalmi csoportoknak és egyéneknek a társadalmi munkamegosztásban betöltött szerepéből kell kiindulni.

2. Nincs „szabad" idő a munka felszabadítása nélkül, mint ahogyan nem beszélhetünk a munka felszabadításáról sem, ha vele egyidőben nem tesszük gazdagabbá munkán kívüli életünket. (A munka felszabadításán a munkaidő rövidítését és radikális újjászervezését értjük.)[38]

B. Suchodolsky szerint a szabad idő kihasználási fokának a javítása olyan munkakörülményeket követel, amelyek az embernek megelégedést nyújtanak munkája közben. Ennek feltételei közé az alábbiakat sorolja: jól megválasztott foglalkozás, a kizsákmányolás felszámolása, a munka iránti felelősség fokozása és a megfelelő kereset.[39]

Ezekhez a feltételekhez Danecki hozzáadja a munkásoknak a vállalati és az összes társadalmi probléma megoldásában, s ezáltal saját munkakörülményeinek az alakításában való részvételét is.[40]

Az R. Rihtének és munkatársainak a munkáiban képviselt polgári nézetek tarthatatlansága a társadalmi fejlődés objektivitásából következik, ami manapság egyre jobban kiterjed a korszerű, társadalmi közösségekre. A műszaki fejlődés kiváló lehetőségeket teremt az emberi élet megváltozására. Ezek a lehetőségek és feltételek új társadalmi tudatot szülnek, a dolgozók nagyobb részvételt igényelnek a társadalmi életből, s ezzel a humánus közösség megteremtését sürgetik.[41] A szabad idő minőségi változása az ismeretszerzés és a művelődési értékek megismerése te-

rén bontakozik ki, a tudományos-műszaki forradalom következményeként, ami lehetőséget teremt az emberi képességek felszabadítására.

A szabad idő korszerű szociológiai értelmezését vizsgálva arra a megállapításra jutunk, hogy a szabad idő eddigi kutatása még csak részleges eredményeket mutathat fel. A szabad idő lényegének és fogalmának meghatározásában uralkodó tarkaság azt igazolja, hogy egy alakuló folyamatában levő szociológiai ágazatról van szó.

Noha a hazánkban folyó szabadidő-kutatás eddigi eredményei mind szociológiai, mind közgazdasági szempontból rendkívül szerények, az utóbbi időben mégis érezhetően növekszik a munkán kívüli idő kérdéskörének vizsgálata. Az elméleti elképzelések ma új megvilágításba kerülnek, előtérbe helyezve az egészségügyi és közgazdasági szempontokat, valamint a szélesebb körű társadalmi problémákat is.[42] Ezek a problémák nem újkeletűek, szocialista építésünk jelenlegi szakasza azonban ezeknek az egységes elméleti és gyakorlati leküzdését sürgeti.

„A szabad időhöz való viszonyulás — mondja Milan Veličković — társadalmunkban az ember minőségileg új helyzetének eredménye, illetve társadalmunknak az egyénhez való megváltozott viszonyulása".[43] „A szabad idő tulajdonképpen az emberi szabadság fokát jelöli, valamennyi tevékenységi formájában, tudatában és abban az alkotóképességében, amely a politikában, a társadalmi viszonyokban és az életkörülmények kialakításában nyilvánul meg".[44] A szabad időnek, illetve az időnek a szabadságban való filozófiai meghatározása ezek szerint azt jelenti, hogy a rendelkezésünkre álló idő egészét az ember felszabadítására kell fordítanunk: az egyének és a munkaszervezetek jövőjével kapcsolatos szabad döntéshozatalkor; a politikai tevékenység során; a társadalmi önigazgatáshoz szükséges ismeretanyag elsajátításakor a permanens képzésben; a körülöttünk levő dolgok okának megismerésekor; a művészet és a szép iránti fogékonyság ápolásakor; a szabad idő kihasználásakor, amikor feltételeket teremtünk ahhoz, hogy az ember a szórakozás mellett egy egész sor olyan tevékenységgel is foglalkozzon, amely egyidőben alkotást, tanulást, felemelkedést, munkát jelentenek a számára stb.[45]

A kapitalista termelésnek az értékek állandó halmozásán és a fogyasztás, az élvezetek új lehetőségeinek a kialakításán alapuló elve azt bizonyítja — mondja Rudi Supek —, „hogy a minimálisra rövidített szükséges idő és az egyén életét teljesen eluraló szabad idő szervezetileg és dialektikusan szorosan összetartozik".[46] A kapitalizmusban már a felesleges idő természetét is figyelembe vették a fogyasztási javak termelésénél — a szabad idő a megszerzett pénz felélését kell, hogy szolgálja és ez a költekezés nem ismer határt.

A szabad időt az önigazgatás és a munka, a fogyasztás humanizálásának a közegében vizsgálva Rudi Supek Marx szavait idézi A politikai gazdaságtan bírálatához című művéből, de nem marad meg annak a magyarázatánál, hogy a munkafolyamaton kívül rendelkezésre álló idő a valódi gazdagság alapja. Ehelyett arra a következtetésre jut, hogy az ember egyedül szabad idejében kerülheti el a szocializmusban a forgalom

katasztrofális tevékenységét. Szabad időhöz viszont úgy juthat, ha eléri a tömegtermelés fokát, ha kihat a termelés természetére, mértékére és tartalmára: „A munkástanácsoknak nemcsak azért kell a termeléssel foglalkozniuk, hogy meghatározott gazdasági hasznot valósítsanak meg, hanem ugyanolyan mértékben a közvetlen társadalmi feladatok megvalósítása érdekében, a szakmai és általános képzés céljából, és olyan javak létrehozásáért, amelyek egészséges fogyasztást biztosítanak a pénzeszközöknek az egészséges szórakozás megszervezésének felhasználásához . . ."[47] Az ember szabad alkotói lényének a kinyilvánulása érdekében a munka mércéjévé az emberi szükségletnek kell válnia, a szabad idő jelensége az a feltétel, aminek alapján az emberi szükségletek kielégítéséről úgy beszélhetünk mint a különböző egyedeknek nem pusztán a létfenntartás szempontjából kifejezésre jutó sokoldalú egyedi fejlődés formájában.[48]

A szabad idő tanulmányozása hazánkban akkor vált jelentőssé, amikor a JSZSZK 1963. évi alkotmányának 37. szakasza kimondta, hogy a termelőerők fejlődésének következtében és a munka további humanizálása érdekében le kell rövidíteni a munkaidőt.

A szabad idő tanulmányozásának szükségszerűségéhez a munkaidőről tartott 1969. január 27—29-i bledi szimpozion is hozzájárult, az új munkaidő közgazdasági, egészségügyi és szociológiai elemzésével.

A munkaidőt mindig a meghatározó viszonyok, a munkaidő, a munkán kívüli és a szabad idő közegében kell vizsgálni — mondta Vladimir Rašković bevezetőjében — a rövidítésére pedig úgy kell tekinteni mint egy hosszú távú cél kezdeti lépéseire: „A szabad időnek a munkaidő kárára való fejlődése, amikor gépek helyettesítik az embert, valamint az emberi személyiség sokoldalúsága és szabad fejlődése érdekében, aminek a munkaidő gondjai megoldásával kell elkezdődni, akár szimbolikusan, de a valóságban is lehetséges a szükségszerűségből a szabadság világába való átmenettel."[49]

A szabad idő növelésének a gazdasági, műszaki, technológiai és szervezési módján kívül — tette hozzá Vlajko Petrović — van egy más útja is, a munka társadalmasítása, illetve minden munkaképes embernek a munkába való bevonása, olyan társadalmi viszonyokban, amelyekben felszámolták már a termelőeszközök magántulajdonán alapuló kizsákmányolást.[50]

Dr. Predrag Aleksić az időnek és szerkezetének elemzésekor a társadalmi jelenségek történelmi materialista megközelítési módszeréből indul ki. Az időt egy tevékenységi láncként értelmezi, s ezek dialektikus kapcsolatban, ok és okozati összefüggésben állnak. Szerinte az idő a szükséges (ide tartozik a munkaidő és a munkához kapcsolódó idő, a házimunka és a fiziológiai szükségletek kielégítése- és szabad időre oszlik.

A szabad idő jelentőségét — bár sohasem előzi meg a rendelkezésre álló idő többi részét és azoktól függ —, a szerző „a személyiség sokoldalú és harmonikus fejlődésében" látja, valamint az embernek abban a lehetőségében, hogy „a szabad időt kényszer nélkül, a saját hajlama sze-

rint használja ki".[51] A szabad idő gyorsabb növekedésének előfeltétele az idő ésszerűbb és teljesebb kihasználásában rejlik, ami tudatosabb tevékenységet és tudatos időbeosztást igényel. A rendelkezésre álló idő tanulmányozása és beosztása ezért rendkívül nagy jelentőségű, mert lehetővé teszi, és lehetővé is kell tennie, a rendelkezésre álló időkeret és az azon belüli kölcsönhatások összes folyamatának és jelenségének áttekintését.

A társadalmilag szükséges munkaidő lerövidítési folyamatát, ami a társadalmi termeléshez kötődő munkaidő kifejezett különválásához vezet, különböző elméleti feltételezések és általánosítások kísérik.

R. Božović a bledi szimpozionon ismertetett beszámolójában tarthatatlannak minősítette azokat az álláspontokat, melyek szerint csakis a termelési folyamatban való részvétel igazolhatja az emberi élet rendszerességét, amelyek egyedül a szabad időben látják az emberi egyéniség és sokoldalúság megvalósulási lehetőségét és „az egységes emberi időért szállnak síkra, ami visszaadná az egész életnek az alkotói erőt."[52]

A problémakörrel foglalkozva A játék metamorfózisa és a szabad idő próbatétele című munkáiban Ratko Božović a szabad idő genézisének és átalakulásának tanulmányozásával igyekszik rendszerezni az emberi valóságnak ezen a területén fellelhető, zavaros fogalmakban bővelkedő fragmentális ismereteit. A szabad idő fogalmát osztályozó elméleteket elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a szabad idő meghatározását mindig az adott társadalmi rendszer természetéhez és annak értékeihez kell kötni és mindig szem előtt kell tartani a szabad idő viszonylagos önállóságát. Bár a szabad időnek nincs egységes definíciója, a szerző megmarad „az ember egységes idejének" a korábbi meghatározásánál, és úgy véli, hogy „a szabad idő meghatározásakor figyelembe kell venni az emberi lehetőségek fokát, hogy teljes és szabad személyiségként önállóan és tudatosan határozhassa meg saját létét, önmagához és a világhoz való viszonyulását. *Ezért a szabad idő önkéntesen választott egzisztenciális lehetőséget képez, ami az ember önmegvalósításának a legjobb módja*".[53]

A szabad időnek ez a meghatározása abból a tényből indul ki, hogy a munka a legfontosabb emberi tevékenység, az emberi élet lényeges szegmentuma, és hogy a munka jellege nagy mértékben meghatározza az ember szabadidő-tevékenységét. Ezért az emberi élet elidegenedésének a gyökerei, ami civilizációnk egyik kísérő jelensége, abban a munkában rejlenek, amelyben az ember kizárólag árutermelési szerepet tölt be. A parcializált és elidegenedett embertől a teljes emberig vezető út, aki univerzálisan, szabadon és alkotóan viszonyul majd munkájához és a valósághoz, s ezáltal létrejöhet az egységes egészet képező emberi idő, megköveteli a munka teljes humanizálását, a termelés anyagi és gazdasági vonatkozásainak és a munka humánus értékeinek az összehangolását.[54]

Ha egyetértünk azzal a nézettel, hogy a munka- és szabad időre való felosztás megfelel az osztálytársadalomnak és a munka régi felosztásá-

nak, akkor a jövőben úgy kell megszervezni a munkaidő termelő folyamatát, hogy ne legyen ellentétben a szabad idővel. Természetesen ez nem ment fel bennünket az alól, hogy a munka humanista koncepcióját már ma olyan érték képezi, amelynek egyre inkább jelen kell lennie nemcsak dolgozóink tudatában, hanem gazdasági, műszaki és társadalmi életünk egyre aktívabb meghatározójaként is.[55]

A humanista szocializmus elvein alapuló szocialista önigazgatásnak lehetősége van a munkát olyan értékké tenni, amit az eddigiektől eltérő módon kell elfogadni és értékelni. Helye továbbra is megmarad, sokkal inkább mint korábban, az értékhierarchia csúcsán.[56]

Ugyanakkor a szabad idő területén tudatos társadalmi tevékenységgel megoldást kell találni az alábbi kérdésekre: hogyan lehet értékesebbé tenni a szabad időt, miként lehetne visszaadni a kultúra alkotói szerepét, ami megváltoztathatja mind az embert, mind magát a társadalmat. „A szabad időt akkor lehet legjobban kihasználni, ha a társadalom olyan feltételeket teremt, amelyek lehetővé teszik alkotó jellegű és tevékeny felhasználását. A tevékenység megválasztásakor és a szabad idő kihasználási módjának meghatározásakor úgy kell számolni a személyi szabadsággal, mint ami a kérdéskörhöz legközelebb áll."[57]

„Szocialista hétköznapjaink" lehetőségeinek a vizsgálata során ha túl akarjuk haladni saját korlátainkat és az élet humánus megváltoztatására vállalkozunk, akkor egy alapvető kérdéssel kell szembenéznünk: a szabadság kérdése az időben. Bodrogvári Ferenc, A szabad idő és a szabadság című könyv szerzője számára a meglévő életforma túlhaladásának az ilyen filozófiai megközelítése gyakorlati jelentőséggel bír, nem csupán azért, mert a szabadság filozófiai fogalma feltételezi a hétköznapi szabadság, minden külön szabadságfogalom értékét, hanem azért is, mert egyidőben lehetőséget nyújt a józan észre hivatkozó tévelygések, valamint a fiktív értékeket és fiktív szabadságot terjesztő metafizikus és dogmatikus tanítások osztályjellegű korlátainak felfedésére.

Az idő tartalma az ember, az idő tevékenysége pedig a gyakorlat. Ezek szerint arra a kérdésre válaszolni, hogy mi az idő és mi az idő lényege, annyi mint megválaszolni a kérdést, vagy ami valószínűbb, megkísérelni megválaszolni azt a kérdést, hogy mi az ember. Az idő útján tehát az emberhez érkezünk: az idő gyakorlata az ember, az idő tevékenysége, olyan idő, ami a történelem által konstituálja magát."[58]

A marxizmus klasszikusainak a gondolatmenetét követve Bodrogvári Ferenc kimondja, hogy „az ember valódi szubsztanciáját... az emberi gyakorlat történelmi idejét" a *munkában*, a *tudatosságban*, a *társadalmiasságban* és az *egyetemességben*" határozzuk meg „ennek a lényegnek a célja pedig a *szabadság*".[59] Mivel ezeket az alapvető emberi tulajdonságokat a társadalom egészének a történelmi fejlődésvonala határozza meg, ez azt jelenti, hogy a munka lényegének a konstituálása és fejlődése olyan lehetőség, ami mindig a történelmileg feltételezett formában nyilvánul meg. Ezek szerint maga a szabadság mint a humánusabb élet lehetősége, mint felszabadulási folyamat, szintén történelmi és ezért a szerző úgy vé-

li, hogy a szabadság idejének a leírása és meghatározása helyett, vagy a szabad idő legjobb felhasználására tett javaslatok helyett egyedül azt tehetjük „hogy az emberiség eddigi történelmi tapasztalata alapján, az eddigi *elméletek és gyakorlati tapasztalatok* eredményeire építve átgondoltan beszéljünk a szabad idő *feltevéseiről*".[60]

A mai embernek történelmileg kialakított és örökölt nézetei vannak a munka és a szabad idő eltérő természetéről. A munka mint a szabadság ellentéte és a szabad idő mint az emberi élet szabad dimenziója közötti ellentét azonban csak látszólagos: A kapitalista tulajdon érdekeinek uralma következtében a szabad, azaz a munkán kívüli idő is a tulajdonviszonyok uralmának a célját képezi, tehát az sem szabad idő. Így jutunk el a megállapításig, hogy ez az élet nem megfelelő feltétele a szabadság elérésének, és hogy gyökeres változtatást kell eszközölni, illetve forradalmasítani kell az életmódot. Az a korábban elfogadott elv, hogy „a munka az emberért, az ember a munkért" azt jelenti, hogy bár a szabadság valódi területének fel kell ölelnie a munkán kívüli tevékenységet is, a szabadság a munkából, a munka által jön létre; „A munkában csak úgy lehetünk önigazolásra, ha tudatában vagyunk, hogy csak a munka elvégzése korlátoz bennünket, és nem szükséges, hogy a munka kizsákmányolói járuléka is korlátozzon bennünket... A munka alkotó jellege a saját individuális létezésünk értékéről kialakított tudatunkban nyilvánul meg, valamint annak az ismeretébe, hogy meddig kell a szükséges munkafegyelmet tisztelni és mikor kell szembeszegülni a manipulációval."[61] Ezek szerint a szabadság valódi területe az ún. rendelkezésünkre álló idő, ami által „az ember szabadon választott tevékenységgel igazolja önmagát a szabad idejében, amit a legkülönbözőbb tartalmakkal, tánccal, művészi alkotással stb. tölt ki".[62]

A termelési mód forradalmasítása, az alkotó tevékenység iránti szükségnek a lehetőség szintjéről a valóság szférájába való áthelyezése, aktív részvételre készteti a marxista megalapozottságú tudatot, mert alkalmazkodik a munka történelmi fejlődésének belső törvényeihez; elveti az elnyomás minden formáját és az elidegenedett munka történelmi fejlődése során létrejött embertelen viszonyokat.

A szabad időnek a világhoz való alkotói viszonyulása másrészt nemcsak a saját mennyiségi növelését igényli, hanem a felszabadulás általános feltételeit képező ismeretek elsajátítását is. „Egyedül a *szabad időre nevelés* által lehet kiépíteni a megfelelő önkritikájú tudatot, ami öntudata által válik az érzelmi és akaratlagos tevékenység mozgatóerejévé. Ez a tudat ekkor adaptálódik, de tiltakozik is és a felelősségvállalás kritikájával, önkritikájával viszonyul minden téren és minden ellen: önmaga, az állam, az osztályok, a csoportok ellen, mert az értük való aggodalomból... az egyéni angazsáltságból kandikál ki, ami a mind több rendelkezésre álló idő, a szabad idő feltételeinek a közös megállapítására, előírására és véghez vitelére irányul, de a minden létező alkotó jellegű bírálatából is kitetszik."[63]

A szabad idő nem választható külön az egész társadalmi rendszertől,

a mai, fogyasztói társadalomhoz való viszonyulástól, mert ennek során a társadalom közegét változó kategóriának kell tekinteni. Tena Martinić A szabad idő és a mai társadalom című könyvében ezekre az alaptételekre helyezi a fogyasztói társadalom és a szabad idő kritikai vizsgálatát.

A történelmi megközelítés arra készteti a szerzőt, hogy a jelent a folyamatos változások eredményeként tekintse át, de felfedezze benne az adott társadalmi helyzet megszilárdítására irányuló ésszerű törekvéseket. „A jelenlegi helyzetet nem lehet tagadni a jövő látomása segítségével, ha az a látomás nem gyökeredzett meg mindennapi gyakorlatunkban. A szocializmus nemcsak a saját jövőjével tagadhatja a kapitalizmust, hanem már itt és most új társadalmi jelentést kell kialakítania."[64]

Szerzőnk szilárd álláspontja, hogy az emberi tevékenység különböző formái kölcsönösen áthatják egymást és az értelmét vesztett, megelégedéssel nem járó és szigorúan eszközszerű tevékenységre egyszerűsödött munkának a fogyasztói szabad idő felel meg, jellemzően terméketlen jellegével. Bár a fogyasztói szabad időre a terméketlen magatartásforma a jellemző, a könyv írója külön figyelmet szentel az adott termelőviszonyoknak, amelyek az egyént fejlesztve és a társadalmi tudatot változtatva feltétlenül hozzájárulnak az ember szabad idejének megváltoztatásához is. Például „az autonóm személyiség szabad ideje csak egy teljesen szocializált társadalomban bontakozhat ki, amelyben a közös érdekek képezik az általános értékmércét... A szabad idő gyökeres változásait a munka minőségi átalakulásának kell kísérnie". A munka minőségi átalakulása viszont csak azzal a feltétellel jöhet létre, ha a termelőeszközök társadalmasítottak, s ennélfogva megváltozik a munka alapvető célja, valamint a termeléshez való viszonya.

A szabad idő általunk ismertetett összes értelmezését az jellemzi, hogy ezt a fogalmat az emberi fejlődés következményeként jelöli meg, aminek többnyire három területe van: a pihenés, a szórakozás és a személyiségfejlesztés. Az a központi kérdés, hogy a szabad időt az ember továbbképzésre, sokoldalú fejlődésre vagy önmaga degradálására használja-e majd fel, szükségessé teszi azokat a sokoldalú kutatásokat, amelyek a szabad időt összekapcsolják a társadalmi fejlődéssel és a társadalmi viszonyokkal. A haladó társadalmi erőink a szabad idő vizsgálatakor abból indulnak ki, hogy az embernek a társadalomban betöltött szerepétől és helyétől függ a szabad idő kihasználása, tehát abban a társadalomban, amely az embert a társadalmi törekvések középpontjába helyezi, a szabad idő az ember további felszabadulásának és emberré válásának az egyik tényezője.

Jegyzetek

[1] M. Kaplan: The Uses of Leisure, in: C. Tibbits (ed) Handbook of Social Gerontology, University of Chicago Press, Chicago 1960, 407—443. old.

[2] R. J. Havighurst: The Leisure activities of the Middle—Aged, American Journal of Sociology, 1957, 63. szám, 152—162. old.

[3] H. Anderson: Work and Leisure, Rotledge and Kegan Paul, London, 1961.

[4] H. E. Bahr: Totale Freizeit, Kreuz Verlag, Stuttgart, 1963.

[5] R. Villadier: La philosophie du loisir, in: R. Villadier — J. Menetrier: Prelude en loisir, Charles — Lavanzelle and Cie, Párizs, 1966, 9. old.

[6] N. P. Miller — D. M. Robinson: The Leisure age. Its. Challenge to Recreation, Wadsworth Publishing Company, Inc. Belmont, Kalifornia, 1963, 9. old.

[7] Erich Fromm: Zdravo društvo, Rad, Belgrád, 1963, 272. old.

[8] G. Friedmann: Današnje tendencije sutrašnje perspektive. Sociologija rada sorozat, Veselin Masleša, Szarajevó, 1972, 71. old.

[9] H. Ford: Életem és működésem, Budapest, 1926. „Hogy az ember a rendszernek megfelelően éljen, be kell hogy hódoljon és alkalmassá kell hogy váljon a rutinossá vált szervezethez. Az ember természetszerűen lusta, nem szereti a felelősséget; ezek szerint hozzá kell szoknia, hogy simán, túl sok kezdeményezés és ösztönösség nélkül tevékenykedjen." Ezt a szemléletet írja le E. Fromm idézett művében. 275. old.

[10] C. W. Mills: White Collar The American Middle Classes, Cambridge, 1951.

[11] G. Friedmann: I. m. 713—714. old.

[12] G. Friedmann: I. m. 717. old.

[13] G. Friedmann: Kuda ide ljudski rad, Rad, Belgrád, 1959, 278. old.

[14] Uo. 728. old.

[15] Uo. 723. old.

[16] Friedmann korábbi munkáiban szükségszerűségként tüntette fel a munkát, de később módosította nézetét és alapvető jelentést tulajdonított a munkának az ember életében betöltött szerepének.

[17] G. Friedmann: Razmrvljeni rad, Napred, Zágráb, 1959, 156. old.

[18] D. Riesman: A magányos tömeg, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973, 360. old.

[19] Uo. 351. old.

[20] Uo. 365. old.

[21] Uo. 42. old.

[22] R. Riesman: Abundance for What?, Auctor Books, Doubleday and Co., New York, 1965, 159. old.

[23] J. Dumazedier: Rad i slobodno vreme, Sociologija rada sorozat, Veselin Masleša, Szarajevó, 1972. 292. old.

[24] Uo. 703. old.

[25] D. Riesman: A magányos tömeg, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973, 335—336. old.

[26] A. Touraine: La société post-industrielle, Denoël, Párizs, 1969, 315. old.

[27] P. Naville: De l'alienation à la jouissance, Anthrophos, Párizs, 1967, 491—496. old.

[28] G. Friedmann: Kuda ide ljudski rad?, Rad, Belgrád, 1959.

[29] Zborovszki: Problemi szvobodnovo vremeni trudnyahsihszja v zarubezsnoj szociologii, Filoszofszkie nauki, Moszkva, 1970. 5., 54. old.

[30] B. A. Grusin: Szvobodnoje vremja, Miszl, Moszkva, 1967, 120. old.; G. Sz. Borovszki — G. P. Orlov: Lozung: Illuzija ili gyejsztvityelnoszty? Szverdlovszk, 1970, 79., 87. és 131. old.; L. A. Gordon — E. V. Klopov: Cselovek poszle raboti, Moszkva, 1972, 84. old.

[31] Sz. G. Sztumilin: Problemi szocializma i kommunizma v SZSZSZR, Moszkva, 1962, 374. old.

[32] V. A. Artemov: Sztatyisztyika budzsetov vremenyi trudnyasihszja, Moszkva, 1967, 20. old.

[33] A. V. Nyecsenko: Szocialno-ekonomicseszkie problemi szvobodnovo vremenyi, Leningrád, 1975.

[34] Uo. 154. old.

[35] G. Prugyenszki: Vremja i trud, Moszkva, 1965.; V. Patrusev: Vremje kak ekonomicseszkaja kategorija, Moszkva, 1966; B. Grusin: Szvobodnoje vremja, Moszkva, 1967.

[36] G. A. Prugyenszki: Vremja i trud, 291. old.

[37] G. Kozlova — Z. Fajnburg: Izmenyenye karaktera truda i vszesztoronyeje razvityije licsnosztyi, Voproszi Filoszofii, 1962, 10. sz.

[38] Szalai S.: A szabad idő problémája a különböző társadalmi rendszerekben, in: A szabad idő szociológiája, Budapest, 1976, 171—172. old.

[39] J. Danecki: A megosztott idő egysége, Közgazdasági és jogi könyvkiadó, Budapest, 1973, 178., 182. és 183. old.

[40] B. Suchodolsky: Idea wczasów na tle spoleczno-gospodarczego razwoju Europy, Varsó, 1948.

[41] J. Danecki. I. m. 173. old.

[42] R. Rihte: Civilizacija na raskršću, Komunist, Belgrád, 1972.

[43] Erről lásd a következő fejezetet.

[44] Milan Veličković: Problem slobodnog vremena, Etičko humanistički problemi socijalizma, Rad, Belgrád, 1964, 153. old.

[45] Uo. 171. old.

[46] Uo. 151—173. old.

[47] Rudi Supek: Samoupravljanje i humanizacija rada i potrošnje, Zbornik radova Humanizam i socijalizam, Zágráb, 1963, 166. old.

[48] Uo. 170. old.

[49] V. Rašković: Sociološki aspekt uvođenja novog radnog vremena, Skraćenje radnog vremena, Privredni pregled, Belgrád, 1970, 196. old.

[50] Vlajko Petković: Suština korišćenje i značaj slobodnog vremena, a fent említett könyvben, 217. old.

[51] Predrag Aleksić: Budžet vremena i njegove strukture, Sociologija rada, Belgrád, 1973, 182. old.

[52] R. Božović: Kulturni aspekti slobodnog vremena, Skraćenje radnog vremena, 218—222. old.

[53] R. Božović: Iskušenje slobodnog vremena, Belgrád, 1975, 67. old.

[54] Uo. 179. old.

[55] Uo. 179. old.

[56] Uo. 182. old.

[57] Uo. 247. old.

[58] Ferenc Bodrogvari: Slobodno vreme i sloboda, Radnički univerzitet, Szabadka, 1976, 54. old.

[59] Uo. 58. old.
[60] Uo. 30. old.
[61] Uo. 174. old.
[62] Uo. 176. old.
[63] Uo. 187—188. old.
[64] T. Martinić: Slobodno vreme i suvremeno društvo, Informator, Zágráb, 1977, 18. old.

Rezime

Savremene sociološke interpretacije slobodnog vremena

Slobodno vreme se u naučnim radovima najpre javlja krajem prošlog i početkom ovog veka, ali već dvadesetih i tridesetih godina ovog veka počinju prva empirijska istraživanja u Americi i u Evropi i za to vreme se vezuje i početak konstituisanja nove discipline — sociologije slobodnog vremena. Veronika Bajagić u ovom radu prikazuje savremene sociološke interpretacije ovog fenomena počev od M. Kaplana, R. J. Havighursta, E. Fromma, C. W. Millsa preko G. Friedmanna, D. Riesmana, J. Dumazediera, S. G. Strumilina, G. Prudenskog i J. Daneckog da bi na kraju posvetila pažnju domaćim autorima R. Supeku, V. Raškoviću, R. Božoviću, T. Martiniću itd.

Zajedničko obeležje svih navedenih interpretacija slobodnog vremena je, da se slobodno vreme označava kao posledica čovekovog progresa, koje ima uglavnom tri oblasti: odmor, razonoda i razvoj ličnosti. Istražujući slobodno vreme ne možemo ga posmatrati nezavisno od globalnog društvenog sistema, pri čemu se društveni kontekst mora uzeti kao promenljiva kategorija.

Zusammenfassung

Zeitgemässe soziologische Auslegungen der Freizeitgestalltung

Die Freizeit meldet sich als Grundlage für wissenschaftliche Arbeiten schon Ende des vorigen und anfang dieses Jahrhunderts. In den zwanziger und dreissiger Jahren dieses Jahrhunderts jedoch, fangen schon die ersten empirischen Vorschungen in Amerika und Europa an, und in diesem Zeitraum entsteht auch die neue Disziplin: die Soziologie der Freizeit. Veronika Bajagić zeigt uns in diesem Artikel die soziologische Interpretationen dieser Erscheinung angefangen mit M. Kaplan; R. J. Havighurst; E. Fromm und C. W. Millis; desweiteren von G. Friedmann, D. Riesman, J. Dumazadier; S. G. Strumlin; G. Prudenski und J. Danetzky, und zuletzt unseren Wissenschaftlern R. Supek; V. Rašković; R. Božović; T. Martinić und anderen, die gebürende Aufmerksamkeit zu schenken.

Die gemeinsame Bezeichnung aller dieser Auslegungen der Freizeit ist, dass die Freizeit als Folge des Vorschritts der Menschheit ausgelegt wird. Sie hat in Grossem und Ganzem drei Gebiete: Ausruhen, Unterhaltung und Weiterentwicklung des Menschen. Wenn wir die Freizeit untersuchen, können wir sie nicht ausser dem Ramen des Gesellschaftsistems erforschen, der Gesellschaftskontext inzwischen muss dabei, als veränderliche Kategorie betrachtet werden.

Jovan Miljuš

FOGLALKOZTATÁSI POLITIKÁNK EGYES SZEMPONTJAI[1]

A gazdaságpolitika eredményességét többek között az emberi tényező teljesebb kihasználásában elért eredményekkel is mérik, főleg olyan helyzetben, amikor jelentős a munkánélküliek száma. Ha pedig azt az ismert tényt is megemlítjük, hogy ezzel egyidőben állandóan növekszik a munkaviszonyban levők száma, akkor könnyebben megértjük a foglalkoztatásunkkal kapcsolatos kérdések összetettségét.

Az utóbbi évtized — különösen pedig az 1965. évi reformtól eltelt időszak — növekvő munkanélküliségének az okait elemezve a háború utáni időszak foglalkoztatási politikájából, valamint a gazdasági fejlődés eddigi eredményeiből kell kiindulnunk. A reform előtti időszakot a fokozódó foglalkoztatás jellemzi, ami a termelés extenzív növekedése mellett a munkatermelékenység lassú növekedéséhez vezetett. Az új gazdasági intézkedések kedvezőbb viszonyokat igényeltek a foglalkoztatottak száma és a termelési folyamat valódi szükségletei között. Ez egyben szakítást jelentett a fokozott foglalkoztatás politikájával, aminek következtében megállapodott, 1966 és 1969 között pedig csökkent a foglalkoztatottak száma. Ezt a folyamatot csak 1970 óta sikerült leküzdeni, amikor bekövetkezett az anyagi termelés viszonylag nagyarányú növekedése.

Ebben a fejlődési időszakban gyakorolt nagyobb hatást a demográfiai tényező a foglalkoztatásra, illetve 1965—1970-ig növekedett legjobban a munkaképes lakosság száma. A munkaképes lakosság létszámnövekedésére a háborút követő évek viszonylag magas születésszámának és a lakosság kor szerinti összetételének a megváltozása következtében került sor.

Ha tekintetbe vesszük a lakosságnak a mezőgazdaságból való elszivárgását, akkor érthetőbbé válik, hogy a munkanélküliség miért éppen az 1966—1970-es időszakban érte el csúcspontját.

Hazánk dolgozóinak a területi és ágazati mozgékonysága olyan tényező, amely szintén kihat a munkanélküliség lassú csökkenésére. Ez pedig a foglalkozások vidékenkénti hiányában, illetve a rokonfoglalkozások-

nak a más területeken jelentkező egyidejű hiányában nyilvánul meg. A helyi elszigeteltség, a nyelvi akadályok, a szülőföldhöz való kötődés, különösen pedig határaink nyitottsága járul hozzá ahhoz, hogy dolgozóink nem eléggé mozgékonyak határainkon belül, de ugyanakkor ez serkentőleg hat a külföldi munkavállalásra.

Azokban az években, amikor a munkanélküliek száma hirtelen felszökött, ennek a helyzetnek a leküzdésére nem gyakoroltak jelentősebb hatást a munkaközvetítők. Mivel nem tartottak fenn megfelelő kapcsolatokat, és függetlenül egymástól, hosszú távlatú tervek nélkül működtek, így megnehezült a munkanélküliség kérdésének gyors és hatékony megoldása is.

Minden bizonnyal akadnának még olyan tényezők, amelyek előfeltételei a munkanélküliség megjelenésének és kialakulásának, de úgy tűnik, hogy visszavezethetők lennének a gazdasági növekedés megvalósult mértékére, ami végső soron a munkaképes lakosság foglalkoztatási lehetőségét is meghatározza. A másik tényező az az állandó átalakulási folyamat, amely a mezőgazdaságból az iparba, a falvakból a városba való átáramlást hozta magával, és napjainkban már olyan mértéket öltött, hogy függetlenné vált az anyagi termelés nyújtotta lehetőségektől. Ennek a tényezőnek a hatása, a demográfiai változásokkal együtt, igen gyakran lehetetlenné tette az elért eredmények áttekintését, valamint azt, hogy jelentősebb változásra kerüljön sor a munkanélküliek létszámát illetően.

Manapság nyilvánvaló, hogy jelentős munkaerő-felesleggel rendelkezünk és ugyanakkor nagy „tőkehiányban" szenvedünk. Súlyosbító körülmény, hogy ez a két jelenség tartós jellegű, azaz a termelés alapvető tényezőinek a hosszabb időn át tartó aránytalan megoszlása. Ezek szerint a munkanélküliség sürgető kérdésének megoldását is idejében a megfelelő keretek közé kell szorítani és pontosan meghatározni, összekapcsolni a tervezett intézkedéseket.

A munkanélküliség abszolút növekedését mint alapvető társadalmi problémát, feltétlenül lokalizálni kell, ha már nem lehet lényegesen csökkenteni a munkanélküliek számát, bár azok a szerkezeti változások sem mellékesek, amelyek a munkanélküliek körében mennek végbe.

A háború utáni években szinte fel sem vetődött annak gondolata, hogy milyen hatással lehet a munkalehetőség a többi társadamli tényezőre és a gazdasági fejlődésre. Az 1952-től 1960-ig tartó időszak sem hozott lényeges változást a munkanélküliség alakulásában. Igaz ugyan, hogy abszolút növekedést mutat, de nem ölt aggasztó méreteket, mert vele párhuzamosan, gyorsított ütemben növekedik a foglalkoztatottak száma is. 1960-tól a munkanélküliség alakulása új formákat ölt, különösen 1965-től, amikor kezdetét veszi a gazdasági és társadalmi reform. Ebben az időszakban rohamosan nő a munkanélküliek száma, de egyre többen vállalnak munkát külföldön is.

A munkanélküliek egy része nem is jelentkezik a munkaközvetítőben, mert úgy véli, hogy úgy sem sikerül munkát kapnia, az adatokból mégis

kitűnik, hogy az utóbbi évtizedben megkétszereződött a munkanélküliek száma.[2] Különösen az első alkalommal munkát kereső, szakképzett munkások létszáma növekedett meg.

Nem szabad azonban szem elől téveszteni azt sem, hogy a nem dolgozóknak több mint 50 százaléka nő, a szakképzetlen munkanélküliek részaránya pedig a jelentős létszámcsökkenés ellenére is eléri a kétharmadot. Abszolút értelemben tehát többnyire a szakképzetlenek szeretnének elhelyezkedni. A nők úgyszintén nehezen jutnak munkához, illetve körükben nagyobb a munkanélküliség. A növekvő munkanélküliségen belül szembeötlő a szakképzettek számának emelkedése is. Ugyancsak jelentős növekedést mutat az először munkát keresők száma. Ebbe a csoportba többnyire fiatalok tartoznak, akik a fokozódó elhelyezkedési harcban mind nehezebben jutnak hozzá a várva várt munkahelyhez.[3]

A társadalmi gond nagyságát igazolja az is, hogy a munkát keresők 88 százaléka nem idősebb 39 évesnél. Jellemző, hogy a munkanélküliek 40 százaléka már korábban munkaviszonyban volt.

Az elhelyezkedés időtartama a különböző foglalkozások iránti keresettől és kínálattól, de időnként gazdaságon kívüli tényezőktől is függ. Amennyiben az egyéves várakozást tekintjük természetesnek, akkor a jelenlegi helyzetről megállapíthatjuk, hogy 1977 végén a 717 ezer munkanélküli közül 136 ezren várakoztak egytől két évig. Két-három évet 80 ezer, három évnél többet körülbelül 93 ezren várakoztak.

Azonban ha figyelembe vesszük a betöltetlen munkahelyek és a kiegészítő munkával foglalkozók számát, akkor megállapítható, hogy számuk meghaladja a munkanélküliekét. Természetesen a munkanélküliek képzettségére és foglalkozására, valamint a munkaszervezetek követelményeire való tekintettel foglalkoztatásuk nem oldható meg egyszeriben. A munkanélküliség felszámolása nem megy simán, gyors és hatékony megoldások nem várhatók. Ezeket sokkal szélesebb körben kell keresnünk, ahol a termelőerők anyagi fejlődésének az üteme és az annak megfelelő termelési viszonyok a döntő tényezők.

Ennek következtében a munkához való alkotmányos jog gyakorlása, azaz a munkahely biztosítása jelenleg még hosszú távlatú. A teljes foglalkoztatottságot — bár társadalmunk elsődleges céljai közé tartozik — nem tekinthetjük mindentől független célnak, nem ragadhatjuk ki a társadalmi, gazdasági és önigazgatási fejlődés egészéből.

Hazánk háború utáni gazdasági fejlődése a foglalkoztatás gyors növekedésével járt, noha bizonyos időszakokban lelassult ez a folyamat. A munkaerő fokozott kihasználásán alapuló gyors iparosítás lehetővé tette a mezőgazdaságban dolgozóknak az iparba és a többi tevékenységi ágba való bevonását. A statisztikai kimutatások szerint 1939-hez viszonyítva az összlakosság foglalkoztatottsági aránya hat százalékról 23 százalékra emelkedett 1976-ra.

A foglalkoztatottak számának gyarapodásával azonban a munkanélküliség is fokozódott. Ez az ellentmondás azzal magyarázható, hogy a fokozott ütemű foglalkoztatási körülmények között — amikor sok új

munkahelyet nyitnak — fokozott elhelyezkedési törekvést mutat a lakosságnak az a része is, amelyik korábban nem igyekezett a társadalmi szektorban elhelyezkedni.

Mindenekelőtt a falusi, a mezőgazdaságban dolgozó nagy számú munkaképes lakosság fokozott eláramlásáról van szó, amely más tevékenységi területen szeretne dolgozni, arra számítva, hogy előnyösebb helyzetbe kerül, mintha a mezőgazdaságban maradna és a saját földjét művelné.

Köztársaságaink és tartományaink háború utáni foglalkoztatottságának az alakulását elemezve kiderül, hogy az új munkahelyek megnyitása az egyik legdinamikusabb tényező volt. A foglalkoztatottság különbözőképpen oszlott meg, de mindenütt magas növekedési százalékot ért el. Így például 1952-ben Crna Gorában és Macedóniában csak minden tizennegyedik lakos volt munkaviszonyban, 1975-ben pedig már minden ötödik. Tartományunk mindkét említett évben magasabb foglalkoztatási szinttel rendelkezett az országos átlagnál. A jugoszláv átlagot Szlovénia és Horvátország jóval meghaladják.

Amennyiben a foglalkoztatottság növekedését az új munkahelyek megnyitásához szükséges pénzeszközök szempontjából vizsgáljuk, akkor csakhamar megállapíthatjuk, hogy az új munkahelyek megnyitása nagy pénzügyi befektetést igényel. Az 1952—1965 közötti időszakban az újonnan alkalmazott dolgozónkénti átlagos befektetés hazánkban 110 ezer dinár volt, az 1965—1975 közötti évtizedben pedig 540 ezer, azaz körülbelül az ötszöröse.[4] Noha természetes, hogy a munkahelyek ára növekszik, többek között a fokozódó műszaki fejlődés és a munkahelyek felszerelése miatt, ez a növekedés mégsem írható egyértelműen a technológia számlájára. Az ilyen jelenségek lelassítják a foglalkoztatottság lehetséges növekedési ütemét, mivel egy olyan tényező kerül előtérbe, ami egyébként nálunk hosszú időn át hiányos. Ugyanakkor nincs kellően ösztönözve az újratermelési folyamat másik két összetevőjének a felhasználása.

Az 1965. évi gazdasági reform intézkedéseit követően megállapodott az új munkahelyek nyitása. Azonban ez az időszak csak rövid ideig tartott, és így már 1970-től gyors növekedés következett be, minden téren.[5] A foglalkoztatottság növekedési mutatója Jugoszláviában az 1970—1976 közötti időszakban magas, elérte a 127,9-et. Ebben az időszakban Vajdaságban volt a legkisebb a foglalkoztatás növekedési mutatója (122,3), a foglalkoztatottság legnagyobb növekedését pedig Kosovón jegyezték fel, ahol a mutatószám 143,8 volt. Jellemző, hogy a többi gazdaságilag fejletlen vidékünk is nagy növekedést mutat.

Ha az 1976. évi foglalkoztatottsági szintet vizsgálva az országos értéket 100,0-nak vesszük, akkor kitűnik, hogy a területi különbségek rendkívül nagyok. A legalacsonyabb érték 43,6 (Kosovo), a legmagasabb pedig 170,3 (Szlovénia). A két szélső érték között találjuk a többi országrészt, amelyek közül egyedül Horvátország (115,6) és Vajdaság (109,5) emelkedik a jugoszláv átlag fölé. A többi terület, az 1976. évi foglalkoztatási arányt illetően elmarad az átlag mögött.

A foglalkoztatottaknak a munkaképes lakosságon belüli számaránya[6] 1976-ban jelentős eltérést mutat az egyes köztársaságok és tartományok között. A kosovói 53,7-től a szlovéniai 172,9-ig emelkedik a vonulat. Horvátország és Vajdaság az országos átlag felett van, a többi vidék viszont lényegesen alatta.

A foglalkoztatottaknak az aktív lakosságon belüli 1976-os részaránya egyértelműen arra utal, hogy a különbségek csökkennek. Ha a JSZSZK középértékét 100,0-nak vesszük, akkor a felső és az alsó határos Szlovéniát (150,9) és Kosovót (73,4) találjuk. Horvátország és Vajdaság mellett Crna Gora is meghaladja az országos átlagot. Mindenesetre ez a mutató többnyire a vidék fejlettségének a szerkezetéről, a lakosság foglalkoztatásának a helyéről és tevékenységéről vall, és kevésbé alkalmas a foglalkoztatottság értékelésére.

A lakosság regionális foglalkoztatottságának az értékelésekor a legteljesebb képet a foglalkoztatottaknak a munkaképes lakossághoz viszonyított százalékaránya alapján kapjuk meg, mivel ebben az esetben a demográfiai tényező hatása ki van rekesztve, és így a lakosság foglalkoztatásának az elemzése útján a fejlettségi szintkülönbségről szerzett adatok többnyire az adott terület társadalmi és gazdasági fejlettségének a különbözőségeiből erednek.

1976-ban Jugoszláviában a foglalkoztatottak részaránya a munkaképes lakosságon belül 35,9 százalék volt. Ettől kedvezőbb helyzetben van Szlovénia (62,0), Horvátország (40,7) és Vajdaság (37,5), míg a többi országrész jóval alacsonyabb szinten van; utolsó Kosovo 19,3 százalékával.

Az eddigi gazdasági fejlődés kétségkívül a termelőerők anyagi fejlődésének és a befektetéseknek az eredménye, bár nyilvánvaló, hogy az emberi tényező is hozzájárult általános gazdasági fejlődésünkhöz. A mai fejlődést már — sokkal inkább, mint az eddigiek során — az emberi tényező feltételezi, amely előfeltételévé válik a további gazdasági fejlődésnek. Ahhoz, hogy bekapcsolódjunk a korszerű termelési folyamatokba, az általános gazdasági fejlettségi szint mellett lényeges szerepet kell kapnia a tudományos és műszaki eredményeket valóra váltó szakkádereknek is.

A gazdasági fejlettség és a foglalkoztatottság okozati összefüggésben van, s ebben döntő szerepet játszik a foglalkoztatottság növekedését meghatározó gazdasági fejlődés üteme. Azonban a foglalkoztatás sem passzív tényezője ennek a kölcsönös kapcsolatnak, mivel szintjétől függ a gazdasági fejlődés mértéke, amelyre természetesen más tényezők is hatással vannak.

A háború utáni időszakban hazánk gazdasági fejlődése gyors ütemű volt, amit a foglalkoztatottság alakulásából is megállapíthatunk. Bizonyos időközökben alacsonyabb növekedés, sőt visszaesés is jellemezte, de egészében ez nem változtatott rajta.

A gazdaság növekedése és a foglalkoztatottság fokozódása elsősorban egy közös tényezőtől, az új befektetésektől függ. Ezért semmiképpen

sem szabad szem elől téveszteni a befektetések szelektív jellegét, mert attól függ leginkább a gazdaság szerkezetének az alakulása és ezáltal a foglalkoztatottság mértéke és szintje.

A háború utáni időszak lehetővé teszi, hogy egészen pontosan kimutassuk általános jellemvonásait. Az első időszak a hatvanas évekig tartott, amit röviden úgy jellemezhetünk, hogy a nagy pénzügyi befektetések és a termelés gyors növekedésének az időszaka volt, amivel egyidőben nagyarányú növekedést mutatott a foglalkoztatottság. Ki kell emelnünk, hogy a demográfiai tényezőnek a foglalkoztatottságra gyakorolt hatása kevésbé volt érzékelhető, mint a következő időszakban.

A második időszakot többnyire az új befektetések viszonylagos csökkenése, a termelés növekedésének a mérséklődése és ezzel párhuzamosan a foglalkoztatás lassulása jellemezte. Mivel a népszaporulat folytán megnövekedett a munkaképes és az aktív lakosság száma, így érzékenyen megnövekedett a munkanélküliek száma is. 1965-től egyre nagyobb szerepet kapott a külföldi munkavállalás, ami úgy tűnik, elérte a csúcspontját és visszaesést mutat.

A jövőben mindenekelőtt arra kell törekedni, hogy az új befektetésekkel, a meglévő erőforrások és a foglalkoztatottak optimális igénybe vételével minél jobban fokozzuk az anyagi termelés növekedését, ami végső soron meghatározza az újonnan foglalkoztatottak számát és a foglalkoztatás ütemét.

Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a további fejlődés kölcsönhatásának lesz kitéve: az új létesítményeknek és a növekvő foglalkoztatásnak, valamint a meglévő kapacitások jobb kihasználásának, a munkatermelékenység állandó növelésének és a foglalkoztatottak jobb igénybevételének.

Fordította *Hornok Ferenc*

Jegyzetek

[1] Írásunk annak a tanulmánynak a módosított változata, amelyet a szerző a JSZSZK gazdasági intézeteinek konzorciuma által adott közre — Gazdasági rendszer (projektum).

[2] 1967-ben például 292 ezer munkanélküli volt, 1977-ben pedig 717 ezer. Forrás: SRJ — 78., Belgrád, 130. old.

[3] Mindenesetre egy részük kizárólag meghatározott munkahelyen szeretne dolgozni, tehát nem mondhatjuk, hogy nincsenek meg a létfenntartáshoz szükséges eszközei.

[4] Dr. J. Goić: Razvoj i strukturne promjene regiona Jugoslavije, Direktor c. folyóirat, 1977, 4. sz., 14. old.

[5] Az adatokat az országos statisztikai évkönyvek alapján számoltuk ki.

[6] Úgy tűnik, hogy ez a mutatószám a foglalkoztatottság regionális cseréjének az értékelésére a legalkalmasabb.

Rezime

Neki aspekti politike zaposlenosti i zapošljavanja u nas

Politika zaposlenosti i zapošljavanja u nas uvek je ulazio u prioritetne ciljeve koje naše društvo želi što pre da ostvari. Profesor dr. Jovan Miljuš u socijalističkom razvoju Jugoslavije uočava dva perioda. Prvi, posleratni period je trajao do 60-tih godina, i bio je interval visokih investicionih ulaganja, brzog porasta proizvodnje uz istovremeno visoke stope rasta zaposlenosti. U drugom periodu relativno je smanjen intenzitet novih ulaganja, sporiji je rast proizvodnje, prema tome i zaposlenosti. Usled prirasta radno sposobnog stanovništva porastao je i broj nepazoslenih lica. Karakteristično je, da se među nezaposlenim nalazi skoro 40% radnika koji su ranije bili u radnom odnosu. Poznato je i to, da se jedan deo nezaposlenih ne prijavljuje, jer smatra da neće uspeti dobiti posao. Pored toga broj nezaposlenih u poslednjoj deceniji uvećao za više od dva puta. Krajem 1977. godine od ukupno 717.000 nezaposlenih na posao čekalo između jedne i dve godine 136.000 lica. Između dve i tri godine je čekalo 80.000, a preko tri godine oko 93.000 lica.

U narednom periodu — po piscu teksta — treba nastojati da se putem novih investicija, optimalnim korišćenjem kapaciteta i zaposlenih ostvari što viši rast materijalne proizvodnje, koji u svom domenu opredeljuje obim i dinamiku zaposlenosti.

Zusammenfassung

Einige Aussichten der Beschäftigungspolitik und der Beschäftigung bei uns

Bei uns, war die Beschäftigungspolitik und die Beschäftigung eines der Ziele, das mit Vorrecht eingestuft wurde und das unsere Gesellschaft je eher zu verwirklichen wollte. Professor Dr. Miljuš unterscheidet zwei Perioden in unserer Entwicklung. Das erste, Nachkriegszeitraum, dauerte bis in die sechziger Jahre und war eine Zeit hoher Investitionsanlagen; schnelles Wachstum der Produktion und gleichzeitig auch des schnellen Wachstums des Beschäftigungsgrades. In der zweiten Periode ist das Investitionstempo, sowie auch der Beschleunigung des Wachstums und des Beschäftigungsgrades langsamer geworden. Nachdem die Zahl der arbeitsfähigen. Einwohner weiter gewachsen ist, wächst die Zahl der Arbeitslosen in diesem Zeitraum. Es ist zu bemerken, dass zwischen den Arbeitslosen etwa 40% früher schon im Arbeitsverhältniss gewesen ist. Es ist auch bekannt, dass sich ein Teil der Arbeitslosen nicht anmeldet, da er glaubt keine Arbeit bekommen zu können. Die Zahl der Arbeitslosen hat sich im letzten Jahrzehnt etwa verdoppelt. Ende des Jahres 1977 hat von insgesamt 717.000 Arbeitslosen, 136.000 schon ein bis zwei Jahre; 80.000 zwei bis drei Jahre und etwa 93.000 über drei Jahre auf irgendein Arbeitsplatz gewartet hat.

Im nächsten Zeitraum soll — laut den Worten des Verfassersdurch neue Investitionen, jedoch bei optimaler Auswertung der Kapazitäte und Arbeiter, ein schnelleres Wachstum der Produktion erlangt werden, das an und für sich das Volumen und die Dynamik der Beschäftigung, erhöht.

Mirko Barjaktarović

ETNOLÓGIAI KUTATÁSOK VAJDASÁGBAN

Bár Vajdaság sík és egyhangú vidék, földrajzi szempontból mégis érdekes, sajátos is (futóhomok, lösz, mocsarak). Történelmi etnológiai (és néprajzi), valamint szociológiai szempontból mindig bővelkedett eseményekben és folyamatokban. Sík és termékeny jellegénél fogva, mivel viszonylag könnyen elérhető a különböző népek közös „recipiensévé" (Cvijić) vált. Még manapság is olyan terület, amelyen sajátos etnikai, etno-biológiai és kulturális folyamatok mennek végbe. Olyan folyamatok, amelyek kétségkívül szélesebb és általánosabb tudományos érdeklődésre tarthatnak számot, mint amilyen gyakorlati jelentőségük van napjaink valóságfolyamatában.

Az utóbbi két és félszáz évben Vajdaság lakossága, tervszerű alakításal és egyéb módon vegyessé vált. A lakosság egy részét a hatóságok telepítették és segítették, más része menekültként telepedett le, ismét mások pedig jobb életfeltételeket kerestek itt, de voltak olyanok is, akik munkaerőként kerültek ide. Ennek következtében fellelhető az etnikai összekapcsolódás és asszimiláció, vagy az etnikai elkülönülés lappangó, spontán, esetleg durva és erőszakos folyamata.

Vajdaság egyes vidékein a múlt század végéig a katonai határőrvidék sajátos szervezeti formája érvényesült és az itt lakók bizonyos kiváltságokat élveztek. Tartományunkat azonban nem uralták teljesen sem az osztrákok, sem a magyarok vagy a törökök, és a felszabadítása sem ment végbe egyszerre, ami azt jelenti, hogy a különböző vidékeken másmás kultúrák honosodtak meg. A nagy vándorlásokkor ide menekülő szerb lakosság körében a görögkeleti egyháznak hosszú időn át hangsúlyozott szerepe és jelentősége volt. A katolikusoknak viszont, mint az államvallás hordozóinak, természetes, hogy meghatározott előjogaik voltak. Mindenesetre Vajdaság így etnikailag és kulturálisan mind tarkább lett. Olyan körülmények alakultak ki, hogy nemcsak különböző származású és különböző időpontban ideköltöző, hanem különböző kötelezettségű és nem egyenlő jogú, eltérő tulajdonviszonyokkal rendelkező és kultúrájú emberek kerültek egymás mellé. Vidékünkön a tizennyolcadik

századtól két kultúra hullámai csaptak össze: a balkáni és a középeurópai, míg végül az utóbbi győzedelmeskedett.

Tehát Vajdaságban sajátos földrajzi, történelmi, társadalmi és gazdasági viszonyok évrényesültek, így magától értetődő, hogy a nép életét sajátos jelenségek jellemezték. Vidéken pl. sokkal hamarabb kialakult a munkásosztály, mint a városokban, a kapitalizmus pedig először a mezőgazdaságban fejlődött ki, s csak aztán a többi gazdasági ágban.

Vajdaság tehát sohasem képezett egységes etnikai vagy kulturális egészet. Az itt élő népek sem egységesek származásukat és letelepülésüket illetően, de kultúrájuk és vallásuk sem azonos. A ruszinok nem érzik magukat ukránoknak, nem minden bunyevác tartja magát horvátnak, a szlovákok és a magyarok részben katolikus, részben protestáns vallásúak stb. Általában véve Vajdaságban manapság többé-kevésbé a következő területi egységeket különböztethetjük meg: Bánátban Poljadija, Gornjani és Ere, Szerémségben Planinci és Podlužje, Bácskában pedig Sajkás és Paorija. Gyakori jelenség, hogy vajdasági helységek etnikailag sem homogének. A bánáti Gudurica faluban pl. tíz nemzetiség él együtt.

De minden különbözőség és a helyi jelleg ellenére az általános természeti és gazdasági körülmények, valamint a történelmi viszonyok mégis az egységesülés irányába hatottak, kulturális közeledést eredményeztek és a különböző származású vajdasági lakosság körében számos, majdnem teljesen azonos jelenség alakult ki. Idővel közös vajdasági, jobban mondva pannon kultúrjelleg alakult ki, még ha az csak az anyagi kultúrában fejeződött is ki. A sajátságos természeti viszonyok az itt élő emberek fizikumát is meghatározzák.

*

Vajdaság tarkaságára (egyrészt a kulturális kiegyenlítődésre, másrészt pedig a sokféleségre) már rég felfigyeltek. Olyan elképzelések és próbálkozások is voltak, hogy hozzá kell látni a vidék alapos és tervszerű etnikai tanulmányozásához. Jovan Cvijić már 1922-ben a Matica srpskában hangsúlyozta a tudományos kutatómunka, a kollektív kutatás megszervezésének szükségességét, a múzeumok létrehozásának a tudományos kutatásban játszott szerepét. Megemlíti például egyrészt a helységek és típusaik, valamint a vidék közötti kapcsolatot, másrészt pedig a helységek és a lakosság eredete közötti összefüggést. Cvijić nemcsak a muzeális (néprajzi) tárgyak gyűjtését javasolta, hanem azok elterjedtségének a megállapítását is, kölcsönös összehasonlítással. Ugyancsak fontosságot tulajdonított az írott anyag és az adatok rendszerezésének és közzétételének. Cvijić ezt földrajztudósként javasolta és rendszerezte így.

Jovan Erdeljanović etnológus, aki egyébként szülетett vajdasági és Cvijić-tanítvány volt, egy lépéssel tovább ment. 1925-ben összeállította és a Matica srpska kiadványaiban közzétette a népélet és szokások tanulmányozására vonatkozó utasításait (Uputstva za ispitivanje narodnog

života i običaja). A rákövetkező, 1926. évben Erdeljanović a Letopis Matice srpske című folyóiratban hivatkozik az előző évi utasításokra és rámutatott Vajdaság etnológiai tanulmányozásának jelentőségére, mert szerinte a lakosságnak vannak archaikus rétegei is, de különböző külső kultúrhatások is észlelhetőek, amiről a kedvező körülmények folytán viszonylag jelentős írásos anyag maradt fenn a múltból (Letopis 308. sz., 186—189. old.). A Letopis 1927. évi 313. számában (120—121. old.). Erdeljanović ismét visszatért ezeknek a kutatásoknak a jelentőségére és rámutatott, hogy Vajdaságban (tágabb értelemben véve) léteznie kell a szerb lakosság egy régebbi — akár egészen elenyésző — rétegének is. Állításának alátámasztására megemlítette a szláv eredetű régi helységneveket, egyes nyelvi vonásokat (az észak-bánáti íző vonásokat például), valamint az emberek antropológiai vonásait, amelyek szerinte a kelet-európai északi rasszhoz tartoznak. De az akkor ötvenes éveiben járó Erdeljanović nem maradt meg ennél. Egy rövidebb tanulmányt írt a krassóiakról mint a szláv lakosság régebbi rétegéről és egy nagy monográfiát adott ki a bunyevácokról. 1922-től 1928-ig a nép körében tanulmányozta a bánáti helységeket és a lakosság eredetét. (Ez a munkája hamarosan megjelenik.)

Egy évtizeddel később Bogdan Čiplić, Erdeljanović vajdasági tanítványa jelentkezett, hogy mielőbb hozzálásson Vajdaságnak, „a népek mozaikjának" a rendszeres tanulmányozásához. Hangsúlyozta, hogy ennek a tanulmányozásnak az eredményeit nemcsak más tudományágak használhatják fel, hanem gyakorlati haszon is származhat belőle (a babona elleni sikeres küzdelem érdekében például előbb jól meg kell azt ismernünk, Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva, XVIII., 11—12. füzet, Belgrád, 1938.).

A második világháborút követően a Matica srpskában és az újonnan megalakított Vajdasági Múzeumban szervezett és rendszeres etnológiai kutatás indult meg. A Matica srpskában megfelelő csoportot alakítottak ebből a célból. Branislav Bukurovnak és Rajko Nikolićnak ebben sajátos szervezői és mozgósító érdemei vannak. Ők állították össze a vajdasági települések tanulmányozásával kapcsolatos tartalmas utasítást (Uputstva za proučavanja vojvođanskih naselja, Újvidék, 1955.), amelyben hangsúlyozták, hogy valamely település helyzetének, típusának, jellegének és szerepének a tanulmányozásakor foglalkozni kell annak környezetével, domborzatával, éghajlatával, növényvilágával, vízrajzával és lakosságának összetételével. Az Utasítás második felében külön gondot fordítottak Vajdaság sajátos jegyeinek tanulmányozására, arra hogy milyen mozzanatok késztették a különböző népeket együttműködésre és összetartásra.

Milenko Filipović Vajdaság betelepítésének a tanulmányozása című cikkében (Újvidék, 1958.) állást foglalt egy olyan intézménynek a létrehozása mellett, amelynek a feladata Vajdaság tanulmányozása volna. Ez egyesítené a különböző nézőpontú és sokoldalú tanulmányozást. Írásában úgy véli, hogy először a legújabb vajdasági telepesek tanulmányozásával

kellene kezdeni, azzal hogy mi mindent hoztak magukkal, majd pedig, hogy miként alkalmazkodnak és viszonyulnak a helyi lakossághoz és annak a kultúrájához. Kiemeli, hogy a tartomány etnikai sokrétűsége a lakosság különböző vidékekről és időszakokban való betelepítésének az eredménye. Filipović a Matica srpska és a Vajdasági Múzeum támogatásával kutatást szervezett a vajdasági szerb népviselet tanulmányozására és a bánáti hercegovinai telepesek körébe. Ez a két monográfia jelentősen hozzájárult tartományunk megismeréséhez. Az utóbbi években a Matica srpska néhány kisebb feldolgozást is közzétett a legújabb vajdasági telepesekről. Befejező fázisába érkezett a Sajkás vidéki etnológiai monográfia kidolgozása is, aminek a gondozásával Rajko Nikolićot bízták meg.

Az utóbbi két évtized folyamán a múzeumokban dolgozó vajdasági etnológusok eredményesen hozzájárultak a Jugoszláv Etnológiai Atlasz kidolgozásához és rendszeresen tanulmányozták a vajdasági cigányokat. Egyébként a vajdasági múzeumoknak (nemcsak az etnológusoknak) van egy évkönyve is (Rad vojvođanskih muzeja), ami már teljes két évtizede megjelenik, és a Vajdasági Múzeumnak is vannak külön kiadványai (az első füzet a Bánát jugoszláviai részén élő román népviselettel foglalkozik).

Mind a háború előtti és utáni etnológiai kutatások jó alapot képeznek a további munkához. Vajdaságnak ma már viszonylag jó szakemberei is vannak (ezenkívül amatőr kutatók is működnek, akiknek a munkáját hasznosítani kell). A Matica srpska mellett az ilyen kutatások iránt gyakran már tartományi vagy regionális jellegű intézmények is érdeklődést tanúsítanak, s erre pénzeszközeik is vannak. A második világháború után majd minden nagyobb városban létrehozott helytörténeti vagy nemzeti múzeumoknak külön pénzeszközeik vannak a muzeális értékű tárgyak beszerzésére és megőrzésére. Ezek a gyűjtemények külön jelentőséggel bírnak.

Vajdaságunk érdekes és gazdag etnológiai jelenségei nemcsak koruknál és eredetüknél fogva érdemelnek figyelmet, hanem a rendkívül élénk és sokrétű változások végett is, amelyek gyorsított ütemben mennek végbe soknemzetiségű tartományunkban és a kulturális integráció és az internacionalizálódás irányába haladnak. A folyamatok egy része azonban a lakosság helyi jellegének megőrzését célozza. Ez kiváló alkalmat ad az elméleti feltevések tudományos és gyakorlati ellenőrzésére, igazolására vagy megdöntésére. A telepeseknek az új földrajzi, etnikai és kulturális közeghez való alkalmazkodása pl. olyan folyamat, amely manapság is, s szemünk láttára ismétlődik ki tudja immár hányadszor. Más vidéken hiába keresnénk és kutatnánk ezeket a jelenségeket és folyamatokat, már nem követhetnénk nyomon őket.

II.

Az általános megállapítások után most rátérünk azokra az alapvető problémákra és témákra, amelyeket egyénileg és közösen, egészében és részleteiben, egyaránt kutatni és tanulmányozni kellene. A tanulmányozási módszereket nehéz lenne előre meghatározni. Talán ez nem is volna helyénvaló, hisz a feldolgozási és munkamódszert mindig a forrásanyag és az adathalmaz határozza meg.

Először az ún. helyszíni munkával, vagyis az egyes jelenségeknek, kérdéseknek és problémáknak a nép körében való közvetlen tanulmányozásával foglalkoznánk. Manapság azonban már nem elégedhetünk meg csak a nép körében való tanulmányozással, hanem megfelelő adatfeldolgozásra is szükség van. Mindenekelőtt *írásbeli* források (archívum, anyakönyv, statisztika, tudományos tanulmány), *képzőművészeti* adatok (freskó, kép, rajz stb.), és *múzeumi* tárgyak állnak a rendelkezésünkre, amelyek a közvetlen használatból kerültek mostani helyükre. Csak ezt követően kerülhet sor a tárgy vagy a jelenség helyszíni tanulmányozására, ott ahol létrejött, elterjedt, létezett és esetleg elenyészett. A helyszíni feldolgozásnak is különböző módjai vannak (beszélgetés, személyes megfigyelés, kérdőíves módszer stb.). Manapság ezeket a kutatásokat nagyban megkönnyíti a hangszalag és a film. Egyes tárgyak korának a megállapításához felhasználhatók a régészeti leletek is (pénz, kerámia, eszközök). Meg kell azonban jegyezni, hogy minden forrást, minden adatot és visszaemlékezést fenntartással kell fogadni. Felesleges is talán mondani, hogy például egyes írásos adatok sem megbízhatók, sőt egészen pontatlanok, mert annak idején teljesen más volt a rendeltetésük. A korábbi magyar statisztikák pl. a szerbeket és horvátokat az alábbi néven is emlegetik: rácok, illírek, bunyevácok, dalmátok, sokácok, krassóiak. A mi háború előtti statisztikánk ugyanilyen megbízhatatlan a lakosság anyanyelvét és felekezeti hovatartozását illetően. A katolikusok említésekor például nem tudhatjuk, hogy magyarokról, szlovákokról, bunyevácokról, németekről vagy másokról van-e szó. Természetes tehát, hogy az ilyesmi a népi és szájhagyományban sem ritka.

*

A lakosság. Ezzel a kérdéssel többnyire az antropológusok, az etnológusok, a demográfusok, antropo-geográfusok stb. foglalkoznak. Az etnológia szempontjából csak azt kell kikutatni és megállapítani, hogy honnan származik a lakosság. A származás kiderítésével ugyanis már fény derült a kulturális jelenségekre is, hisz az emberek általában véve hosszan megőrzik a korábbi hazájukból magukkal hozott sajátosságokat. Ha nagyobb számban települnek le, akkor szokásaikat az ott élő lakosság is átveheti. Egyes esetekben például csupán a beszédből megállapítható valamely népcsoport származása.

Egy népcsoport embertípusának a tanulmányozásához természetesen

nem elég a külső megfigyelés, leírás és a más típusokkal való összehasonlítás. Ezt a kérdést egy külön (antropo-metriai) módszerrel kell tanulmányozni. Erdeljanović például logikai úton következtetett, ezért a bánátiak között szerinte nagyszámú zömök, széles mellkasú ember van, legalábbis a helyi körülményekhez és feltételekhez hozzáidomultak között. Ez azonban nem feltétlenül így van. Živojin Gavrilović biológus és antropológus méréseket végzett a Likából idetelepültek körében és megállapította, hogy a Vajdaságban született likai származásúak magasabbak, valamivel nagyobb súlyúak és mellkasuk is nagyobb, mint likai kortársaiké. Egyébként természetes azt feltételezni, hogy a megváltozott körülmények között az ember is alkalmazkodik és változik. A hegyvidékről Vajdaságba települők számára a változás jelentős volt (a magassági viszonyok, a levegő, víz stb.). Vajdaságban a táj egyhangú. Itt kevesebb az erdő, a nyarak naposabbak és hosszabbak. A hegyi telepeseknek ezenkívül hozzá kellett szokniuk a nagyobb megterheléssel járó mezőgazdasági munkához. Vajdaságban zsírosabb ételeket fogyasztanak. Mindez a hegyvidékieknek egy teljesen új közeget jelentett. Bukurov ezért úgy véli, hogy a vajdasági körülmények, különösen a domborzat és az éghajlat pszichikailag is kihatott a legújabb telepesekre. Náluk már — mondja — a gondolkodási folyamat „lassúb" és ítéleteik is kevésbé határozottak.

Egyébként a települések és vidékek lakosságának eredetét írott források alapján ellenőrzik (ha van ilyen). A Dinári-hegyekben szétszóródott lakosság körében sokáig fennmaradnak a származási hagyományok, s így az antropo-biográfiai és etnológiai kutatásokat többnyire csak az emberek elbeszélésére alapozták. Csakhogy ezek nem mindig pontosak. Ha azonban a lakosság nemrég költözött az illető vidékre, mint például a legújabb vajdasági telepesek, akkor az általuk közölt adatok nem kérdésesek. Minél inkább távolodik az áttelepülés időpontja, annál bizonytalanabb a szájhagyomány. Sőt mi több, az ilyen szájhagyomány már teljesen téves lehet, mert az emberek a múltat szívesen kötik valamilyen jelentős vidékhez vagy személyhez. A Dinári-hegyvidék lakosságánál, különösen a nemrégi törzsek területén ilyen esetek gyakran előfordulnak.

Ha valamely falu vagy vidék lakossága különböző, akkor meg kell állapítani az egyes családok vagy a lakosság egyes rétegének a letelepedési idejét, annak okát és módját. Ezenkívül azt is meg kell állapítani, hogy milyen alapon csoportosul (etnikai, származási alapon vagy korábbi hazája szerint, foglalkozása, felekezeti hovatartozása alapján stb.). Ki kell kutatni, hogy hogyan viszonyulnak egymáshoz az emberek, hogyan tekintenek egymás etnikai sajátosságaira, valamint hogy mi képezi alapvető értékeiket: a becsület, a vagyon, az egészség, a szabadság vagy valami más. Miben ésszerűbbek és konzervatívabbak egyesek másoknál? Foglalkozni kell a népmozgással is (először a természetes biológiai változásokkal) és áttelepülésével. Manapság például tömegesen költöznek át a fiatalok a falvakból a városba, az iparvidékekre. A föld-

művelést majdhogynem túlhaladottnak tekintik, sőt meg is vetik. Mivel magyarázható pl., hogy a falvakban többnyire csak az idősebb korosztály marad?

Egyes családok eredetét gyakran a vezetéknevük elárulja: (Magyar, Horvát, Bosnyák, Erdélyi, Bunyevác, Crnjanski...). A vezetéknevek, valamint a személynevek, amennyiben megőrződtek, gyakran az adott család korábbi nemzetiségére utalnak. Így például a katolikus szlovákok (a kupuszinaiak, az écskaiak, a temeriniek) már elmagyarosodtak, de megőrizték szláv vezetéknevüket. Cseh és szlovák vezetéknevek manapság a szerbek és a horvátok körében is előfordulnak. (Bartos, Jonke). Versecen voltak Popović vezetéknevű németek, Adorjánon Milutinović és Jovanović, Bánátban pedig Novaković nevű magyarok élnek. A Kikinda melletti Veliko Selo lakosságát a XVIII. században telepítették Franciaországból, de vezetéknevük csak az anyakönyvekben maradt meg, mert akik nem tértek vissza azonnal, azok elnémetesedtek.

Gyakorta a lakosság eredetére vallanak a szülőföldjükről magukkal hozott és megőrzött etnikai sajátosságok, mint például a beszéd és a népszokások. Erdeljanović Bánátban gornjánokat és donjanokat különböztet meg. A donjanokon bizonyos korlátoltságot, az őszinteség hiányát és kapzsiságot figyelt meg. Ezt azzal magyarázza, hogy itt a lakosság hosszabb ideig volt elnyomás alatt, de hozzáteszi, hogy ennek a csoportnak az eredete visszavezethető a Kosovo-résavai vidékre, ahol a lakosságot egyébként is ilyen vonások jellemzik. A bánáti nyelvjárások ezt a feltételezést igazolják. A Sremski Karlovci-i múzeumban olyan tárgyak is ki vannak állítva (például Nikinciben beszerzett gyapjúharisnyák), amelyek két és fél évszázad alatt semmilyen változáson sem mentek át. Ezek a tárgyak például manapság is használatosak a rugóvói albánok körében és Kosovo más vidékein. A nikinci és ratkovci albánok elszlávosodtak, de korábbi kultúrájuk nyomait még most is viselik.

Ha a hagyomány feledésbe merült, akkor az illető vidék lakosságának az eredetét földrajzi nevek alapján is meg lehet állapítani. A bánáti Benesevo és Kuman falunevek valószínűleg a valamikor ideköltözött és elmagyarosodott besenyők és kunok emlékét őrzi. A szerémségi falvak jelentős részének a neve (Sot, Ilok, Divos, Calma, Grgeteg) a magyarok korábbi jelenlétére és hatalmára utal. Becskerek (Zrenjanin) egyik városrészét a spanyol telepesek után Barcelonának hívták. Természetesen az ilyen esetekben nagyon óvatosnak kell lenni. Bánátban régebben horvátoknak hívták a Horvátországból ideköltözött szerbeket. Jadarban az emberek még ma is azt mondják a szerémségi emberre, hogy magyar, ami alapjában véve a valamikori magyar területről származót jelöli.

Az új településeken a betelepülők esetenként rokonság vagy szülőföldjük vidékei szerint csoportosulnak. Ez már afféle íratlan szabály, mert így könnyebben átvészelik a helyváltoztatást. Az idegen vidéken az emberek ismét az övéik körébe kerülnek. A második világháború után véghezvitt vajdasági telepítéskor a hatóságok ezt tudták, és az érkezőket így is csoportosították. Például a krcedini és slankameni szlovákok

kölcsönösen közeledtek egymáshoz és egy új szlovák települést alapítottak, Slankamenački Vinogradit. A Boszniából Vajdaságba települő ukránok pedig majdnem kizárólag az etnikailag hozzájuk legközelebb álló ruszinok mellé települnek. (Vukovar, Bikić, Dol, Šid, Sremska Mitrovica). A keresztúri földnélküli ruszin családokat például a második világháborút követően a Topolya melletti Orahovóra telepítették, ahol azok egy külön településbe tömörültek (Novo Orahovo). Régóta ismeretes, hogy az egymással rokoni kapcsolatban álló cigányok külön települést vagy negyedet alkotnak.

Ha már a lakosság eredetéről beszélünk, akkor itt jegyezzük meg, hogy a szerémségi szlovákokat pl. nem közvetlenül Szlovákiából telepítették, hanem Bácskából. Először idénymunkásnak jöttek (napszámosnak, mezőőrnek, vincellérnek), majd pedig véglegesen letelepedtek. Ezek a bácskai szlovákok évtizedeket töltöttek Vajdaságban, mielőtt Szerémségbe telepedtek volna. Ez azt jelenti, hogy némiképp már alkalmazkodtak a helyi körülményekhez. A ruszinok esete ennél összetettebb. Ők először Keresztúrra (1746) és Kucorára (1763) telepedtek. Ezeknek az első telepeseknek szlovák elemek keveredtek a beszédébe. Ezért alakult ki az a vélemény, hogy ők valójában szlovák (szirácki) eredetűek. Azonban a ruszinok nyelvében lengyel elemek is felfedezhetőek. Honnan kerülhetett ennek a lakosságnak a nyelvébe szlovák és lengyel nyelvi hatás? Amikor összeomlott az önálló ukrán állam, Nyugat-Galícia, akkor hosszú időn át a lengyel feudalizmus és katolikus egyház hatásának volt kitéve. Innen az ukránok (rutének, ruszinok) egy része annak idején átköltözött Kelet-Szlovákiába, ahonnan később egy részük Vajdaságba jött. Bácskában, azaz az alföldön, a magyar nyelv hatása alá kerültek az ukránok (illetve ruszinok). A Krakkó és Przemysl térségéből származó ukránok tehát előbb lengyel, majd Szlovákiában szlovák, s végül Bácskában magyar befolyás alá kerültek. Így tágabb értelemben a ruszinok is ukránok, de különböző időpontban érkeztek Vajdaságba, különböző vidékekről és különböző körülmények között. Szűkebb értelemben a vajdasági ukránok többnyire Boszniából települtek ide. Boszniából Vajdaságba való áttelepülésük már a második világháború alatt megkezdődött, amikor menekülni kezdtek az usztasa mozgósítás elől. Nagyobb számban azonban a háború után érkeztek, elsősorban idénymunkásként. A vajdasági ukránok nyelve tisztább, valójában az ukrán irodalmi nyelvvel azonos, míg a ruszinok nyelve egy régebbi nyelvtörténeti időszakból származik és sok benne az idegen elem. Többnyire ez az, ami bizonyos különbséget okoz az ukránok és a ruszinok között. Ezt látszik alátámasztani mindkét népcsoport sajátos kultúrája is. A vajdasági ukránok pl. sokkal kisebb arányban foglalkoznak földműveléssel, mint a ruszinok: többnyire kisiparosok és munkaviszonyban vannak. Azt lehetne mondani, hogy vallásosabbak és a nők sem olyan vállalkozó szelleműek, mint a ruszinok. Egyes ukránok átvették a szerbektől a védszentünnepet, mások pedig a magyaroktól és németektől a májusfa állítását. A ruszinoknál a gyermek az apja nevét is felvette, míg az ukránoknál nem. A bevonulók ünnepé-

lyes kikísérésének szokását az ukránok Boszniából hozták magukkal, amit a szerbek és a ruszinok is átvettek tőlük azokban a helységekben, ahol együtt élnek. Tehát a nyelvi különbségek mellett a ruszinokat és az ukránokat a kulturális hagyomány különbségei is megosztják. De maguk a ruszinok is megoszlanak egyes elemek alapján. Így például a szerémségi ruszinok a régi naptár szerint ünneplik az egyházi szenteket, míg a bácskaiak már áttértek az új naptár szerinti időszámításra. Annak ismeretében, hogy milyen körülmények között költöztek szét, ezek a különbségek egészen természetesnek tűnnek. Azonban ha csak összehasonlítjuk a kenderanyagok és a szövőszék részeinek elnevezését, akkor egészen világosan felsejlik Nyugat-Ukrajna, mint a vajdasági ruszinok régi hazája. Az ukrán elnevezéssel kapcsolatban azonban még egy körülményt meg kell említenünk. Ukrajna újabban önálló állam. Azonban a ruszinok ezt a nevüket már rég elfelejtették, és egy részük nem is vallja magát ukránnak.

A Kikinda melletti Tiszaszentmiklóson egészen más folyamat játszódik le. A XIX. század közepe táján (1846-ban) ide költözött lengyelek elszlovákosodnak. Ugyanis a múlt század végén a lengyelek mellé más bánáti falvakból bizonyos számú szlovák települt. A vegyes házasságok következtében, de különösen a második világháború óta, amikor a német megszállók másként kezelték a szlovákokat, mint a lengyeleket, a lengyeleknek ez a csoportja lassan beolvadt a szlovákokba.

Mint láthatjuk, a lakosság minden csoportjánál van valami sajátos jelenség. Éppen ezért Vajdaság tanulmányozása során az etnogenézis kérdése számít a legfontosabbnak.

Társadalmi és etnikai kapcsolatok. A vajdasági helységekben élő különböző lakosságnak valamiként viszonyulnia kell egymáshoz. A múltban az uralkodó réteg mindig kiemelt egyet a többi kárára (nemzeti, politikai, vallási vagy egyéb okokból). A kiváltságok és a kiváltságosok száma azonban elenyésző volt. A földműves lakosság jobbára hasonló társadalmi körülmények között élt a Habsburg-monarchia, a magyar feudalizmus és a török megszállás idején. A magyarok között például mindig több volt a jobbágy és munkás, pedig 1918-ig ez volt az uralkodó nemzet (Löbl). Hasonló feltételek — földrajzi és munkakörülmények, gyakorta pedig társadalmiak és politikaiak — járultak hozzá a parasztság kiegyenlített életfeltételeihez és az ún. pannon kultúra kialakulásához. A közösségi élet ilyen körülményei között a kisebb csoportok gyorsan beolvadtak. Íme néhány példa:

A XVIII. század első felében (1737 után) körülbelül 500 *albán* család érkezett a Kliment nevű észak-albán katolikus törzsből néhány szerémségi faluba (Nikincibe, Ratkovciba és Jarekra). A szerbekkel együtt érkeztek hazájukból, s így arra lehetett számítani, hogy elvegyülnek a Szerémségbe menekült szerbekkel. Ők azonban elhorvátosodtak. Bizonyára azért, mert katolikus vallásúak voltak, új környezetükben pedig horvátok is éltek. Ezenkívül az Osztrák-Magyar Monarchiában a katolikus államvallás volt.

Zsidók szintén előfordultak Vajdaság múltjában, mint kereskedők, adóbeszedők és pénzváltók. A hatóságok időről időre üldözték őket, külön adót kellett fizetniük, sőt sárga posztót kellett viselniük a ruházatukon, hogy könnyebben felismerjék őket (Jankulov). Azért üldözték őket, mert csempészéssel és kémkedéssel gyanúsították őket. Kis létszámukra való tekintettel idővel beolvadtak vagy pedig elköltöztek.

A *cincárok* szintén kereskedők voltak. Őket többnyire „görögnek" nevezték (mert délről, Görögországból költöztek ide) és mert többnyire ismerték a görög nyelvet. Vuk Karadžić említést tett arról, hogy Bácskában a zsidó fűszerkereskedőre azt mondták: — Lám, ebben a faluban is már egy zsidó görög! Tőlük maradt fenn napjainkig néhány vezetéknév (Nako, Sterija, Moska, Paču, Sina, Zega, Mano, Zisi), mert a közös vallás útján beolvadtak a szerbekbe.

Az *örményeket* is kereskedőként emlegetik, de ritkábban. A katolikus vallásúak hamarosan elmagyarosodtak (Kis), ha pedig görögkeletiek voltak, akkor a szerbekbe olvadtak be (Lazar). Erre következtetünk a -jan végződésű vezetéknevekből.

A franciák a németekkel együtt és a németek által kerültek ide. Ha nem tértek haza azonnal a letelepítésüket követően, akkor viszonylag hamar elnémetesedtek. A vezetéknevekben maradt fenn emlékük (Granfil, Berar, Mason).

Az *olaszok*, bár kisszámban, szintén másokkal együtt kerültek ide. Rájuk is csak vezetéknevek emlékeztetnek, többnyire a németeknél vagy pedig elnémetesedtek.

Spanyolokat szintén telepítettek, már korábban említettük, hogy régebben Becskerek egy részét Barcelonának hívták.

Nehéz megállapítani a Romániából betelepült román nyelvű és görögkeleti vallású cigányok számát, akik idővel elszerbesedtek vagy elrománosodtak. Ők új bánátiakként többnyire a szerbek és a románok közé telepedtek, s így természetesen asszimilálódtak. Valószínűleg ezért sötétebb bőrű egyik-másik szerb vagy román család ma Bánátban.

A vegyes nemzetiségű házasságokkal — főleg ha a házastársak azonos vallásúak voltak — természetesen sor került a szerszámok, a tárgyak és a köszönések stb. lassú, gyakran észrevétlen, ma azt mondanánk, hogy spontán átvételére. Bánátban például bevett szokás, hogy a szomszédok egymás között beszélve nemcsak a saját nyelvükön, hanem beszédtársuk nyelvén szólalnak meg (a szerb magyarul fordul a magyarhoz, a magyar pedig szerbül a szerbhez). Mások kultúrája elemeinek a kölcsönös átvétele, valamint az etnikai és nemzeti türelmesség és együttműködés itt szabály szerint mindig természetes volt. Példaként megemlíthetünk néhány esetet.

A šidi szerbek, bár sokkal jelentősebb a számuk mint a ruszinoké, átvették a ruszin templomi búcsú szokását. Ez a görögkeleti egyház ünnepe, amelyen a földművesek vendégeket fogadnak más helységekből, tán-

colnak és vigadnak. Tehát a számbeli többségben levők is vehetnek át bizonyos elemeket a kisebb számúaktól.

A másik eset a népek közötti együttműködés szép példája. A szerémségi Ašanja faluban a háború előtt a falusi vendéglőben felváltva játszották a kolót (a szerbeknek), a valcert (a németeknek) és a csárdást (a szlovákoknak). Hogy a valcer mennyire német nemzeti tánc, vagy a csárdás mennyire szlovák, az más kérdés, viszont így az egyenjogúság mindenkit kielégített.

Bačinci és Petrovci falvakban ha halott van, akkor a (pravoszláv) és a ruszin (görögkatolikus) templomban egyformán harangoznak.

A bánáti Gudurica faluban jelenleg tíz nemzetiség él. Mindannyian jól megértik egymást.

Természetesen az újonnan betelepített lakosság és a helybeliek összeszokása nem megy mindig simán és fájdalommentesen. A helybeli lakosság eleinte többnyire a jövevényeket gyámoltalanoknak és ügyetleneknek nézi, ami igaz is, mindaddig, amíg fel nem találják magukat. Megfelelő gúnyneveket is találnak számukra. Az őslakosság manapság is a kolonistákat dodjosoknak hívja, mert így akarja magát kiemelni, hogy ő valami más, valamivel több, ő a hazai. De ez viszonylag rövid ideig tart, egy-két nemzedéken át. Mert mindkét fél igyekszik a különbségeket leküzdeni. Ehhez különösen a vegyes házasságok járulnak hozzá. Vasović a legújabb bácskai Crna Gora-i telepeseket vizsgálva megállapította, hogy valódi forradalmat jelent egy Crna Gora-i családban, ha a fiuk magyar lányt vesz feleségül, aki használatba veszi a ház addig kihasználatlan helyiségeit, másként főz és ügyel a tisztaságra stb. Egyébként a házastársi kapcsolatok a legnagyobb eredményei az emberi együttműködésnek és az emberek közötti viszonyoknak. De el kell ismernünk, hogy ezen a téren is van valamiféle fokozatosság és rend, amit mi etnológiai törvényszerűségnek nevezünk. Például a legújabb dinári telepesek (líkaiak, bosnyákok, crnagoraiak) először a szerb őslakosság köréből választottak feleséget, majd pedig a ruszinok és a szlovákok közül házasodtak, s csak ezt követően kerültek sorra a magyarok. Tehát érdemes figyelemmel kísérni két különböző nép csendes és spontán asszimilálódását, kölcsönös egymásra hatását. Nem érdektelen a mai helyzet sem: Vajon az iskola, a sajtó, a televízió vagy valami más egyéb spontán (kulturális vagy etnikai) asszimilációhoz vezet? Ugyancsak tanulmányozni kell a korábbi erőszakos asszimilációt, annak módját és következményét, amikor a hatósági szervek betiltották a kisebbségi vezetékneveket, amikor tilos volt anyanyelven megszólalni, megváltoztatták a földrajzi neveket stb. Ezenkívül milyen mértékben járult hozzá az asszszimilációhoz az egyház? A pravoszláv egyház hívének lenni egy időben bizonyos előjogokat jelentett. Az azonos vallású emberek egymáshoz másként viszonyultak, mint a más vallásúakhoz. A bécsi udvar annak idején azt a szállóigét terjesztette, hogy a császárságban egy uralkodónak, egy nyelvnek és egy vallásnak (a katolikusnak) kell lennie. Isme-

retes az is, hogy a protestánsoknak mint a török elleni háborúk megbízhatatlan elemeinek, nem engedélyezték a letelepedést Bánátban. A szerbek és a románok között szintén sor került beolvadásra, hol az egyik, hol a másik javára. Ehhez az azonos vallás mellett hozzájárult az is, hogy ugyanolyan társadalmi helyzetben voltak és egymáshoz hasonló kulturális hagyománnyal rendelkeztek. Ismeretes az is, hogy a bunyevácok nagyobb arányban magyarosodtak el, mint a szerbek, mert vallásuk megegyezett a magyarokéval.

Az etnikai kapcsolatokat vizsgálva mindenképpen szem előtt kell tartani az egyazon helységben élő lakosság etnikai hovatartozását, hisz nem azonosak a viszonyok és a különböző folyamatok gyorsasága sem azonos például a szerbek és a ruszinok, a szerbek és a szlovákok, a szerbek és a románok, a szerbek és a magyarok, a szerbek és a cigányok, a szerbek és a macedónok, a szerbek és a szlovénok stb. között mint pl. azokban a falvakban, ahol magyarok és szlovákok, magyarok és ruszinok, magyarok és románok élnek együtt. Ismeretes például, hogy a rokonsági elnevezések a magyaroknál és a németeknél leegyszerűsödtek. Ennek hatására ez a terminológia a szerb őslakosság körében is leegyszerűsödött. Az újonnan betelepült szerb lakosságnál jobban megőrződött és gazdagabb. A románoknál ugyan latin eredetű, de szintén leegyszerűsödött.

Vajdaságban már évtizedek óta nem élnek nagyobb családi közösségekben, kivéve hogy a bánáti határőrvidéki hatóságok kérték, illetve rendelettel tették lehetővé a nagycsaládok létesítését (három vagy négy különálló család összevonásával), hogy minél több férfi léphessen katonai szolgálatba. Érdekes megfigyelni, hogy ez a tradíció a dinári eredetű új telepesek körében is hogyan tűnik el. Manapság már a telepeseknél is egyre kevesebb a gyerek, a nők helyzete pedig kedvezőbb mint korábbi lakóhelyükön volt. A kommuna kifejezés valójában a német telepesek közös munkájának a megnevezéséből ered, akik ily módon segítettek egymásnak a földművelésben.

Érdemes megemlíteni még a vajdasági etnikai viszonyok néhány gyakorlati példáját. Harminc kucorai (Bácska) ruszin család, mivel katolikus vallású és a magyarokkal együtt élnek, már magyaroknak vallják magukat, bár még az anyanyelvük ruszin. A szerémségi Novi Slankamen szlovákjainak egy része — bár még szlovák az anyanyelve — már horvátnak vallja magát, mert a horvátokkal azonos a vallása. A szerémségi Binguli falu tíz háztartásból álló magyar nemzetiségű csoportja már elfelejtette anyanyelvét és a vegyes házasságok, valamint a katolikus vallás következtében már horvátnak vallja magát. A szerémségi Boldogasszonyfalvában legújabban a szlovákok egy része elszerbesedik. Nem mintha felvették volna a szerbek vallását (a pravoszlávot), hanem mert egy új szektába léptek be (a szombatosok közé), akik között sok helybeli szerb is van. A régebbi szombatosok, a szerbek szépen befogadták új „testvéreiket" és így vette kezdetét a szlovákok elszerbesedési folyamata. A szerémségi Sot falu katolikus szlovákjai már többnyire elmagya-

rosodtak, mostanában pedig ez a folyamat a horvátokba való beolvadás felé tart. Érthető tehát, hogy ezekben a folyamatokban a vegyes házasságok mellett és a közös kultúrán túl időnként jelentős szerepe van a politikai eseményeknek is, illetve az új körülményekhez és hatóságokhoz való alkalmazkodásnak.

A kelet-szerbiai vlachoknál (archaikus román nyelven beszélnek, de szerbeknek vallják magukat) olyan esetek is előfordultak, hogy egészszerb családok váltak vlachhá azáltal, hogy olyan vlach feleség került a családba, aki nem tudott szerbül és nem is akart megtanulni.

Midenesetben Vajdaságban, ahol mint a természeti, gazdasági és társadalmi feltételek többnyire azonosak vagy hasonlóak voltak, sor kerülhetett a különböző népcsoportok kulturális kiegyenlítődésére. Felesleges részletezni, hogy a földművelést és az állattenyésztést Vajdaságban minden népcsoport azonosan végezte. Hasonló a helyzet a kisiparral, a hagyományos építkezéssel és élelmezéssel, valamint öltözködéssel. (Talán csak az öltözködésben maradt fenn valami a népviseletből a lakosság egy részénél.) Ez azt jelenti, hogy alapjában véve az anyagi kultúra mindegyiküknél azonos. Olyan feltételek és tapasztalat jutottak kifejezésre a lakosság életében, amelyek már jóval korábbi keletűek voltak, hisz Vajdaság sohasem volt lakatlan pusztaság. Csak egyes vidékei néptelenedtek el, váltak lakatlanná.

A helybelieknek az anyagi javak területén szerzett tapasztalatait gyorsan átvették a telepesek, nem így azonban a szellemi kultúra (nyelv, vallás, művészet, szokások stb.) vívmányait. Ezen a téren a lakosság minden csoportja hosszan megőrizte hagyományait, ami most is megfigyelhető. Egyébként ismeretes, hogy a szellemi kultúra értékei lassabban változnak.

A kultúra pannon jegyeinek elsajátításáról, ill. a nemzeti vonások és hagyományok megőrzéséről a következőket mondanánk még el: Ismeretes, hogy a németek szervezetten, és a hatóságok kedvezményezésére telepedtek meg Vajdaságban. Viszonylag kulturáltabbak voltak az itt élőknél, s így a németek kezdték el vidékünkön az ipari növények (a cukorrépa, a dohány, a komló) termesztését, másfajta szarvasmarha-legeltetést vezettek be, új szakmákat honosítottak meg, valamint elsőként kezdtek égetett téglaházakat építeni (a házak oromzatát meghatározott szimbólumokkal díszítették és a szobákat padlózták). Élelmezésükben kevesebb rántást és zsiradékot használtak, ezenkívül többet tudtak a hús, a gyümölcs és a vetemények tartósításáról. A süteménykészítést is a németektől tanulták meg a vajdaságiak. Mindezt igazolhatjuk a németektől átvett terminológiával. is. Többnyire tőlük vettük át az öltözködési és ruházkodási kifejezéseket (copf, lajbi, rékli). Mint látjuk, a németek kétségkívül fejlett kultúrával érkeztek, mégis számos elemet átvettek az itt élők kultúrájából. Például a bőrből készült ruhadarabokat (a köpönyeget), melyeket korábban nem viseltek, az ünnepi díszlövéseket (pisztollyal és mozsárágyúval), a körmenetet, valamint a pravoszláv védszentek megünneplését. Fehértemplom környékén a németek átvették a szerbek-

től Jónás próféta tiszteletét is. Ebben az esetben a két kultúra keveredéséből a nyugateurópai került ki győztesen, aminek hordozói a németek voltak, függetlenül attól, hogy ők is átvették a balkáni kultúra egyes falusi vagy polgári elemeit. Éppen ezért az ide telepített németek, akik a II. világháborúig körülbelül 200 évet éltek Vajdaságban, a háború után nem akartak Németországban maradni, más kontinensekre (Ausztráliába) költöztek (Filipović).

Az új környezetbe való beilleszkedés tehát Vajdaságban állandó jellegű volt, és a maga módján minden újonnan betelepült csoportnál megismétlődött. Szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ezt a legújabb telepesek esetében részletesen megfigyelhetjük és tanulmányozhatjuk.

A vegyes nemzetiségű falvak társadalmi életét kutatva nem mellékes, hogy ki kitől és milyen sorrendben vette át a viselkedési normákat, a szokásokat, a nyelvet és az öltözködési hagyományokat. Ugyanis az etnikailag vegyes települések lakossága amennyire csak bírja, igyekszik megőrizni saját hagyományait és tipikus jegyeit. Vajon minden új jelenséget egyforma gyorsasággal fogadnak be? Vagy az új jelenséget eleinte fenntartással és bizalmatlanul fogadják? Külön vajdasági érdekességnek számítanak — amit feltétlenül tanulmányozni kell — a zombori leányvásár, az utcák, utcasarkok, a kibicfensternek nevezett ablakok stb.

A gazdaság. A Pannón-alföld régtől fogva mezőgazdasági vidék volt. Manapság is csak annyi a különbség, hogy most nagyobb hasznot hoz a föld. A munkaformák és a foglalkozások tehát ehhez kötődnek.

Mezőgazdaság: a fejlődése, munkaeszközei, a trágyázás, a vetési kultúrák. Ki és mikor vezette be az új vetési kultúrákat: a herét, a komlót, a cukorrépát, a napraforgót, a rizst, az eperfaültetést, selyemhernyó-tenyésztést stb.? Hogyan alakul mindez a legújabb időben? A birtokviszonyok. A közmunkálatok. Az egyes dolgokkal kapcsolatos szokások és hiedelmek.

A szarvasmarha-tenyésztés régebben és ma: A szarvasmarhafajták és tartásuk (a korábbi legeltetés és a mostani hizlalás). Közösségi és egyéni marhatartás. A szarvasmarha bélyegzése. Az ehhez a foglalkozáshoz kapcsolódó hiedelmek és szokások.

A kisipar története és jelentősége. A mesterség kitanulása. A különböző termékek. Termékcsere és eladás. Vásárok. A szerszámok. Iparos egyesületek. Ki milyen foglalkozást űzött (a németek, a cigányok, a szerbek)? A szerszámok és a termékek szakkifejezései. A foglalkozással kapcsolatos szokások és hiedelmek.

A halászat: egyéni és közös. A különböző eszközök. Jelentősége. Szakkifejezései.

A méhészet eszközei. Hiedelmek és népszokások.

A vadászat. Mit mikor, hogyan és mivel vadásztak. A hozzá kapcsolódó hiedelmek és szokások.

A selyemhernyó-tenyésztés: Ki és mikor kezdte?

Háziipar. Mi mindennel foglalkoznak a férfiak és a nők odahaza,

télen, amikor nem köti le őket a mezei munka? Mennyire válik ez a foglalkozás egyeseknél állandóvá?

A gazdaság jelenlegi helyzete és a falvak rétegeződése. A munka és az új termelési formák kialakulása (ipar, közlekedés, kereskedelem, iskolahálózat).

Közlekedés. A helységeken belül és a távolsági közlekedésnek több előnye és hátránya van. Előnye, hogy a sík vidék és a nagy folyók megkönnyítik az emberi kapcsolatok felvételét és az anyagi javak cseréjét. Hátránya viszont, hogy rosszak az útviszonyok és gondot okoz a folyón való átkelés. Gyakori akadály az országhatárok közelsége is. A közlekedés régen és ma. Szállítás kézi erővel és fogatos kocsival. Szárazföldi és vízi közlekedési eszközök. A klumpa. A mai közlekedés.

A települések. Vajdaságunk általában mindenki számára vonzó volt, a békés természetűek, dolgosak éppolyan szívesen jöttek ide, mint a semmittevő haszonlesők. Természetesen nem mindig egyforma számban. Néha a településeket a víz pusztította el (belvizek vagy a megáradt folyók), néha meg idegenek és az ellenség. Ugyanis a Vajdaság jó része hosszú időn át mocsaras volt. Hogyan és miképp szabályozták a vizeket? Egy-egy helység tanulmányozásakor meg kell állapítani az alapítás időpontját, és miért éppen arra a helyre építették. A bánáti falvakról többnyire azt mesélik, hogy egyik helyről a másikra helyezték át őket. Volt-e a környéken már korábban is település? Miről nevezték el a helységeket? Vajdaságban rendszerint a hatóságok határozták meg egyes helységek helyét és kialakítását. Keveset tudunk viszont arról, hogy milyen távolságot kellett tartani építéskor a házak között, az esetleges tűzvész megakadályozására.

Településtípusok: földműves, állattenyésztő, halász, bányász, hegyvidéki, mocsárvidéki, cigány, ideiglenes, külvárosi, városi és új munkástelepülések. Tömör települések. Szállások. Hogyan növekedtek a települések. Elpusztultak-e háború, árvíz vagy tűzvész miatt. Milyen gazdasági, közlekedési és társadalmi szerepet tölt be a helység? Vajon babonás okokból került-e sor a település egyik helyről a másikra való áttelepítésére (mert állítólag szerencsétlen helyen épült fel és ezért csapások sújtották)? Körülszántották-e a településeket a járvány idején?

A házak. A hagyományos vajdasági népi építkezés mind anyagát, mind építési módját illetően jellegzetes.

Az épületanyagok. A helyiségek száma és rendeltetése (állandó vagy ideiglenes). A ház díszítése. Az építőmesterek. Miben különbözik például egy szlovák ház a magyartól? A berendezés (edények, bútorok). A tűzhely. Melegítés és világítás. Zárak. A pásztor- és csőszkunyhók. Egyéb épületek: magtár, góré, pince, istálló, kocsiszín, kamra stb. Kemence. Malom. A vízellátás. Kerítés. Minden épület és helyiség népi elnevezését fel kell jegyezni. A házhely kijelölésével, az építéssel és a beköltözéssel kapcsolatos hiedelmek és népszokások. Öröklés, eladás, csere, és ház elmozdítása. Táplálkozás.

Táplálkozás. A vajdasági táplálkozás zsír- és nagy kalóriatartalmáról ismeretes. Mi képezi a hagyományos táplálkozás alapját. A lisztből, tejből, tejtermékekből, húsból, gyümölcsből készült ételek. Különböző ételek. Étkezések. Ki készíti el az ételt (állandóan, csak egyes ételeket vagy ritka alkalmakkor). Betegek, gyermekek, öregek számára és ünnepi alkalmakkor, lakodalomra, illetve böjtre készült ételek. Születésnapra, védszentünnepre és karácsonyra készített sütemények.

Élelmiszertartósítás (mióta, hogyan és mit).

Italok (gyümölcsből, veteményből, kukoricából).

Narkotikus élvezeti cikkek (dohány, mák).

A szakkifejezéseket figyelmesen fel kell jegyezni, mert az többnyire fényt vet a jelenség eredetére is (dunszt, csuszpájz, paprikás, tarhonya).

Van-e valamilyen régimódi, vagy szokáshoz kötődő étel, illetve sajátos elkészítést igénylő ételféleség?

A viselet. Vajdaságban nem maradt fenn a régi népviselet, mint hazánk több vidékén. Má már nem lehetünk tanúi annak a tarkaságnak, amit Runjanin említett a XVIII. században saját helységéről, Kuzminról, ahol mácsvai, jadrai, boszniai, hercegovinai, dalmáciai csoportok kerültek egymás mellé sajátságos népviseletükkel. Jelenleg csak annyit mondhatunk, hogy télen minél melegebb öltözetre, nyáron pedig egészen lengére van szükség tartományunkban. Lábbeliből úgyszintén.

A különböző anyagok: gyapjú, bőr, pamut, kender, len, fa (klumpa), raffia. Mi maradt fenn legtovább és leginkább a férfi vagy női népviseletből? Miből készül a parasztok, gulyások, kisiparosok, a polgárok, illetve a férfiak és a nők öltözete, lábbelije? Van-e valami sajátos a gyermekek ruházatában? Ki készíti a ruhát és lábbelit (a nők, a mesterek vagy pedig vásárolják, ha igen, akkor hol)? A test díszítése (tetoválás, festés). Mit kezdenek pl. a görbe lábú vagy klepa fülű gyerekekkel? Hajviselet, a férfiaknál szakáll és bajusz. Külön lakodalmi, ünnepi, szertartási, temetkezési öltözék, illetve lábbeli. Maszkok. Táskák. Ki és mikor visel köténYt? Hogyan lehet megkülönböztetni az egymás mellett élő szomszédok viseletét? Mi mindent jelölhet az öltözet és az ékszer (családi állapotot, nemet, életkort, foglalkozást, vagyoni helyzetet, társadalmi helyzetet, gyászt, felekezeti, nemzeti vagy területi hovatartozást)? A ruházat egy része helyettesítheti-e magát a személyt (hogyan és mikor)? A ruházat mely részét tartják legfontosabbnak (sapka, öv, ing, pantalló), ami nélkül nem lehet nyilvános helyen (utcán, gyülekezetben, templomban) megjelenni? Egyes személyek viseletének a tartozékát képezi-e bot (a pásztoroknak), a napernyő, kés, sarkantyú? Az öltözék egyes darabjainak az elnevezését fel kell jegyezni, mert az eredetükre utalhat (rékli, copf). Ugyanúgy a díszek nevét (tulipán) stb. Van-e valamilyen nyoma a határőrvidék katonai öltözékének (milyen a szabása, elnevezése)? Mivel jelzik a fiatalok érettségét (a ruszinoknál a 12—13 éves lányok feje köré bársonyszalagot kötnek, a magyaroknál is

valami hasonló van a szokásban). Szerémségben a nősülésre alkalmas legényeket különböztetik meg.

A beszéd. Mi jellemzi a népi vagy tájnyelvet? Eltérések az irodalmi nyelv szókincsétől, hangsúlyától. Eltérés a szomszédok nyelvétől. Van-e különbség egyazon helység lakosainak a nyelve között (azonos etnikai csoportra gondolunk)? Idegen elemek a népnyelvben. A rovások és más emlékeztető vagy megértésre alkalmas eszközök.

Szokások. Az embert születésétől a halálig kísérik. A zárt családi kör szokásai tovább élnek (vagy az olyan lakosságnál, amely idegen szomszédokkal van körülvéve).

Hol és kinek a segítségével végzik a szülést. Az apa szerepe ebben. Mivel vágják el a köldökzsinórt és mit kezdenek vele. A gyermek első hajnyírása. Az első fog. Ki a névadó, mikor és minek alapján (az ősök, valamilyen esemény, vagy kegyesség alapján). Ragadványnevek.

Miképpen üdvözlik egymást az emberek? Van-e különbség a rokonok, az ismeretlenek, a férfiak és a nők köszönése között, vagy az ünnepségeken, a temetésen?

Mit tartanak vendégszeretetnek és ki iránt nyilvánul meg?

Hogyan ünneplik a születés- vagy népnapot, kinek a részvételével és milyen szertartással?

Hol keresnek a fiatalok élettársat? Vannak-e közvetítők? Volt-e szöktetés? A költségek elkerülése végett szokásos-e még a lányszöktetés? A házastárssal szembeni elvárások (egészség, erő, tisztesség, tekintélyes család, vagyon . . .)? Manapság a városokban elsősorban a munkakönyv és beköltözhető lakás a fontos. Gyakoriak-e a vegyes nemzetiségű házasságok és mely nemzetiségek között? Vannak-e válások és milyen okból? Leánykérés. Lakodalom. A násznagy és a nászajándék. A hozomány. Mi mindent tesznek a lakodalom folyamán, hogy biztosítsák a menyasszony termékenységét, és hogy gazdag legyen a házasság?

Hogyan védekezik a menyasszony a lakodalomban a rossz szellemektől és a rontástól? Ha a férj megy a feleség házába, akkor a vagyon mellett átveszi-e a vezetéknevet és a védszentet is?

A ház, a szarvasmarha, a föld stb. vásárlása, eladása, ajándékozása vagy cseréje körüli szokások. Vannak-e ezen a téren valamilyen szigorú törvények? Hogyan megy végbe a békéltetés valamilyen kihágás (tulajdonsértés, gyilkosság) esetén? A mezsgye kijelölése. Mikor és milyen esetekben lép fel a falu ítélőbíróként?

Milyen szokások fűződnek a jó egészség megőrzéséhez és a betegségből való kigyógyuláshoz? A fürdés helye és időpontja, csaláncsapkodás, gyökér alatti átbújás stb.

Munkaszokások (aratás, vetés, házépítés, kutásás). Esőkérés. Marhatenyésztési szokások.

Temetési szokások, a halál előjelei, az öregek halálra való előkészítése. Halottvirrasztás (miért). A temetés. A gyász. (fekete öltözék, sira-

tás). Halotti tor. A sír és a síremlék. Emelnek-e sírkövet a távolban elhunytak számára?

Vallási ünnepek és szokások (karácsony, farsang, húsvét, szent György-nap). Szertartásos körmenetek (csillagvivés, betlehemezés, pünkösdölők). A XVIII. században megvolt még a kántálás is. A tűzzel kapcsolatos szertartások. Aprószentek. A szerb védszentünnep (előfordul-e, hogy valamely más népcsoport is átvette a szerbektől.

Az új szokások (május 1., köztársaság napja, az illető község felszabadulásának a megünneplése, a regruták kikísérése stb.).

Hiedelmek. Mi mindenben hisznek (tündérekben, vámpírokban, boszorkányokban, sárkányokban, ördögökben). A XVIII. században megtiltották a halottak kiásását (az állítólagos vámpírokat). Van-e az állatoknak és a növényeknek külön beszéde (néma nyelve)? Megértheti-e azt az ember? Hogyan keresik az elrejtett kincset? A nappal, a holddal, a csillagokkal, a szivárvánnyal, a nap- és a holdfogyatkozással, a földrengéssel, a csillaghullással kapcsolatos hiedelmek. Álomfejtés. Varázslás. Jóslás.

Ismeretek. Hogyan magyarázzák a föld, az ember, a növények, az állatok keletkezését? Miért esik az eső, hogyan keletkezik a vihar, a villámlás és jégeső? Milyen alakú a föld és mi tartja. Népi gyógymódok (növényekkel, masszázzsal, vagy egyéb módon)? Ki foglalkozik a kificamodott és törött csontok helyretételével? A régi mértékegységek, (hosszúsági, magassági, a súly és felszín mérésére).

A népművészet. A fából, földből, textilből, fémből, üvegből készült tárgyak díszítése. A díszítési módok megnevezése. Hangszerek. A népi szórakoztató- és versenytáncok. Népdalok, mesék, találós kérdések, szólások és közmondások stb. Naiv festészet: szobrászat és színjátszás.

II.

A felsoroltakon kívül azonban Vajdaságban még számos olyan jelenség van, amelyeknek a kutatásával érdemes foglalkozni. Erdeljanović például úgy vélte, hogy az észak-bácskai lakosság ízű nyelvjárásának valamilyen régebbi néprétegtől kellett származnia. Ennek természetesen utána kellene nézni. Mert ha a feltevés bebizonyosodna, akkor ez egy újabb kérdést vetne fel: Honnan kerültek ízű vonások a bánáti bolgárok nyelvébe? Ismeretes ugyanis, hogy a bolgárok a török hódoltság idején költöztek erre a vidékre. Ezeket a pavlikeni katolikusokat meggyőzték a törökök, hogy kémkedjenek Ausztriának. Az erős nyomás hatására végül kénytelenek voltak elmenekülni. Azonban ezek a pavlikeniek a valamikori patarénok utódai voltak, akiket dalmáciai, illetve dubrovniki ferencesek térítettek katolikus hitre. A ferencesektől kapott imakönyvekből ezek a bolgárok ízű nyelvjárást vittek be beszédükbe. Ennek min-

tájára az iskola és a ferences tankönyvek hatására íző nyelvi elemeket vehettek fel a krassóiak is.

A ruszinok villámcsapáskor azt mondják: — Vderel Perun. Vajon nem őrződött meg ebben az a régi szláv hiedelem, miszerint Perun a villámok istene?

A vámpírokban, boszorkányokban és tündérekben a ruszinok és szerbek egyaránt hisznek. Meglehet, hogy ezt a szláv őshazából hozták magukkal, vagy pedig ezeket a hiedelmeket úgy vették át — de kitől?

A török uralom hatása a szókincsre — (avlija, kapija, taraba, sokak, bašča, pendžer, sanduk, čivija, testera, đubre, enga, divan). Ilyen eredetű Kula és Hódság neve. Egyes szerémségi helységekben a XVIII. században jelentős számú muzulmán lakosság élt.

Vajon miben maradtak fenn — az öltözködésben, a vérmérsékletben stb. — a katonai határőrvidék nyomai? A határőrök körében például azok a foglalkozások voltak elterjedve, amelyek meghatározott szükségletek kielégítését szolgálták.

Milyen formában tapasztalható az, hogy valamely falu közösségként lép fel? A falvakban mi közösségi jellegű: a legelő, a víz, a piac, az iskola, a templom, a temető, a községháza, a malom, a kocsma, a művelődési ház, a gulyás, vagy a mezőőr, a zenekar, a tűzoltó egyesület stb.

Érdekességet tartogat a telekkérdés is. Ismeretes, hogy már a német kolonisták telkekben kapták a földet, (szántót az őszi vetéshez, a tavaszi gabonához, rétet és legelőt). A határőrség is telkekben osztotta a földet. A telek intézménye úgy tűnik, hogy régi és népi jellegű, amit a hatóságok is átvettek. Van-e különbség az egyes helységek, nemzetiségek, felekezetek között a munkához való viszonyulásban? Ismeretes például, hogy az evangélikusok hagyományosan serény emberek, és hogy a pravoszláv vallásúaknak a múltban nagyon sok ünnepük volt.

Ismeretes az is, hogy sehol Jugoszláviában nincs olyan nagyszámú szekta, mint Vajdaságban. Mi állhat e jelenség mögött? Mi elől menekülnek manapság az emberek miszticizmusba és mi válthat ki belőlük ilyen reakciót. A századfordulón például majd minden bánáti faluban voltak nazarénusok.

A népi kultúrában az utóbbi időben végbement átalakulások szintén figyelmet érdemelnek. Mi az például, ami rövidebb időn belül és mi az, ami csak hosszú időn át változik? Manapság például bizonyára senki sem megy az öntözési rendszer mellett esőért fohászkodni. Elképzelhető-e, hogy valaki továbbra is hisz szent Illés erejében, ha villámhárító van a házán? Mindenesetre a változás először a gazdálkodás, az öltözködés, az élelmiszer, a lakás stb. tárgyait érinti.

Végül soroljunk fel néhány olyan területet és tárgykört, amelyek figyelemre érdemesek: a választott testvériség, a komaság, a feleség házába költözés, a személyi és családnevek. (Jovan Erdeljanović apai ágon a crepajai Radovančevektől származik, de mivel a nagyapja a pancsovai apósához költözött, felvette annak a vezetéknevét és védszentünnepét).

A növényzet a néphitben és szokásokban. Vadon termő gyümölcsök begyűjtése, csapdaállítás, népi gyógymódok, népi állatgyógyítás, kerámia, díszítőművészet, a tűz, a hiedelmekben és a szokásokban, bőrfeldolgozás és -felhasználás, tulajdonformák stb.

Végül valaki rákérdezhet: Hogyan kell az ilyen kutatásokat végezni? Meghatározott jelenségeket és problémákat egyéni úton is tanulmányozni lehet (például valamely helység lakosságának az eredetét vagy népi építészetét). Tágabb környezet jelenségeivel is lehet egyénileg foglalkozni, például falucsoportokat, etnikai csoportokat vagy egész Vajdaságot véve alapul. Ezenkívül a szakemberek egyénileg vagy csoportosan foglalkozhatnak valamely helység, helységcsoport vagy etnikai közösség átfogó, monografikus feldolgozásával. Jovan Erdeljanović monográfiát írt a bunyevácokról, a szakemberek egy csoportja pedig a bánáti hercegovinai telepeseket tanulmányozta.

A különböző tárgykörök nagyszámú feldolgozását követően kerülhetne sor Vajdaság etnológiájának a szintézisére. Ez az egész tartomány lakosságára kiterjedő jelenségek és problémák áttekintése lehetne. Valamivel több munkát igényelne egy olyan többkötetes munka, ami mind függőlegesen (történelmileg, fejlődésében), mind vízszintesen (földrajzi elterjedtségében) mutatná be a tényeket és adna magyarázatot mindarra, amit a Vajdaságot kutató etnológusok felleltek.

Vajdaság etnológiai feldolgozásának minden bizonnyal nagy hasznát vennénk. Például a korszerű gazdasági szervezés és a közművelődés is építhetne rá, de hasznosíthatnák a hagyományos kultúra egybevetését is. Nem véletlen például, hogy földműveseink a hazai búzafajták mellett döntöttek. Egy színházi előadást nehéz, vagy egyáltalán lehetetlen megfelelően értelmezni a nép múltjának, kultúrájának (épületeinek, öltözködésének, fegyvereinek, beszédének és szokásainak) az ismerete nélkül. A népi építészet elemeit felhasználó műépítésznek alaposan kell ismernie az ún. „nemzeti építkezési stílust". Íróink (Njegoš, Andrić, és Crnjanski) nem nevezhetők kevésbé eredetinek csak azért, mert a népi motívumokból merítettek. Vagy például, aki ma Versecen vagy Szabadkán szüreti mulatságot vagy aratóünnepséget akar szervezni, a népi hagyományok ismerete nélkül aligha sikerül neki.

Korszerű társadalmunkban úgy tűnhet, hogy egészen új, haladó és eredeti lépéseket teszünk, holott régesrégen elfelejtettük: milyen sikeresen együttműködött a múltban Vajdaság különböző népcsoportokból álló lakossága, mennyire türelmes és elnéző volt, és hogy a valódi humanizmus és internacionalizmus alakította ki életkörülményeiket a dolgozók egymásra utaltságát.

Fordította *Garai László*

Jegyzetek

1. Végezetül az alábbi kimutatással szeretnénk bemutatni Vajdaság nemzetiségi tarkaságát, ami lényegében sajátos etnológiai jellegűvé teszi. Vajdaságnak 1971-ben körülbelül 2 millió lakosa volt (a számokat kerekítettük).

szerb	1 090 000	macedón	16 000
magyar	424 000	német	7 200
horvát	139 000	szlovén	4 000
szlovák	72 000	bolgár	3 700
román	53 000	muzulmán	3 500
c. goraiak	36 000	albán	3 000
ruszin	20 000	cseh	2 800

A kezdő kutató vidéki etnológiai kutatásai során sokkal könnyebben feltalálhatja magát ha előzetesen beszerez valamilyen útmutatást. Az alábbiakban felsoroljuk az általános és speciális jellegű, hazánkban közzétett tanulmányokat és tudományos értekezéseket.

A kezdő kutató számára — amikor elhatározza, hogy feldolgoz valamilyen tárgykört — elengedhetetlen, hogy előbb áttekintse Mithad Samićnak a tudományos alkotómunkáról írt könyvét, ami nagyban a segítségére lehet (Kako postaje naučno djelo, Szarajevó, 1969).

2. A. Radić: Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena II, Zágárb, 1897.
3. J. Cvijić: Uputstva za proučavanje sela u Staroj Srbiji i Makedoniji, Belgrád.
4. J. Erdeljanović: Uputstva za ispitivanje naroda i narodnog života, Belgrád, 1911.
5. J. Erdeljanović: Uputstva za ispitivanje narodnog života i običaja u Vojvodini, Újvidék, 1925.
6. J. Erdeljanović: Uputstva za ispitivanje naselja i porekla stanovništva, Belgrád, 1928.
7. J. Erdeljanović: — M. Filipović: Uputstva za ispitivanje narodnog života, običaja i osobina u Južnoj Srbiji, Szkopje, 1938.
8. M. Kosić: Sociografska uputstva za ipitivanje sela, Újvidék, 1920.
9. R. Marković: Uputstva za pribiranje i sređivanje podataka za ispitivanje sela, Újvidék, 1924.
10. Pravilnik za proučavanje naselja i porekla stanovništva u narodu i o sređivanju građe za radove u „Naseljima" (a Szerb Tudományos Akadémia kiadása), Belgrád, 1928.
11. B. Bukurov — P. Nikolić: Uputstva za proučavanje vojvođanskih naselja, Újvidék, 1955.
12. Kratka uputstva za proučavanje migracija u Vojvodini, Matica srpska kiadása, Újvidék, 1956.
13. B. Drobnjaković: Uputstva za prikupljanje građe o ribolovu, Belgrád, 1935.
14. B. Drobnjaković: Upitnik za prikupljanje građe o pokućanstvu, Belgrád, 1946.

15. P. Ž. Petrović: Upitnik za ispitivanje narodnih poljoprivrednih sprava, Belgrád, 1949.
16. T. R. Đorđević: Uputstvo za prikupljanje gradiva o zanatima i esnafima u srpskim zemljama, Belgrád, 1913.
17. T. R. Đorđević: Uputstvo za prikupljanje gradiva o nošnji u našem narodu, Szarajevó, 1926.
18. V. Bogišić: Upitnik za pravne i društvene običaje, Zbornik sadašnjih pravnih običaja Južnih Slavena, Zágráb, 1874.
19. I. Strohal: Osnova za sabiranje građe o pravu koje u narodu živi, Zbornik na nar. živ. i obič. J. Slavena XIV. Zágárb, 1909.
20. M. Vlahović — A. Šmaus: Uputstva za prikupljanje građe o narodnim pesmama, Belgrád, 1935.
21. Lj. Janković: Uputstva za prikupljanje građe o narodnim igrama, Belgrád, 1940.
22. S. Vatev: Uputstvo za sakupljanje građe iz narodne medicine u „Karadžiću", Aleksinac, 1900.
23. Értékes adatokra bukkanunk a Jugoszláv Etnológiai Társaság kérdőívén. Az ekék, a malmok, a vadászat, az élelmezés, a népviselet, a tűzhely, a kerítés, a házasság, a természetfeletti lények, a húsvéti tojás, a fenyő, a temetés stb. tanulmányozásához meríthetünk belőlük. (I. szám, Belgrád, 1963; II. szám, Belgrád, 1965; II. szám, Belgrád, 1966 és IV. szám, Belgrád, 1967.)
24. A ruszinok tanulmányozásához a következő könyvet javasoljuk: Tradicionalna kultura jugoslovenskih Rusina, Újvidék, 1971.

Rezime

Etnološko proučavanje Vojvodine

U ovom radu se govori o Vojvodini kao oblasti u kojoj su se kroz istoriju taložili raznoliki etnički i kulturni elementi. Zato je ona u tom pogledu i dosta šarolika. Tu šarolikost kao naučnu zanimljivost, odavna su stručnjaci zapazili. Zato je i bilo nastojanja da se Vojvodina naučno proučava.

Cvijić je još odmah posle prvog svetskog rata pokrenuo to pitanje u Matici srpskoj. Njegov učenik, Jovan Erdeljanović je potom spremio uputstva za proučavanje života i običaja u Vojvodini, da bi i sam 1922—1928 antropogeografski i etnološki proučavao Banat, a potom i Bunjevce. No, između dva svetska rata ipak je srazmerno malo urađeno.

Tek posle drugog svetskog rata stvorene su velike mogućnosti za etnološki rad: obrazovani su brojni muzeji i pokrenute brojne akcije za proučavanje pojedinih pitanja i problema. Neke od tih akcija dovršene su i pojavom određenih publikacija. Vojvođanski muzej već više od dvadeset godina objavljuje Rad vojvođanskih muzeja, kao i posebne publikacije.

Na kraju ovoga rada u vidu sažetih uputstava daju se sugestije kako pojedine probleme iz oblasti etnologije (etnografije) Vojvodine treba proučavati. Da bi se budućim ispitivačima još više olakšao rad priložen je i spisak objavljenih upitnika za terenska proučavanja.

Zusammenfassung

Ethnologische Forschungen in Woiwodina

Dieses Studium verarbeitet das Gebiet Woiwodina, in welchen durch Geschichte verschiedene ethnische und kulturelle Elemente sich anhaften und eben darum von diesen Standpunkt aus ist sehr bunt. Diese wissentschaftlich interessante Buntscheckigkeit haben die Sachverständigen schon lange ihre Aufmerksamkeit geschenkt. Dieses bildete den Ausgangspunkt für den wissentschaftlichen Forschungen in Woiwodina.

Nach den ersten Weltkrieg hat Jovan Cvijić, der berühmte jugoslawische Geograph diese Frage aufgeworfen in Matica Srpska. Sein Schüler, Jovan Erdeljanović vorbereitete dann die Weisungen für studieren des Lebens und Sitte in Woiwodina, er führte auch antrophogeographische und ethnologische Forschungen von 1922. bis 1928. in Banat aus. Danach auch im Kreise der Volksgruppe von Bunjevacen. Aber zwischen den Weltkriegen haben sie verhältnismäßig sehr wenig getan.

Nur nach dem zweiten Weltkrieg kam zustande die gößere Möglichkeit für ethnologische Arbeiten: man gründete zahlreiche Mussen, viele Aktionen begannen für forschen von einigen Fragen und Problemen. Das Woiwodinaer Museum veröffentlichte seit mehr als zwanzig Jahren die Publikationen von Museen in Woiwodina und andere Erforschungen.

Am Ende des Studiums ist zusammen zu fassen: wie man die ethnologische (etnographische) Forschungen in Woiwodina zu führen hat. Für den Arbeitserleichterung der künftigen Forscher ist die Liste den veröffentlichten Fragebögen für die Tätigkeit im Lande beigegeben.

Bori Imre

A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR KÖNYVKIADÁS 1978-BAN

A bemutatás, az áttekintés, az ismertetés szándékával tartunk az alábbiakban szemlét hazai könyvkiadásunk egy esztendejének eredményei felett. Jól tudjuk, hogy írásunk címe többet ígér*, mint amennyit adni módunkban van, hiszen az elméleti általánosításoktól eltekintünk, könyvkiadásunk mozgás-törvényeit sem igyekszünk meghatározni és szabatosan leírni. Megelégszünk annak megállapításával, hogy az utóbbi évek folyamán könyvkiadásunkban örvendetes szerkezetbeli változások következtek be, és hogy talán éppen az 1978-as esztendőben érte el a modell-érték fokát is. Ebből pedig arra a megállapításra juthatunk, hogyha feltérképezzük könyvkiadásunk nagyon is konkrét, címek szerint elemezhető és értékelhető eredményeit, a magunk leírásával szerény adalékot adhatunk könyvkiadási modellünk jobb megismeréséhez is.

Ebben a modellben a szépprózának, a publicisztikának és a tanulmánynak igen jelentős helye és szerepe van. Az 1978-as Híd-díjat is széppróza-kötet, Varga Zoltán: *Hallgatás* című kisregény- és novellagyűjteménye érdemelte ki. Írónk utolsó szépprózai kötete 1971-ben jelent meg, ám hogy az erre következő évek sem múltak el tétlenül, arról a *Híd* adott jelt, amelyben a kötet írásai közül nem is egyet olvashattunk. De tudtuk azt is, hogy Varga Zoltán a modern kisregény műfaját ostromolja, amelyben egy adott tétel szépirodalmi jellegű kifejtésére nyílik alkalom. Természetesen számon tartottuk, hogy Varga Zoltán érdeklődését tartósan történelmi témák kötik le, amire már a Nátán című nagynovellája figyelmeztetett. Új kötete ilyen jellegű alkotásainak a gyűjteménye, s benne címadó kisregénye, a Hallgatás, az író reprezentáns alkotása, eddig megtett szépírói útjának a csúcsa, írói erényeinek pedig mintegy a foglalata. „Történelmi" kisregényeiben, elbeszéléseiben Déry Tibor példáját követte írónk, nem igyekezve rekonstruálni a kort, amelyben hősei élnek. Ám idegenkedik az iróniától, ami Déry Tibor

* Áttekintésünk a fordításirodalommal nem foglalkozik, annak kérdései külön tanulmányt igényelnek!

„kiközösítőjének" legfőbb jellemzője. Varga Zoltán szövegeit tragikus pátoszba burkolja: akikről szólnak, azok a „nem lehet tovább" gondolatához érkeznek el, s már nem odázni igyekeznek, hanem siettetni akarják a végzet munkáját. A testük talán még ellenszegül a halál gondolatának, lelkük azonban már nem csupán tudomásul veszi, hanem kívánja is a pusztulást. Ilyen „szituációban" várja az egyiptomi „szentségtörő", hogy Ozirisz ítélőszéke elé kerüljön, ezt érzi a Lakoma római hőse, Claudius Valerius, mielőtt a fürdőkádban felvágja ereit, és ennek a pillanatnak az igézetében él már Don Hernando a Hallgatás című kisregényben, és provokálja a halált, hiszen halálos ítéletének végrehajtását egyházi felettesei csak felfüggesztették, hallgatásra kényszerítve az eretneket. A három nagyobb lélegzetű mű három stílus-világot is jelez, erőteljesebben azonban csak kettőben van jelen: a Lakoma a római levélműfajra emlékezteti az olvasót, az előadásmódra is kiható jelleggel, a Hallgatás pedig barokkos mondatformáival válik jellemzővé. Meg kell ugyanakkor említetünk, hogy az író a Hallgatás szövegében tudta szinte maradéktalanul érvényre juttatni művészi alkatának kívánalmait is, angazsálva mintegy egész intellektuális és morális valóját, kialakítva a „képzeletben szólás" módozatait. Főhőse ugyanis szobafogságban, hallgatásra ítélten pergeti gondolatfilmjét, tehát egy belső monológ pereg, aminek a „beszédes hallgatás" a külső formája. Don Hernando monológjai azonban mégis dialógusok: párbeszédek önmagával, múltjával, inkvizítoraival, szolgálójával-szeretőjével, Manuelával. Kiélezett elbeszélő-szituációt, élére állított élet-helyzetet figyelhetünk meg ebben a kisregényben, s már nemcsak a cselekmény menete szerint bűn a megszólalás. A művészi megoldások is a hallgatás különböző kifejezési változatait részesítik előnyben.

Kiadónk 1978-ban folytatta Lőrinc Péter önéletrajzának kiadását, s immár triológiává egészült ki az 1962-ben kezdett, és az Emberek az embertelenségben összefoglaló címet kapott sorozat. A *Válságok és erjedések* az 1918—1921 közötti időszakot örökítette meg, az 1965-ben megjelent *Vándorlások* az 1921—1930 közötti életszakaszról beszélt, az író nyolcvanadik születésnapjára megjelent *Pirkadás* című harmadik kötet pedig az 1930—1941-es időszak életrajzi krónikája. A *Pirkadás* sem kifejezetten szépprózai alkotás, igazi nyeresége az irodalomtörténet-írásnak van ezekkel a Lőrinc-kötetekkel, hiszen a szerző tevékeny részese volt a két világháború közötti időszak majdnem minden haladó politikai és művészeti mozgalmának. Új kötetében például a háború előtti *Híd* történetéhez és magának abban játszott szerepéhez szolgáltat nélkülözhetetlen adalékokat. Hadd jegyezzük meg azt is, hogy Lőrinc Péter kezdeményezője volt irodalmunkban az önéletrajz-emlékirat műfajának. Nem kimondottan szépirodalmi alkotás Kalapis Zoltán: *Bánát könyve* című műve sem, amely a „riportok" alcímet kapta, minthogy az író a *Magyar Szó* hasábjain megjelent írásai közül válogatott. Ezek a szerényen csak riportnak minősített írások azonban egy szociográfus ambícióival ké-

szült „jelentések" a vajdasági élet változatairól. Kalapis Zoltánt ugyanis nemcsak a közlésvágy jellemzi, hanem az adatfeltáró kedv is, amely szerencsés módon ötvöződik hangulatteremtő erővel és kitűnő megfigyelőkészséggel. A kötet írásai közül talán a Tanyai krónika című cikksorozata mutatja legmeggyőzőbb módon az író „szociográfiai irányának" jellegét, s mutatja e műfaj étrékeit is. Itt említjük meg Németh István: *Hajnali utazás* című gyermekeknek szánt könyvét is, a legjellemzőbbnek tartott írása alapján, melynek címe: Utazás Bánátba. Utazásra hív Molnár Mária könyve, a *Szobalány voltam Londonban* is, amelyből évekkel ezelőtt már részleteket olvashattunk. Sajátos színfoltot képező műve az első kötetével bemutatkozó írónőnek — két okból is. Egyrészt az irodalmunkban ritkább útirajz műfajában jelentkezett, másrészt a műfajt nem klasszikus követelményeivel együtt alkalmazza. Szabálytalan útleírásnak is minősíthetjük ezt az egy londoni „kalandról" szóló könyvet, s hadd tegyük azt is megállapításunkhoz, hogy rendhagyó jellegével jól illeszkedik a Sáfrány Imre és Várady Tibor világjárásairól szóló útibeszámolók sorába. S ha már világjárásról van szó, írjuk ide, hogy megjelent magyar fordításban Székely Tibornak *A púpuák szigetén* című útleírása is.

A megjelent verseskönyvek közül kétségtelenül Fehér Ferenc gyűjteményes kötetét kell első helyen említenünk. Kiadónkat, a Fórumot, dicséri, hogy egy-egy jelentős költői életműnek a könyvívek nagyobb számával is teret nyit, nemcsak a megjelenésre, hanem a szinte maradéktalan megmutatkozásra is. Évekkel ezelőtt Gál Lászlónak jelent meg gyűjteményes kötete a viszonylagos teljesség ígéretével, azután Ács Károlynak készült el egy sajátos kompozíciójú, „visszapillantó" verseskönyve, most Fehér Ferenc készítette el *Madarak folyója* címmel költészetének summáját. Az alkalom a költő születésének ötvenedik évfordulója volt, az életút fele, amikor az ember úgy érzi, elérkezett az első számvetés ideje. Hátrapillant tehát, mondván: lássuk, hogyan gazdálkodtunk tehetségünkkel, a nekünk adott évtizedekben! Végigkísérhetjük tehát költőnket pályáján, különösképpen, hogy nagyjából időrendi sorrendben kapjuk a verseket, ilyen módon pedig a költői kibontakozás folyamatait figyelhetjük, hiszen éppen ennek a képe szokott elsikkadni az egy-egy időszakot felölelő, sajátos szempontok szerint megkomponált verseskönyvekben, a költői produkció hétköznapjaiban. S jó szolgálatot tesz a kötet filológiai apparátusa is, amellyel a költő az olvasók (és az irodalomtörténészek) segítségére siet. Más kérdés természetesen, hogy a napi, az úgynevezett folyó kritika mit tud kezdeni egy ilyen gazdag, ellentmondásoktól sem mentes gyűjteményes kötettel, mint amilyen Fehér Ferencé is. Mert nyilvánvalóan nem a gyors és gyakran felületes ítéletalkotás, hanem a türelmes olvasás számára készülnek az ilyen típusú könyvek. S Fehér Ferenc meg is kétszerezte az értelmezés nehézségeit: összegyűjtötte versfordításait is *A madár árnyéka* című kötetében. A kötetcímekben felbukkanó madár-képzet pedig arra figyelmeztet, hogy a két kötet

együvé tartozik, a költő munkásságának két arcát tükrözi: az eredeti alkotóét, és az alázatos tolmácsolóét, aki szélesre tárva érdeklődése kapuit és a délszláv népek elmúlt százötven esztendejének a költészetét szólaltatta meg, valamint úttörő módon a hazai albán, szlovák, román, ruszin költészetet is.

Költőt ünneplő kötet Zákány Antalé is, akinek születése hatvanadik évfordulójára jelent meg *Közel a nap arcához* című verseskönyve, Juhász Géza kísérő tanulmányával. A kritikus a „mozdíthatatlan sors költőjének" nevezi Zákány Antalt, és nem is alaptalanul! Egy költő, akinek a szokványos értelemben nincs „fejlődése" — ez a fő jellemzője talán Zákány Antal költészetének. Egyetlen nekifutással birtokába vette életélményét az ötvenes évek elején, és már akkor alaphangjait is megszólaltatta. Azóta mintha ezek „krétakörében" élne makacs következetességgel, dilemmák elé állítva kritikusait, akik tulajdonképpen még most is keresik helyét irodalmunk térképén. Remélhető, hogy Zákány Antal költészetének ez az összefoglalása, és a hozzá írt kísérő tanulmány segít értékei felismerésének munkájában, és lehetővé teszi pontosabb leírását is. Makacs, választott útjához következetes ragaszkodás jellemzi Brasnyó Istvánt is a *Másként s másként* című verseskönyvében. Felmerülhet ugyanis a kérdés: nincs-e polémikus éle már a könyv címének is? „Másként", de mégis ugyanarról az emlékvilágról beszél, amelyet már előző verseskönyveiben megismertünk. A felületes ítélet talán egyhangúságot mutat ki e kötet verseiben. Mi a költő variációra mindig kész kedvében, a változatok létrehozásának a képességében gyönyörködünk, hiszen a költő ilyen módon az élet egyhangúsága, szürkesége, eseménytelensége mögött felfedezi a költészethez méltó élet-helyzeteket, a lírai „eseményeket" is. Brasnyó István ugyanakkor ismételten bizonyítja, hogy a prózavers kiváló művelője a jugoszláviai magyar költészetben, mintha tárgyias költői törekvései éppen ebben a XX. század szentesítette költői formában szólalnának meg a legmeggyőzőbb módon. A másik 1978-ban megjelent verseskönyve, az *Álom*, a gyermekeké. Ladik Katalin is a továbbmondás igényével szerkesztette meg *Mesék a hétfejű varrógépről* című kötetét, „szürrealista meséinek" ezt a viszonylag teljes gyűjteményét, amelynek darabjai is határműfajt képviselnek. Ennek leírásával különben még adós kritikánk: a néprajz előbb figyelt fel rájuk, mint a költészetünket figyelemmel kísérő kritika. Az összegezés, a továbbmondás, a meghódított költői „hadállások" megerősítésének szándéka jellemzi tehát az 1978-ban megjelent verseskönyveink zömét. Ezt látszik bizonyítani Böndör Pál új és szép kiállítású kötete, a *Vérkép* is. Nem egy kritikusunk Böndör Pált a fiatalabb nemzedékek legtehetségesebb költőjének tartja, és az iránta tanúsított bizalom jele, hogy elkészült kétnyelvű kötete a belgrádi Narodna knjiga gondozásában. S valóban, ha a költői kifejezést nézzük, megkülönböztetett figyelmet érdemel a Böndör Pálé. Úgy írja verseit, ahogy a grafikus a tiszta fehér papíron húzza fekete vonalait anélkül, hogy a fehérnek a tisztaságát az árnyalással

megrontaná. Talán konstruktivistának nevezhető vonalait azonban egy szürrealista ihlet vezeti. S hogy vannak veszélyei is az ilyen típusú költészetnek, arra éppen a *Vérkép* versei figyelmeztetnek. Költőnk az epigrammatikus kifejezés felé látszik tájékozódni, versei csattanóra vannak állítva, és néha nem is több a verse, mint egy hatásos hasonlat rögzítése. Nehéz azonban megállapítani, hogy Böndört az epigrammatikus kifejezésmód iránt érzett hajlama vitte-e el a japán költészet ősi, éppen ezer esztendős formavilágához, vagy pedig ennek a költészetnek mai népszerűsége ragadta meg csupán. Úgynevezett „wakáinak" mérlegelése nyilván feleletet ad erre a kérdésre, noha nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a japán költészetnek csak neoreneszánsza van manapság. Évtizedekkel ezelőtt a szecessziós érdeklődés távoli visszhangjaként Kosztolányi Dezső és Miloš Crnjanski már fordított japán és kínai verseket. A Gemma-könyvek sorozatában ugyan, de már nem a költővé avatás gesztusaként jelent meg Fenyvesi Ottó verseskönyve. Ilyen módon egyetlen esztendő költői termése szinte egész költészetünket mérlegre állítja: az 1979-es esztendőben ugyanis minden költői nemzedéket képvisel egy-egy verseskönyv!

Varga Géza könyvét már műfaja miatt sem lehet szokványos módon megközelíteni. Az *Én így adom vissza* ugyanis paródiagyűjtemény, elsősorban szépirodalmunk görbetükre. Karinthy Frigyes szellemujjának vezetése alatt készültek a szövegek, és telitalálatai (ilyenek nagy számmal vannak a kötetben) sikerült stíluskritikák, ilyen módon dokumentálva a könyv mottójának azt az állítását, amely szerint a szerző nemcsak „komolyan veszi a vajdasági irodalmat", hanem azt „el is olvasta".

Változatos és értékes a nem szépirodalmi jellegű könyvtermés, amelynek tüzetes elemzése ugyancsak szükségesnek mutatkozik. Első helyen Rehák László, hiányt pótló, a *Kisebbségtől a nemzetiségig* című kötetét kell említenünk, amelynek tanulmányai politikai gondolkodásunk fontos dokumentumai: a szerző eredeti módon, alkotóan tárgyalja a nemzetiségi kérdés elméleti és gyakorlati vonatkozásait, e kérdések egyik legnagyobb hazai tekintélyeként. S hogy Rehák László úttörő munkájának voltak a jugoszláviai magyar szellemi életben gyökerező hagyományai, azt a Pap Pál, Mayer Ottmár és Cseh Károly forradalmi publicisztikáját bemutató kötet bizonyítja. Ez a kétnyelvű gyűjtemény, amelyet Farkas Nándor szerkesztett, A szocialista gondolat Vajdaságban című sorozatban jelent meg, ami önmagában is jelzi ezeknek a háború előtt írott cikkeknek, tanulmányoknak a kivételes jelentőségét. Új, könyvkiadásunkban eddig magáról jelt nem adó tudomány, a filozófia üzen Hódi Sándor: *Létélmény és valóság* című, a Gemma-könyvek sorozatában megjelent kötetével, amelynek értékelésére ezután kerülhet csak sor.

A nyelvtudományt Penavin Olga: *Szlavóniai (kórógyi) szótárának* harmadik, zárókötete, képviseli. Ez az impozáns vállalkozás 1967-ben indult meg, 1975-ben jelent meg második, 1978-ban pedig harmadik kötete. Annak idején Penavin Olgának ez a tájszótára kellő figyelmet kel-

tett szakmai körökben. Akkor is, most is mi e szótár művelődéstörténeti-néprajzi értékét hangsúlyozzuk: a szócikkekben egy néprajzi lexikon körvonalait fedezhetjük fel. Penavin Olga és Matijevics Lajos közös munkája *A jugoszláviai székelytelepek nyelvatlasza*, amely A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete kiadásában jelent meg. Kossa János nyelvművelő könyvsorozatának negyedik kötetét jelentette meg *A mi nyelvünk* címmel. Most is megszívlelendő tanácsokat találunk írásaiban, nem különben elgondolkodtató észrevételeket, figyelmet keltő megállapításokat és nyilván vitára ingerlő állításokat is.

Néprajztudományunk is nyereséggel zárta az 1978-as esztendőt. Megjelent a Gombosról készült kis falumonográfia, és az olvasók kezébe került Jung Károlynak a gombosi nép szokásairól írott monográfiája *Az emberélet fordulói* címmel, Voigt Vilmosnak, a jeles magyarországi folkloristának utószavával. Az első néprajzi tárgyú munkájával most bemutatkozó szerző születéshez, a házassághoz és a halálhoz fűződő gombosi szokásokat és hiedelmeket gyűjtötte össze, értékelte és helyezte történeti távlatba — körültekintő módon, úttörő jelentőséggel, amit Voigt Vilmos kellő nyomatékkal hangsúlyoz is, jelezve, hogy ilyen természetű munkát az egyetemes magyar néprajztudomány sem produkált még. A szabadkai Életjel kiadásában Beszédes Valéria „félszáz szajáni népmeséje" jelent meg *Jávorfácska* címmel. A mesék gyűjtőjének nevét megismerhette már közvéleményünk a Borbély Mihály meséit tartalmazó kiadványban: ott Borbély Mihály gyermekei meséinek gyűjteményével szerepelt. A *Jávorfácska* kapcsán a gyűjtő kísérő tanulmányára kell elsősorban felhívnunk a figyelmet. A zentai Thurzó Lajos Közművelődési-Oktatási Központ Múzeumi Osztályának kiadásában jelent meg az „Egy népdalvetélkedő dalaiból" alcímet viselő kiadvány, a *Tiszából a Dunába folyik a víz*. A példásan sajtó alá rendezett, mutatókkal ellátott könyv Bodor Anikó munkája, aki a könyvet összeállította, előszavát és jegyzeteit megírta, a dalokat lejegyezte a maga, valamint Bodor Géza, Burány Béla és Tripolszky Géza felvételei alapján. Örömmel kell nyugtáznunk a zentai kis néprajzkutató munkacsoport újabb jelentkezését, ami azt bizonyítja, hogy a lelkes közösség munkakedve nem lanyhult az utóbbi években sem. A kötetben 152 népdal jelent meg, ilyen módon a közvélemény figyelmét a népdalok nagyon is ismert, valójában azonban még mindig meg nem ismert világára irányítva, amelyeknek szervezett gyűjtését mintha tudományos életünk elhanyagolta volna, előnyben részesítve az epikus dalokat.

Az irodalomtudományt több kiadvány reprezentálja. Az irodalmi örökséget Csáth Géza—Havas Emil—Munk Artúr „posztumusz regénye", *A repülő Vucsidol* képviseli, amely a szabadkai Életjel kiadásában jelent meg. Dér Zoltán érdeme, hogy a torzóban maradt, eddig ismeretlen szöveget feltárta és sajtó alá rendezte. Igaz, jelentősebb mértékben egyik szerző opuszát sem gazdagítja a regény, hiszen eddig nem sikerült még az egyes szövegrészek íróit azonosítani, irodalomtörténeti-

helytörténeti szempontból azonban mindenképpen figyelmet érdemel ez a kiadvány, amelyet a sajtó alá rendező Dér Zoltán kísérő tanulmánya egészít ki. Dávid András doktori értekezése *Délszláv epikus énekek magyar történeti hősök* címmel jelent meg. A délszláv filológia körébe vágó könyv a majdnem teljesnek mondható délszláv énekhagyomány alapján tárgyalja a magyar történeti hősök szerepét és szereplését, összegezve az eddigi kutatások eredményeit, és modern filológiai módszereket alkalmazva jut el tudományos felismerésekhez a szájhagyomány és a történelem összevetésének segítségével. A majd négyszáz feldolgozott ének kellő alapot kínált a tudományos vizsgálatnak, és a szerzőnek sikerült meggyőző módon dokumentálnia a világ folklorhagyományában is páratlan jelenséget, tudniillik, hogy egy más nép történelmileg hiteles személyiségei köré egész dalciklusok fonódnak — akkor, amikor a magyar irodalom ilyen énekeket nem tud felmutatni. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete *Tanulmányok* című sorozatának 10—11. füzete részben Sinkó Ervin munkásságával foglalkozik, részben pedig nyelvészeti, irodalomelméleti és irodalomtörténeti jellegű tanulmánygyűjtemény. Ugyancsak az Intézet kiadásában jelent meg Pastyik László munkája, *A jugoszláviai magyar irodalom 1976. évi bibliográfiája,* a bibliográfiai sorozatnak immár 10. füzeteként. A Fórum kismonográfia-sorozatában három kötet jelent meg 1978-ban. Juhász Géza: *Majtényi Mihály* című kötete az írói monográfia hagyományos követelményeit is kielégíti: a pár esztendővel ezelőtt meghalt jeles író életrajzát és műveinek tötrénetét kapja az olvasó a szerző megbízható interpretációja alapján. E szemle írójának Krúdy Gyuláról és Fehér Ferencről jelent meg kismonográfiája.

A Fórum új képzőművészeti sorozatának első köteteként készült a Sáfrány Imréről szóló kismonográfia. Sáfrány Imre jelentős festőművészünk, képvilága párhuzamosan alakult költészetünk egy vonulatával, az ötvenes évek elején fellépett költőink világélményének formálódásával. Jól látható a kitűnő technikával készült reprodukciókon a művész küzdelmének nyoma a „festői"-eszmei kérdésekkel, amelyeket talán olyan módon összegezhetünk, hogy tudunk-e korszerűen, valóban korunk modern formanyelvén a világunkról szólni? Erre a kérdésre keresi a feleletet a kísérő tanulmányt író Tolnai Ottó, is, amikor lírai impresszióit fogalmazza meg Sáfrány Imre képvilágával kapcsolatban.

Az 1978-ban megjelent könyvek zömét a Fórum Könyvkiadó jelentette meg. Nagy általánosságban tehát, ha hazai magyar nyelvű könyvkiadásunkról beszélünk, tulajdonképpen a Fórum munkáját értékeljük, hiszen a többiek, a szabadkai és zentai kiadványok csak kiegészítik (hasznosan) a Fórum-könyveket. Alapvető tapasztalatunk nyilvánvalóan az lehet a könyvek tematikai változatosságát szemlélve és vizsgálva, hogy szellemi életünk messze maga mögött hagyta az ösztönösség időszakát, következésképpen arra a tényre is felfigyelhetünk, hogy a Kiadó jelentős szerepet játszik nem csupán a könyvek kiadásában, hanem a szel-

lemi élet szervezésében, az írói munka „irányításában" is. Ez pedig a kérdéseknek egy újabb, a mi figyelmünk sugarába már nem férő körét nyitja meg.

Rezime

Izdavanje knjiga na mađarskom jeziku u 1978. godini u Jugoslaviji

Autor studije, dr Imre Bori daje prikaz objavljenih knjiga na mađarskom jeziku u 1978. godini u Jugoslaviji. Ove knjige je u pretežnom broju izdala NIŠRO Forum iz Novog Sada.

Analizirajući konkretna izdanja autor pokušava da upozna čitaoce s modelom izdavanja knjiga na jeziku mađarske nacionalnosti. U ovom modelu značajno mesto zazuzimaju književna dela, publicistika i studije.

U 1978. godine nagradu časopisa *Híd*-a dobio je Zoltan Varga za svoju zbirku pripovedaka pod naslovom *Hallgatás*.

U nastavku upoznajemo sva književna dela koja su objavljena grupisane prema književnim rodovima.

Pored književnih dela upoznajemo i ne manje važna izdanja kao što su knjiga dr. Lasla Rehaka o nacionalnom pitanju, studija Šandora Hodija iz oblasti filozofije itd. Takođe su objavljena dela iz oblasti lingvistike, etnografije. U 1978. godini izašle su tri monografije i to: o Mihalju Majtenjiju čiji je autor Geza Juhas, i o Đuli Krudi i Ferencu Feheru kojima je autor dr. Imre Bori, pisac ove studije.

Summary

Book Publishing on Hungarian Language During 1978 in Yugoslavia

The author of the study, dr Imre Bori gives a review of published books on hungarian during 1978 in Yugoslavia. The majority of these books were published by NIŠRO Forum, Novi Sad.

Analizing certain publications the author tries to show us the model of publishing on the language of hungarian nationality. Among these publications there are literary pieces, journalism and studies.

In 1978 the award of the journal „Hid" was given to Zoltán Varga for his collection of tales with the title „Hallgatás".

Further on we get to know some literary pieces published, classified according to literary cathegories.

Beside literary pieces we get to know some less important publications such as: on national problems by dr László Rehák, the study of Sándor Hódi from the sphere of philosophy. There are also some books published from the sphere of linguistics, ethnography. In 1978 three monographies were published: about Mihály Majtényi by Géza Juhász, about Gyula Krúdy and Ferenc Fehér by dr Imre Bori also the author of this study.

Kaća Cvijin

SZECESSZIÓS STÍLUSTÖREKVÉSEK JELENTKEZÉSE SZABADKA ÉPÍTÉSZETÉBEN

A kapitalizmus megjelenésével, valamint a hatalom centralizálása folytán Budapest európai viszonylatban is hirtelen fejlődésnek indul. A vidék ebben a folyamatban is a főváros példáját követi. A kor építészei külföldre utaznak, Bécsnél is távolabbra, Londonba és Franciaországba. Visszatértükkor az épületek is gyakran francia, angol vagy olasz ízlést tükröznek. Ilyen sokféle hatás figyelhető meg Szabadkán is, ahol az egyik palota velencei mintát sejtet, a másik a francia kastélyok vagy Firenze reneszánsz palotáinak formakincsét, vagy pedig a gótika karcsú vonalait használja fel.

Ilyen körülmények között honosodik meg a XX. század elején Szabadkán a szecesszió, s annak is Lechner-féle, magyaros változata. A teljhatalmú kultúr- és közoktatásügyi miniszter Wlassich Gyula által üldözött stílus néhány jelentős és harmonikus, ma már védelem alatt álló épületet hagyott ránk.

A századvég kimerült az állandó ismétlésekben, megért a helyzet a történelmi stílusok terjedésének és alkalmazásának megfékezésére. Már Feszl Frigyes, a kései romantika mestere is eképpen nyilatkozott: „... olyan alkotást kívánok létrehozni... amely se nem francia, sem német, sem olasz, hanem olyasvalami, ami csak itt a magyarság külön művelődésű klímája alatt keletkezhetett..."[1]

Wlassich Gyula kultúrminiszter szavai ellenére — „A szecessziós stílust nem szeretem... tehát ilyen szecessziós irányú stílust a vezetésemre bízott tárca körében a jövőben ne igen legyen lehetséges, iparkodni fogok megakadályozni."[2] A szecesszió egyre fejlődött és századunk ifjú építészei nagy lelkesedéssel kezdtek munkához, hogy felfedjék azokat az értékes forrásokat, melyeket a falu, a magyar paraszтház rejt magában, s hogy az újonnan szerzett ismereteket, a népművészet formakincsének elemeit az új törekvésekkel egyesítsék. A jelenség nem volt egyedülálló a magyar szellemi életben; Ady Endre költészete, Bartók és Kodály munkássága, Huszák József és Malonyay Dezső magyar népmű-

vészetet bemutató helyrajza azonos tőről fakadt, a magyar népi motívumkincsre támaszkodott.[3] 1900-ban nyílt meg az akkor még szecessziós Rippl-Rónai József első nagy kiállítása, megjelentek Bródy Sándor, Krúdy Gyula regényei, a folyóiratok közül pedig a Hét, a Nyugat, a Magyar Géniusz írásokat közölt a legújabb szecessziós stílustörekvésekről. 1902-ben nyílt meg a gödöllői művésztelep, amely nemzetközi viszonylatban is jelentős sikerrel működött. Lechner Ödön, a nagy építész vallotta, hogy „... A magyar nemzeti stílus igenis megvan a magyar népnél, mégpedig határozottan felismerhetően. A járatos szem hamar megtalálja jellegzetes vonásait. Abban a szűk körben, ahol a nép az ő kis szükségleteit elégíti ki, bámulatosan kifejlődött és meghatóan konzerválódott e formanyelv mind a mai napig. Nekünk ezt a magyar népstílust meg kell tanulnunk, mint valamely nyelvet, mint ahogy megtanultuk a görög népstílust. Ki kell tanulnunk szabályait, bele kell mélyednünk sajátos szellemébe, hogy majdan mint kultúremberek belevigyük e formák szellemét a mai kor nagyobb, fejlettebb, sőt monumentális építő feladataiba ...”[4] Lechner az olasz és francia reneszánsz és barokk szellemében alkotott kezdetben, de már ezeken az épületeken is, elsősorban az anyag megformálásán és a tetőszerkezet megoldásán érezhető a keleties stílusok és a magyar népművészet hatása. A nemzeti stílus meghonosítására irányuló törekvésének első alkotása az 1893-ban, Szabadkán épült Léovics-palota, majd a Budapesten épült Iparművészeti Múzeum (1893—1897), a Földtani Intézet (1898—1899), valamint a Posta-Takarékpénztár (1900—1902), ez utóbbi Lechner munkásságának csúcsteljesítménye. Architektúrája döntő hatással volt a többi építészre, különösképpen azokra, akik körülötte forgolódtak vagy közvetlenül mellette dolgoztak. Átvették az általa kidolgozott motívumokat és elképzeléseket, azonban mivel nem támaszkodtak közvetlenül az eredeti forrásokra és csupán ötletekre szorítkoztak, alkotásaik sokkal gyengébbek, hatástalanabbak, hitük sem volt olyan őszinte és mély, mint mesterüké.

Lechner elképzeléseinek figyelemre méltó követői közé tartozik Komor Marcell és Jakab Dezső. Szabadkai alkotásaik mellett az ő nevükhöz fűződik a marosvásárhelyi Kultúrpalota, a nagyváradi Vigadó és a budapesti Körössy Albert gimnázium épületének terve is.

Az apatini születésű Pártos Gyula (1845—1916) volt Lechner egyik legközelebbi barátja és hosszú éveken át munkatársa is. Pártos Berlinben járt egyetemre, egy ideig a reneszánsz stílus szellemében dolgozott, önállóan, majd 1872-ben társult Lechnerrel, s közösen építették fel a kecskeméti városházát és a budapesti Iparművészeti Múzeumot. Együttműködésük során Pártos főként irodai munkát végzett, elszakadásuk után azonban a tehetségesebb kolléga nyomdokán haladt, s így jött létre a pozsonyi posta épülete (1909—1911), valamint Budapesten, a Mester utcai általános iskola.

Ehhez a körhöz tartozik még Baumgarten Sándor (1864—1928), aki

iskolaépületekre specializálta magát. Nálunk ő építette fel az újvidéki zsinagógát, továbbá Márkus Géza (1871—1913), aki kezdetben a bécsi szecesszió mintái alapján dolgozott. Az ő nevéhez fűződik a kecskeméti Cifra-ház felépítése, 1902-ben. A kört Magyar Ede (1878—1912) zárja, főként szegedi alkotásaival, valamint a Kikindán épült református templom épületével, melynek eredeti formáját egy 1912-beli felvétel őrzi. Ide sorolhatnánk még a német és a bécsi szecesszió szellemében alkotó Vágó László, és József testvérpárt. A beočini kastély valószínűleg Steindl Imrének (1839—1902), a Magyar Parlament tervezőjének munkája. A Zomborban levő egyszerű, harmonikus és funkcionális Weidinger-palotát Janszki Béla és Sziveri Tibor tervezték, 1912-ben. Vajdaságban ezenfelül számos épület és nyaraló vár felülvizsgálatra, így Bácson, Horgos-Kamaráson, Újvidéken, Zomborban és Zrenjaninban.[5]

A magyar szecesszió fejlődésvonalát Lajta Béla zárja, aki kései munkáiban a modern építészet kezdeményezője és kifejezett híve az új elképzeléseknek.[6] 1875-ben született, tanulmányai befejezésével külföldre indul; 1896 és 1899 közötti időszakban megfordul Münchenben, Augsburgban, Nürnbergben, Berlinben, Hollandiában, Spanyolországban, Franciaországban és Londonban. Miután visszatér hazájába Lechnerrel dolgozik. Első önálló nagy munkája Budapesten, a Kossuth utcai Bárd zeneszaküzlet építése és berendezése. Ezt követi a Miskolc melletti Szirmai-kastély, majd Zentán a tűzoltó laktanya és a Slavnić-ház felépítése, míg a zentai gimnázium épülete, ellentétben az ide vonatkozó magyar irodalom állításával, nem Lajta terve alapján készült.

Lajta későbbi munkái már a modern architektúrához tartoznak, melyek közül legjelentősebb a budapesti Martinelli téri üzletház és a Vas utcai iskola.

A nemzeti hagyományoknak az új törekvésekkel történő egyesítését szorgalmazta továbbá Györgyi Dénes, keresztúri iskolaépületével, Reis Zoltán, a kanizsai városházával (1912) és Kovács Frigyes, a zentai városházával (1913).

A vajdasági építészek aránylag korán és bátran szabadultak meg a historizmus és az eklekticizmus hatásaitól. A szecessziós épületek száma pedig egyre nőtt a gazdag és kevésbé tehetős városokban, melyek közül Szabadka volt a legszerencsésebb helyzetben. A véletlennek és a székváros e stílussal szembeni ellenállásának köszönhetően, Szabadkán csoportosultak Magyarország legjelesebb építészei, értékes bizonyítékát adva létezésüknek és tehetségüknek. Érdekes, hogy Lechner Ödön a magyar szecesszió atyja is Szabadkán kezdte tevékenységét. A városban jelentkező szecessziós stílustörekvések adatai után kutatva rábukkantam Vámos Ferenc[7] szövegére, mely Lechner Ödön korai munkáival foglalkozik, s amelyben a szerző az iránt érdeklődik, hogy megvan-e még Szabadkán a Léovics-palota?[8]

Figyelembe véve a levéltári adatokat, melyek szerint Léovics Simon özvegye 1892-ben engedélyt kér egy lakóház felépítésére, az akkori

Mária Terézia parkban, ma Lenin tér, továbbá az 1893-ban beadott kérvényét, melyben a toronynak 2,5 m-re történő kiemelését kéri, valamint a homlokzaton a címerben levő 1893. feliratot — arra a következtetésre jutunk, hogy az épület terve már 1892-ben elkészült, az épület pedig a következő évben. A szakirodalomban ez ideig a Magyar Iparművészeti Múzeum épülete képezte a határkövet és a fordulópontot a magyarországi stílustörekvések terén. Azonban Lechner[9] már 1893-ban befejezte a szabadkai Léovics-palotát, melyen bár szerényen, és első ízben alkalmazta azokat az elemeket, melyekből később az oly jelentős népi-nemzeti vonásokkal színezett szecesszió kialakult.

A Léovics-ház megbontja az eklektika szellemében készült épületek egyhangúságát, melyeket a százéves platánokkal teli park övez. Kiválik a többi épület közül dísztéglás homlokzatával, mely vakolatlan, s ily módon selymes fényével megbontja a mindennapi szürkeséget. A vízszintes emeletekre való elosztást a külső erkély hangsúlyozza ki balusztrádkövével. Ugyanakkor az épület egyik sarkán lévő torony és a másikon levő kiemeltebb rizalit megbontja a homlokzat tömörségét. Az anyaggal folytatott játékot tükrözi az egész szerkezet. A központi részen a földszint súlyos és stabil, négy derékszögű ablak lágyítja csupán. A torony földszinti részét nagy árkád, a másik rizalitot pedig a tömör bejárati ajtó töri át. Az emeleti részen tovább folytatódik e játékosság, csak ellentétes irányban. Itt a torony nehézkes, két ablakkal díszített, felette címer az épület befejezésének évszámával, az erkély pedig bevontabb, játékosabb, s míg a torony nyolcszögű kupolában végződik, addig a homlokzatot az oromfal levélszerű befejezése nyújtja meg, amelyen egy kerek ablak helyezkedik el. A tetőszerkezet közepén ablakos kupolatornyocskába nyúlik ki.

Plasztikus díszítéseit Lechner célszerűen használta, az épület fontos részeinek kihangsúlyozását szolgálják. Jól megfigyelhető ez a Léovics-palota ablakain is, melyeket egyenesre csiszolt kővel szegélyeztek, s az egész homlokzaton végighúzódó kerámiaszalag köti egybe őket, mely minden nyílásnál megismétli a leveles motívumot, s ezzel lényegében a homlokzat egyhangúságát hivatott megtörni. Az épület udvari része eléggé jelentéktelen, csupán a melléklépcsőház merőleges helyzetén van a hangsúly.

A Léovics-palota építésével egyidejűleg Lechner Pártos Gyulával együtt egy kápolnát is épített a szerb temetőben, melyet, sajnos, leromboltak.[10] Ez a kiváló tehetségű építész vetette fel elsőként az épületek helyiségi elrendezésének és funkcionalizmusának kérdését. Szerinte: „Az, ami ezelőtt csak természetes velejáró volt: egy helyes, az életviszonyoknak, szükségleteknek megfelelő alaprajz, az most elsőrendű fontosságúvá, sőt kiindulási ponttá lett."

O Léovics-ház befejezésével az eklektikus építészet tovább élte csendes, de biztos életét, csak a XX. század kezdetén, a zsinagóga felépítésekor került háttérbe. A zsidó közösség ugyanis már régóta hiányát érezte

egy tágasabb templomnak, mely nagyobb számú hívőt is befogadhat. Az új épület felépítésének lehetőségeiről folyó vita már 1892-ben megkezdődött, amikor régi templomukat restaurálták, s csak 1900-ban írta ki a zsidó közösség a pályázatot, melyre a következők küldték be pályamunkáikat: Nagy Ferenc, Kladek Lukács, Raichl Ferenc és Molcer Károly. A beérkezett tervek recenzensei Erdélyi Jakab és Erdélyi Samu voltak.

Az építészek között azonban vita támadt, s míg ők egyezkedtek, addig Komor Marcell és Jakab Dezső Budapestről kész tervekkel jelentkezett.[11] Ezzel a tervvel már a szegedi zsinagóga tervezését is megpályázták, csakhogy ott Baumhorn Lipót (1860—1932) tervét fogadták el, s így Komor és Jakab a második helyre szorultak. Lechner azon munkálkodott, hogy ők kapják az első díjat, azonban a konzervatív párt túlságosan befolyásos volt és nem fogadta el ezeket az új, korszerű formákat. Addig az országban fellelhető zsinagógák mindegyike un. orientális stílusban épült, melyeknek vajmi kevés közük volt az orientális motívumokhoz. Ezek a hatások Bécs irányából érkeztek és a bécsi építészek határozták meg a magyar városok képét. Így történt, hogy már 1900 májusában megérkezett a két „legmagyarabb" építész, s már a következő évben hozzákezdtek az építéshez, 1902-ben pedig teljes szépségében tündökölt a szabadkai zsinagóga.[12]

Szabadka elfogadta Komor és Jakab tervét, bár egy ilyen impozáns épület felépítéséhez sem elegendő anyagi eszközzel, sem megfelelő térrel nem rendelkezett, következésképp a kivitelezés során a költségek redukálására és a terv módosítására került sor.[13]

Nemcsak a zsidók, de Szabadka összpolgára lelkesedéssel fogadta az épületet és tervezőit. Erről tanúskodik egy lelkes újságcikk is: „Minden idők épületei fejezzék ki az illető kor művészi áramlatait. Modern időket élünk, hogy ne a régi szerkezeteknek megfelelő formákat alkalmazza az építész ... Minden, ami a templomba készült, minden anyag amelyet felhasználtak magyar termék, magyar iparosok munkája, magyar az eszme, a test, a lélek benne."[14]

Ha összehasonlítjuk az elsődleges tervet az épület mai formájával, sok változást észlelünk. A zsinagóga az Októberi Forradalom téren (Széchenyi tér) helyezkedik el. Megközelítése udvaron át történik, melyet kívülről kovácsolt vaskerítés övez. A kitolt háromrészes főbejárathoz néhány lépcső vezet fel, s itt már észrevehető az eredeti tervtől való eltérés. Az említett főbejárati rész kihúzottabb és sokkal magasabb a tervezettnél.

A főbejárat feletti nagy rozetta motívuma sem rózsa, hanem inkább egy csodálatos, tarka szirmú szegfűre emlékeztet. Az oromzat jellegzetes hajlított leveles motívumokkal végződik, melyekkel már találkoztunk a Léovics-palotán. Csúcsán aranymajolikából készült testamentumú bibliai táblák vannak. Ezt a majolikát használták fel a főbejárat feletti felirathoz is. A főbejáratot övező archivoltokat (boltíveket), az oromza-

tot és a rozettát, nemesebb anyag hiányában, festett gipszből készült gazdag magyar virágmotívumok élénkítik.

A főhomlokzat mindkét oldalát két félkör alakú sekrestyeként szolgáló boltozatos helyiség támasztja alá, az épület négy sarkát kis tornyok flankírozzák, rendeltetésük, hogy összekössék a kupolát a támasztógerendával. Domináló szerepe van a kétrészes sátor alakú kupolának, csúcsán egy világítóaknával. Itt is megfigyelhetők bizonyos eltérések az eredeti elképzeléstől. Miközben a kupolát fával és bádoglemezzel burkolták, kihasználva az említett anyagok sajátosságait, a kupolát nem piramis formájában kivitelezték, hanem lágyan lekerekítették. A konstrukciós elemeket a kupolán majolikával maszkírozták, a kupola dobjának nyolc támfala is ezzel a nemes anyaggal díszített.

Belső megvilágítását a kupoladobon és a rajta levő ablakon keresztül kapja, továbbá a rozettákon át és a falburkolat mentén húzódó ablakokon, melyeket vitrázstechnikával Róth Manó készített. A virágos vitrázsok egyedül a kupoladobon maradtak sértetlen állapotban, míg a többi az illetékes szervek nemtörődömsége folytán részben már tönkrement. Az említett hanyagság miatt az épület pusztulásra van ítélve, lassan elvész valamikori fénye, szépsége, büszkesége.

A belső imahely alapja egy négyzetből nő ki, melynek oldala 25 m-es Az épület hossza 45 m, magassága 42 m, a belső rész legmagasabb pontja 25 m.

A bejárati portálok a nasthexre néznek, amelyen az érdemeket szerzett zsidók neve és az imaszertartás rendje van feltüntetve. A nasthex felett női kórus foglal helyet. A központi helyiség közepét nyolc rabicfalu és virágformájú oszlopfővel borított acéloszlop jelzi, melyek a boltozat és a kupola szerkezetét tartja. Az oltári részt kovácsolt vaskerítés választja el, a kupolaszerű cibóriumot pedig csavart oszlopok tartják, ezek mögött található a tózát tartó frigyszekrény. Az oltár felett van a kórus és az orgona, míg az emeleti részt deambulatórium formájában oldották meg, itt vannak a hivők számára fenntartott padok. A félkörív boltív és a kupola rabicfalból épült, mivel a vékony falak nem tartották volna meg a korábban használatos kő- vagy téglaboltívet. A sodronyhálóra csapott, gipszes mészhabarcsból készült rabicfal hajlíthatósága tette lehetővé a kupolarészen a szeszélyes vonalvezetést. Először helyezték az épület tömegét vasoszlopokra, a kupola pedig nem a középen levő tengelytartóoszlopon nyugszik, hanem a tengely körül csillagszerűen elhelyezkedő mellékgerendákra támaszkodik.

A szabadkai zsinagóga belsejét gazdag virág ornamentika borítja, mivel a zsidó hittörténet tiltja az állati és emberi formák bemutatását. A falfelületek a népművészet bizzar formavilágát sejtetik, világoskék és rózsaszín színezéssel. Az épület égetett tégla, s csak a szélső, a széljárásoknak közvetlenül kiszolgáltatott részeken, az ablakok boltíve körül található tűzpiros tégla, mely különös szépséget kölcsönöz a sokszerű homlokzatnak. Ezt a benyomást pedig csak fokozzák a tetőn és a kupo-

la alsó részén lévő selymes hatású, sokszínű cserepek. S itt újra idéznünk kell az új zsinagóga szépségét méltató lelkes újságírót, aki megállapítja, hogy a szabadkai zsinagóga hazánk zsinagógáinak egyik legszebb példánya.

A szecesszió pedig lassan, de biztosan minden építészt megfertőzött. Nemcsak a középületek védnökei, de a magánszemélyek is arra törekedtek, hogy lakásuk az új stílus kellemes, szeszélyes szellemiségét tükrözze.

A helyiségek és anyagok szeszélyes játéka megejtette a már említett meglehetősen talányos szabadkai építészt is, Raichl J. Ferencet.

Az eklektikus építészet és a neobarokk szenvedélyes művelője váratlanul tűnt fel a századelőn, mégpedig saját házának felépítésével. Palotája felépítésének körülményeiről mind ez ideig keveset tudunk, az épület kivitelezésének időpontja bizonytalan, de még a mellékelt tervek is csak részben fedik fel az épületet övező rejtélyt. Ma a Képzőművészeti Találkozó és a Kerámiai Triennálé nyert benne elhelyezést.

Raichl Ferenc 1903-ban nyújtotta be kérelmét egy családi ház, saját terve szerint, felépítéséhez,[15] majd a következő kísérő szöveggel meg is kapta az engedélyt: „... A bemutatott tervrajz szépészeti szempontból nemcsak, hogy kifogás alá nem esik, de annak kivitele épp szépészeti szempontból kívánatos is."[16]

Szerencsére ez az eklektikus stílusban megálmodott épület megfelelő tér hiányában nem készülhetett el, és Raichl hozzálátott a tervek átdolgozásához. Azonban nem közönséges átdolgozásról van itt szó, az új ötlet szinte egyszerre csillant fel előtte, s így született meg városunk egyik legmerészebb és legcsodálatosabb épülete. Bela Duranci művészettörténész szavai szerint Gaudi Barcelonában épített Battló-házával és a Mila-házzal hasonlítható össze. Közös bennük a szabad formálásra ösztönző erő, a mintától való teljes elrugaszkodás, a historizmus és eklekticizmus túlhaladása, s a kész mű szenzibilitása és egyedülállósága.[17] A szabadkai palota szobormű benyomását kelti, mintha minden egyes részét sajátkezűleg alkotta és formálta volna az epítész. Alkotójának merészségét és temperamentumát hirdeti a kerámiadíszek gazdagsága, a lágy anyaghullámzás és a színek izzó ragyogása. A hangsúly a homlokzat stilizált szív alakú boltívén van, amelyben kissé bevont és árnyékolt formában húzódik meg a portál. Ezzel a boltívvel és árnyjátékkal sikerült elérnie, hogy a viszonylag kis épületen is a bejárat monumentálissá minősül, akár az elmúlt századok elvarázsolt kastélyain. A csodálatos fából és kovácsoltvasból készült ajtóig néhány lépcső vezet fel. A szertelen virágos ornamentika átszövi fémből készült leveleit. A bejárat feletti erkélyt két rózsaszín Zsolnay-kerámiával[18] borított oszlop tartja. A vertikális hangsúly az erkélyajtóval és a felette lévő két ablakkal fokozódik. Ugyanakkor a homlokzat két oldalán a boltívet két kiemelt ablak kíséri, a földszinti ablakok derékszögűek, még az emeleten lágyan kerekítettek. Két kis torony szegélyezi a homlokzati részt,

az oromzat csúcsa pedig mérsékelten hullámzó vonalú, melyhez nemigen szokott hozzá az emberi szem. A homlokzat meleg sárga színnel borított, melyen pompásan érvényesülnek a kerámiavirágok. A narancssárga és a kék virágok szeszélyes vonalvezetéssel húzódnak a földszinten és a középső boltív körül. Az ablakokat és az oromzat széleit, valamint a tetőn levő szellőztető nyilásokat kerámiaszalag szegélyezi.

A palota belseje szintén meglepő vonásokat tartalmaz. Raichl már megkísérelte elfogadni Lechner tanácsát a helyiségek használhatóságát illetően. Az enteriőr megoldása a tehetős értelmiségi igényeihez igazodik. Raichl nemcsak a társas- de a magánéletre is tervezett helyiségeket. Egyetlen hibája, mint általában a többi általa tervezett épületnek is, a bejárati helyiség megoldása. Ugyanis ennél az épületnél is a szűk kis előcsarnokból váratlanul emelkedik ki az emeletre vezető tömör lépcsőház.

Sajnos, az épület belső berendezéséről nem sokat tudunk, mert csaknem mind megsemmisült, néhány szív alakú struktúrdísz marad meg csupán. A hallottak alapján azonban arra következtetünk, hogy a belső berendezés is ugyanolyan gazdag és fantáziadús volt mint maga a palota. A beruházó és a tulajdonos csődje és Szegedre történő szökése után a művészi képeket, bútordarabokat részben eladták, részben megsemmisítették. A műtárgyak és az egész épület megmentésére egy korábbi újságíró tett kísérletet, aki azt javasolta, hogy az épületet fel kell vásárolni és kultúrpalotává avatni. Az írást érdekességénél fogva egészében idézem: „Városunk legfeltűnőbb, s legszebb helyén emelkedik a Raichl-palota. Mindhogy ez a modern építészet legújabb vívmányaival megalkotott hatalmas, impozáns épület a család elköltözése következtében, tudomásunk szerint el fog adatni, felhívjuk rá az érdekeltek figyelmét. A kultúrpalota céljaira kitűnően beválna, s örök éke, büszkesége volna városunknak. Célszerű átalakítások után a földszinten közkönyvtár, a palota melletti bérházban pedig a régiségnek, a műkincsek számára múzeumot alakíthatnának."[19]

A palota tervei, sajnos, elkallódtak, de hogy tervezője Raichl volt, az bizonyítható, mert az 1906-ban, sertéstelepének felépítéséhez készített terv munkáslakásai is a mester stílusára vallanak. A jellegzetes színek, az oromzat lágy hullámzása, a voluták, a kerámiaszalagok, valamint a virágmotívumok ugyanazt a gazdag képzeletet dicsérik, amely örök értéket alkotott városunkban.

A bohém és hazárdjátékos, a sertéstenyésztő és téglagyáros, az üzletember Raichl alkotóképességének tetőfokán értékes bizonyítékát adta életének, temperamentumának és jellemének. Munkássága életvitelével rokon. Kezdetben eklektikus, szokványos épületeket tervezett, de olykor-olykor, szerencsejátékosi véletlenek folytán nagyszerű és merész ötletei is támadtak. Azonban többszöri csőd után építészete is visszaesik elsődleges szintjére. 1960-ban, ismeretlenül halt meg Budapesten, de a szabadkai palota, akárcsak Munch Sikoly-a, a pillanat örökkévalósága, a

tőkés társadalom problémáitól való kétely és rettegés, a jövő művészetébe vetett hit megtestesítője is!

A müncheni alkotók ötletei nyomán ismeretlen építészek, minden bizonnyal ismét Komor és Jakab, Lichtnekert Bárány Kávéházát alakítják át a Boris Kidrič utcában (Kossuth utcza).

Az új kávéház helyén vendéglő volt, ahová a város központján áthaladó utasok mindegyike betért. Az előző században épített vendéglő azonban nem tudott eleget tenni az egyre növekvő forgalomnak, ezért 1903-ban a tulajdonos úgy határoz, hogy teljes egészében átalakítja. 1904 májusáig már be is fejeződnek a munkálatok.[20]

A kávéház saroképület, homlokzati részét három nagy kirakatszerű ablak töri át, az ablakok mellett, közvetlenül a sarkon van a bejárati ajtó. Az épület díszét a fafaragású ablakok lágy boltívei képezik, mely a szecesszió müncheni irányzatának jellemzője, és idegen a két építész számára. A belső elrendezés nem rekonstruálható teljes egészében, mivel az épületet a Hadseregotthon igényeihez alakították.

Az utcáról egy kis folyosóra lépünk, mely a bal oldalon egy hatalmas terembe vezet, ez valószínűleg a szálloda fogadóirodája lehetett. Az előcsarnokból nyíló két helyiséget kávéháznak rendezték át. A bejárati folyosó az emeleten lévő vendégszobákig vezető lépcsőházban folytatódik.

A szabadkai illetőségű Titus Mačković az eklekticizmus megszállottja egész sor házat épít a bécsi szecesszió szellemében, többnyire bérpalotákat, családi házakat. Ő építi fel Lendvay Ernő házát is a Đura Đaković utcában (Kálay Albert utcza). Az építési engedélyt 1909-ben[21] adták ki, s valószínű, hogy az épület már a rákövetkező évben el is készült. Főbejárata középen található, felette a zárt erkély sejteti csupán a reprezentációs helyiségeket, a szalont és az ebédlőt. A sarkokat a kissé kiemeltebb rizalitok hangsúlyozzák. A földszintet tömör párkányzattal választották el, míg a két emelet közti tagolás diszítéssel borított. A középső és a két szélső rizalit oromzata kihangsúlyozott és most már megállapodott hullámvonalú. Az ablakok mindegyike másképpen, sajátosan formált, míg a középső ablakok keskenyek és magasak s éles derékszögben végződnek, addig a középső rizalittól az épület szélei felé haladva gyengédebb, lágyabb formát kapnak, ezért az első emeleten széles, nyugodt négyszögek, a másodikon viszont boltívesek. Az ajtókat, ablakokat tekergő virágindák díszítik, míg mindkét emeleten az erker mentén megszakítás nélkül kannelura szalagok húzódnak, melyeknek élei szívmotívumokban végződnek, ez a szalag köti össze az emeleteken lévő ablakokat is.

Az épület tervrajza még hagyomány, nem jelez újítást, a megszokottól való eltérést. A legmutatósabb, utcai részre néznek a társas élet helyiségei, míg a konyha, a fürdőszoba, a cselédség számára fenntartott szobák a másik részben találhatók.

Mačković a rákövetkező években is ehhez hasonló, valamivel szeré-

nyebb díszítésű házakat tervezett. Roznovszky József Strossmayer utcabeli (Eötvös utcza) háza is az előbbi mintájára készült. Az építési engedélyt szintén 1909-ben[22] adták ki.

1910-ben Ungar József számára tervezett egy emeletes házat, melyen már nincs előugró rizalit, ám a földszint és az emelet közti vízszintes tagolást itt is párkányzat adja meg. A derékszögű ablakokat függőleges díszszalagok és kannelurák hangsúlyozzák, csakhogy a négyzetes tereket szívmotívumokkal töltötték ki. A homlokzat szabályos négyzetekre osztott, a sarkokat csillogó, sokszínű, a falusi házakon használatos kerámiabetétek jelzik. Az ablakok előtt szerény méretekben kovácsoltvas díszítés.

A Petőfi utca sarkán lévő 1911-ben épített Péics-házon[23] némi módosításokkal találkozunk, igaz, csak a homlokzaton. Ez az egyemeletes ház is saroképület, a sarkokat kis háromszög alakú oromzatok emelik ki, melyek nem hajlítottak, hanem inkább szigorúan merevek és a merőleges felé tartanak. A vízszintes tagolás teljesen hiányzik. Az ablakok, ajtók formája, minden vonal, a rendkívül szerény díszítéssel egyetemben mind a magasba tör, és az épület vertikális jellegét hangsúlyozza. A szokásos díszítések helyett Mačković, az épület sarokrészét emberi alakokkal, gazdag virág guirlandeokkal átfont férfi és női szoborral díszítette. A tervrajz jól szemlélteti Mačković gyenge rajzkészségét.

Mačković nevéhez még néhány kisebb családi ház és villa terve fűződik, de ezek már igen szerény teljesítmények, melyeken csak ismétlődnek a jelentős alkotásain fellelhető elemek. Ezekkel az épületekkel zárul a szabadkai építész gazdag opusa, aki stúdiumai befejeztével visszatért szülőhelyére, és arra törekedett, hogy nagyvárosi jelleget kölcsönözzön, neki. Igyekezete többé-kevésbé sikeresnek mondható. A háború félbeszakította tevékenységét; Szabadkának az SZHSZ-királysághoz történő csatolása után meghalt.

Századunk első évtizedének derekán még dolgoznak olyan építészek is, akik nem sajátítják el teljes egészében a Lechner-féle elképzeléseket. Így például 1906. július 20-án dr. Dömötör a budapesti Vágó[24] testvérpárt kérte fel házának felépítésére. Sajnos, a Sugárút építése folyamán ezt az épületet lerombolták.[25] A tervrajzát azonban tovább őrzi a levéltár, s ezen azonnal feltűnik, hogy Mačković erről másolhatta a díszítőelemeket, az ablak és ajtóformákat, a kerémiaszalagokat, valamint a szívmotívumokat. Munkamódszere tehát közelebb állt a Vágó-testvérek, mint a Lechner köré csoportosuló és a szecesszió népi-nemzeti változatát művelő építészek módszeréhez.

1912-ben ismét találkozunk a Vágó névvel, de ezúttal csak László-éval, aki minden bizonnyal a szabadkai illetőségű Strassburger Izidor építésszel társult. A szecesszió bécsi változatát követve, közösen tervezték Vojnics Piroska[26] házát a Fasizmus Áldozatainak terén (Teréz park). A magyar népművészet hatása egyedül csak a földszinten az erkélyt tartó árkádos boltíveken érezhető.

Még néhány építész alkotott e kölcsönvett népi-nemzei változattal vegyített stílus szerint. 1906-ban Fazekas Lajos megtervezi Balogh Zsigmond bécsi hatásokat tükröző házát, majd 1912-ben[27] Strassburger a Petőfi utcában épít fel egy egyemeletes házat, melynek földszinti részén üzlethelyiségek találhatók. Mindkét sarkot erkerek hangsúlyozzák, a kirakat felett pedig, mely árkád benyomását kelti, a lakóhelyiségek erkélye húzódik.

Vály Gyula[28] szabadkai építész ugyancsak szecessziós stílusban készült házával próbált szerencsét. 1911-ben a P. Drapšin utcában építette fel kétemeletes házát, melyet ma is építészkollégái laknak. Az épületet a bejárat feletti erker, a főhomlokzat különösen hajlított és élesen átvágott oromzat, és a szerény kerámiadíszek teszik érdekessé.

Az ifjú építészek új nemzedéke, Kós Károly vezetésével tovább folytatta Lechner kutatásait és nem maradt meg a díszítő motívumok szintjén. Megkísérelt a falusi építés lényegéig hatolni, igyekezett feltárni szerkesztési módját, lényegbevágó sajátosságait, hogy ezáltal teremtsen új, modern és funkcionális építészetet. Feltárták Erdély „fatorony építészetének" a Duna és Tisza mentén húzódó falvak házainak szépségét, elfogadták az angol családi házak szabad, festői szerkezetét és a távoli rokonok, a finn építészek tapasztalatait is. Tetőszerkezeteik magasak, meredekek, gyakran használtak fát és nyerstéglát, az épület tömegét és vertikális jellegét emelték ki. Díszítést csak szerény mértékben alkalmaztak.

Területünkön is megtalálhatók ezek a kevésbé díszes és konstruktívabb törekvések, melyek néhány jól sikerült objektumot hagytak az utókorra. Első helyen a Magyar Ede tervezte kikindai református templomot említjük, továbbá Jánszky Béla művét, a zombori Weidinger-palotát, ez utóbbi Kós Károllyal közösen tervezte a „zebegényi római katolikus templomot" 1908-ban.

Ilyen törekvéseket egyesít magába egy szabadkai épület is. A Köztársaság téren (Szent István tér), a városházának átellenben a Magyar Általános Hitelbank háromemeletes épülete. Félkör alakú tömegével, két utca sarkán félkörben helyezkedik el. Építési körülményeiről vajmi keveset tudunk. Egy 1912-ből származó képen már a befejezett épület látható, s minthogy a bankot 1905-ben alapították,[30] így feltehetően ebben a periódusban emelték fel. A városházáról írt könyvében Braun Henrik is megemlíti az újonnan felépített takarékpénztárt,[31] és Stern Zsigmond nevét aki röviddel azelőtt díszítette a bank dísztermeit.[32] 1914-ben belső átrendezését kérvényezték.[33] Ennél több adat nem áll rendelkezésünkre és bizonyítékok hiányában egyelőre homály fedi alkotójának kilétét, aki új törekvéseivel bátran szembeszállt az ékes városházával.

Most pedig térjünk vissza a szecesszió magyaros változatának egyre fokozódó hatásához és térhódításához, valamint a már ismert két épí-

tész; Komor Marcell és Jakab Dezső tevékenységéhez, akik a városháza tervezőiként jelentek meg újra városunkban.

Az Újvidéken székelő Tartományi Műemlékvédő Intézet műemlékek védelméről szóló törvényének 56. szakasza (Službeni glasnik SZSZK 66/3) és a közigazgatási ügyekben való általános közigazgatási eljárásról és a szabadkai városháza sajátosságainak megállapításáról szóló törvény 202. szakasza értelmében: Szabadkán a Köztársaság téren lévő Városháza a törvény védelmét élvezi és műemlékként van nyilvántartva.[34]

A valamikori Szent István téren egy évszázadon keresztül, egy egyemeletes épület töltötte be a városháza funkcióját. Azonban a város terjeszkedésével és gazdasága folytán, ez az épület nem elégíthette ki az igényeket. Kezdetben csak bővítésére és átrendezésére tettek javaslatot. 1907. január 21-ig, a beérkezett pályaművek áttekintéséig ismeretlen volt az épület további sorsa.[35] Ismét Komor és Jakab barokk stílusú „A torony alatt" címmel beküldött tervére esett a választás, mely teljesen új épület felemelését kínálja. A második díjat Bálint és Jámbor budapesti építészek kapták, míg a harmadik helyre szorult a szabadkai Raichl Ferenc. A díjazott pályamunka tervezői számoltak azzal, hogy a várost Mária Terézia alapította, uralkodása idején a barokk stílus dominált, s ezért tiszteletből a város legjelentősebb épületét személyének és uralkodásának szentelték. Mivel azonban Jakab és Komor Lechner lelkes követői voltak, s már Szabadkán is alkalmazták a magyaros stílust, így ezen az épületen is érvényesíteni szerették volna. Az új, átdolgozott terv elfogadása azonban meglehetősen nehezen ment. Éppenhogy, megtörték a polgárok és a városelnök ellenállását, a kultúr- és közoktatásügyi minisztériumnak támadtak bizonyos ellenvetései. Azt kifogásolták, hogy a költségek túlhaladják az előirányzott összeget, kétségbe vonták a stílus magyaros voltát, és kísérletinek minősítették, továbbá azt állították, hogy az épület túl költséges és jelentős ahhoz, semhogy ilyen „szedett-vedett" kísérleti stílusban építsék fel.[36] A terv szabadkai körökben is ellenállásra talált.

„Sok tortúrán megy keresztül az ízléstelen tervezet, s még sem ejti gondolkodóba az illetékes intézőket. Pedig hát a miniszter csak nem akarhat rosszat a városnak, s azok az európai hírű műépítészek csak értenek annyit, mint az új városháza tervezői... Mi jobban óhajtjuk talán, mint más, hogy új városháza legyen, csak azt nem tartjuk helyesnek, hogy Szabadka dísze legyen egy hebérizált egyiptomi stílű épület, melyet ötven év múlva, mint az ízlés aberációját jönnek majd megcsudálni hozzánk."[37] Kifogásolták továbbá azt is, hogy a főlépcsőház nem vezet a második emeletre, hogy a falak nem eléggé szilárdak és a helyiségek száma sem kielégítő.

Minden kudarc ellenére, hála dr. Bíró Károly városelnöknek és Vály Gyula szabadkai mérnöknek, Komor és Jakab tervét mégis elfogadták és 1912-ig valóra is váltották.[38] Az épület a város központjában a tér

közepén, mint szabad objektum foglal helyet, s négy homlokzatával és négy bejáratával uralja a teret. A két emelet vízszintes formába tömörül, míg a harmadik és negyedik, a megnyújtott tetőszerkezetben található.

A főhomlokzat két szélén és közepén előugró rizalitok a tömeg és árnyék érdekes, merész játékát tükrözik. A kőblokk utánzatú vízszintes helyzetű árkádos boltívek tartják az egész épületet. A középső főrizalit virág- és állatmotívumokkal díszített és ékesebb a másik kettőnél. Büszkén, méltóságteljesen emelkedik rajta a három karcsú ablakos erker, mely jelenlétével az épület fő és legdíszesebb termeiről árulkodik. A derékszögű vitrázsablakok és árkádos boltívek elrendezését ismétlik és hangsúlyozzák. A kerámiaszalaggal szegélyezett hullámos vonalú oromzat csúcsa alatt a város sokszínű címerét találjuk. A központi rész felett emelkedik ki a 100 m magas torony, sok kisebb szellőztető ablaknyílásával, kilátóteraszával és a környező tanyákat az anyavárossal összekötő toronyórával. A középső rizalit az erkélyekkel és az ablaknyílások szertelen játékával díszített kisebb tornyot flankírozza. Az árkádok kövének szürke színe, a homlokzat ibolyaszín alapja, a sokszínű kerémia diszítmények, valamint a tetőlapocskák izzó csillogása fenséges látvány a bácskai síkság ege alatt. Az egész komplexum kiemelkedések és bemélyedések, erkélyek és erkerek nyugtalan játéka, s ezek hangsúlyozzák a helyiségek, a ritmikus elhelyezésű ablakok, a hullámzó tetőszerkezet és a torony éles csúcsának szerepét.

A derékszögű alaprajz hosszabb szárán levő másik homlokzat szerényebb és mérsékeltebb. Bár az árkádos boltívek az egész épületet körülfogják, itt is akárcsak a két másik homlokzaton, kirakat vagy ajtókeretként szolgálnak. A homlokzat középső része kissé kiválik hatalmas kovácsoltvas kapujával, mely valamikor a börtönbejárat volt.

Az első emelet derékszögű és a második kerekített ablakai folytatják a tömeg és a nyílások ritmikus ütemét.

A földszinti helyiségekben néhány szaküzlet kapott helyet, s ma már ezek a helyiségek is fokozatosan visszanyerik eredeti kinézésüket és szerepüket.

A főhomlokzaton lévő tulipán motívumokkal díszített kovácsoltvas ajtó a szabadkai Pukkel Pál mester műhelyében készült. A bejárati ajtó tehát az előcsarnokba vezet, mely a széles márvány lépcsőházra tekint. Az előcsarnok két oldalán lévő ablakok rendkívül gazdag díszítésűek. A bal oldalon a régi városházát árbázoló vitrázs, míg jobb felől az új épület látható. A fehér márványból készült lépcsőház hatásos ellentétben áll az eozinmázas lapokkal, melyek falhoz tapadva kísérik a lépcső elágazásait. A gazdag kerámiadíszítés Lechner és a kerámiagyáros Zsolnay barátságának eredménye. Együttműködésük és első kísérleteik adtak ösztönzést a magyaros stílushoz ragaszkodó építészeknek.

A főlépcsőház a díszterem előcsarnokába vezet, mely erdélyi motívumokat felhasználó fafaragásos burkolatával csipkére, szív-, szőlő- és tu-

lipánmotívumokat felhasználó népi hímzésre emlékeztet. A farészeket az építészek tervei alapján Hoffmann Mihály műhelyében készítették. Ehhez az előcsarnokhoz kötődik a központi lapos kupolával borított és fadíszítésű tanácsterem. A hosszabb falfelület hat ablakáról a magyar uralkodók tekintenek le. Ezeket az ablakokat megfelelő középkori technikával készítették, mely leghívebben tükrözi a vitrázs aranykorát, a tűző színeket, a mozaik formájú felosztást és a bársonyos patinát. Ma már áthelyezték ezeket a vitrázsokat, melyeket a budapesti Róth Miksa készített, az ő nevéhez fűződik a budapesti királyi palota, a Parlament, István király palotája, a Marosvásárhelyi Kultúrpalota, a Deák- és Kossuth-mauzóleum és több templom üvegablakainak kivitelezése.

A boltív központi részén virágmotívumok indáznak, melyek tökéletes összhangban vannak a helyiség egyéb díszítésével. A központi részen helyezték el a megvilágítást, mely szecessziós formájával és színével felélénkíti a termet. A munkaasztal és a fal mentén hasonló virágformájú lámpák találhatók, a zuhatagszerűen leomló piros és fehér üvegvirágkelyheket kovácsoltvas-szárak és sasfejben végződő levelek tartják.

A nagy tanácsterem mindkét oldalán fafaragott ajtók vezetnek a két kisebb helyiségbe, a sárga és a zöld tanácsterembe. Az épületnek ebben a részében foglaltak helyet a városelnök helyiségei, míg az emeleten voltak az esketési terem, az adóhivatal és a többi hivatalok. (A nagy tanácstermet most a Kultúrotthon rendelkezésére bocsátották, mely itt rendezi műsorait, ezenkívül a Városi Múzeum és egy képtár kapott itt helyet.)

A harmadik és negyedik emeleten volt a börtön, az elítéltek külön bejáraton és lépcsőházon érkeztek az épületbe, s így megkímélték őket a városházára érkezők csúfondáros megjegyzéseitől. (Ezekben a helyiségekben van most a levéltár és itt találhatók a művészek számára fenntartott műtermek is.) Az emeletek alaprajzai világosak, áttekinthetőek, a helyiségek könnyen megközelíthetők, az adóhivatal irodái egymás mellett sorakoznak, ennélfogva az adóköteles polgár ugyanazon az emeleten elintézhette teendőit. Az említett részleg folyosóján akár ezer ember is elférne, közepén művészi faragású virágmotívumokkal díszített fapadokat helyeztek el. A pasztell zöld alapon lévő piros, sárga és kék pávatoll motívumok égő színezése enyhíti az ügyviteli helyiségek szigorúságát.

Diszítése, a belső és külső ornamentika a folklór szellemiségét idézi és a népi-nemzeti elemek kifinomult alkalmazására vall. Az épület monumentális dekorációs egésze a harmonikus architektúra, a belső díszítés és berendezés teljes egészében a „gesamtkunstwerk", művészi törekvéseit igazolja.

A kézműipari termékek mindegyike művészi kivitelezésű. A Pukkel Pál műhelyében készített kovácsoltvas jelentős helyet foglal el az egész architektúra összetételében.

A két főbejárat és a két mellékajtó díszítéséhez a tulipánosláda motívumait használták fel. A finoman csipkézett levélalakú kilincsek, továbbá a lépcsőház mentén húzódó kerítésrész, az ablakrácsok és a kandal-

lórácsok Komor és Jakab szertelen képzeletéről és Pukkel mestertudásáról tanúskodnak.

Az erdélyi parasztok kedvenc alapanyaga, a faragott fa meleg fogadtatásra és gazdag alkalmazásra lelt az épület belső kiképzésében.

A Hoffmann Mihály műhelyében megmunkált fát egyre jelentősebb helyiségek burkolatához használják. Még a mobiliák, így például a városelnök széke is faragott és díszített, s szintén Hoffmann műhelyéből származik. Az első emelet folyosójának oszlopait körülfogó padok Sípos Károly asztalos munkái.

Az össz festői munka, a falak mentén húzódó, az ablakokat, ajtókat és oszlopokat szegélyező virágmotívumok, valamint a padok tulipán- és pávatoll-motívumai Stern Zsigmond nevéhez fűződnek, aki Bécsben és Münchenben tanulta a szakmát.

Itt kell megemlíteni továbbá a budapesti Hahn-testvérek szobrászmunkáit, akik gazdag stukatúrokkal ékesítették a tanácsterem falait és boltíveit. A központi fényforrást övező apró virágokból csillagszerű motívumok koncentrikus körei törnek elő, melyek a gótikus tornyok számtalan, aprólékos díszítményeire emlékeztetnek. A négy kisebb, a terem sarkában levő fényforrás valamivel szerényebb kivitelezésű, de szintén ezek a motívumok ölelik körül. A díszítmények legkiválóbbja azonban mégis a pécsi Zsolnay-gyár kerámiája. Ezek az épület minden részén megtalálhatók. A homlokzatot a Zsolnay-gyárban készült virágok díszitik, az oromzat hullámos széleit pedig kerámiaszalagok, a tetőszerkezet óriási tömegét a fehér díszítésű sötétzöld és sötétpiros cserepek gyöngyházszerű visszatükröződése enyhíti, s jóformán a homlokzat minden oldalán ott ékesedik a város címere is, amely szintén ebből a nemes anyagból készült. A Zsolnay-gyár készítményeinek hírneve egész hazánkba eljutott; Belgrád, Szarajevó, Varaždin, Rijeka házain máig is ott csillognak a gyár termékei.

A zöldes kerámiaburkolat révén az épület belseje is jellegzetes hangulatot tükröz. A lépcsőház elágazásánál a falmélyedésben lévő két büszke sas várja és kíséri ki a látogatót. Ugyanakkor a falmélyedés falát a középkorban virágzó horror vacui-ra, az egész képfelület kitöltésére irányuló törekvésre emlékeztető mesés virággyűrűk szövik át. A felső sort állatformák, valamint a havi munkálatok ikonográfiai motívumait megörökítő lapok díszítik.

A befejezett épületben Komor és Jakab 1907-ben készült terveivel ellentétben bizonyos eltérések tapasztalhatók. Ezek a változások főként az épület díszítményeire és külső kivitelezésére vonatkoznak. Az első szembeötlő különbség az árkádok külsején észlelhető.

A tervek alapján ezek zártak és boltíveikben helyezkednek el a kirakatok és az ajtók. Kihagyták továbbá a homlokzaton húzódó személyeket ábrázoló domborműveket, melyek a marosvásárhelyi Kultúrpalotán pl. megvannak. A domborművek valószínűleg azokat a magyar királyokat ábrázolták, akiket később a tanácsterem vitrázsain örökítettek meg.

A középső rizalit mellett lévő torony nem lapos kupolával fedett, hanem kissé elkeskenyedik, csúcsát pedig gömb koronázza. Mint általában az egész épületen, az oromzaton is redukált a kerámiadíszítés. Bizonyos módosításokat eszközöltek a főtornyon is, ugyanis a kerek szellőztető nyílásokat derékszögűekre építették. A védőtetővel ellátott kilátóterasz díszítése is korlátozott. Az órát pedig valamivel lejjebb helyezték.

A szabadkai városháza hasonmása Erdélyben, Marosvásárhelyen található. Ezt az épületet ugyancsak Komor és Jakab tervezte, 1906-ban, s az ő nevükhöz fűződik a Kultúrpalota felépítése is, 1910-ben. A díszítések, az elméleti törekvések ugyanazokra az alkotókra vallanak. Azonban a marosvásárhelyi épület szerényebb kivitelezésű és kevésbé sikerült a szabadkainál.

A városházának a szecesszió jellegzetesen magyar változatában történő felépítése politikai mozzanatokat is rejtett magában.

Ebben a soknemzetiségű városban, melyben egyre nőtt a szerb, illetve horvát lakosok száma, s mind érezhetőbbé vált a magyar székváros hatásának gyengülése, a kormány megingott tekintélyét igyekezett visszaszerezni, mégpedig a városháza felépítésével. Ezt igazolja egy kortanú is: „Véleményem szerint politikailag többet jelent egy ilyen maradandó épület, mint az idők változásainak alávetett miniszteri rendeletek egész sora. Minden külső kényszer nélkül ... fogják a nemzetiségek a magyar nyelvet elismerni, látva a magyar formák, a magyar stílus fölényét... Sok ilyen épület jobban bizonyítja az uralkodó magyar faj létezését, mint a magyar címer, amelyet a nemzetiségek hivatalos postaházaira vagy bíróságaira ráraknak... Ez a gyűlhelye a lakosságnak, itt végzi el összes állampolgári teendőit. Ha minden pillanatban azt látja, azt érzi, hogy magyar házban van, jobban ismerni és tisztelni fogja a magyar igazságosztó erejét.[39]

A városháza építésével egyidejűleg Komor és Jakab egy banképületet is tervezett, a mai Putnik Utazási Iroda épületét, a Boris Kidrič utcában (Kossuth utcza). A keltezést illetően ismét régi fényképek segítségére szorulunk. A Braun Henrik 1912-beli könyvében megjelent képek egyikén már ez az épület is látható. Itt említi meg a szerző a két banképület[40] tervezőinek nevét is, miközben elkeseredetten lázad az egyik bank „keletiesített" stílusa ellen, s hozzáteszi hogy most már „ebből elég".[41]

A bank vezetősége a város legforgalmasabb utcáját választotta ki székhelyéül, ahol a szecessziós épület hullámos homlokzatával dominálló szerephez jut a környező eklektikus épületek felett. A saroképület mindkét homlokzatának kiképzése egyforma gonddal készült. Teljesen azonosak és a köztük lévő éles sarkot a kerekded kilátó erker enyhíti csupán. A főbejárat valamikor a B. Kidrič utcára nézett, ma az épület sarkát átlósan elvágták és nem éppen odaillő kőbejárattal törték át. A homlokzat ezen oldalán megőrizték a növényindás faragott oszlopokkal flankírozott kis ajtót. Az archivolt az új kaptármotívumokkal díszítették, melyet többször is alkalmaztak ezen az épületen.

A bejárat felett négyzet alakú erker van, amely női mellképet ábrázoló tartókra támaszkodik. Az erker kimagasló oromzattal és a kaptármotívum megismétlésével végződik. Falához két kovácsoltvas erkély lapul. A homlokzat még egy azonos, domború oromzatú ablakos erkerben folytatódik.

Komor és Jakab terveiben igen gyakori a kettős rendeltetés. A városháza első emeleti helyiségeit például az adminisztrációnak szánták, míg a földszintet üzletek és kávéházak számára tartották fenn. A bank első emeletén és a földszinten munkahelyiségek, míg a többi részben egyszerű, funkcionális lakások találhatók.

Komor és Jakab számtalan olyan keleti díszítőmotívumot alkalmazott, amelyet a magyarok még az őshazából hoztak magukkal. Ezt bizonyítja a Putnik épülete is. A homlokzat halvány ibolyaszíne megfelelő alapot szolgáltat a szemléletes színezésű kerámiadíszítések össz lehetséges alkalmazásához. A bejárat és a kerekített ablakok archivoltja az előszeretettel használt tulipán-, szív- és szőlőmotívumokkal ékesített. Az ablakok körül a domború erkeren a ház belsejét kíváncsian szemlélő két mókust ábrázoló dombormű jelenik meg. Az alkotók gazdag képzelete úgy játszadozott ezzel az architektúrával, mintha az épület falai nem is kemény téglából, hanem puha anyagból lennének, mely ellenállás nélkül engedelmeskedik a leleményes mester kezének. A tetszetős kovácsoltvas erkélyek szintén a kézműves mesteri tudásáról árulkodik, hiszen az erkély minden egyes része hallatlan precizitással és figyelemmel készült, eleven virágait, mintha abban a pillanatban ültették volna át egy gondosan ápolt kertből.

Az utca túloldalán különös meglepetésben lesz részünk. Ugyanazok az építészek, csak néhány évvel később egy annyira különböző és idegen hatású épületet terveztek.

Komor és Jakab egy másik bank[42] vezetőségének a megrendelését is elfogadta. A terveket a mai napig megőrizték[43], és az épület is csaknem eredeti formájában áll. Csupán a bal oldalát érte bombatalálat, a II. világháború idején.

Noha ez is saroképület, mégis csak az egyik homlokzatát, a B. Kidrič utcára (Kossuth utcza) nézőt formálták gazdagon.

Az épületbe két, a középső részen lévő bejárat vezet, melyek egymás mellett helyezkednek el. Az egyiket valószínűleg a hivatalnokok, a másikat pedig a felek használták. Az első bejárat pontosan az épület középtengelyén van, felette mindkét emeleten erkélyek húzódnak. Ezzel szemben a másik bejárat monumentálisabb és rendeltetésének megfelelő, az architrávot és a háromszög alakú oromzatot két dór oszlop tartja. A két emelet közti határt a kombinált jón és korinthoszi oszlopfős pillérek törlik el. Az épület csúcsát kővázák ékesítik, melyek közül máig kettőt sikerült megőrizni. Az ablakok derékszögűek, az első emeleten virágdíszítés indázik felettük, az ablakok ugyanilyen díszítései néhol ma is fennmaradtak.

Ez az épület is kettős rendeltetésű, a bank ügyviteli működésére és lakásul is szolgált.

A földszint központi részét a felek számára fenntartott ügyviteli helyiség képezi, majd az igazgatói irodák, bal oldalon van a zálogház, jobb felén pedig a pénztárosok, a takarékpénztár, a biztosítás és a titkári irodák. A helyiségek falát ma is faburkolat fedi, a felek számára fenntartott helyiség belső berendezése pedig úgyszólván érintetlen, eredeti formájában áll.

Nem tartozik ugyan szorosan Szabadka központjához, mégis ki kell térni a Pilicsi-tó kiépítésének körülményeire. A széles, nyugodt síksági tavat sokan felkeresték gyógyhatása végett. 1896-ban, a villamospálya kiépítésével a környék gyors fejlődésnek indul. Számos villa épül a tó körül, a pihenni vágyó szabadkai polgároknak, 1909-ben pl. Palicson 155 magánvilla volt.[44]

A helybeliek és a budapestiek élénk érdeklődése folytán a város a tópart kiépítését szorgalmazta. 1904-től különböző huzavonák és anyagi gondok gátolják az építkezést. Ebben az évben vetették el a Parafa Építő Részvénytársaság által kidolgozott, a part kibetonozására, a vízvezeték és a fürdőépületek kiépítésére vonatkozó tervet.[45] 1906-ban újra kiírták a pályázatot, melyen a Vágó-testvérek, továbbá Komor és Jakab, valamint Törk Ernő tervét[46] választották ki. A munkálatok azonban csak 1909-ben kezdődtek el, mégpedig a második helyezett Komor és Jakab[47] tervei alapján. Először a női fürdő, a szálloda és a víztorony építéséhez kezdtek hozzá.[48] Az újságírók ez alkalommal is amiatt méltatlankodtak, hogy miért nem helybeli építészekre bízták a munkát.[49] Úgy látszik azonban, hogy Komor és Jakab tekintélyét az újságírók már nemigen ingathatták meg, s a két építész zavartalanul folytathatta is tevékenységét. 1910-ben megállapodás született Fazekas Lajos vállalkozó és a város között, a Vigadó, a gyógyszertár, a víztorony és a női fürdő kiépítésére vonatkozóan.[50] Jakab gyakran megfordult a palicsi építőhelyen, hogy felügyeljen és irányítsa a munkálatokat, ezenkívül élénk levelezést folytatott Mamuzics Pál helybeli mérnökkel, akit viszont a város bízott meg a munkálatok felügyeletével.

A víztorony az erdőn áthaladó a tóig vezető széles sétány elején áll. Az átjáró hatalmas parabolikus boltív, melyet egyfelől a kerek fedett villamos várakozó tart. Az itt található padok a városháza első emeletén lévőkre emlékeztetnek. A másik oldalon van a torony, mely szintén a városháza tornyával rokon. A magas kerekded betonkonstrukció, derékszögű nyílásaival és kihegyesedő, fából készült tetőrészével az Európa-szerte ismert erdélyi templomharanglábak, háztetők és kopjafák kiképzésére emlékeztet.

A torony és a tó közötti út felénél a sétányt ismét egy parabolikus ívű épület, a vigadó[51] szeli át. A sétány az épületen halad át és ezáltal két identikus térre osztja, melyek boltívvel vannak összekötve, s e felett találhatók a szobák. Az épület előtt félkör alakú, fából készült teraszok

vannak, ahol még ma is néha zene szól. Helyiségeit szállodának használták, kezdetben itt nyert elhelyezést a Képzőművészeti Találkozó Képtára is, ma a fiatalok szórakozóhelye.

Az épület piros tetőrészével, sárga homlokzatával és színes népi motívum díszítésével tökéletesen beilleszkedik az erdő és a hatalmas park összhangjába. A díszítés az épület fontos elemeit követi, a reprezentatív belső helyiségek nagy ablaknyílásait impozáns, minden bizonnyal a gödöllői művésztelep tervei alapján készült vitrázsok borítják. A női fürdő szintén ugyanebből az anyagból készült, ötletes módon, cölöpépítmény illúzióját keltve. A faoszlopokat a tó szanálásának idején betonoszlopokra cserélték fel. A tóparti sétányt egy óriási méretű, Zsolnay-váza ékesíti. Értékes kék máza sejtelmes fényt sugároz. A város igényeinek, a polgárok igyekezetének és a művészi mesterség avantgard szintézisét tükrözi ez a váza is.[52]

A főváros építészei által városunkba plántált stílust mindenki lelkesedéssel fogadta, s még a szerényebb jövedelmű polgárok is a város főépületeihez hasonló házat szerettek volna maguknak. Sok szabadkai építész is ez irányba fejtette ki tevékenységét, s több kisebb, rendkívül tetszetős alkotást vallhat magáénak. A már említett Mačković Titus mellett, az építészet ezen stílusát művelte Salga Mátyás[53] Matija Gubec utcabeli házával, valamint a Harambašić utcai épülettel és sok külvárosi és palicsi villával, továbbá Fábián László Moša Pijade úti (ma már, sajnos, lerombolt[54]) házával és ide sorolható Nagy Ferenc és Kraus Lenárt neve is. A kereskedők többé-kevésbé átrendezték kirakataikat, míg egyesek megelégedtek a kovácsoltvas kapuval is, mint pl. Aleker János[55], aki az eléggé ismert Gombos Lajos építészt bízta meg ezzel a munkával.

A szecesszió térhódításával egyidőben azok az építészek, akik munkáik legnagyobb részét ebben a stílusban alkották meg, már új, modern konstrukciókkal lépnek fel. Salga Mátyás 1909-ben a Vermes sírbolt tervezésekor már sima, díszítés nélküli betonlapokat használ, s ez a törekvés már önmagáért beszél.[56] Sőt a vasból készült bejárati ajtó is mértani pontossággal és szigorral készült. Néhány évvel később, 1911-ben[57] Strassburger Izidor Szemery János számára épít fel egy egyemeletes házat, mely szintén mértani szigorúságot és szimmetriát tükröz. A négyzetszerű, díszítés nélküli bejárat feletti ablak is fegyelmezett vonalú, s a bejárat jobb és bal oldalán lévő kirakatok is Loos Adolf szigorúságára emlékeztetnek. A városban még viruló virágos korszakra való nosztalgikus emlékezés egyetlen maradványát a tetőtér párkányzatán szégyenlősen megbújt szívmotívumok képezik. Jelentős újszerű változások tapasztalhatók az épület alaprajzában is. A fürdőszoba a hálószobához áll közel, mely a szalonon keresztül van összekötve az ebédlővel. A konyha minden helyiségtől távol esik, s az ebédlőhöz van legközelebb.

Vajdaság többi városához viszonyítva kétségkívül Szabadkán találhatók a szecesszió legértékesebb emlékei. A díszes, játékos formák és színek adják meg a város jellegzetes jegyeit; a város szívében az előző

építészeti korszak dominál. A városháza tornyán és a zsinagóga kupoláján pihen meg először a tekintet, s a köztudatban nem véletlenül él Szabadka a szecesszió városaként.

Ma már nem tudjuk, hogy véletlenül vagy szándékosan alkalmazták-e az ismert budapesti építészeket, de az bizonyos, hogy a helybeliek is értékes tanúbizonyságát adták létezésüknek és tehetségüknek. Így pl. Raichl Ferenc alakját minden építész szakértő megirigyelhetné. Épületeink tehát ékesen igazolják, hogy volt egy rövid időszak, amikor a saját erejétől és hitétől megrészegült kisváros európai viszonylatban alkotott.

Lechner szegedi tartózkodása idején talált megrendelőre, s építette fel a Léovics-palotát. Szabadkát érte az a megtiszteltetés, hogy elsőként volt birtokában olyan építményeknek, amelyek heves vitákat váltottak ki, sőt, egy minisztert arra késztettek, hogy adminisztrációs intézkedéssel és hatalmával gátolja meg az új irányzat térhódítását.

Bátran állíthatjuk, hogy Komor és Jakab, a szecesszió népi-nemzeti változatának kiváló művelői, Szabadkán értek el legnagyobb sikert. A városháza és építészeti formák és a művészi mesterség harmonikus ötvözete. A zsinagóga a szokványos „mór stílű" zsidó imaházakkal szemben úgyszintén nagy haladást jelent. Természetesen az objektum külön értéke a modernebb hozzáállásban, az új konstrukciók és az építészeti technika új vívmányainak merész alkalmazásában rejlik.

A bank, a már említettekkel együtt, a funkcionális épületek közé sorolható, amely a megrendelők józanságáról tanúskodik; tudták, hogy a fejlődés adott pillanatában mire volt szüksége a városnak.

A szecesszió magyaros változatának elterjedése városunknak a korábban sérthetetlen építésügyi minisztériummal szembeni tudatos ellenállását bizonyítja. Érdekes megemlíteni az épületek keletkezése folyamán bekövetkező stílusmódosításokat. Ugyanis a Lechner-féle irányvonalat még ma is sok bírálat és kifogás éri.

A magyar szerzők a nagy mesternek és fantáziadús építésznek a kötelező tisztelet mellett felróják a nem éppen újszerű megformálást és a díszítés „mézeskalács" ízlésre való jellegét. Sőt olyat is állítottak, hogy a Lechner kezdeményezte népi-nemzeti építészet elemeinek alkalmazása melléfogás volt.

Követőinek Szabadkán alkotott épületei erőteljes fejlődésvonalat mutatnak. Az épületek funkcionalizmusa, a díszítésben való mértéktartás és a népi építészet lényegi formáihoz való közelítés vitathatatlan.

Elsősorban a fiatal építésznemzedékre volt jellemző a falusi építkezés gyakorlati tapasztalatainak modern építészeti törekvésekkel történő egyesítése, s az angol iparművészeti kiállítás információira való gyors reagálás. Többek között ez érezhető Komor és Jakab alkotásain is. S bár szorosan kötődnek Lechnerhez, a palicsi épületeken már a Kós Károly köré csoportosult kutatók eredményeit is hasznosítják. A Vigadó és a víztorony a síksághoz harmonikusan illeszkedő épületek, de ugyanakkor impozáns, a nyaraló épületeihez méltó látványt is nyújtanak.

Raichl a kifogyhatatlan ötletek embere, a tehetség és a konzervatív környezet összecsapásának példája. Tehetségét eklektikus alkotásokra pazarolja, hogy ezúton biztosítsa az anyagi fedezetet művészi elgondolásaihoz. Festői palotájának építésével egyidejűleg, közvetlenül mellette egy előző korszakbeli épületet tervezett, de úgy, hogy az engedmények ellenére is eléggé harmonikus, nem zavarja a mai Képzőművészeti Találkozó képzeletbeli formáinak és színezésének érvényesülését.

A régi tervek nagyratörő elképzeléseit, plasztikus formáit vizsgálva, és a kész alkotással történő egybevetés során, a háború előtti évtized új képe tárul elénk. Minden egyes terv módosult időközben, szerényebb kivitelezésben készült el. Azonban bizonyos fokú józanság és éberség is jellemzi a változásokat, s ezért végeredményben elégedettek lehetünk az épületek végső formájával. Ugyanakkor a beruházók fösvénysége, az újszerű formáktól való idegenkedés és a maradi környezet tiltakozása is éreztette hatását.

Ezenkívül maguk az építészek is változtatnak terveiken a kivitelezés folyamán, s a jobb megoldások és a haladóbb ötletek mellett döntenek. A módosítási és kiegészítési hajlam az alkotással szembeni mesterviszonyt igazolja, amely az előző korszakot és a népi építőket jellemezte. Ilyen Komor és Jakab viszonyulása is, mert amíg az egyik számításokat végez és az igényekkel összhangban teremti meg az épület funkcionalizmusát, addig a másik rajzol minden részletet megtervez, s közvetlenül az építőhelyen is alkot. Ezáltal a kész alkotás valóság-hűségével és teljességével ragadja meg a szemlélőt, az ajtókilincstől, a fényforrásokon át, a tetőformán és a jól méretezett torony körvonaláig egy egységes stílus képe bontakozik ki előttünk.

Jakab és Komor, valamint Raichl mellett a helybeli építészek: Mačković, Salga és mások alkotásairól sem szabad megfeledkezni, mert érdekes és nem ritka egyéniségek, akik sorsuknál fogva a kisvároshoz kötődnek, de azonnal reagálnak az erősebb környezet hatásaira és az ottani vívmányokra, bár olykor eléggé naivan és esetlenül.

Ritkán, de szemmel láthatóan szaporodnak az új épületek is, amelyek már mellőzik a díszítést és a Zsolnay-kerámiát. Ilyen alkotók voltak a Vágó-testvérek és a téren lévő bank ismeretlen tervezője. Ők már egy új építészeti stílus előfutárai, azé, amely a pusztán funkcionalizmusra támaszkodó architektúrával megszakítja a képzelet játékát.

Lechner és követői a sokoldalú egyéni alkotók utolsó mesterei, akik a hétköznapokat lenyűgöző, festői keretbe foglalták.

A rohanó életritmusú kisvárosi ember azonban olykor még szomorúan gondol arra, hogy ez a világ örökre letűnt.

Fordította *Ágoston Pribilla Valéria*

Jegyzetek

[1] Merényi Ferenc: A magyar építészet 1867—1967, Budapest, 1969., 59. old.
[2] Komlós Aladár: A szecesszió, Budapest, 1963., 74. old.
[3] Merényi Ferenc: A magyar építészet 1867—1967, Budapest, 1969., 59. old.
[4] Lechner Ödön: A magyar formanyelv nem volt, hanem lesz. 1906.
[5] Duranci Béla: Arhitektura secesije u Vojvodini.
[6] Pók Lajos szerk.; A szecesszió, Budapest, 1972., 478. old.
[7] Vámos Ferenc: Adatok Lechner Ödön ifjúkori működéséhez, Művészet, 1964., V. évf., 9. sz., 11. old.
[8] „De Szabadkán (Szubotica) is épített egy kis házat, a Léovics-házat (megvan-e még?)."
[9] Szabadka Történelmi Levéltára arch. szám.: 5339/1893.
„Léovics Simonné kérvénye, amelyben a Mária-Therézia (Regina bara) téren épülő házának a tornyát 2,5 m-re felemelné."
[10] Lechner Ödön 1845-ben született és 1914-ben halt meg. Történeti stílusokban alkotott, ilyen az 1883-ban épített Budapesten, a Népköztársaság úton levő nyugdíjasok MÁV palotája, mely a korai francia reneszánsz stílus szellemében készült. 1892-ben építette a kecskeméti városházát, melyen már hazai hatások is érezhetők. Szecessziós stílusú épületei közé tartozik a budapesti Üllői úton lévő 1893—97-ben épített Iparművészeti Múzeum, a Népstadion utcában lévő 1898—99-ben készült Földtani Intézet, az 1899—1902-ben tervezett, Rozenberg utcai postapalota, valamint a nagybecskereki (Zrenjanin) parókia épülete.
[11] Bácskai Hírlap, Szabadka, 1901., 15. sz., 2. old.
[12] Komor Marcell (1868—1944) és Jakab Dezső (1864—1932) hosszú éveken át tartó együttműködés fűzte egymáshoz. 1897-től közösen dolgoztak. Legjelentősebb munkáik az 1907—1912-ben készült szabadkai városháza, az 1906-ban épített marosvásárhelyi városháza és az 1910-ben épült marosvásárhelyi Kultúrpalota, továbbá az 1911-ben épített budapesti Palace Szálloda és a Köztársaság téri, 1911-ben készült, színház. Komor szakmai értekezéseket is írt a Vállalkozók Lapja című folyóiratba, 1928-ban pedig Tér és forma címmel szaklapot indított.
[13] Szabadkai Történelmi Levéltára arch. sz.: 9067/1909.
[14] Bácskai Hírlap — Az új zsidó templom, Szabadka, 1902., 200. sz., 1—3. old.
[15] Szabadka Történelmi Levéltára arch. sz.: 1312, 7931/1903.
[16] Szabadka Történelmi Levéltára arch. sz.: 153/1903.
[17] Duranci Béla — Arhitektura secesije u Vojvodini, GRADA, 1976., Tartományi Műemlékvédő Intézet, Újvidék.
[18] Zsolnay Miklós a pécsi kerámiagyár tulajdonosa volt, melyet 1868-ban alapítottak. Az első szabadkai Kerémia Triennálét tehát pontosan száz évvel utána tartották meg. A gyár már 1877-ben az „öt torony" védjegyet alkalmazza készítményein, szemléltetően emlékeztetve az olasz város — Quingae ecclesiae — öt templomára. Fáradhatatlanul kutatva az égetett föld lehetőségeit és a reneszánszkorabeli gölöncsérek tapasztalatait, 1893-ban Wartha Vince vegyész segítségével megtalálja a XV. századbeli Giorgio Andreoli mester titkának nyitját és az olaszországi gubbiai majolika készítési módját, amelynek „lüszteres

mázáért" az edény súlyával arányosan, aranyban fizettek. A múzeumok féltve őrzött kincse, ez az átlátszó piros máz lesz a Zsolnay-kerámia jellemzője, melyet eozinnak neveztek el a görög eos — hajnal szó nyomán. Zsolnay e máznak köszönhetően vált világhírűvé, készítményei Pest, Prága, Karlovy Vary, Bécs és más városok épületeit díszítették. Zsolnay Miklós és Lechner Ödön barátsága kitűnő eredménnyel járt és ösztönzést adott az említett anyag használatára, különösen vidékünkön, ahol e csodálatos díszek alapanyagát képező föld síkságunk göröngyeihez áll közel. — Bela Duranci.

[19] Bácskai Hírlap — Kultúrpalota Szabadkán, Szabadka, 1908., 105. sz., 2. old.

[20] Szabadkai Közlöny, Szabadka, 1904., 61. sz., 3. old.

[21] Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 9301/1909.

[22] Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 16399/1909.

[23] Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 7180/1911.

[24] Vágó László (1875—1933) és Vágó József (1877—1945) 1910-től dolgoztak együtt. Épületeik nem annyira a magyar, mint inkább a német és bécsi szecesszió jegyeit viselik. Mindketten az alaprajzkészítés mesterei. Közös alkotásuk az 1907-ben Budapesten épült Gutenberg Nyomdászotthon és az 1908-ban készült, Dózsa György utcabeli magyar építészek székhelye, valamint a Dohány utcában levő árkádos árucsarnok. 1910-ben szétválnak. József Rómában telepedik meg, és 1926-ban részt vesz a genfi Nemzetek Palotája kiépítésében.

[25] Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 148706/1906.

[26] Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 20788/1912.

[27] Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 3742/1912.

[28] Vally Gyula Szabadkán született 1866-ban. 1887-ben szerzett oklevelet és Szabadkán a mérnöki irodán dolgozott.

[29] Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 20049/1911.

[30] Braun Henrik: Városháza felavatásának ünnepére, Nagyvárad, 1912., 59. old.

[31] „A fiók új palotája, szemben a városházával, most épült fel és impozáns hirdetője a Magyar Általános Hitelbank itteni pozíciójának." Braun Henrik: Városháza felavatásának ünnepére, Nagyvárad, 1912., 60. old.

[32] Braun Henrik közölt szövege, 24. old. „... Legutóbb a Hitelbank palotájának díszes helyiségeit ő festette".

[33] Szabadka Történelmi Levéltára arch. sz.: 10299/1914.

[34] Bela Duranci dokumentációja.

[35] Braun Henrik szövege, 11. old.

[36] Bácskai Hírlap: Az új városháza, Szabadka, 1908., 243. sz., 3. old.

[37] Bácskai Hírlap: Az új városháza, Szabadka, 1908., 243., sz. 1—2. old.

[38] Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 9345/1908.

[39] Merényi Ferenc fent közölt szövege, 48. old.

[40] Braun Henrik fent közölt szövege, 14. old.
„... de felkereste őket a polgárság is, amikor megbízták a Szabadka-vidéki és Délvidéki Bank palotáinak építésével."

[41] Braun Henrik fent közölt szövege, 16. old.

[42] „Ebből elég már a Kossuth utcában, a bank palota." — Szabadkai Közlöny, Szabadka, 1908., 240. sz., 1—2. old.

[43] Délvidéki Közgazdasági Bank részvénytársaság.
[44] Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 1421/1912.
[45] dr. Bíró Károly: Szabadka szabad királyi város közigazgatósága. Az 1902—1912. években. Szabadka, 1912., 78. old.
[46] Szabadkai Közlöny, Szabadka, 1904., 21. sz., 3. old.
[47] Szabadkai Közlöny, Szabadka, 1904., 30. sz., 2. old.
[48] Bíró Károly fent említett műve, 161. old.
[49] Bíró Károly fent említett műve, 121. old.
[50] Szabadkai Közlöny, Szabadka, 1904., 269. sz., 3. old.
[51] Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 85/1916.
[52] Bela Duranci: Od plave vare do trijevala Subotičke novine, 1968. november 22., 9. old.
[53] Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 18718/1909.
[54] Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 9811/1911.
[55] Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 490/1914.
[56] Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 19232/1909.
[57] Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 7671/1911.

Rezime

Javljanje arhitekture secesije u Subotici

Autor ovog rada obrađuje pojavu secesija u arhitekturi Subotice. Subotica je početkom 20. veka prihvatila secesiju, i to Lehnerovu tzv. mađarsku varijantu. Lehner je govorio da mađarski narod ima svoj stil i da je zadatak arhitekte da unese duh mađarske narodne umetnosti u današnja novija ostvarenja. U daljnjem autor nabraja Lehnerove sledbenike, među kojima su Komor Marcel i Jakab Dežе najznačajniji. Oni su projektovali sinagogu i gradsku kuću u Subotici i tako ostavili dragocena svedočanstva svog postojanja i rada. Zanimljivo je da je i Lehner, otac mađarske secesije svoju delatnost počeo u Subotici, sagradivši Leovićevu palatu 1893. godine. Vremenom secesija je polako ali sigurno prodirala u dušu svakog arhitekte. Novi stil je zahvatio i subotičkog arhitektu Ferenca J. Rajhla koji je sa svojom vlastitom kućom u Lenjinovom parku ostavio neizbrisivi trag svog stvaralaštva. Takođe su značajna i ostvarenja Mačković Titusa, rođenog Subotičanina, koji se posle završetka studija vratio u svoje rodno mesto i nastojao da mu da izgled velikih gradova. Nova generacija mladih arhitekata nastavila je traženja Lehnera, i pokušao je dublje prodreti u bit seoske arhitekture.

Autor daje kratak pregled o izgradnji Paličkog jezera. Zbog prezainteresovanosti domaćina i turista grad je bio primoran da uredi i izgradi obalu jezera. 1909. su počeli radovi prema planovima Komora i Jakaba, i to izgradnjom ženskog kupališta hotela i vodotornja.

Uporedo sa ekspanzijom secesije, arhitekti koji su najveći broj svojih radova ostvarili u ovom stilu, donose već nova, modernija rešenja, ali ipak u odnosu na ostale vojvođanske gradove Subotica ima svakako najvrednije spomenike secesije. Lehner i njegovi sledbenici deluju kao poslednji majstori individualni kreatori svestranog dejstva, stvaraoci živopisnih okvira ljudske svakodnevnice.

Zusammenfassung

Erscheinen der Rezessionsarchitektur in Subotica

Der Autor dieses Artikels bearbeitet die Erscheinung der Secession in der Architektur von Subotica. Subotica hat anfangs des XX Jahrhundert die Secession — uzw. die sogenannte ungarische Lechner's Secession — angeeignet. Lechner hat gesagt, dass die ungarische Nation ihre eigene Kunstart hat, und die Aufgabe der Architektur, die Eingliederung der ungarischen Nationalkunst in die neueren Kunstschaffungen ist. Desweiteren zählt der Verfasser Lechners Nachfolger auf, zwischen denen sich Komor Marcell und Jakab Desider besonders hervortun. Sie haben die Synagoge und der Rathaus projektiert und haben daher bleibende und wertvolle Zeugnisse ihres Schaffens hintergelassen. Interessant ist, dass auch Lehner — der Vater der ungarischen Secession — seine Tätigkeit in Subotica begonnen hat, als er im Jahre 1893 das Leović Palast erbaut hat. In der folgenden Zeit hat die Secession langsam aber sicher, die Seele jedes Architekten erworben. Die neue Architektur hat auch Franz J. Reichl bezaubert, der sich mit seinem eigenem Haus in Lenins Park unvergesslichen Denkmal gesetzt hat. Die Arbeiten des Titus Mačković geb. in Subotica, der nach Bennung seiner Studien in seinem Geburtsport niederliess und sich bemühte, seiner Stadt den Antlitz der Großstädte zu geben, sind auch wertvoll. Die neue Architektorengeneration hat die Vorschungen Lechners weitergeführt und versucht in die dörfliche Architektur tiefer einzudringen.

Der Autor gibt eine kurze Ubersicht, über den Ausbau des Palićer See. Die Stadt war gezwungen zu dieser Arbeit, wegen der grossen Interesse der Einwohner und Touristen. Komor und Jakab haben am Ausbau des „Frauenbades", des Hotels und des Wasserturmes gearbeitet und diese 1909 begonnen.

Mit der Expansion der Secession haben die, in diesem Stil arbeitenden Architekten, modernere Lösungen vorgebaut, da Subotica im Bezug auf die anderen Städte Vojvodinas, die wertvollsten Secessionsdenkmäler hat. Lechner und siene Nachfolger wirken als die letzten Meister bzw. individuelle Schöpfer allgemeiner Werkungen, Erzeuger bunter Rahmen des menschlichen Alltags.

Jelen és múlt

Zoran Vidaković

A JELENKOR TŐKÉS VILÁGA

A kapitalizmus és a szocializmus mint világfolyamat

Világviszonylatban a társadalmi folyamatokat a korszak egységes dialektikája kapcsolja össze, általános ellentmondásaival és fejlődési irányzataival, s ezek a folyamatok nem vizsgálhatók a társadalom történelmi fejlődésének korszakaira bontva.

Alaptételünk, hogy a világ társadalmi változásainak két gyújtópontja, két egymással szembenálló forrása létezik, mégpedig az egyik a tőke előállításának nemzetközi folyamata és a tőkés termelési viszonyok, struktúrák, és rendszerek termelése és újratermelése, más szóval a *kapitalizmus világfolyamata;* a másik pedig a kizsákmányolt osztály érvényesülésének nemzetközi folyamata, ill. a társadalmi termelés, vagyis egy nagy minőségi változás — ez a *szocializmus egységes világfolyamata.*

A társadalmi változások ezen gyújtópontjával kapcsolatos álláspontunk lényegesen különbözik a világ kétfajta rendszerre való felosztásától. Elsősorban abban, hogy véleményünk szerint a kapitalizmus és a szocializmus világfolyamata egyaránt hatást gyakorol a társadalmi, történelmi térség egészére, minden egyes társadalomra és annak alapvető társadalmi folyamatára.

A tőketermelés és a tőkés újratermelés folyamata — általános és nemzetközi meghatározói szerint — nemcsak a tőkés társadalmak belső folyamataira és viszonyaira hat, valamint a tőkés és a szocialista társadalmak egymás közötti viszonyára, hanem a szocialista társadalmakon belül is érezteti hatását. Ez a hatás kifejezésre jut az emberi és társadalmi valóság minden szintjén és minden megnyilvánulásában: a termelési módban és a munkaerő újratermelésében, a társadalmi munkamegosztásban, a felhalmozási módban és a többlettermék elsajátításában, a szükséglet-fogyasztás arányában, a civilizáció és kultúra megfelelő elemeiben és összefüggéseiben, a városiasodásban, a területrendezésben, a házasságban és a családban stb., a politikai és ideológiai struktúrákban. Az intéz-

ményesített szocialista társadalmi rendszerek részben korlátozzák és tagadják, de részben maguk is fetisizálják a tőkés viszonyok mélyreható erejét.

Az elmondottak alapján úgy tűnik, hogy a világ, tekintet nélkül a különböző társadalmi rendszerekre, alapjában véve egy ellentmondásos elidegenített társadalmi lény, eredeti vagy átalakult kapitalizmus. Azok a látszólag radikális gondolkodók, akik nem látnak tovább a világesemények antagonisztikus pólusainak hatásától, ezt is állítják, s ebből kifolyólag az intézményesített szocialista társadalmat azonosítják az általános és uralmon lévő kényszert alkalmazó rendszerekkel. Ez a gondolkodásmód tehát a dogmatikus marxista nézet másik megnyilvánulási formája. Ha a történelmi valóság nem lát mélyebben ezeknél a rendszereknél és az intézményesített szocialista rendszereken belül is könnyen felfedezi az antagonisztikus folyamatokat — ebben az esetben arra a következtetésre jut, hogy a rendszerek közötti különbség csak másodlagos, elsődleges meghatározójuk pedig azok az antagonisztikus folyamatok, amelyek létrehozzák ezeket a rendszereket. A szerző erélyesen tiltakozik ez ellen, de nem azért, mert idealizálja a szocialista rendszert, hanem azért, mert a világesemények általános tőkés hatásaival szemben a szocializmus világfolyamatának általános hatásait is figyeli.

A szocializmus ugyancsak általános és modifikáló hatású, valamennyi másmilyen berendezésű országban, sőt annak minden alapvető társadalmi folyamatában is érezteti hatását. A szocializmus folyamatának általános feltétele elsősorban az emberi létfenntartás új szükségleteiben és új lehetőségeiben nyilvánul meg, azon szükségletekben és lehetőségekben, melyek a természetes feltételek és a termelés, valamint a termelés anyagi és szociális feltételeinek magas fokú társadalmasításában jutnak kifejezésre. Ezeket a feltételeket és lehetőségeket pedig a tőkés folyamat csak részben, vagy egyáltalán nem tudja megteremteni. Ennek következtében jelentkeznek belső parancsként a mindennapi életet mozgató indítékok, melyek nemcsak a társadalom egyes részeire vonatkoznak, hanem minden társadalomban és azok minden rétegében kifejezésre jutnak. Az a tevékenység viszont, amely ezeket a szükségszerűségeket pozitívan igyekszik megoldani és a lehetőségeket megteremteni, szükségszerűen a tőkés rendszer „ellen dolgozik". Ennek pedig alapvető és legfontosabb formája az *osztályharc*, amely ki akar törni a tőkés újratermelés körforgásából, s ily módon *forradalmi tevékenységgé válik*.

A szocializmus folyamata nemcsak az intézményesített szocializmusra és ezen társadalmak nemzetközi tevékenységére jellemző, hanem különböző és felaprózott formája valamennyi társadalomban megnyilvánul, az emberi és társadalmi valóság minden egyes csoportjára kiterjed.

A szocializmus folyamatának előfeltétele a tőkés folyamat, az osztálystruktúra és az osztályrendszer alól való felszabadulás. Ez pedig elsősorban a munkásmozgalmakban és a gyarmaturalom elleni, harcban, a forradalmi osztályok kialakulásában nyilvánul meg. Az időszerű társa-

dalom-felszabadításhoz viszonyítva tehát a forradalmi átalakulással létrejövő elkövetkező társadalom alapjellemvonásai sem lesznek magasabbrendűek, hisz a saját ellentmondásaiból fejlődnek ki és alakulnak át hathatós univerzális egésszé — az időszerű osztályharc és forradalom válságává. E felszabadulás gyakorlatának sokféle eleme és fejlődési formái — akkor is, ha részlegesek, s az ellentétes társadalmi erőkkel vívott harcban gúzsba kötöttek, saját még meg nem oldott ellentmondásaikkal gátoltak — *a szocializmus valós folyamatát képezik.* A szocializmusra való törekvés, mely előzőleg a tőkés társadalmi alakulat osztályharcaiban jutott kifejezésre, most a szocializmus folyamatává, az átfogó emancipáció gyakorlatának elválaszthatatlan megnyilvánulásává válik, a társadalmi forradalmak korszakában.

A szocializmus ilyen értelmezése mindenekelőtt bírálja és vitatja a szocializmusnak olyan felfogását, amelyet a társadalom szocialista átalakulásának korai és fejletlen formái egyeduralmi társadalmi-politikai erőinek ideológiája képvisel. Ezek az egyeduralmi társadalmi erők az osztályharcban, forradalmakban és ellenforradalmakban, világviszonylatban lényegesen *korlátozottak,* ami a forradalmi gyakorlat minőségének kifejlesztését illeti. Ezek a társadalmi-politikai erők *kompromisszumot* képviselnek azokra a struktúrákra és rendszerekre vonatkozóan, amelyek a tőkés folyamatból jöttek létre, (ez a kompromisszum a bürokratikus állami szocializmus) és egyben *konzervatívak,* olyan vonatkozásban, hogy hajlamosak megőrizni és igazolni ezt a kompromisszumot, gáncsolva ilyen módon a szocializmus történelmi fejlődését.

A „nehéz szocializmus" ölében kialakult és a világ munkás- és felszabadító mozgalmai sok részére szétszóródott, ideológia maradi irányzata különösképpen abban jut kifejezésre, hogy az intézményesített szocializmus korai formái az osztályösszetétel és rendszer tekintetében is kompromisszumosak, sőt hibridek is, amelyet az egyes társadalmakban „szocialista rendszereknek" neveznek vagy „szocialista világrendszerként" emlegetnek. Az említett egyeduralmi társadalmi-politikai erők ideológiai szükséglete a történelmi materializmus elméletének hallgatólagos revízióját váltotta ki, úgy, hogy a történelmet a társadalmi-gazdasági alakulatok láncolataként mutatja be, melynek láncszemei között a forradalmak vannak jelen, mint a társadalmi lét megérett változásaival előfeltételezett felforgató tevékenység, nem pedig — mint ahogy a kiinduló gondolat volt — mint a társadalom gazdasági alakulatai korszakának és *a társadalmi forradalmak korszakának* váltásai. Valójában a forradalmak nem felforgató tevékenységek, hanem a legjelentősebb történelmi *korszakok,* melyekben a legfontosabb események jönnek létre, mégpedig a társadalom gazdasági rendszerének a strukturális és dinamikus törvényszerűségétől lényegesen eltérő társadalmi változással. A polgári történelemtudomány elhomályosította vagy teljesen kihagyta a nagy korszakok forradalmi gyakorlatát, de a korai szocializmus bürokrata erőinek hivatalos történelemtudománya is hasonlóképpen jár el, kitartóan és aprólékosan

besorolva minden történelmi tényt a társadalmi-gazdasági alakulatok előre meghatározott rovatába.

Kihangsúlyozva a történelem marxista felfogását a társadalmi forradalmak korszakának gyújtópontjaként, nem kellene a forradalmi korszakok történelmi áttekintésében elegendő forrást keresni, a társadalmi forradalmak jelenlegi korszakának elméleti megértéséhez. Ezek a forradalmi korszakok az elmúlt forradalmi időszakokhoz viszonyítva lényegesen különböznek azáltal, hogy másképpen alakul az általános termelés és szükségletek kialakulása, az emberi létezés természetes feltételeinek teljes társadalmasítása, a munka társadalmi termelőerőinek túlsúlyba jutása és egyéb mozzanatok következtében, amelyek meghatározzák a jelenkor forradalmi osztályának természetét és azokat a társadalmi folyamatokat és eredményeket, amelyek ezen a gyakorlaton alapulnak. Emlékezzünk Marxnak az emberiség „előtörténelmére" és „valós történelmére" vonatkozó elméleti elgondolásra.

Ezzel a történelmi kiindulóponttal kétségbe vonjuk a jelen társadalmak elméleti álláspontját, mely szerint a világ két társadalmi-gazdasági alakulatra, kapitalizmusra és szocializmusra, illetve két „rendszerre" oszlik, melyek között kevert vagy átmeneti társadalmi formák övezete (ha nem ütközőövezet) húzódik. Mi nem csak és nem is elsősorban megkérdőjelezzük a „megosztott világ" politikai elméleteit és ezen elméletekre hivatkozó politikai stratégiákat. (Ez az elmélet többek között magába foglalja a rendszerek versengéséről és a megosztott világ féltekéin belüli egyeduralmi helyzetről szóló elméleteket, a nemzetközi béke és a két rendszer együttműködését úgy értelmezi, hogy az mindkét rendszer egyeduralmi erejének *partnerságot* jelent.) Ezt az elméleti koncepciót és feltételeit határozottan bíráljuk, mert többoldalú konzervatív behatásuk mellett igazolni igyekeznek az említett politikai elméleteket és stratégiákat.

Csak látszólag ellentmondásos az a tény, hogy a két társadalmi-gazdasági alakulat, a kapitalizmus és a szocializmus, szembenállásáról szóló elméleti koncepció megkönnyítette a „társadalmi rendszerek konvergenciájáról" szóló elmélet megjelenését és bizonyítását, amely kizárólag az újkapitalista társadalomtudományok ellenforradalmi ideológiájához tartozik. Azok a „nehéz szocializmust" bíráló marxisták, akik a szocializmus korai és kompromisszumos formáját kiegyenlítik az államkapitalizmussal vagy a korai szocializmusban az „ipari" vagy „represszív" osztálytársadalom egyik válfajának tekintik és nem kapcsolják össze a szocializmus ezen formáját a világ reális szocialista folyamatainak egészével, s ezáltal az ilyen felületesen bíráló marxisták értékes szolgálatot nyújtanak az említett újkapitalista ideológiának.

Osztályharc és forradalom

Marx és követői számára az osztályharc a társadalom legfontosabb közvetlen mozgatóereje az osztályalakulatok történelmében és forradalmi megváltoztatásában. Azonban, a gazdasági alakulatok, de különösképpen a kapitalizmus elméleti elemzése keretében a felületesen bírálók elvonatkoztatják az osztályharc dimenzióit a kibékíthetetlen ellentmondásokkal teli viszonyoktól és az egész termelési módtól. Ebben az értelemben a proletariátus osztályharca (mint a termelés osztályjellegű viszonyainak megnyilvánulása) hatást gyakorol a tőkés termelési viszonyok fejlődésére és újratermelődésére, s ez a tény igen lényeges a tőke állandóan megújuló újratermelésére.

Az osztályharcban a proletariátus a társadalom forradalmi változásainak szubjektumává emelkedik, ugyanis felszabadul a tőkés osztályhoz való egzisztenciális kötődöttsége alól. Ebben az értelemben a történelem valójában az emberiség műve, nem pedig az emberekre ráerőszakolt társadalmi változások következménye.

Az osztályharc ilyen értelmezése alapján olyan elvont elméleti elgondolások születnek, amelyek elvileg különbséget tesznek a tőkés folyamaton belüli osztályharc (vagyis a munkásosztály megfelelő „közvetlen érdekeinek", a munkásmozgalom politikai és eszmei formáiért vívott harc) és a proletariátus forradalmi mozgalma (tehát a „történelmi érdekekért" és a megfelelő politikai szervezkedési módért vívott harc) között. Az ilyen téves következtetésekből alakulnak ki az osztályharcnak a fejlett tőkés viszonyba történő egyesülésről szóló ítéletek, valamint a marxizmus strukturalista magyarázatának bizonyítékai is. Ez az interpretáció szerint az osztályharc megújítja a tőkés struktúrát, a szakítás pedig a strukturális változások egyéb tényezői segítségével következik be. Ezek a téves elméletek a forradalmat elméletileg elvonatkoztatják mozgatóerejétől, valamint az osztályharc minden formájától. Az ilyen elmélkedés nem fogadja el az osztályharcot, mint fordulatot hozó cselekedetet. A bürokrata dogmatizmus végleteket jelölő megfogalmazásában ezt a fordulatot hozó cselekedetet úgy tünteti fel, mint a proletariátus közvetlen létezésén kívülálló politikai erők tevékenységét.

A jelenkori általános történelmi valóság ezen gondolatmenettől ellentétes irányzatot mutat. A tőkés folyamat maradi rendszerei (de a korai szocializmus korlátozott gyakorlata is) a jövőben biztosítják a kizsákmányolás és az uralkodás adott viszonyainak újratermelését oly módon, hogy megakadályozzák az osztályharc feltételeit a termelési viszonyokban. Ezt a jelenséget példázza a termelés tőkés viszonyainak és a kizsákmányolás egyéb közvetlen politikai-megtorló formáinak fasiszta változata, újkapitalista és korporatív ellenőrzése. Ebben rejlik a bizonyítás negatív jellege — a tőkés újratermelés szükségszerűsége álláspontjáról — hogy *az osztályharc a társadalmi forradalmak korszakában, általános feltételei között, célirányúan veszíti azon dimenzióit, melyekkel részt*

vett a tőkés termelési viszonyok újratermelésében és emancipálja felszabadító, fordulatot hozó tartalmát. Ezt bizonyítják a mai világ munkás- és felszabadító mozgalmai — különösképpen Nyugat-Európa és Japán munkásmozgalma, valamint a gyarmaturalom alól felszabadult országok népeinek a gazdasági és politikai felszabadítását célzó mozgalma. Ezekben az országokban a kizsákmányolt osztály *közvetlen* létérdekének kielégítése az osztályharc által valósul meg, amely cáfolja a tőkés folyamat *strukturális feltételeit.* Ebben az értelemben az osztályharc *célirányúan* alakul át forradalmi gyakorlattá. Ily módon a szocializmus világfolyamatának egésze olyan mozgásban jut kifejezésre, amely felöleli a puszta létében veszélyeztetett proletariátus elemi „spontán" védekezését, de felöleli a nagy társadalmi megmozdulásokat is, amelyek a szocialista irányú társadalmi átalakítás radikalizált programjával lépnek fel.

Itt ki kell emelnünk, hogy csak ebben különbözik a társadalmi forradalmak mai korszaka a társadalmi-gazdasági alakulatoktól, melyekben a kizsákmányoltak a társadalmat mozgató osztályharc ellenére is újra visszazökkennek az antagonisztikus társadalmi újratermelés kerékvágásába. A korszerű marxizmus különböző szempontokból kutatni kezdte a szocialista forradalom előfeltételeinek, folyamatának és tevékenységének alapos megértéséhez vezető utat. Kutatásaiban szem előtt tartotta a kapitalizmus szerkezetét megrendítő válságok hatását és okait; a tőkés termelő nagy technikai és gazdasági rendszerekben végbemenő osztályharc tartalmát és formáit; az oktatás folyamatában megnyilvánuló osztályellentéteket és osztályharcot; a kapitalista bővített újratermelés destruktív hatását; a városiasodási környezetvédelmi válságot; azokat a szélsőséges ellentmondásokat, amelyek azokban a társadalmakban nyilvánulnak meg, amelyek szerkezetileg is a tőkés fejlődéstől függnek; a monopólkapitalizmus politikai elkorcsosulását stb.

A szocialista forradalom, a szocializmus elmélete nem lesz többé a kapitalizmus bírálatának „túlsó oldalán", éppúgy, mint ahogy a proletariátus forradalmi tevékenysége sem áll többé az osztály létezését biztosító mindennapi gyakorlat „túlsó oldalán".

A kapitalizmusból a szocializmusba való forradalmi átmenet előfeltételei

A forradalmi osztálynak és történelmi cselekedetének előfeltétele a termelőerők általános fejlődésében, a munkaerő társadalmi antagonisztikus összetételében, az anyagi feltételekben és a termelési eszközökben, a munka tőkés értékelésében, a termékek értékének felhasználásában, a termelés szellemi és társadalmi erőiben, valamint tőkés felhasználásukban rejlik. Mindaz, ami a tipikus tőkés rendszerben a múlt történelmi fejlődésének eredménye, majd a szocializmus előfeltétele volt, az egyben a proletariátus leigázásának és a tőkés rendszer meghosszabbításának

módja. Vonatkozik pedig ez elsősorban a társadalmi munka termelőerőire, amelyek a tőkés termelési módban egyre jelentősebb feltétellé, a kizsákmányolás tényezőjévé, a termelők leigázásává válnak. Nagy hangsúlyt kap ebben a folyamatban a tudomány, a korszerű gépesítés, munkaszervezés és a társadalmi munkamegosztás.

A klasszikus forradalmi elmélet eredeti elképzeléseiben, pl. Marxnak a Tőkéhez írt előkészítő munkáiban megtalálhatjuk ezen történelmi ellentmondásnak az elméleti továbbfejlesztését és megoldását szolgáló irányzatokat. A marxista gondolkodás korlátozottsága hosszabb időn keresztül elsősorban abban jutott kifejezésre, hogy ezen gyakorlatias történelmi mozgások és elméleti fejlődések ellentétes mozzanataiban abszolutizálódnak. A kodifikált történelmi materializmus létrehozói Kautskytól a jelenkori dogmatistákig azt vallották, hogy a szocializmus történelmi feltételeinek társadalmilag ellentmondásos formái, *a tőkés fejlődésben létrejött szocializmus objektív alapjaként* léteznek. Ez az alap feltételezi a tőkés termelési viszony átalakulását szocialista viszonnyá. Ennek a nézetnek a szociáldemokrata változata szerint a termelés és fogyasztás, a civilizáció és kultúra fejlődése szocialista átalakuláshoz vezet. Ez a felfogás nem más, mint a munkásmozgalom ideológiájának és politikájának reformista eltorzulása. Egy másik szemléletben ugyanez a tévhit magyarázza és igazolja az antagonisztikus termelési struktúra elfogadását és a kizsákmányolást azokban az országokban, ahol a szocialista forradalom azon van, hogy pótolja a tőkés fejlődés történelmi lemaradását. Ugyanezzel a tévhittel indokolható a monopólkapitalizmus nemzetközi térhódítása, mint állítólag történelmileg progresszív jelleg, amelyek során a nemzetközi tőkés folyamat adott társadalmakat strukturális függőségbe hoz és neokolonializálásnak vet alá. Ezek az elképzelések tehát lényegében tagadják a forradalmi osztály gyakorlati-bírálói és felforgatófordulatot hozó szerepét a tőkés folyamat állandósult képződményeivel szemben, s gúzsba kötik ennek az osztálynak a kezét az osztályharcban, melyet az ellenséges osztály irányít és ellenszegül a termelés és fogyasztás objektivizált struktúrájának.

A szocializmus alapjaként szolgáló tőkés fejlődés eredményeinek ilyen abszolutizálásával ellentétben a történelmi materializmus kodifikált „elméleti ellenzéke" — különösen a frankfurti iskola kritikai elmélete és más filozófiai-antropológiai irányzatok formájában — kétségbe vonja a szocializmusnak a tőkés fejlődésben létező előfeltételeit. Tagadják a polgári korszak jelentősebb forradalmi lehetőségeit — különösképpen azokat, amelyek a tudományos-műszaki és gépi termelésben rejlenek, valamint azokat, amelyek a szükséglet-fogyasztás szerkezetéből a termelők társadalmi kapcsolataiból erednek, és tévesen besorolják az elidegenedett és kényszerrendszerek újratermelőinek életre hívói közé. Ezzel pedig kétségbevonják a munkásosztály történelmi távlatát is, melynek társadalmi lénye maga a megtestesült ellentmondás a tőkés társadalom legfőbb vív-

mányainak forradalmi potenciálja és társadalmi-antagonista szerkezete között.

A tőkés korszak termelőerejének fejlődésével kapcsolatos vélemények tehát megoszlanak és egyoldalúan abszolutisztikusak. A közöttük támadó űrt tölti ki a történelmi dialektika, mely megalkotja a szocializmus valós körülményeit. Korunk forradalmi átalakulása felfedi a késői kapitalizmus társadalmi *destruktív* irányzatát (az anyagi javak termelési fetétele egészéhez viszonyítva) és *ellenforradalmi hatását* (az osztályharc és a szocialista törekvések elfojtása végett) is. Ezért az ilyen tőkés fejlődés folyamatai és alkotásai nem képezhetik a szocializmus történelmi alapját, hanem ennek alapja a kapitalizmus teljes egészének bírálatával és forradalmi megváltoztatásával építi és védelmezi, mégpedig a gyökeres osztályharcban, mely nem várja a „kapitalizmus összeomlását" vagy politikai átalakulását annak érdekében, hogy a tőkés termelőerőkkel és szükségletekkel szemben rámutasson a szocialista alternatívára.

Történelmi kontinuitás és diszkontinuitás

A mai világ alapvető történelmi ellentmondása a tőkés folyamat univerzális hatása, valamint az önállósulás a szocializmus gyakorlatának általános megalapozottsága és átfogó irányzata között nyilvánul meg. Ezek az ellentmondásos folyamatok, a történelmi gyakorlat ellenpólusai, találkoznak és összeütköznek, nemcsak a világ nagy politikai vagy ideológiai színterén, és nem is csak vetélkedés formájában, a termelési viszonyok, a gazdasági rendszerek és hasonlók között, hanem összeütköznek és harcolnak minden alapvető társadalmi folyamatban, az egzisztenciális kérdésekben, a társadalmi változásokban, a szükségletek és érdekek szférájában, eszmei síkon, a társadalmi rétegek normái és értékei területén stb. Alapos elemzéssel kimutatható, hogy a mai világban minden egyes ember is a történelmietlen pólusok hatásának van kitéve, vagy be is van avatva az ellentmondásos történelmi irányzatok tevékenységébe.

A szerző a jelenkori általános emberi és társadalmi valóság pólusairól alkotott véleménye — a kapitalizmus és a szocializmus világfolyamatáról, valamint a nyílt történelmi helyzetről, melyekben korszakalkotó irányzatok küzdenek egymással — határozottan szembeszegül azzal a felfogással, hogy a kapitalizmus anyagi, tudományos-műszaki, és kulturális vívmányaiból kialakulnak a szocializmus előfeltételei. Ellenkezőleg, egy örökösen szembenálló két történelmi irányzat harcáról és két összeegyeztethetetlen életmódról van szó. A társadalmi forradalmak időszaka nem objektíve biztosított, történelmi törvényszerűségekkel szavatolt korszak, nem a „világszellem" mozgatásának, a termelőerők fejlődésének vagy a társadalmi struktúrák kitaposott ösvényének követése, hanem valódi történelemalkotó időszak, amikor a lehetőségek tettekké válnak vagy megszűnnek, s amikor az emberi fejlődés érdekében vagy ká-

rára élnek is velük. Ebben az értelemben a társadalmi forradalmak időszaka egyben az ellenforradalmaké is. A világesemények két pólusáról kifejtett véleményünk az általános szocialista forradalomra és az általános ellenforradalomra is vonatkozik. A globális tőkés folyamat, a totális és radikális ellenforradalom tehát elválaszthatatlan egységében zajlik le.

Ezzel kapcsolatban pedig felmerül a történelmi folytonosság és megszakítottság kérdése is. A kérdés megválaszolásától jelentős mértékben függ a jelenkori világ felszabadító erőinek és forradalmi folyamatainak, a szocializmus stratégiája.

Azok az elméletek, melyek csak a társadalmi struktúrákat és rendszereket, valamint azok váltakozásának logikáját tartják szem előtt, azok a forradalmat is diszkontinuitásnak tekintik (mint pl. a tőkés termelési mód és rendszer megszakítását és egy új termelési mód alkalmazását). Az egyik struktúra megszüntetése és a másik létrehozása politikai tényező közbelépésével, illetve végső soron az állam (a proletárdiktatúra mint állam) beavatkozásával történik. Ez a politikai tett a történelmi gyakorlat fölé helyezkedik, hogy a múlt társadalma saját ellentmondásaiban és válságaiban kimerülve új társadalommá alakuljon át. Visszásan hangzik, de a történelmi diszkontinuitás efféle magyarázata ideológiailag mégis egy bizonyos szocializmushoz vezet, melyben nem szűnik meg az antagonisztikus társadalmi folyamatok struktúrájának és rendszerének alapvető logikája, s mely a beláthatatlan jövő felé irányítja azokat a társadalmi folyamatokat, amelyekről Marx azt írta, hogy az emberiség történelmének előtörténelmét képezik. *A szocializmus bürokrata felfogása bizonyítás nélkül elfogadja a történelem diszkontinuitását, a bürokráciát mint abszolút felforgató-fordulathozó demiurgoszt, csakhogy ezzel is leplezze az antagonisztikus folyamat folytonosságát.* Teszi pedig ezt azért, hogy lefokozza vagy tagadja az igazi történelmi folytonosságot a proletariátus korábban vívott harca és jelenlegi forradalmi gyakorlata között.

A forradalmak időszaka a történelem kontinuitásának és diszkontinuitásának dialektikáját fejezi ki olyan értelemben, hogy szakít a múlt osztálystruktúrák és rendszerek logikájával, s *érvényesíti a lényeges mozgatóerők, a civilizáció vívmányainak és a történelmi gyakorlatok általános társadalmi létesítményeinek folytonosságát.* A megszakítás, ill. a struktúrák és rendszerek diszkontinuitása, egyedülálló lehetőséget teremt a folytonos társadalmi fejlődésnek, hogy az emberek társadalmi egzisztenciális lehetőségei is felszabaduljanak, és hogy megőrizzék a jövőjüket biztosító előfeltételeket.

Ezt a történelmi folytonosságot a forradalmi osztályok, ill. a proletariátus, majd a szocializmus viszi tovább. Az osztályharc hajtóereje a tőkés rendszeren belül a proletariátus forradalmi gyakorlatává alakul át, a történelmileg visszahúzódó tőkés folyamatokhoz viszonyítva.

Marx eszméje és az egész klasszikus forradalmi elmélet kifejezte a

történelmi kontinuitás és diszkontinuitás dialektikáját, különösképpen mint az ellentmondásos tőkés időszakból eredő forradalmi osztály történelmi eredetét és ezen osztály gyakorlati bíráló viszonyulását ugyanezen időszak képződményeivel szemben. Ne feledkezzünk meg azonban Marx és a marxista gondolkodás ellentmondásos mozzanatairól sem: Adva van a proletariátus, mint a társadalmi létezés adottságainak végsőkig el nem idegenített megtestesítője, amiből az következik, hogy az emberi vívmányok csak a meglévő társadalmi feltételek gyökeres megszüntetésével (a tőkés struktúra lerombolása — a történelmi diszkontinuitás momentuma) érhetők el. Ha pedig a proletariátusnak, mint forradalmi osztálynak a jellemzésekor, eredetéből, létezési körülményeiből, valamint a termelési feltételeken és folyamatokon belüli osztályharcából indulunk ki, akkor lehetővé válik, hogy megtagadja a tőkés társadalmasítás negatív formáit, és saját termelési tapasztalatával, osztályharc által a termelőerőknek megfelelő társadalmi-gazdasági alakulatot hozza létre.

Az egyoldalú magyarázatok rendszerint ezen ellentmondásokba akaszkodnak bele. A történelmi diszkontinuitás tényezőjéből kiindulva egyesek lebecsülik a múlt korszakok történelmi vívmányait a forradalmi osztály, majd pedig társadalmi feltételeinek kialakításában. Vonatkozik ez elsősorban a bérmunkásokra, akik a tőkés termelési viszonyok kialakulásakor a *munkaerő tulajdonosának burzsoá szabadságát* nyerik el, s osztályharcukkal ezt megerősítik. Ez a burzsoá szabadság nemcsak a szabadság kipellengérezése, hanem a bérmunkások gyakorlati szükségszerűsége is, mert osztályba tömörülés és a munkaerőpiacon vívott küzdelem nélkül, létkérdésük is bizonytalanná válik. Innen származik a termelőerők és a termelők szükségletének fejlődése. Ezenkívül a bérmunkások burzsoá szabadsága és viszonylagos önálló társadalmi tevékenysége a polgári társadalom politikai demokráciájának és szabadságának történelmi alapját képezi. A munkásmozgalom és a szocializmus történelmi fejlődése ezen tényezőinek elméleti elhanyagolása megegyezett a munkásosztálynak, mint elembertelenedett, saját szellemi és szociális erejétől megfosztott sokaságként („tömegként") való értelmezésével, amelyet egy külső szervezett erő indíthat el a forradalom felé, majd irányítja a „szocialista építésben". Ennek az elletmondásos tényezőnek a túlhangsúlyozása tehát a munkásmozgalom és a szocializmus bürokrata elfajulásának tett jószolgálatot.

A történelem legutóbbi szakasza meggyőzően bizonyítja ennek ellenkezőjét, és lehetővé tette a forradalmi osztály elméletének továbbfejlesztését. Egyebek között ilyen bizonyítékot szolgáltat a kapitalizmus strukturális válsága is, valamint századunk munkásmozgalmának és korai szocializmusának ellentmondásos fejlődése is. A strukturális változás abban nyilvánul meg, hogy a fokozott kizsákmányolás visszaszorítja az osztályharcot, korlátozza vagy teljesen elfojtja a bérmunkás szabadságát. Innen indul ki a monopolkapitalizmus egész történelmi elfajulása, visszahúzó irányzata. Ez az elfajulás pedig a bérmunkások viszonylagosan

önálló társadalmi tevékenységének felszámolásával jár, lerombolják és feldúlják a polgári társadalom azon történelmi létesítményeit, amelyek a szocializmus előfeltételeit képezik, mint például a termelőerők és szükségletek fejlődése, a demokrácia és a politikai szabadság. *Míg a monopolista burzsoázia támadja a polgári korszak ezen létesítményeit, a munkásosztály olyan társadalmi erővé válik, amely vezető szerepet vállal a társadalmi fejlődés előfeltételeinek megőrzésében.* Ezt a szerepet a munkásosztály úgy tudja betölteni, ha önálló, szervezett társadalmi erőként, közvetlen társadalmi kapcsolatok útján, az osztályharc forradalmi önigazgatásával, a szocializmus révén bebizonyítja az általánosan társadalmasított termelőerők forradalmi potenciálját.

A forradalmi osztályelmélet fejlődése tehát csak olyan előfeltételek alapján képzelhető el, amelyek lehetővé teszik, hogy a forradalmi munkásosztály szakítson az antagonisztikus társadalmi struktúrákkal és a történelmileg meghatározott haladási irányzatot folytonosan kövesse.

Fordította *Laki Mária*

Irodalom

1. Emilio Sereni: Od Marksa do Lenjina: kategorija „ekonomske društvene formacije", Marksizam u svetu, 1976., 12. szám, 121—174. old.
2. Guanfranco la Grassa: Proizvodne snage i odnosi proizvodnje, Marksizam u svetu, 1974., 10. szám, 38—74. old.
3. Alfred Sohn-Rethel: Kapitalizam i socijalizam u današnjem svetu, Socijalizam u svetu, 1977., 1. szám, 246—252. old.
4. Franc Marek: Filozofija svetske revolucije, Stvarnost Kiadó, Zágráb, 65—143. old.
5. A. D. Magaline: Klasna borba i razvitak proizvodnih snaga, Marksizam u svetu, 1978., 1. szám, 88—136. old.
6. Ernest Mandel: Epoha propadanja kapitalizma, Marksizam, misao savremene epohe c. antológia, I. kötet, 753—770. old.
7. Program SKJ: Suština i oblici svetskog procesa socijalizma, Marksizam, misao savremene epohe c. antológia, II. kötet, 775—792. old.
8. J. B. Tito: Promjene u savremenom svetu, Marksizam, misao savremene epohe c. antológia, II. kötet, 792—799. old.
9. J. B. Tito: O nesvrstanosti, Marksizam, misao savremene epohe, c. antológia, II. kötet, 861—872. old.
10. L. Baso: Borba za vlast i klasna svest, Marksizam, misao savremene epohe, c. antológia, II. kötet, 902—905. old.
11. A. Gorz: Aktuelnosti revolucije, Marksizam, misao savremene epohe c. antológia, II. kötet, 905—912. old.
12. L. Magri: Za jednu novu strategiju, Marksizam, misao savremene epohe, c. antológia, II. kötet 912—915. old.
13. E. Kardelj: O socijalizmu, Marksizam, misao savremene epohe c. antológia, III. kötet, 35—56. old.
14. Mao Ce Tung: O deset najvažnijih odnosa, Marksizam u svetu, 1977., 3. szám, 343—366. old.

15. Francesko Fistetti: „Uređenje" i klasna borba, Marksizam u svetu, 1976., 12. szám.
16. Szerzők csoportja: Klasna borba i evropsko jedinstvo, Marksizam u svetu, 1976., 12. szám, 149—179. old.
17. Oscar Negt: Istorijska svest i bezklasno društvo, Marksizam u svetu, 1975. 2. szám, 22—30. old.
18. Ernest Mandel: Evropa rada i Evropa kapitala, Marksizam u svetu, 1977., 6. szám, 172—180. old.
19. Ernest Mandel: Radnici i permanentna revolucija, Marksizam u svetu, 1974., 11. szám, 28—46. old.
20. Jorge Semprun: Naučno-tehnička revolucija, Marksizam u svetu, 1974., 10. szám, 136—153. old.
21. Richar Vahrenkamp: Mogućnosti razvoja tehnologije kao proizvodnog odnosa, Marksizam u svetu, 1974., 10. szám, 103—121. old.
22. Elmar Altvater: Socijalističke tendencije u kapitalističkim zemljama Zapadne Evrope, Socijalizam u svetu, 1977., 1. szám, 21—34. old.
23. Lucio Libertani: Demokratija i socijalizam u zemljama razvijenog kapitalizma, Socijalizam u svetu, 1977., 1. szám, 154—171. old.
24. Edvard Kardelj: „Evrokomunizam" i jugoslovenska samoupravna demokratija, Marksizam u svetu, 1977., 8. szám, V—XIII. old.
25. Giorgio Bonomi: Teorija revolucija kod Gramschija, Marksizam u svetu, 1977., 8. szám, 335—362. old.
26. André Gorz: Njihove i naše fabrike, Marksizam u svetu, 1975., 4. szám, 169—178. old.
27. Oskar Negt: Nema demokratije bez socijalizma, nema socijalizma bez demokratije, Marksizam u svetu, 1977., 3. szám, 26—33. old.
28. Jean Elleinstein: Demokratija i put u socijalizam, Marksizam u svetu, 1977., 3. szám, 26—33. old.
29. Étienne Balibar: O diktaturi proletarijata, Marksizam u svetu, 1977., 3. szám, 49—128. old.
30. Biagia de Giovanni: Lenjin i Gramsci i teorijska osnova pluralizma, Marksizam u svetu, 1977., 3. szám, 129—156. old.
31. Wolfgang Müller, Christel Neusüss: Iluzija državnog socijalizma i protivrečnosti između rada i kapitala, Marksizam u svetu, 1977., 4—5. szám, 41—140. old.
32. Hans Jörg Sandkühler: Kant, novokantovski socijalizam, revizionizam, Marksizam u svetu, 1977., 4—5. szám, 141—169. old.
33. Urs Jaeggi: Taktika, nezadrživi proces socijaldemokratizacije ili „novi komunizam", Marksizam u svetu, 1977., 4—5. sám, 170—185. old.
34. Lelio Basso: Socijalistički sadržaj antikolonijalne i antiimperijalističke revolucije u našoj epohi, Socijalizam u svetu, 1977., 2. szám, 9—20. old.
35. Arghiri Emmenuel: Socijalistički projekat o dezintegrisanom kapitalističkom svetu, Socijalizam u svetu, 1977., 2. szám, 20—37. old.
36. Zoran Trputec: Socijalistički sadržaj antiimperijalističkih revolucija naroda, Socijalizam u svetu, 1977., 2. szám, 106—117. old.
37. Smir Amin: Za socijalizam, Marksizam u svetu, 1974., 9. szám, 141—156. old.
38. Anuar Abdel Malek: Marksizam i nacionalno oslobođenje, Marksizam u svetu, 1976., 4. szám, 211—251. old.

Mirnics József

VAJDASÁG A JUGOSZLÁV NÉPFELSZABADÍTÓ HÁBORÚBAN ÉS A SZOCIALISTA FORRADALOMBAN — 1943.

Vajdaság népeinek felszabadító harca a jugoszláv népfelszabadító háborúnak és a szocialista forradalomnak szerves része volt. A népfelszabadító harc Jugoszlávia egyetlen nemzeti vagy területi közösségében sem zajlott egyenletesen, arányosan és egyenes vonalúan. Ebből eredően a Jugoszláv Kommunista Párt politikájának életre keltése Vajdaságban, a sajátos nemzeti-politikai, gazdasági-szociális és kulturális-pszichológiai feltételek miatt sajátos jelleget is öltött. Ezúttal a vajdasági népfelszabadító mozgalom azon sajátosságaira próbálok rámutatni, amelyek új tartalommal, dimenzióikkal gazdagították a jugoszláv népek nemzeti felszabadítási harcát, forradalmát.

Írásomban elsősorban az 1943. évi eseményeket, történéseket vázolom.

*

A nemzetközi katonai és politikai helyzet 1943-ban

1943-ban döntő fordulatok történnek a hadszíntéren mind a Szovjetunióban, mind Afrikában. El-Alameinnél Rommel erőit letörve 1942 késő őszén a 8. brit hadsereg Egyiptomon át nyugat felé támadásba lendült. Az első angol-amerikai hadtestek egyidőben szálltak partra Franciaországban és Északnyugat-Afrikában, és így 1943 tavaszáig eldöntötték az Afrikáért vívott harc sorsát, miközben már a földközi-tengeri partraszállás bekövetkezését sejtették. A négy hónapig tartó védekező harcok után a sztálingrádi körzetben a Vörös Hadsereg 1942. novemberében ellentámadásba lendül, a délnyugati és a doni fronton körülvette a VI. német hadsereget és kapitulációra kényszerítette. 1943 februárjától tavaszig Kelet-Ukrajna nagy részét is felszabadította.

A Csendes-óceánon is támadásba lendültek az angol-amerikai erők, Új-Guineán és a Salamon-szigeteken. A stratégiai kezdeményezés ekkor már teljes egészében az antifasiszta koalíció kezében volt.

A német erők nagy veresége Kurszknál a Vörös Hadsereg általános támadásához vezetett, amely 2000 kilométeres fronton az év végéig Kijevtől 60 kilométerre nyugatra és Lettország határáig jutott el.

Ezek a győzelmek lehetővé tették a nyugati szövetségeseknek, hogy az afrikai ütközet után partra szálljanak Szicílián, majd Olaszországban és ezt is kapitulációra kényszerítették. Ezzel a tengelyhatalmak szövetsége szétesett. A németek a katonai vereség mellett politikai vereséget is szenvedtek. Hitler szövetségesei: Magyarország, Bulgária, Románia lehetőséget keresnek a kilépésre. Ezzel ellentétben az antifasiszta koalíció erői — mindamellett, hogy a háború végcéljairól és a háború utáni világ társadalmi berendezéséről ellentétes elképzeléseket vallottak — a teheráni konferencián egyeztetik a további hadjáratok méreteiről és idejéről szóló álláspontjaikat. A támadást keletről, nyugatról és délről indították. Most már csak idő kérdése, hogy a fasiszta erők mikor szenvednek végső vereséget.

Jugoszlávia hozzájárulása a Hitler-ellenes koalíció győzelméhez

A világ különböző hadszínterein bekövetkező változásoknak nagy visszhangja volt a jugoszláv harctereken is. A népfelszabadító harc hazánkban nem a kommunisták kalandja volt és nem kétségbeesett önmegsemmisítő ellenállás a fasiszta megszállókkal szemben. Ez a harc az ország felszabadításáért, az első naptól kezdve a fasisztaellenes nemzetközi harc része volt. Jugoszlávia népeinek bekapcsolódása a harcba, a szövetségesek oldalán, reális távlatokat nyitott a győzelemre azzal, hogy ez a harc egyben hozzájárulás az antifasiszta koalíció győzelméhez is.

Jugoszlávia népeinek felkelése hatással volt a Balkán-félszigeten és a Földközi-tengeren kialakuló helyzet kibontakozására. 1942-ben, tehát az afrikai angol-amerikai támadás előtt, Jugoszláviában háromszor több olasz (kettő és félszer több, mint olasz és német katona együttvéve) katona volt, mint Észak-Afrikában.

Az el-alameini támadás brit tervei szerint Alexander tábornok Draža Mihajlovićot kérte a diverzáns és szabotázsakciók lebonyolítására, a Morava—Vardar völgyében. A németekkel való együttműködés miatt Draža Mihajlović nem tett eleget a brit parancsnokság kérelmének. Ellenben a partizánok szüntelenül rombolták a közlekedési útvonalakat, amelyek Németországból Jugoszlávián át a Balkán-félsziget déli vidékeire vezettek, valamint a Belgrád—Zágráb—Ljubljana vasútvonalat és a Trieszt felé vezető útvonalat. Így az olasz hajók Tarantóban és Brindéziában hiába várták a Romániából érkező kőolajat. Alexander tábornok terveivel tehát nem a csetnikek, hanem a partizánok egyeztették aktivitásukat, s ez rossz színben tüntette fel Draža Mihajlovićot az angoloknál.

Meg kell említeni, hogy a sztálingrádi csata idején a JNH harcosainak

száma 150 ezerre nőtt és az ország központi részében már 48 ezer négyzetkilométert felszabadítottak, ahol a népfelszabadító szervezetek jól irányított hálózata működött. A felszabadított rész elnevezése (Bihaći Köztársaság) ékesen igazolja a népfelszabadító mozgalom legfőbb célkitűzését. Az el-alameini győzelem és az amerikai erők észak-afrikai partraszállása után a Jugoszláviában zajló események mindkét tábor érdeklődési körének homlokterébe került. 1943. január elején a németek, Balkán angol-amerikai megszállásától tartva újabb nagy offenzívát indítottak a partizánok megsemmisítésére, és a megbízhatatlan csetnikek lefegyverzésére, valamint azért, hogy ellenőrzés alá vegyék a Szávától az Adriáig terjedő részt, azt remélve, hogy így elkerülik egy második front létesítését Jugoszláviában, ahol az angol-amerikai erőket a jugoszláv népfelszabadító hadsereg támogatná.

Olaszország kapitulációja és a 11 olasz hadosztály lefegyverezése idején a jugoszláv népfelszabadító hadsereg arra kényszeríti Németországot, hogy erőinek szétforgácsolása mellett is új erőket vezényeljen Jugoszláviába. Ekkor már Jugoszláviában a német erők létszáma és hadereje ugyanakkora, mint az Olaszországban, az angol-amerikai egységek ellen harcoló német hadtesteké. A katonai megfigyelők, majd később Maclean tábornoknak, az angol-amerikai küldöttség vezetőjének jelenléte, valamint a bari és brindéziai támaszpontok létrehozásával a népfelszabadító mozgalom megnyílt a világ felé.

Nem vitás, hogy a jugoszláv harcterek eseményei hatással voltak a felszabadító harcok erősödésére Albániában, Görögországban, Bulgáriában és Olaszországban. Ellenben a jugoszláv népfelszabadító mozgalom ösztönző hatása és az említett mozgalmaknak a háború végső kimeneteléhez való hozzájárulása történelmileg még feldolgozatlan kérdés.

Olaszország kapitulációja sorsdöntő fordulatot jelentett a népfelszabadító mozgalom javára Jugoszláviában. A zsákmányolt fegyverekkel és más harci eszközzel nyolcvanezer új harcost fegyvereztünk fel. A felszabadított terület ekkor már körülbelül 130 ezer négyzetkilométer, és ezen körülbelül ötmillió lakos él. A Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg és a felszabadítási mozgalom egységei 320 ezer harcost számlálnak, akik 889 ezer megszálló és quisling katona ellen harcolnak sikerrel. Ezért logikus az, hogy a teheráni konferencián a „nagy hármas" elismeréssel nyilatkozott a népfelszabadító mozgalomról és elhatározta, hogy a jugoszláv partizánokat hadi- és egyéb anyaggal is segítik. A szövetségesek egyetértése és elismerése pedig hatással volt az AVNOJ II. ülésén hozott határozatok eredményesebb érvényre juttatására is.

Ekkor már a nyugati erők számára is világos, hogy a népfelszabadító mozgalom az ő szövetségesük, hogy készségesen részt vállal a közös ellenség elleni harcból, és hogy katonai akcióit a világ harcterein folyó küzdelmekkel egyezteti, de ugyanakkor igényt tart az önálló katonai szervezésre és a harci stratégiájának kidolgozására. Ezenkívül a nyuga-

tiaknak méltányolniuk kell azokat a társadalmi változásokat, amelyek Jugoszláviában a partizán harcosokkal egyidőben, az ország belső törvényszerűségei szerint történtek.

A népfelszabadító háború és a szocialista forradalom tapasztalatainak általánosítása Jugoszláviában 1941 és 1942 között

A népfelszabadító háború idején a nemzeti és felszabadító célok mindvégig a mozgalom előterében voltak. A JKP az egyetlen jugoszláv párt, vállalva a jugoszláv társadalom vezetését, meghatározta népeink és nemzetiségeink érdekeltségét a társadalmi együttélésben. Sikeresen megszervezte a haladó és hazafias erők harcát a megszállók ellen a nemzeti felszabadításért és Jugoszlávia újbóli egyesítéséért, ellentétben az ellenforradalmi és quislingalakulatok tevékenységével, amelyek szeparatista jellegűek és jugoszlávellenesek.

A népfelszabadító mozgalom felszabadítása és politikai stratégiája a „felfegyverzett nép" elvén alapult (a professzionális hadsereggel ellentétben) és egy olyan felszabadító hadsereg jött létre, amely egyenrangúan harcolt a szövetségesek hadseregével, s egyben határozatokat is hozott Jugoszlávia jövőjét illetően. A katonaságban és az egész mozgalomban a munkásosztály és parasztság volt túlsúlyban, élén az értelmiséggel, s ez nagyon is kétségbe vonta a sztálinista elméletnek azt a pontját, mely szerint a nemzeti kérdés a burzsoá-demokratikus forradalom problémája. Minden nemzet magvában adva van annak osztálymivolta, ami a népfelszabadító mozgalom szociális összetételében azt jelentette, hogy a felszabadító harccal párhuzamosan lépéseket kellett tenni a társadalmi-szociális előrehaladásért is. Ha ezt nem teszik meg, nincs az az erő, amely harcra buzdította volna a széles néprétegeket a szociális egyenlőtlenség és a nemzeti elnyomás régi Jugoszláviájáért. Van ezenkívül még valami. Úgy történt, hogy Jugoszlávia népei a hosszú ideje tartó politikai és fegyveres harccal egyidőben kényszerültek ellenállást nyújtani a megszállóknak és a burzsoáziának, amely a megszállókkal együttműködve egybekötötte a kapitalizmus jövőjét a megszállók sorsával. A burzsoá árulás osztályjellege magában foglalta a leszámolás osztályjellegét, a népfelszabadító mozgalom legszélesebb frontján. A csetnikek és más ellenforradalmi alakulatok elleni harc tulajdonképpen a felszabadítási harc másik frontja volt. A szocialista forradalom a JKP politikai platformja céljainak valóra váltását jelentette. A forradalom kulcskérdését a mozgalom vezetősége úgy oldja meg, hogy az első naptól kezdve a burzsoá hatalom megdöntésére és népfelszabadító bizottságok megalakítására törekszik. A néphatalom kiépítése nélkül nem lehetett volna megalakítani az új Jugoszláviát. A népfelszabadító háború és az általános népi demokratikus és szocialista forradalom tehát szorosan összefüggött.

A JKP éberen figyelte a világon jelentkező osztálykonfrontációt és a

nemzetközi körülmények alakulása szerint szorgalmazta a radikálisabb társadalmi változásokat, különösen 1941. és 1942. telén. 1942-ben viszont már áthidalta az addig sztálinista felfogást a forradalom fejlődésének két szakaszáról és a népfelszabadító harcban egyesítette mindkét szakaszt, mert ebben a munkásosztály és minden nemzeti mozgalom érdekelve volt. Ez nem jelenti azt, hogy párhuzamosan a megszállók elleni harccal nem tettek lépést a társadalmi felépítmény megváltoztatására, de a mozgalom ezeket nem hangsúlyozta ki, hogy ne veszélyeztesse a mozgalom nemzetközi helyzetét.

A testvériség és egység jelszó a népek egyenjogúságát, önrendelkezési jogát feltételezte és ez gyökeres változásokat eredményezett a népek viszonyában. Az új néphatalom és a partizánegységek (kezdve a helyi népfelszabadító bizottságoktól és a lokális partizánegységektől a kerületi parancsnokságokon át a köztársasági főparancsnokságokig) kölcsönös viszonyán alapuló rendszer, valamint a nemzeti nyelv és felségjelvények használata már 1941-ben és 1942-ben a jugoszláv népek nemzeti affirmációját jelentette.

A nemzeti önállóság katonai-politikai elemeinek kidolgozása az AVNOJ I. és II. ülésszaka között

Az új Jugoszlávia körvonalai már az AVNOJ I. ülésszakán határozottan kibontakoztak, a népfelszabadító mozgalom csupán azért nem emelte azt állami szintre, mert a Komintern ellenezte. (Nem volt összhangban a forradalom két szakaszáról szóló elmélettel.) A már kialakult állami-jogi változások törvénybe foglalása tehát ekkor még nem történt meg. A népfelszabadító bizottságok irányításának előjogával élve azonban az AVNOJ tulajdonképpen a legfelsőbb hatalmi szervet képviselte. Mint általános politikai-párttestület, — amely az országos antifasiszta tanácsok létrehozását is indítványozta —, az AVNOJ kétségtelenül Jugoszlávia népeinek hajlandóságát és érdekeltségét fejezte ki a föderációs összetartozásban. A jugoszláv föderáció jogi intézményesítésére egy év múlva került sor, már sokkal kedvezőbb nemzetközi és belső viszonyok mellett. 1943-ban a legszélesebb társadalmi rétegek már mind a népfelszabadító mozgalom mögé zárkóznak fel. A quislingalakulatok veszítenek jelentőségükből, az ellenforradalmi erők pedig vereséget szenvednek. A népfelszabadító harcnak a horvát falvakra való kiterjedésével alapjában inog meg az usztasa államberendezés. Mindez rácáfolt Maček állítására, hogy még nem érkezett el a harc ideje. Maček pártja is fokozatosan feloszlik. A csetnik ellenforradalmat súlyos katonai vereségek érik. Draža Mihajlović csillaga is letűnőben van már. Szerbiában, Crna-Gorában és a horvát bábállamban a csetnikek német zsoldosokká válnak. Ez történik a föderalistákkal, a Ljotić-pártiakkal, Crna Gorában és a pánalbán ügynökökkel, Kosovón. Megtörtént a nagybolgár államelmélettel

való szakítás Macedóniában. A macedón felszabadítási frontban a dolomiti nyilatkozat hatására megszűnnek a pluralista politikai nézetek, a fehér- és kékgárda egységei pedig vereséget szenvedtek. A népfelszabadító mozgalom Szlovéniában, a kommunisták vezetésével a kočevói gyűlésen megerősítette a szlovén nép elhatározását, hogy az új Jugoszláviában építi további jövőjét.

A népfelszabadító harc és a népfelszabadító mozgalom tehát elismerést nyert. Hadereje ekkor kilenc hadtest, huszonhét hadosztály, nyolc önálló brigád, 107 partizánosztag és zászlóalj, amelyek a szövetségek oldalán harcolnak. Az új Jugoszlávia megjelenésével az európai politikai színtéren Nyugaton is felvetődik a kettős államhatalom és államképviselet kérdése. A nyugati szövetségesek reálisan felmérték, hogy mivel a volt hatalom talaját vesztette, az új hatalom pedig a népfelszabadító bizottságok államszervezetévé fejlődik, és mivel a közös ellenség ellen harcol, méltányolni kell ezt a hatalmat. Ilyen körülmények közepette Tito elvtárs egybehívta az AVNOJ II. ülését és ezen az AVNOJ-t ideiglenes népi gyűléssé nyilvánították. Az ideiglenes népi gyűlés és az új népi kormány létrehozásával megtörtént a jugoszláv szuverenitás és hatalom alkotmányos és törvényes átszervezése. A föderatív államszervezésről és a királyról szóló határozatok az új Jugoszlávia megalakítását sejtetik. Az új állam a népfelszabadító háború vívmányait védelmezve saját fegyveres erőire és a nép akaratára támaszkodik. A nagyhatalmaknak az új Jugoszláviát nemsokára partnerként kell elismerniük, melynek beleegyezése nélkül nem tervezhettek semmit az itt élő népek jövőjéről.

VAJDASÁG A NÉPEK ÉS NEMZETISÉGEK ÚJ VISZONYÁBAN

Küzdelem a nemzeti szabadságért és Jugoszlávia újjászervezéséért

Történelmi tény már, hogy a vajdasági pártvezetőség a megszállás első napjaitól arra törekedett, hogy politikai és harci egységet teremtsen a soknemzetiségű, egymással szembeállított tömegek között. A JKP tartományi bizottsága abból indult ki, hogy a jugoszláv népek testvérisége és egysége ellentézise a fasizmusnak, a polgári centralizmusnak, az unitarizmusnak és annak a „felszabadításnak", amelyet a megszálló és quislingszervezetek kínáltak fel. A tartományi bizottság Vajdaság népeit harcba szólította Jugoszlávia felszabadításáért, társadalmi rendszerének megváltoztatásáért és a szocialista változások létrehozásáért. Vajdaság népeinek történelmi érdemei vitathatatlanok Jugoszlávia újjászervezésében. A jugoszláv népek harca tehát nem lett volna teljes Vajdaság népeinek harca nélkül, ugyanúgy, mint ahogy Vajdaság sem létezne Jugoszlávia többi népeinek harca nélkül. A megszállás után Vajdaságot há-

rom különálló övezetre osztották, és ez rendkívül összetett helyzetet teremtett. Vajdaság egyes területein a megszállók nem is titkolták messzemenő terveiket. A magyar megszállók álláspontját híven tükrözi a magyar kormány akkori elnökének a minisztertanács ülésén tett kijelentése, mely szerint Bácska megszállása nem más mint „restitutio in integrum", ill. a „jogtalanul elvett magyar területek" jogának visszaállítása. Ezzel az egyoldalú határozattal Bácskát mindörökre meg akarták tartani. Eleinte a magyar lakosság egy részének támogatását is megnyerték, akik nemzeti felszabadulásukat vélték beteljesülni.

Bánátban a hatalomra került német népcsoport Jugoszláviát többé nem tekintette hazájának, magával ragadta az a tartósnak ígérkező megoldás, hogy megalapítják a Donanlandot (Dunaországot), amely a harmadik birodalomhoz tartozna, Bánátot pedig német tartománynak (Gau) tekintették.

Szerémség a Független Horvát Államhoz tartozott, amely az usztasa szeparatizmus és jugoszlávellenes ideológia megtestesítője volt.

Habár Vajdaságban a csetnik mozgalom sohasem talált talajra, azért meg kell említeni Draža Mihajlović híveinek propagandáját, akik 1943-ban még úgy tervezték, hogy Jugoszlávia határait egészen Mohácsig és Pécsig kellene kiterjeszteni, Vajdaságot pedig felosztanák Bácska, Bánát, Szerémség és Baranya megyére, ahonnan kiüldöznének minden más nemzetiséget. Draža arra számított, hogy ezzel a nagyszerb és monarchisztikus elképzeléssel megnyeri a Vajdaságból kiűzött szerbeket.

Amikor tehát minden polgári párt gyáván meghunyászkodott, a Jugoszláv Kommunista Párt Vajdasági érdemei vitathatatlanok, mert Vajdaságnak a Jugoszláviával való azonosulását szorgalmazta. A JKP tisztában volt azzal, hogy a megváltozott nemzetek közötti viszonyok, a nemzeti indulatok kiéleződése és a Jugoszláv Királyságban kiütközött szociális és nemzeti különbségek viszonyai közepette a régi Jugoszlávia újjászervezésének szorgalmazása elszegényítheti a népfelszabadító mozgalom nemzeti tartalmát.

Minden alapvető okmány arra utal, hogy a pártvezetőség Vajdaságban következetesen harcolt és tartotta magát a jugoszláv népfelszabadító mozgalom irányelveihez. Azonkívül függetlenül a folyamatok különbözőségétől és a harcok sajátságos módszereitől Vajdaságban egységes mozgalom alakult ki, amelyet, a németek kisebbségét kivéve, minden nemzet haladó erői támogattak a közös cél érdekében. A mozgalom politikai álláspontjának tisztaságáról jól tanúskodik a JKP tartományi bizottságának 1943. május 15-i körlevele, amelyben ez áll: „Ma nem azt kérdezzük, hogy ki a szerb, horvát, magyar stb., hogy ki a szegény vagy kulák, hanem azt, hogy ki a hazaszerető, hogy ki hajlandó harcolni a szabadságért és függetlenségért."

A vajdasági népfelszabadító mozgalom és az általános jugoszláv szabadságharc kapcsolatának katonai-politikai jelentősége

A vajdasági mozgalmat rendszerint specifikus harcnak tekintjük, mivel a tartományi egységek hazánk más területein is harcoltak. Ez azonban tévedés, hisz Jugoszlávia népeinek harca szorosan összefüggött. Ahogy a szerb és a Crna Gora-i egységek harcoltak Hovrátországban is, a horvát brigádok Szlovéniában, a szlovén és a boszniai egységek Horvátországban, úgy a szerémségi erők egy részét, amelyek 1942-ben már modern mozgó alakulatok voltak, körülbelül ezer harcost Kelet-Boszniába vezényelték át. A JKP szerémségi körzeti bizottságának határozata, hogy Kelet-Boszniába küldje erőit, messzehatónak mutatkozott, mert ez a vajdasági erők közvetlen kapcsolatát jelentette az egész mozgalommal. A vajdasági brigádok Boszniában a népfelszabadító háború és az ellenállási mozgalom ottani egységeinek szerves részei lettek, a tavaszi-nyári időszakban felszabadították Srebrenicát, Vlasenicát, Olovót, Hanpiesakot, majd Bijeljinát, Semberia gazdasági és közlekedési csomópontját. Vornik és Capard elfoglalása után a vajdasági hadosztály hozzájárult az első boszniai hadtest és több más brigád sikeres hadműveleteihez a Tuzla felszabadításáért folytatott harcban, majd 1943. október 20-án a vajdasági hadosztály erői sikeres támadást hajtottak végre Brčko ellen, amelyet ötezer ellenséges katona védett. Ezek már hadosztály méretű összeütközések voltak. A 16. vajdasági hadosztály ekkor 4800 harcost számlált. Nemcsak a Boszniában harcoló vajdasági egységek egyeztették harci tevékenységüket a mozgalommal, hanem a Szerémségben harcoló partizánegységek is a főparancsnokság elgondolásai szerint harcoltak. A főparancsnokság parancsa értelmében a sebesültekért vívott ütközet kezdetén a Fruška gorán is ellentámadásba lendültek a partizánok. Így volt ez a hatodik ellenséges offenzíva idején is. A népfelszabadító hadsereg és az ellenállási mozgalom vajdasági egységei 1943-ban 1114 akciót és diverziót hajtottak végre, 5080 ellenséges katonát tettek harcképtelenné, körülbelül 2214-et öltek meg. A diverziós és más egységek 1943-ban 240 diverziót hajtottak végre, közöttük 150 jelentősebbet, amelyben 110 mozdonyt, 680 vagont, 9 tankot és 1 repülőt semmisítettek meg. Ezek az adatok arra mutatnak, hogy Vajdaság a jugoszláv harcterek egyik központja volt.

Szerémség népe szoros kapcsolatot tartott fenn a Boszniában küzdő harcosaival. Már az első egységek Kelet-Boszniába való átvezénylésekor több mint 3000 szerémségi harcos várta a Boszniába indulást. Az élelem és a harcosok Boszniába való átszállításának sok esete és története ismeretes. A májusban Boszniába átkelő 1100 harcos és 80 kocsi élelemszállítmány hat-hét kilométeres hosszúságban haladt, s útját 800 harcos biztosította. A nagy szállítmány átkelése után a JKP tartományi bizottsága Szerémség népének harci elszántságát illusztrálva a következő beszámolót küldte a JKP központi bizottságának: „Számoljatok azzal, hogy mi tíz

nap múlva 3—4000 embert tudunk mozgósítani." 1943-ban Szerémségben körülbelül 6500 embert mozgósítottak. Többségük Boszniába került át, és ott harcolt. Ezekkel a harcosokkal együtt Bánátból 350 harcost vezényeltek Boszniába, Bácskából pedig 160-at.

1944 elején a 16. vajdasági hadtest öt brigádból állt, amelyek 7400 harcost számláltak. A vajdasági hadosztályok és a vajdasági hadtest Boszniában, Crna Gorában, Szerbiában és Szlovéniában a végleges felszabadulásig harcolva Vajdaság népeinek közvetlen hozzájárulását adta hazánk függetlenségének a kivívásához.

A vajdasági harcosok átkelése Boszniába a katonai jelentősége mellett elsőrendű politikai jelentőséggel bírt, mert viszonylag állandónak mondható katonai-politikai együttműködést jelentett a főparancsnoksággal és személyesen Tito elvtárssal. Mindez pedig lehetőséget biztosított a népfelszabadító mozgalom sokoldalú fejlődésére Vajdaságban. A Bánátban és Bácskában szerzett tapasztalatok alapján a tartományi pártvezetőség — a JKP Központi Bizottságának hatására — arra törekedett, hogy minél közvetlenebb kapcsolatot teremtsen a szomszédos területekkel, különösen Szerbiával és Szlavóniával.

A főparancsnokság a JKP tartományi bizottságánál, amellyel állandó rádióösszeköttetése volt, érdeklődött a szerbiai mozgalom helyzetéről. Szerémségen át egy csoport politikai és katonai vezetőt küldtek Szerbiába és fordítva, Szerémségen át egy csoport művelődési és közéleti munkás ment Szerbiából a főparancsnokságra. Az ellenséges terror elől sokan menekültek Szerbiából Szerémségbe és ott a partizánosztagokba léptek, s így propagandaanyagot és katonai parancsokat is kicsempésztek.

Szlavóniával viszonylag laza volt a kapcsolat — átiratok, jelentések, egyéni kontaktusok alkották. Egy időben a III. Horvát Operatív Zóna parancsnoksága, amelyhez szervezetileg a szerémségi egységek tartoztak és a JKP szerémségi kerületi bizottsága eltérően vélekedett a szerémségi partizánok Boszniába való átirányításáról, pontosabban az átirányítás célszerűségéről. A harmadik zóna parancsnoksága azt állította, hogy csupán a partizánegységek teleléséről van szó. A vajdasági népfelszabadító mozgalmat irányító tartományi pártbizottság 1943-ban hosszú ideig levelezett a Horvát Kommunista Párt Központi Bizottsága szerémségi és szlavóniai bizottságával, Szerémség politikai-területi hovatartozásáról. A JKP Központi Bizottsága végül is felosztotta a területeket, meghatározta hovatartozásukat, és ezzel az ilyen jellegű viták megszűntek. Lehetőség nyílt a vajdaságiak és szlavóniaiak gyümölcsöző együttműködésére, ami végső soron kölcsönös óhaj volt.

A népfelszabadító háború és forradalom néhány jellemzője 1943-ban, Vajdaságban

Gyakran és büszkén idézzük Tito elvtárs szavait — azt a két mondatot, melyet 1943. július 1-én mondott, miután meghallgatta az operatív parancsnokság tagjainak a szerémségi katonai-politikai helyzetről szóló tájékoztatóját: „Európa úgy vélekedik, hogy mozgalmunkat és katonáinkat hegyeink szülték. Szerémség példája cáfolja ezt a legjobban . . ." Az idézet félreérthetetlenül tanúsítja, hogy Tito nagyra értékelte Vajdaság harci tapasztalatait, bizonyították, hogy a partizán harcmód a földrajzilag kedvezőtlen, folyóktól határolt síkságon, a nagy ellenséges erőkoncentráció közepette is folytatható, ha a nép harcra kész, s ha egy olyan politikailag átgondolt harci taktikával irányítják, amely nemcsak a vidék földrajzi-politikai adottságait tartja szem előtt, hanem az itt harcoló nép nemzeti, demokratikus, szociális igényeit és érdekeit is.

Véleményem szerint ennek a síksági harcnak, amely 1943-ban éppen Szerémségben nőtt általános népi mozgalommá — Bácskában és Bánátban pedig ismét föllángolt, eddig kevés figyelmet szenteltünk, mind a partizán hadtudomány síksági alkalmazása tekintetében, mind pedig abban, hogy milyen volt a nép forradalmi öntevékenysége amely gyakorlatilag eltörölte a határokat a fegyveres harc és az ellenállás egyéb formái között.

E problémakör tanulmányozásakor abból kell kiindulni, hogy itt nem egy külön, csak vajdasági harcról van szó, hanem Tito elképzeléseinek a vajdasági viszonyokhoz való idomításáról.

Majd ha vajdasági síkság partizánharcát hadtudományi szempontból elemzik, akkor bizonyára figyelembe veszik Titónak a népfelszabadító mozgalom Fruška gorai osztagához 1942. január 9-én írott levelét, amely valójában a partizánháború minden fontos elemét tartalmazza. Itt Tito elvtárs figyelembe veszi Szerémség kifejezetten sík vidékét, s viszonylag szerény feladatokat adva arra figyelmeztet, hogy komolyan föl kell mérni a tényleges lehetőségeket, óva int az elhamarkodott lépésektől. Tito levele azt követően íródott, hogy a fölkelés Bánátban és Bácskában — miután 1941 nyarán megkezdődött —, aránylag rövid idő után kudarcot is vallott. A partizántevékenység Tito által felsorolt valamennyi formája Szerémségben már 1942 folyamán valóra vált, különösen 1943-ban bontakozott ki, a sík vidék sajátságos módján: jelentős szerepet kapott itt a rajtaütés, csapdaállítás, az ügyes és ravasz manőver, a villámgyors akció és az önálló kezdeményezés. Mindez az éjszakai harc feltételei között, amikor jobban kifejezésre jut a partizán harcos erkölcsi ereje, bátorsága, s mindez ellensúlyozhatja vagy legalábbis enyhítheti a harci fölszerelés és egyebek hiányát.

A harcot a nép és a harcosok katonai-területvédelmi védelmének kiépítése kísérte. A katonai-technikai jellegű intézkedések valóra váltásának sorából én a bázisok, az úgynevezett óvóhelyek építését emelném ki,

amelyek a harcosoknak és a mozgalom aktivistáinak nyújtottak rejtekhelyet. Véleményem szerint történelemkutatásunk eddig méltánytalanul bánt a „bázisokkal" és „bázistartókkal". Kevés olyan ház van ugyanis Szerémségben, ahol ne lett volna bázis, sőt: 1942-ben, különösen pedig 1943-ban Bácskában és Bánátban is volt belőlük. A bázisok építésekor teljes mértékben kifejezésre jutott a nép leleményessége, virtuozitása. A bázisok a küszöbök alatt, pincékben, istállókban, kutakban, erdőben, fában létesültek, s bár az ellenségnek tudomása volt róluk, még házkutatással sem igen talált rájuk. Pedig nem egérlyukakról volt szó. Ezek a rejtekhelyek több ember számára készültek. Hány és hány példájával találkozhatunk itt a hősi helytállásnak, a „bázistartók" és családtagjaik sokszor halálmegvető bátorságával, önfeláldozásával. Kár lenne tehát nem foglalkozni ezzel a kérdéssel — hiszen ha nem térünk ki boncolgatására, szem elől tévesztjük a harc egyik fontos dimenzióját, amely viszont nagyon jellemző Vajdaságra.

Hasonló a helyzet a fontos stratégiai fegyverért, az *élelemért* folytatott harc tekintetében is. A parasztság harca — elrejteni és megsemmisíteni a gabonát, hogy ne jusson a megszállók kezébe — Jugoszlávia többi vidékére, de Európa más országaira is jellemző. És mégis, az élelemért folytatott harc széles vajdasági síkságunkon, amelyre úgy számítottak, mint a Balkánt megszálló katonák éléskamrájára, külön jelentőséggel bír, és sajátos is egyben. Ez a harc már 1941-ben megindult, idővel jelentőségében állandóan gazdagodott és alkalmazkodott a népfelszabadító harc általános szintjéhez, hogy végül 1943-ban, Szerémségben össznépi jelleget öltsön.

Németország nagyon nagy fontosságot tulajdonított az itteni terménsek, ami abból is látszik, hogy például Horthy Magyarországa csak azzal a föltétellel kapott beleegyezést Bácska megszállásába, ha Bácska összes mezőgazdasági termékfölöslege a háború évei alatt Németországé lesznek. Abban az esetben, ha a magyar megszálló nem szállítja le a meghatározott termékmennyiséget, köteles növelni saját katonai szállítmányait a keleti frontra. Ilyen megvilágításban már nagyon is érthető az a véres megtorlás, amelyhez az első bácskai partizánakciókat követően — tizenhárom gyújtogatás során 2500 kereszt búza és két aratógép égett el — a magyar megszálló folyamodott. A termék megsemmisítése Bánátban is az első harci feladatok közé tartozott — itt tizenhét akció eredményeként körülbelül 200 vagon kender és hetven hold búzatermés lett a lángok martalékává.

1942-ben Szerémségben az élelemért folytatott harc „Egy szem búzát se a megszállónak!" jelszóval haladt tovább. Körülbelül 120 vagon gabonát gyújtottak föl, főleg a helybeli németek, usztasák birtokain és a határban ott, ahonnan nem lehetett learatni a gabonát. Megsemmisítettek 13 kaszálógépet, 80 cséplőgépet, s nagy károkat okoztak a német birodalomnak, melynek az NDH területén, éppen itt, Szerémségben saját gabonatáblái voltak. A megdühödt ellenség már augusztusban nagy

offenzívát indított a Fruška gora ellen, amelyben egy egész német hadosztály vett részt.

A JKP körzeti bizottságának 1943. június 10-én keltezett utasító levele klasszikus példája az aratási feladatok és a mozgalom általános helyzete közötti összhangnak. Még 1942-ben a gabona gyújtogatását, megsemmisítését szorgalmazta, most kihangsúlyozza, hogy az akciónak kettős jellege van: a fölszabadított falvakban minden szem búzát meg kell őrizni, az állam, az ellenség, a hazai árulók birtokain pedig, a még ellenséges területen levő falvakban meg kell semmisíteni a termést. Egyes számítások szerint körülbelül 597 vagon búza semmisült meg. Szerémségben az élelemért folytatott harc az aratást követően is egész éven át tartott. Szerémség-szerte megalakultak a katonai alapon szervezett munkaszázadok (összesen 26 század, 16 zászlóalj) melyek részt vesznek az aratásban, szénakaszálásban, kukoricatörésben és egyéb mezőgazdasági munkában, segítkezve a fasiszta áldozatok családjainál, az ellenség elhagyott földjein, ahonnan a termés betakarítható volt. A megszállók étkeztetését a városi piacok bojkottálásával zavarták. Szerémség népei ebben az évben Szerémségben és Boszniában harcoló fiaiknak száz vagon búzát juttattak, s az otthoniak számára is sikerült eleget elrejteniük.

Csak még egy részlet, mely jól példázza a mezőgazdasági terményekért folytatott harc jelentőségét. 1943. szeptember végén és október elején a bácskai-baranyai osztag harcosai a kender és a kendergyárak felperzselését tűzte ki célul. Viszonylag nagy mennyiségű kender égett így el: Sztapáron 35, Tordán 30, Óverbászon 120 vagon stb. Már pedig a kendergyárak főleg a volksdeutscherek kezén voltak. Németország össz kenderszükségletének a felét Bácskában termesztették. Meghiúsult tehát az ellátás ebből a fontos hadi nyersanyagból. Németország tehetetlenséggel vádolta magyar szövetségesét. A volksdeutscherek fegyvert követeltek, hogy maguk védelmezzék tulajdonukat és Németország érdekeit. A németországi viharos reagálások enyhítésére Magyarország 132 kendergyárat hadi létesítménnyé nyilvánít és őrzésükre, éjszakai őrségbe 4 zászlóaljat, azaz összesen 1686 katonát és tisztet oszt be. Ugyanezekre az objektumokra pedig nappal 1500 polgári személy és csendőr vigyáz. 1943—44 telén a bácskai-baranyai osztag, rejtekhely hiányában, Szerémségbe vonul vissza. A kendergyárakhoz rendelt őrséget azonban mindaddig nem hívják vissza, míg egy-egy feldolgozóban legalább 10 vagon földolgozatlan kender van. Ez a példa is tanúsítja a tartományi pártvezetőség döntésének hatékonyságát, jó taktikáját, hogy a bácskai harcosokból Szerémségben külön bácskai-baranyai osztagot alapított a kendergyárak gyújtogatására.

Ha az ellenséges dokumentációs anyag fölhasználásával is behatóbban vizsgálnánk az okozati összefüggéseket a többi mezőgazdasági terménynél is, meggyőződésem, hogy még inkább bebizonyosodna: az élelemért folyó harc Vajdaságban a népfelszabadító háború egyik fontos mozzanata volt.

Ki kellene vizsgálnunk a síkvidéki partizánharc célkitűzéseit, célpontjait, jellegzetes jellemzőit, figyelmünket azonban mégis inkább a nép széles forradalmi tevékenysége köti le, amely 1943 folyamán Szerémséget egységes ellenállási frontba tömörítette. 1943 elején Szerémségben 40 felszabadított település volt. Ezeket a falvakat nem bekerítő hadművelettel, ostrommal, nagyobb csapatok összevonásával érték el, hanem az ellenség fokozatos és álhatatos irtásával, csendőrállomások fölszámolásával és lefegyverzésével, más ellenséges objektumok elfoglalásával, a hazai árulók likvidálásával stb. Ez ugyancsak a síkvidéki harc egyik tipikus jegye. Az év végéig a felszabadított területek szinte egész Szerémségre kiterjedtek — a városok kivételével mert itt az ellenséges erők nagy koncentrációba tömörültek, valamint a Belgrád—Zágráb és Belgrád—Újvidék főútvonalai mentén — a legösszefüggőbbek pedig délkelet Szerémségben voltak. A felszabadított területeken, bár azok között ellenséges helyőrségek húztak határvonalat, érvényre jutott a néphatalom teljes formája, dolgozott a párt és a többi népfelszabadító és antifasiszta szervezet, valamennyi hátországi katonai létesítmény, katonai és polgári bíróság. Valamennyi ellátta precízen részletezett hatáskörét, azzal, hogy munkájuknak mindet összefogó vezetője a koordinálója a JKP vajdasági szervezete volt.

Vajdaság kommunistái történelmi harcba szálltak a JKP-nak társadalmi lényről alkotott logikája szerint, saját osztályérdekeikért — egyeztetve azokat a nép fölszabadító antifasiszta és demokratikus törekvéseivel. Ebből adódik, hogy Vajdaságban a harc kibontakozásával párhuzamosan épül a néphatalom új rendszere, melynek magvát a munkások és parasztok harci szövetsége képezte. Az év végéig Szerémségben 2 körzeti, 9 járási, 4 városi és 117 helyi népfölszabadító bizottság alakult, 1900 népképviselővel, Bánátban 13 bizottság, 60 képviselővel, míg Bácskában egy körzeti és néhány helyi népfelszabadító bizottság volt.

Szerémségben a népfelszabadító bizottságok a felszabadított és még ellenség fennhatósága alatt levő területeken is alakultak. Jellegüknél fogva választási-képviseleti szervek, tevékenységükben az egységes hatalom, a demokratikus centralizmus elvét tartják tiszteletben, vázát jelentették annak az új politikai rendszernek, amely fegyveres harcban született és azt a feladatot tűzte ki céljául, hogy támogassa a további fegyveres harcot. A harcostoborzást és mozgósítást, az anyagi eszközök biztosítását az operatív egységek számára — ezt a munkát a néphatalom szervei és a hátországi katonai hatalmi szervek közösen látták el. Az utóbbi szervezetébe az év végéig 3 területi parancsnokság, 10 helyi parancsnokság, 3 mobilizációs központ, 46 élelmiszerraktár, 40 műhely stb. tartozott. Az elmondottakban természetesen nincs semmi olyan, ami csak Vajdaságra lenne jellemző — ezek az új néphatalom meghatározói az egész Jugoszlávia területén. A népfelszabadító bizottságok azonban Szerémségben kivételes tekintélyt élveztek a nép körében. Egyetlen igaz hatalomként ismerte el őket a nép, s 1943-tól többé már egyáltalán nem

is fordult a fasiszta hatalmi szervekhez, amiről nem szabad megfeledkezni, ha Vajdaság helyéről, szerepéről beszélünk, Jugoszlávia népeinek népfelszabadító harcában.

A síkvidéki hadviselés sajátos körülményei között külön gondot kellett fordítani a káderekre. Ennek jegyében népszerűsítették a hősies magatartást, megbélyegezték és elítélték a méltatlan viselkedést, míg az árulókkal nagyon szigorúan bántak. Gondolunk itt a csetnikeknek arra a kudarcba fulladt kísérletére, amikor vajdasági előrenyomulást terveztek. Az első nagyobb, nyolcvanhét csetniket számláló csapat Kupinovónál kelt át Szerémségbe 1943. október 5-én, de a csapatot néhány nap alatt szétverték. Itt kell megjegyezni, hogy a csetnikek Szerémségben, Bácskában, de Bánátban sem tudtak soha mélyebb gyökeret verni.

És végül Vajdaság népfelszabadító mozgalmának egyik alapvető jellemzője: a népfölszabadító háború vezetésében a JKP platformjának széles társadalmasítása, amely a tömegek oly méretű mozgósításában nyilvánul meg, hogy a tömegeket teszi a történelem szereplőivé. Szerémség, később pedig Bácska és Bánát esetében ez azért jelentős, mert a parasztságról, a nemzeti tudatot konzerváló parasztságról van szó. Arról a földművesrétegről, amely mindeddig csak célpontja volt a politikai machinációknak, a gyakorlatban azonban a történelem peremére szorult és kizárták a politikai döntéshozatalból.

A fölszabadított területek olyan gócokká váltak, ahol széles alapokat kapott a politikai propaganda, a művelődési-tanügyi, a szakmai-katonai, a harci-mozgósító tevékenység, s felölelte a társadalom minden rétegét. A JKP mindegyik járási bizottsága, a népfölszabadító harc szerémségi zászlóaljának bürói, a Vörös Hadsereg, a Népfelszabadító Hadsereg, és az ellenállási mozgalom népszerűsítése érdekében, győzelmeinek megismertetése érdekében kötelesek voltak hetente egyszer rádióhírben beszámolni. A fő lapok — Istina, Slobodna Vojvodina, Naša borba, Glas omladine —, amelyeket a falvakban eljuttattak, szervezetten, közösen „tanulmányozták" át. Röpiratokat, kiáltványokat, brosúrákat, sőt könyveket is kiadtak. Becslések szerint csak 1943 május elejétől augusztus közepéig 131 590 oldalnyi propagandaanyag, tanügyi és eszmei jellegű kiadványt sokszorosítottak. A párttanfolyamok és egyéb tanfolyamok szükségleteire megalakult a JKP körzeti bizottságának szerémségi könyvtára. Szerémség felszabadított területein, megszakításokkal, harminc partizániskola működött, de a megszállott falvakban is akadtak iskolák, ahol a tanítók a partizániskolák programja szerint dolgoztak.

A politizálás kibontakozására erős hatást gyakoroltak a tömeggyűlések és a falvakban, a hadsereg kereteiben tartott mitingek. Még a megszállott területeken is tartottak népgyűlést. Május elsejéről szinte az egész Szerémségben megemlékeztek — némely faluban ekkor ünnepelték először a munka ünnepét. Ezeken az üléseken a JKP, a SKOJ, az USOAJ, az AFŽ képviselői tartottak beszédet, a nép pedig transzparensekkel, nemzeti és vörös zászlókkal és Tito elvtárs fényképével jött.

A politikai nagygyűlések népünnepéllyé váltak, melyeken a nép harcosokat ajánlott föl. Megemlékeztek az Októberi Szocialista Forradalom 26. évfordulójáról, is, és testvériséget vállaltak a Szovjetunió népeivel és szövetségesek harcával.

„A népfelszabadító harc Szerémségben minden ember életének szerves részévé vált" — írta annak idején a Glas omladine.

Az autonómia létrejötte, mint a vajdasági népfelszabadító mozgalom stratégiai-politikai előzménye és mozgósító jelszava

Vajdaság autonómiájának eszméje, mely a JKP politikai koncepciójában is benne foglaltatott, Titónak az 1936. november 2-án kelt és a szerbiai kommunistákhoz címzett levelében kapott világosabb körvonalakat, melyben kihangsúlyozza, hogy a kommunisták és az államközösség átszervezése mellett vannak, föderatív elveken. Utal arra, hogy ebben a kérdésben, az egymás közötti viszonyok rendezésében — a többi ország és tartomány mellett — Vajdaságnak, mint külön gazdasági, szociális, politikai, kulturális közösségnek is véleményt kell nyilvánítania. A JKP állami-jogi formájának módosításáról, az autonóm Vajdaságról, mint a jugoszláv föderáció összetevőjéről szóló koncepció megvitatására 1940 októberében a VI. tartományi pártértekezleten került sor. Vajdaság kommunistái tehát már akkor kapcsolódtak be a második világháborúba, amikor az autonómiáért folytatott harcnak világos politikai platformja volt.

Figyelembe véve a megszállás és az ország felosztásából adódó új helyzetet, a JKP Tartományi Bizottsága már a felkelés politikai és katonai megszervezésének előkészületei során kiemelte annak szükségességét, hogy az új Vajdaságot az itt élő népek egyenrangúságot és boldogabb jövőt szavatoló hazájaként kell megszervezni. A pártbizottság ily módon kívánt összhangot teremteni a délszláv népek nemzeti-felszabadító törekvései és az itt élő magyarok, németek, antifasiszta, valamint forradalmi osztálytörekvések között.

Az autonómiáról alkotott elképzelés tovább él, és nem szűnik meg még a bácskai és bánáti népfelszabadító mozgalomban 1941 végén bekövetkező válságos idejében sem, annak ellenére sem, hogy a JKP Tartományi Bizottsága mint egységes politikai vezetőség az idő tájt nem jutott kifejezésre. A vajdasági felszabadító mozgalom fellendítése és oszthatatlanságának kifejezésre juttatása érdekében a JKP Központi Bizottsága sürgeti az egységes politikai vezetés újbóli megszervezését Vajdaságban. A központi bizottság természetesnek és nyilvánvalónak tekinti, hogy a politikai vezetőség székhelye ott legyen, ahol a mozgalom a legerősebb, vagyis Szerémségben, amelynek kapcsolatai voltak a központi bizottsággal, Boszniával, Horvátországgal, Szerbiával és ily módon a vajdasá-

giakat sikeresen bekapcsolhatta az általános jugoszláv mozgalomba és folyamatokba.

1943 január elején Szerémségben megalakult az ideiglenes tartományi pártvezetőség, amely azonnal hozzálátott az autonómiával kapcsolatos elvi kérdések rendezéséhez, mert enélkül a politikai tevékenységet és a további katonai akciókat sem határozhatták volna meg. Kezdetben, egészen váratlanul, előtérbe került Vajdaság területi meghatározásának kérdése, amelyre azért volt szükség, hogy a vezetőség újabb intézkedéseit a terület politikai és katonai akcióinak egységesítésére, a népek és nemzetiségek harcának egyesítésére, a tartományi hatalmi és népfelszabadító szervek intézményesítésére irányítsa.

A Szerémséggel kapcsolatos vitás kérdésekről, mely szerint Szerémség a Horvát KP Központi Bizottsága szlavóniai—szerémségi bizottságának illetékessége alá tartozott, az új pártvezetőség állásfoglalása egyértelmű volt: „Pártunk azon az álláspontón van, hogy soknemzetiségű struktúrája ellenére is, a Vajdaságot alkotó Szerémség, Bánát, Bácska és Baranya egységes egészet képez. A Vajdaság népeit érdeklő valamennyi kérdés csak az itt élő népek együttműködése és a tartományi autonómia révén oldható meg..." A JKP Tartományi Bizottsága, 1943. május 17-én a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságához intézett levelében kifejezi nézetét, mely szerint, mint ahogy más országrészekben és tartományokban előirányozták, Vajdaságban is meg kellene alakítani az Országos Antifasiszta Tanácsot.

1943. július 2-án JKP Központi Bizottságának határozata alapján megalakult a vajdasági főparancsnokság, vagyis az egységes katonai vezetőség, ugyanazokkal a jogokkal és felhatalmazással, amely a többi nemzeti-területi főparancsnokságokat illette. Megszabták a területi határokat is Vajdaság, Szerbia és Horvátország között. A népfelszabadító mozgalom további kibontakoztatása érdekében katonailag és párt-politikailag Vajdasághoz csatolták a vukovári—vinkovci, a županjai és zimonyi járásokat. Ezzel elismerést nyert a vajdasági mozgalom sajátossága és a területi kérdések lekerültek a napirendről.

Azokban a napokban újjászervezték a JKISZ Tartományi Bizottságát. 1943 májusától megerősödtek a kapcsolatok Bácskával, a bánáti mozgalommal való összeköttetés megteremtésére pedig az észak-bánáti partizánosztag révén került sor, amely önkezdeményezési akcióval átverekedte magát Szerémségbe. A Szerémség és Bácska, valamint Szerémség és Bánát között létrejött kapcsolat állandó jellegű volt és a továbbiakban igen nagy jelentősége volt a vajdasági népfelszabadító mozgalom kiterjesztésében.

A vajdasági mozgalom egységesítésére irányuló törekvésekkel egyidejűleg a tartományi pártvezetőség azon fáradozik, hogy a horvátok és az itt élő nemzetiségek tömegesebb beszervezésével a mozgalomba megszűntesse a mozgalom lényegében egynemzetiségű, tehát szerb-népi jellegét. A vezetőség véleménye szerint némely nemzetiségek, főleg Bácskában és

Bánátban azért nem kapcsolódnak be tömegesebben a mozgalomba, mert közülük a legtöbben nem is tudnak létezéséről, vagy nincsenek tisztában lényegével, céljaival. Ezért a vezetőség széles körű agitációs politikába kezd a népfelszabadító mozgalom céljainak népszerűsítéséért, amely során elsősorban azt emeli ki, hogy a nemzeti individualitás és szabadság csak a fasizmus ellen vívott közös harc győzelmével érhető el, Vajdaságnak pedig autonómiát kell kapnia, amely szavatolja az itt élő nemzetiségek szabad nemzeti-kulturális fejlődését. Ez a vezérmotívuma annak a kiáltványnak is, amelyet a Nők Antifasiszta Frontja (AFŽ) intézett a szerb, magyar, bunjevác, szlovák, ruszin, a sokác és a német nőkhöz, Bácskában és Baranyában, március 8. — a nemzetközi nőnap alkalmából. A JKP Tartományi Bizottsága május elsejei kiáltványában felhívással fordul a szerbekhez, magyarokhoz, horvátokhoz, németekhez, szlovákokhoz, ruszinokhoz, hangsúlyozva, hogy a népfelszabadító egységek a testvériség katonái, akik egy olyan Vajdaságért harcolnak, amelyben minden nép egyenrangúan gyakorolja jogait. A Jugoszláv Népfelszabadító Front szerémségi sajtószerve az *Istina* (Igazság) méltatja a népfelszabadító bizottságok megalakítását Szerémség szlovák falvaiban és a szlovákok bekapcsolódását a partizánosztagok tevékenységébe. A *Glas omladine* (Az Ifjúság Hangja) című újság, miután rámutat, hogy a népfelszabadító egységek harcosainak több mint kétharmada fiatal, arra hívja fel a figyelmet, hogy még Szerémségben is a horvát, német és más, nem szerb nemzetiségű ifjúság jelentős hányada az ellenség befolyása alatt áll.

Vitathatatlan, hogy a népfelszabadító mozgalom vezetőségének egyértelmű és egyöntetű üzenetei lehetőséget teremtettek a nemzetiségek bekapcsolódására, ami a népfelszabadító mozgalom országszerte elért sikerei és a szövetségesek döntő győzelmei után már 1943-ban meghozza eredményét — a szerémségi horvátok, szlovákok és részben a magyarok tömegesebben kapcsolódnak be a mozgalomba.

Szoros és tartós politikai-szervezeti kapcsolatok kiépítésével, az operatív katonai tervek egyeztetésével sikerült áthidalni az egyes vajdasági területek elszigeteltségéből, a Bácska és Bánát mesterséges elkülönítéséből adódó nehézségeket, és a mozgalom teljes egészében újabb lendületet kap

A JKP újonnan alakított bácskai területi bizottsága megkezdte területi szervezeteinek létrehozását és az év végéig négy járási pártbizottságot alakít, melyeknek 53 tagja volt. Lefektette a népfelszabadító szervezetek és hatalmi szervek létrehozásához szükséges alapokat. Legnagyobb sikert a kommunista ifjúság toborzásában ért el. Csupán Újvidéken körülbelül 100 ifjúkommunista tevékenykedett. A bácskai-baranyai partizánosztagnak a kendergyárak, az utak és a kisebb megszálló egységek ellen indított támadásai nyugtalanságot keltett a megszállók körében, mert most már nyilvánvaló volt, hogy ezúttal a bácskai mozgalom is szoros kapcsolatban áll az általános jugoszláv felszabadítási mozgalommal. Az ellenség messzeható védelmi intézkedéseket foganatosít. A népfelszabadító mozgalom ellen küzdő egységes hadvezetőségének rendelkezésére

bocsátja egész katonai, csendőrségi és rendőrségi erejét. Ezzel a lépésével a megszállók hadvezetősége tulajdonképpen elismeri, hogy a népfelszabadító mozgalmat veszélyes harci félnek tekinti.

Közvetlenül az észak-bánáti partizánosztag Szerémségbe érkezése után megalakult a JKP új észak-bánáti kerületi bizottsága, amely rövid idő múlva visszatér Észak-Bánátba. Itt ezután nem annyira a katonai akciókra, mint inkább a népfelszabadító mozgalom megalapozására helyezik a hangsúlyt. Az év végéig megalakul három járási pártbizottság és három kommunista ifjúsági bizottság. A JKP taglétszáma ezen a területen ekkor 75, míg a JKISZ-nek 262 fiatal lesz tagja. Egyes számítások szerint a háború végéig a népfelszabadító mozgalom Észak-Bánátban 32 helységben alakította meg szerveit. A mozgalomnak 2987 tagja volt. 1943-ban egész éven át létezett és tevékenykedett a dél-bánáti partizánosztag is, amely az év második felében több rendőrállomás ellen támadást intézett. A partizánosztag parancsnokságának, 1943 decemberében a JKP Tartományi Bizottságához intézett jelentése arról tanúskodik, hogy a partizánosztag egyben a dél-bánáti politikai tevékenység hordozója volt.

1943 végén Szerémségben 2 körzeti és 9 járási pártbizottság és JKISZ-bizottság működik. A pártnak 1013 tagja és 287 tagjelöltje van, a JKISZ-nek pedig 2232 tagja. Ha ehhez hozzáadjuk, hogy a vajdasági brigádokban a pártnak ez idő tájt 1000 tagja és 287 tagjelöltje, valamint hogy a JKISZ-nek 1493 tagja volt, akkor teljessé tettük a népfelszabadító mozgalom gerincéről alkotott képet.

A JKP Tartományi Bizottságának kezdeményezésére szerémségi székhellyel megalakult a népfelszabadító mozgalom többi szervezetének tartományi vezetősége is — a Vajdasági Antifasiszta Ifjúság Egyesült Szövetségének tartományi bizottsága és a Nők Antifasiszta Frontjának tartományi bizottsága. Ezek erős szervezetek voltak. Az Antifasiszta Ifjúság Egyesült Szövetségének Szerémségben 8239, Bánátban 1229 tagja volt. A Nők Antifasiszta Frontjába Szerémségben 16 834 nő kapcsolódott be, Bánátban 7 helyi bizottság alakult és ezek 527 nőt mozgósítottak. Mindez a mozgalom terebélyesedését sejttette. Az említett szervezetek tevékenységüket az egységes Népfelszabadító Front keretében egyesítették, amely már akkor általános népmozgalommá, a szabadságért harcoló vajdasági népek autentikus képviselőjévé fejlődött.

A népfelszabadító mozgalom újbóli egyesülésével és vajdasági harcok fellángolásával párhuzamosan el kellett végezni a tartományi autonómia társadalmi-politikai szerveinek körzeti intézményesítését. Októberben megalakult (újjáalakult) Vajdaság Tartományi Népfelszabadító Bizottsága, amely közvetlenül megalakítása után nyilvánosságra hozta programját. Ebben egyebek között a következő áll: „Vajdaság, a népeink fegyveres harca nyomán újjászületető Jugoszláviában, nem lehet más, mint autonóm tartomány."

A tartományi autonómia és önigazgatás politikai-képviseleti, katonai

és társadalmi-politikai szerveinek intézményes kiépítésével és ezeknek az egységes jugoszláv népfelszabadító mozgalom központi szerveinek közvetlen utasítása alapján végzett tevékenységével, lényegében létrejött az Autonóm Vajdaság, mégpedig népeinek szabad akarata alapján.

Vajdaság és az AVNOJ II. ülése

Vajdaság népei lelkesen üdvözölték az AVNOJ második ülésének határozatait. Tudni kell, hogy a JKP Tartományi Bizottsága a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottsága révén már korábban értesült az AVNOJ második ülésén napirendre kerülő kérdésekről és történelmi döntésekről, valamint a Jugoszláv Nemzeti Felszabadítási Bizottság perszonális összetételéről. A tervbe vett állami-jogi határozatok meghozataláról tájékoztatva a JKP Központi Bizottsága *kikérte a tartományi bizottság véleményét.* A tartományi pártbizottság a következőket válaszolta: „Köszöntjük a Nemzeti Bizottság megalakítását és egyetértünk a Központi Bizottság javaslatával." Ez az átirat két dologra mutat rá, először is, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottsága Vajdaságra úgy tekintett, mint a megalakítandó jugoszláv államszövetség szerves részére, és másodszor, hogy a tartományi pártbizottság az ország föderatív elveken való átszervezésében látta Vajdaság jövőjét.

Vajdaságban széles körű akció indult az AVNOJ második ülésén hozott határozatok népszerűsítésére. A tartományi pártbizottság Vajdaság népeihez intézett *Éljen a Jugoszláv Nemzeti Felszabadítási Bizottság* című kiáltványában, amely 5000 példányban jelent meg, a nemzeti bizottság létrehozását jelentős győzelemnek nevezi. A nemzeti bizottság az új, népi, demokratikus és föderatív Jugoszlávia népei szabad és boldogabb életének alapja — áll egyebek között a kiáltványban — és egyben halálos csapás a régi Jugoszláviára. 1943. december 10-én a vajdasági népfelszabadító bizottságokhoz intézett levelében a Tartományi Népfelszabadító Bizottság is üdvözölte ezt a történelmi eseményt, egyben arról is tájékoztatva, hogy a vajdasági népfelszabadító bizottságok közvetlenül az AVNOJ irányítása alá esnek, mivel az AVNOJ a legfőbb törvényhozó testület és összetételében két vajdasági képviselő van. A szabad területeken, tehát 70 szerémségi faluban népgyűléseket tartottak, a nép és a katonaság ünnepelt, határozatokat fogadtak el és leveleket küldtek Tito elvtárshoz, amelyekben üdvözlik az AVNOJ történelmi határozatait, és szilárd meggyőződésüket fejezik ki, hogy Tito vezetésével kiépül az erős, szabad, népi, demokratikus és föderatív Jugoszlávia.

Az AVNOJ második ülésének határozataiban nem esik szó Vajdaság autonómiájáról, mint ahogy ezek az okmányok a sandžaki és kosovói terület autonómiáját sem említik, bár itt is kifejezésre jutott a népfelszabadító mozgalom politikai és katonai szerveinek körzeti intézményesítésére irányuló törekvés.

A föderatív államberendezésről szóló határozatok elemzésével nyilvánvalóvá lesz, hogy az AVNOJ második ülésén ezzel kapcsolatosan elfogadott határozatok nem lépik túl a nemzeti önállóság jogának elvi kereteit és a föderatív államberendezés lényegi kérdéseit sem részletezik. Természetesen minderre hatással volt a népfelszabadító mozgalom akkori nemzetközi helyzete. Akkor még éppen csak hogy megmutatkoztak a mozgalom nemzetközi elismerésének első jelei. A történelmi alapokon való körzeti autonómia közelebbi meghatározása azzal a veszéllyel járt volna, hogy felszínre kerülnek Kosovo, Sandžak és Vajdaság Szerbiától való területi elkülönítésének kérdései. Emellett számolni kellett azzal is, hogy milyen mértékben tette magáévá az említett területek soknemzetiségű lakossága a népfelszabadító mozgalom eszméit.

Végtére is az AVNOJ határozatai nem vonták kétségbe Vajdaság autonómiáját, mivel bennük egyebek között ez áll: „A Jugoszláviában élő nemzeti kisebbségeknek biztosítva lesz valamennyi nemzeti joga." Tehát a tartományok lakosságának a politikai autonómiára való önrendelkezési joga is.

Az, hogy a tartományi pártvezetőség éppen ilyen értelemben tolmácsolta ezt az álláspontot, látszik például 1944. január 20-án a *Becsületes magyarokhoz* intézett kiáltványából is, amelyben magyar nyelven fejtegeti az AVNOJ második ülésén hozott határozatok értelmét. A kiáltványban szószerint a következő áll: „Az AVNOJ tavaly november végén hozott történelmi határozatai szavatolják Jugoszlávia népeinek és nemzeti kisebbségeinek teljes egyenrangúságát... Az új Jugoszláviában Vajdaság autonómiával rendelkezik majd, népei pedig tulajdon érdekeik szerint intézik tulajdon sorsukat..."

Kétségtelen volt tehát, hogy Vajdaság megkapja autonómiáját. Hamarosan Tito elvtárs az AVNOJ határozatai alapján létesítendő föderatív államról szóló cikkében ezt személyesen is megerősíti: „Egyes vidékekről, mint például Vajdaságból és máshonnan is, kérdéssel fordulnak hozzánk, hogy mi lesz az érintett tartománnyal. Erre a kérdésre csak azt válaszolhatjuk, hogy Vajdaság és a többi terület, amely erre igényt tart, megkapja a legszélesebb értelemben vett autonómiát. De az autonómia kérdése, valamint az, hogy mely föderális egységhez kapcsolódik a kérdéses tartomány az ott élő népektől, azaz képviselőiktől függ, amikor majd a háború után, a végleges államberendezésről döntünk."

Ezzel a cikkével Tito elvtárs meghatározta a vajdasági autonómia kérdésének és rendezésének elvi megközelítését.

Nemzetközi szemle

Vinko Trček

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI TOVÁBBFEJLŐDÉS ÚTKERESÉSE KÍNÁBAN

A Kínai Népköztársaság legújabb eseményeinek megértése végett írásomban vázolom az eddigi fejlődés néhány fontos kérdését, problémáját.*

A világ legnépesebb állama, a Kínai Népköztársaság — a kínai vezetők megítélése szerint — fejlődésének történelmileg is sorsdöntő szakaszához érkezett. A kétévtizedes eszmei-politikai harc után, amely a pártot és a társadalmat egyaránt megrázkódtatta, az ország most a fejlődés új szakaszába lép. A párttevékenység és a kínai nép munkájának célpontjául a társadalom anyagi alapjának erősítését tűzték ki, ill. annak a nagy elképzelésnek a valóra váltását, hogy az ezredforduló végéig Kína egy korszerű és erős szocialista állammá fejlődjék.

I.

1. A felszabadulás után a Kínai Kommunista Párt többször változtatta a társadalmi-gazdasági fejlődés stratégiáját és vízióját. Három évtizedes kitartó munkával a kínai nép számottevő, jelentős eredményeket ért el. Mélyreható társadalmi változások történtek és a társadalom szocialista átalakulásának útján a kínai nép megszüntette a világ egyik legembertelenebb kizsákmányoló rendszerét. Ezzel párhuzamosan mindenki számára biztosították a legelemibb életfeltételeket. Csaknem egymilliárd ember jutott rendszeres élelmezéshez, tető alá került és megszűntek a ruházkodási gondjai. Ugyanakkor lerakták a sokoldalú ipari fejlődés alapjait is, bár a termelési technológiájuk még csak az ötvenes évek szintjén mozog. A Kínai Népköztársaság az egyes tudományágakban is említésre méltó eredményeket ért el, és ennek értékét az sem csökkenti, hogy egészében véve a kínai tudományos kutatómunka tíz, tizenöt, sőt húsz évvel is lemaradt, világviszonylatban.

* Megjelent a Marksizam u svetu című folyóirat 1978. évi 9—10. számában, *KP Kine u traganju za strategijom brzeg razvoja* címmel.

A kínai nép hatalmas erőfeszítései és az elért eredmények azonban nem voltak mindig arányosak. A Kínai Népköztársaság még mindig fejletlen ország. A termelékenység a mezőgazdaságban és az iparban egyaránt alacsony. A lakosságnak több mint négyötödét ma is az élelmiszer-termelésben, tehát lényegében a mezőgazdaságban foglalkoztatják. De így is csak végső erőfeszítéssel, az elemi csapások elleni folytonos küzdelemmel tudják biztosítani az ellátást, miközben az alkalmazott termelési technológia túlnyomóan az emberi munkaerőre épül. Itt említiük meg, hogy az egy főre eső évi gabonafogyasztás (rizs, búza stb.) 1957 és 1977 között nem növekedett. Ennek oka, hogy az említett időszakban nagy volt a népességszaporulat, Kína lakossága ugyanis 300 millió lélekkel szaporodott, valamint az, hogy 5 százalékkal csökkentették a termőterületet és így 6 milliárd hektárral kevesebb földet használtak mezőgazdasági célokra. Az okok közé sorolhatjuk még a gazdaságpolitika fogyatékosságait is. Az életszínvonal ez idő alatt nem emelkedett, a gazdaság és a tudomány fejlődése között pedig hatalmas űr tátongott. Kínai értékelések szerint az utóbbi húsz évben, vgyis 1957 óta az ipari termelékenység háromszor kisebb volt, tint az előző ötéves tervidőszakban. A téves gazdaságpolitika, valamint a pártban és a társadalomban folyó politikai harc következménye, hogy a Kínai Népköztársaság gazdasági fejlődése több mint egy évtizedet visszaesett.

A gazdasági fejlődést mindenekelőtt a társadalmi-gazdasági fejlődés stratégiájában eszközölt gyakori és lényegbevágó változtatások vetették vissza, valamint a politikai harcok, amelyek időnként megrázkódtatták a pártot és a társadalmat. A Kínai Népköztársaság mindmáig egy olyan fejlődési stratégia után kutat, amely a szocialista erők folytonos erősödése és a társadalom anyagi alapjának optimális gyarapodása révén biztosítaná az ország, azaz a társadalom politikai stabilitását. Nem kis dolog kidolgozni egy ilyen stratégiát, és nem könnyű meghatározni azokat a módszereket, valamint eszközöket, amelyek szavatolnák a kitűzött cél elérését. Bátran állíthatjuk, hogy a Kínai Népköztársaság a szocialista fejlődés stratégiájának meghatározásakor nehezebb feladat elé került, mint amikor a forradalmi stratégiát és taktikát kellett kidolgoznia. A szocialista fejlődésnek egy sajátos útjára-módjára kellett lelniük, amely összhangban van Kína történelmi és egyéb objektív körülményeivel. A szocialista társadalom kiépítésének objektív feltételei viszont Kínában igen kedvezőtlenek voltak. A gazdaság eredményes felújítása után (1952-ben) a Kínai Népköztársaságban az egy főre eső jövedelem kb. négyszer kisebb volt, mint 1928-ban, a tervgazdálkodás bevezetésekor a Szovjetunióban.

A történelmi, társadalmi, gazdasági, kulturális és egyéb sajátosságok (az ország nagy kiterjedése, a specifikus szociális struktúra, az ország félig feudális, félig gyarmati jellege, a rendkívül nagy szaporulat stb.) a kínai feltételekhez idomított fejlődési stratégiát követeltek. A felújítás időszakában (1949—1952) és a szocialista átalakulás, valamint a terv-

szerű ipari fejlődés bevezetésének fázisában a Kínai Kommunista Párt politikája nagymértékben megfelelt az objektív feltételeknek. A fejlődés üteme azonban, a figyelemre méltó eredmények ellenére sem volt egyenletes és elég gyors. A következő időszakban a Kínai Kommunista Párt (1958 és 1961 között) szakít az európai szocialista államok gyakorlatára támaszkodó politikával és arra törekszik, hogy a társadalmi viszonyok ugrásszerű változtatásával, a népi kommunák révén leljen rá sajátos útjára, a kommunizmusba vezető legrövidebb útra. Ebben az időben a szubjektivista törekvések érvényesülnek, felborulnak az objektív társadalmi törvényszerűségek.

A balsikerek végül arra késztetik a kínaiakat, hogy felhagyjanak ezzel a szélsőséges politikával. A pártban azok jutnak szóhoz, akik a gazdaság fellendítését szorgalmazzák, a tapasztalatokon alapuló új fejlesztési stratégiát pedig e mögé helyezik. Széles körű viták folynak, hogy miként lehetne tökéletesíteni a fejlődés serkentésének és irányításának szervezési és gazdasági mechanizmusát. Ezekben a vitákban bontakoznak ki a gazdasági reformot sürgető elképzelések és eszmék is. Szélesebb körben azonban ezek az elképzelések csak 1976 után hódítanak teret. Talán azért, mert az 1965. évet követő időszakban (1966—1969), vagyis a kulturális forradalom idején újból az ultrabaloldali és baloldali tendenciák kapnak erőre, az előbb említett elképzeléseket pedig durván elfojtják és hirdetőiket politikai megtorlásnak vetik alá.

Mao Ce-tungnak és követőinek a kulturális forradalom idején aratott győzelme nem oldotta meg a kínai szocializmus elméletének és gyakorlatának alapvető vitás kérdéseit sem. A kulturális forradalomban az ideológiai különbségek új formában jelentkeznek, bár lényegében hasonlóan polarizálódnak, mint korábban. A balszárny a társadami felépítmény szférájában mindenek fölé a forradalmi akciók jelentőségét helyezi (az osztályharcot és a társadalmi tudat változtatását, a „permanens forradalmat", a revizionizmus elleni küzdelmet, a tömegek spontán forradalmi akcióira való támaszkodást, az erkölcsi-politikai tényező elsőbbségét). A vezetőségben az ideológiai csoportosulás másik oldalán viszont a politikai és a gazdaság dialektikus összefüggését, az anyagi bázis erősítését (az objektív törvényszerűségek tiszteletben tartását, a termelési technológia és a tudomány fellendítését, az irányítás és igazgatás előmozdítását, a termelékenység növelését) szorgalmazzák. Ez a szárny úgy véli, hogy Kínában a helyzet konszolidálásának ez egyetlen útja és módja. A kulturális forradalom idején (1966—1969) végbement társadalmi változások különböző értékelése alapján a hetvenes évek derekán a társadalmi fejlődést illetően két eltérő elképzelés alakult ki. Az első koncepció abból a feltevésből indult ki, hogy Kínában az alapvető probléma nem a gyors fejlődés kérdése, hanem a régi társadalmi gyakorlat visszaállításának, valójában tehát a „revizionizmus" újbóli térhódításának veszélye.

Mao Ce-tung 1974 végén arra a következtetésre jut, hogy a kulturá-

lis forradalom ellenére sem tettek meg mindent az „ellenforradalmi erők" győzelmének megakadályozásáért. Ezért a „forradalom magasabb szintre történő emeléséért" a „burzsoá jogok" (gazdasági jogok) korlátozásáért száll síkra a társadalmi-gazdasági viszonyok szférájában, vagyis az elosztásban, a tulajdonjogi viszonyokban és a társadalmi munkamegosztás rendszerében. Követelte, hogy csökkentsék a fizetések közötti különbségeket, ne tulajdonítsanak nagy jelentőséget a munka szerinti díjazás elvének, korlátozzák a termelőcsoportok jogait, ugyanakkor több joggal ruházzák fel a munkabrigádokat és a népi kommunákat, a lehető leggyorsabban szüntessék meg a munkások és parasztok, a testi és szellemi munka, valamint a falu és város közötti különbségeket.

Mao Ce-tung elképzeléseit a „burzsoá jogok" korlátozásáról a „négyek bandája" dolgozta ki részletesen, és a saját politikai szükségleteihez idomította. Ez az elmélet volt legfőbb ideológiai érvük a kétéves harcban, egészen Mao Ce-tung haláláig és a csoport 1976 októberében történt leleplezéséig.

2. A „burzsoá jogok" korlátozására széles körű kampány indult 1975 elején, de ugyanakkor intenzív munka folyik a másik fejlesztési irányelv kidolgozásán is. Szorgalmazói Kína történelmi tapasztalatából és abból a felismerésből indultak ki, hogy nem oldhatók meg az ország problémái csupán ideológiai és politikai hadjárat-sorozatokkal, a tömegekkel való folytonos manipulálással, hanem a termelőerők, a szocialista kezdeményezés és a lendületes fejlődés segítségével. Az ilyenformán kialakuló stabil szocialista, politikai és gazdasági rendszer felelt volna meg a kínai fejlődés objektív feltételeinek. A szóban forgó irányelv kikristályosodásával megfogalmazták a párt, a mezőgazdaság, az ipar, a hadsereg és a Kínai Tudományos Akadémia fejlesztését szolgáló programtervet.

1975 nyarán az államtanács kidolgozta a gazdaság tízéves fejlesztési vázlattervét (1976—1985), amelyet később a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottsága is jóváhagyott. A vezetőség a programdokumentumok kidolgozásával egyidejűleg számos erélyes intézkedést foganatosít a helyzet rendezése érdekében (az iparban, a mezőgazdaságban, a pénzügyekben, a kereskedelemben, a tudományban, az oktatásban, a hadseregben stb.). Ebben az időben konszolidálódnak a vezető testületek is. Kína politikai életében most már ez a második elképzelés dominál, ill. ez lesz a hivatalos kínai politika. Teng Hsziao-ping az új nemzeti politika kidolgozása során válik központi politikai személyiséggé.

Ez a politika szemmel látható eredményeket hoz. A gazdasági életben is jobbra fordult a helyzet. A javasolt radikális intézkedések, valamint ezeknek gyors és hathatós valóra váltása, ezenfelül pedig az új politikával való szembeszegülés nehézségei, Mao Ce-tung és Csu En-laj egészségi állapotának súlyosbodása csak néhány azon tényezők közül, amelyek elősegítették, hogy a „négyek csoportja" fokozza hatalomátvételi tevékenységét és az országra rákényszerítse társadalomfejlődési elképzeléseit.

A Teng Hsziao-pingre nehezedő politikai nyomás erősödésének első

megnyilvánulását A vízhatáron című klasszikus regény bírálatában találjuk meg (1975 augusztusának végén). Ugyanez év novemberében a Pekingi Egyetemen kampány indult a „jobboldali elferdülések" ellen, amely Csu En-laj halála (1976. január 8.) után, nyílt támadássá fajul Teng Hsziao-ping ellen. Teng Hsziao-pinget bírálja már az újévi bevezető is (1976).

Egész politikai gépezetet építettek ki a célból, hogy kompromittálják a „mérsékelt erők" politikáját és személyesen Teng Hsziao-pinget (a pártburzsoázia elleni osztályharc szükségessége; azoknak a vezetőknek eltávolítása, akik nem értik meg a forradalom további fejlődésének szükségleteit; vádak melyek szerint Teng Hsziao-ping és a régi, idős káderek többsége a kínai burzsoá forradalom szintjén maradt; az empirizmus a jelenkor legfőbb ellensége; ellenséges magatartás a kulturális forradalommal szemben; elitista törekvések és a szovjet fajta szocializmus támogatása; a termelőerők, az anyagi serkentés és a szakemberek túlértékelése; a tömegek és a szocialista tudat tagadása — ezek voltak a Teng Hsziaoping ellen felhozott érvek).

1976 elején Teng Hsziao-pinget leváltják tisztségéről. De ebben a sorsdöntő pillanatban Mao Ce-tung csak részben támogatja a „négyek" követeléseit és velük ellentétben Hua Kuo-fenget javasolja a „párt második emberéül". Ezekkel a határozatokkal azonban nem változnak meg a politikai erőviszonyok az országban. Az extrém baloldal sem a hadsereg, sem a tömeg, de még csak a káderek többségének támogtására sem számíthat. Létrejöttek az objektív feltételek ahhoz, hogy Mao Ce-tung halála után Hua Kuo-feng letartóztassa a „négyek bandáját" és véghez vigye a kínai párt történetében a legradikálisabb politikai fordulatot.

Kezdetben a bírálat csak a „négyek" tevékenységére és politikai koncepciójára korlátozódott. Később azonban az egy évtizedes kulturális forradalomra, sőt a párt korábbi, baloldali elferdüléseire is kiterjedt. A párttörténet úgynevezett vitás kérdéseit a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságának harmadik plénumán (1978. december 18—22.) is megvitatták. A plénumon azok kerekednek felül, akik a múlt tévedéseinek radikális helyrehozását szorgalmazzák, a pártegység megőrzésével. Döntés születik egyes kiemelkedő vezetőkről hozott korábbi ítéletek kigazításáról, így például a Kínai KP Központi Bizottságának 1969. évi plénumán Peng Tö-huaj véderőminiszterről hozott bíráló határozat és más kínai vezetők bírálatának módosításáról. A kulturális forradalomban, a baloldal nyomására elkövetett tévedések globális értékelését azonban ekkor még a „megfelelő pillanatig" elhalasztották. A plénumon hangsúlyozták, hogy „nem szabad sietni" és hogy a kulturális forradalmat „történelmi, tudományos és józan" szemlélettel kell vizsgálni.

3. A harmadik plénum központi munkaértekezletén elhangzott politikai viták, majd a határozatok a Kínai KP történetében a legjelentősebb események közé tartoznak. Az új politikai határozatok és vezető-

ségben történt személyi változások nagy haladást jelentenek a Kínai Kommunista Párt XI. kongresszusához viszonyítva. A harmadik plénum nemcsak korszakalkotó, de egy új politikai korszak kezdetét is jelenti a tapasztalatok összegezésében, a korábbi hibák kiküszöbölésében és a szocializmusba vezető új úton.

Az újonnan elfogadott stratégia azonban még csak alakuló fázisában van; számos elméleti kérdés és jónéhány gyakorlati probléma vár még megoldásra. A reális politikai és gazdasági helyzet szabja meg az objektív keretet és határozza meg az ország új politikájának kialakítási ütemét. A társadalmi valósággal összhangban a Kínai KP vezetősége egyidejűleg több fronton harcol: tovább bírálja az ultrabaloldalt, de küzd a dogmatikus, bürokratikus és konzervatív felfogások ellen is. A harc célpontja és intenzitása időről időre változik. Tavaly pl. a párt dogmatikus konzervatív szárnya szembeszállt a gyökeres reformok hirdetőivel és a múltbeli hibák következetes bírálóival. A viták során és a harmadik plénumon elhangzott bírálatokkal azonban sikerült megtörni a konzervatívokat.

Az idei év első felében egyre nyíltabban jut kifejezésre a kínai társadalomban egy sajátos, új politikai tendencia. A korábban falura telepített iskolázott fiatalok visszahelyezésüket kérik a városba. Hasonló követelésekkel álltak elő a munkások, a parasztok és az értelmiségiek bizonyos csoportjai is. A „demokratikus jogokért" vívott harc örve alatt nyomást gyakorolnak a közhangulatra, megbontják a közrendet és akadályozzák a zökkenésmentes termelést. Egyesek olyan kósza híreket terjesztenek — a Kínai KP vezetőségének megítélése szerint —, amelyekkel „nyíltan rágalmazzák a szocialista rendszert, támadják a proletárdiktatúrát, megkérdőjelezik vagy tagadják a pártvezetőség, a marxizmus—leninizmus és Mao Ce-tung tanítását".

Szemmel láthatóan alapvető kérdésről van szó: Hogyan hangolható össze továbbra is valamennyi társadalmi közeg, szociális csoport társadalmi aktivitása, viselkedése és felfogása a párt által elfogadott és jóváhagyott irányelvekkel. A pártvezetőségnek a társadalmi fejlődés következő szakaszára vonatkozó politikai célkitűzéseinek lassított vagy gyorsított ütemű végrehajtása, esetleg valamilyen irányban történő eltolódása bizonyos mértékig csökkentheti a társadalmi stabilitást.

II.

1. A formális és alapjában dogmatikus gondolkodásmódnak mély gyökerei vannak egész Kínában, a kínai társadalomszemléletben. Több mint két évezreden át Kung Fu-el tanítása dominált, mint az igazság egyetlen fokmérője, az etikai kódex vitathatatlan alapja. A párt szélsőséges balszárnya hosszan tartó és tömeges hadjáratot indított Kung Fu-ce taní-

tásának elítéléséért, s ezzel oda jutottak, hogy Mao Ce-tung tanaihoz is hasonló dogmatikus módon viszonyultak.

Mao Ce-tung halála után az elméleti és politikai szemlélet nagy változáson ment át. A pártban újjáélednek azok a dogmaellenes hagyományok, amelyek a kínai forradalom zászlóvivőinek az új szocialista társadalom sajátos útkeresési korszakát jellemezték. Radikális folyamat szemtanúi vagyunk, amikor felszabadul és szárnyat kap az emberi szellem. A korábbi ideológiai tézisek, amelyek bizonyos korszakokban, akár a vallási dogmák szinte kizárólagosak voltak, ma már bírálat tárgyává válnak. Most már a gyakorlat az igazság legfőbb mércéje. A jelszó: A társadalmi gyakorlatból adódóan revideálni, gazdagítani és fejleszteni az elméletet!

Ezek az új törekvések szerves részét képezik a pártban és a kínai társadalomban végbemenő politikai és ideológiai változásoknak és szinte szükségszerűen ütköznek ellenállásba.

Az új látóhatár, az új távlatok megnyitása, az új stratégia kiépítése, az össz társadalmi erő mozgósításához szükséges politikai feltételek megteremtése megköveteli a múlt tévedéseinek és a jelenkor gyengeségeinek radikális bírálatát. Ezt a politikai logikát igazolják a most zajló események is. A külföldi megfigyelők és hírmagyarázók közül sokan meglepődnek az eszmei evolúció és politikai gyakorlat ilyen gyors és radikális változásai láttán. A gyors fejlődésnek azonban megvan a maga objektív logikája, mely szerint nemcsak gyors, de egyenlőtlen is. A párttagok közül sokan nem tudják olyan gyorsan és egyértelműen magukévá tenni az új világnézetet, az új értékrendet és szemléletet, mint az élen járók, akik ezt hirdetik. Ezért az új tendenciákat, a lényeges törekvéseket másodlagos, periférikus jelenségek kísérik. A párttagok között és a tömegben is kétely jelentkezhet. Néha eltérés mutatkozik a törekvések, a szándék és a változások tényleges megvalósításában. A vezetőség egy része ugyanis csak lassan érvényesíti az új eszméket a gyakorlatban. Emiatt, valamint a korlátolt gazdasági lehetőségek miatt ellentétbe kerül a társadalmi valósággal, az embereknek az az elvárása, hogy a demokratikus viszonyok kialakításával megoldják létproblémáikat. Ugyanakkor a konzervatív erők reakciós magatartása is kifejezésre jut. Ezek attól tartanak, hogy a modernizálás ajtót nyit a különféle idegen hatásoknak, amelyek ellentétben állnak a kínai tradícióval és erkölccsel. A parasztok individuális és kollektív — gazdasági, valamint politikai — kezdeményezését serkenteni kívánó új falupolitika bizonyos értelemben teret nyit a tulajdonérdek megnyilvánulásának és a termelőcsoportok kisebb csoportokra való felosztásával a kollektív tulajdon privatizálásával stb. a kollektív gazdaság felaprózását eredményezheti.

A hibák és fogyatékosságok kiküszöbölése és az új politikai célkitűzések sikeres valóraváltása érdekében a kínai vezetőség kezdettől fogva azt igyekszik bizonyítani, hogy az új politika is tulajdonképpen Mao Ce-tung tanításának a követése, az újabb történelmi feltételek közepette. Ezzel

összhangban próbálják Mao Ce-tungnak, a nagy történelmi személyiségnek a tekintélyét is megőrizni, de ugyanakkor radikális intézkedésekkel kell véget vetni a szubjektivista és dogmatikus szemléletnek, korrigálni a „történelmi kérdésekről" alkotott ítéleteket, rehabilitálni a korábban elítélt politikai és vezető személyiségeket. Ilyen politikai logika hatása alatt azt hangoztatták, hogy Mao tanítását is „sokoldalúan és pontosan" kell felfogni, s a Kínai KP XI. kongresszusán elhangzott beszámolójában Hua Kuo-feng is Mao tanítását mint „rendszert" értelmezi, hét hónappal később pedig Hu Fu-ming nankingi tudós megjelenteti a Gyakorlat az igazság egyetlen kritériuma című cikkét, amely új, nemzeti méretű kampány kezdetét jelzi.

2. Az új stratégia és teória megfogalmazásában a Kínai KP Központi Bizottságának harmadik plénuma igen fontos haladást eredményez. Ezen a plénumon hangzott el ugyanis először Mao újabb keletű tanainak radikális tagadása. De ekkor még a vezetőség arra törekszik, hogy egyensúlyban legyen Mao Ce-tung politikája és az új kínai politika. Emiatt emelték ki, hogy Mao „nagy marxista volt" és „nagyon valószínű" az is, hogy az ő „rendkívüli vezetése" és tanítása nélkül a kínai forradalom „nem arathatott volna ilyen sikereket". A plénumról kiadott hivatalos közleményben már másként viszonyulnak Mao Ce-tunghoz. Hangsúlyozzák, hogy tanait „tudományos és történelmi perspektívából" kell szemlélni; „tudományos rendszerként" értelmezni, az „univerzális elvek", a „marxista—leninista" és a Mao Ce-tung-i tanok összekapcsolását az új feltételek közepette fejlődő szocialista gyakorlattal.

Az év elején Kína-szerte tüntetések voltak, amelyek alkalmával élesen bírálták Mao Ce-tungot. A párt pedig újabb handjáratot indított, hogy politikai platformja keretébe szorítsa a Mao Ce-tungot és a társadalmi problémákat ért bírálatot. A kínai sajtó kiemeli, hogy szembe kell szállni minden olyan véleménnyel, amely tagadja Mao Ce-tung történelmi szerepét és tanainak jelentőségét. Az ilyen és hasonló taktikai lépések eddig nem hátráltatták a párt alapvető új politikai célkitűzéseinek megvalósítását. Sőt mi több a sajtóban egyidejűleg több, a személyi kultuszt bíráló és a kulturális forradalom eseményeit újabb szemszögből elemző cikk jelent meg. Mindez a jelenlegi irányvonal további radikalizálásának tekinthető.

Mao Ce-tung elméletének új szempontból való megvilágítása végett most jelentettek meg először sok olyan munkáját, amelyeket (többnyire) az 1949 és 1962 közötti időszakban írt. Ezek közül Kínában Mao Ce-tung A tíz legfőbb viszonyról szóló beszámolójának tanúsítanak nagyobb jelentőséget (lásd: Marksizam u svetu, 1977. 3. szám). Ebben Mao Ce-tungnak azok az elképzelései kerülnek előtérbe, amelyekben kifejti a Kínai NK fejlődésének objektív törvényszerűségeit és tulajdon elméletének antidogmatikus elemeit.

Az új politika kiépítésében és tolmácsolásában a kínai vezetők mind többet hangoztatják a marxizmus—leninizmus klasszikusainak elveit,

szemléletét. A Kínai KP jelenlegi ideológiájában tehát fontos helyet kaptak a tudományos szocializmus elemei.

3. A párt történelmi tapasztalatainak összegezésekor arra a következtetésre jutottak, hogy el kellett volna vetni Mao Ce-tungnak néhány fundamentálisnak tekintett álláspontját, mint pl. azt a nézetét, hogy Kínának még tízegynéhány kulturális forradalomra lesz szüksége, vagy hogy a pártmunkában az osztályharcra kell helyezni a hangsúlyt. A párt harmadik plénumáról kiadott közlemény figyelmeztet, hogy a „maréknyi ellenforradalmár és bűnöző elleni harc nem szűnhet", de „véget kell vetni a nagy, viharos és tömeges harcnak, az osztály-megmozdulásoknak". A harmadik plénumon jóváhagyták a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottsága politikai bizottságának javaslatát is, mely szerint a pártmunkát és az egész nép figyelmét a szocialista fejlődésre (modernizálás) kell összpontosítani. Már korábban felhagytak a „burzsoá jogok" korlátozásának elméletével (vagyis a jövedelem, a fizetések közötti különbség megszüntetésével). Ezzel párhuzamosan szorgalmazták a népi kommunákban a tulajdonjogi viszonyok változtatását.

III.

1. A kínai gazdaság hosszú távú fejlesztési terve (a század végéig) még nincs véglegesítve. Előzetes tudományos munkák és az elhangzott viták alapján jelentek meg ugyan tervelemeket tartalmazó írások, de ezek kevésnek bizonyulnának egy teljes kép kialakításához. Így például a jelzett írásokból kiderül, hogy az ország gazdaságának modernizálásával a mezőgazdaságban csak mintegy 100 millió földműves marad, a keletkező munkaerő-felesleget pedig, mintegy 200 millió embert, az iparban és a nemzetgazdaság egyéb ágazataiban foglalkoztatják. Ez tehát azt jelenti, hogy a munkaerőnek mindössze az egynegyede maradna a mezőgazdaságban. Ha megvalósul, hatalmas eredmény lesz. De ha nem válik valóra, akkor is értékesnek mondható a nemzetgazdaság szerkezetének ilyen irányú alakítása.

Egy másik vázlatterv szerint a Kínai Népköztársaságban száz százalékkal lehetne növelni a megművelt földterületet, vagyis az ország összterületének 10 százalékáról (100 millió hektár) 20 százalékra. A megművelt földterület növelése és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak létszámának évi egy százalékos csökkentése hozzájárulna a társadalom egyik létfontosságú kérdésének megoldásához — összhangba lehetne hozni a népességszaporulatot és az élelmiszertermelést. Úgy tervezik, hogy a századfordulóig a lakosonkénti évi gabonafogyasztás eléri a 600 kilogrammot. Ennek egyharmadát állattenyésztésre fordítanák és ezáltal minden lakosra évente több mint 50 kilogramm hús, valamint 200 tojás jutna. Ahhoz, hogy ezt Kína elérje, a jelenlegi gabonatermelést 2,3 szorosára kell növelni az elkövetkező 22 évben, (vagyis az 1978-ban termelt 295

millió tonna gabona helyett 2000-ben Kínának 650—700 millió tonnát kell termelnie).

A jelenlegi tízéves terv 1985-ig taglalja részletesen a gazdasági fejlődés célkitűzéseit. Igaz, ezt a tervet késve hagyta jóvá az Országos Népi Gyűlés, 1978 februárjában. A fontosabb célkitűzéseket és irányelveket pedig Hua Kuo-feng elnök beszámolója ismertette.

A gazdasági fejlődés tavalyi eredményeit összegezve elmondhatjuk, hogy sikerrel teljesülnek a tervfeladatok. A korábbi évhez viszonyítva tavaly 12 százalékkal növekedett az ipari termelés. Ugyanebben az évben mintegy 10 millió tonna gabonával többet termeltek, és így az évi termés 295 millió tonna volt. A mezőgazdasági eredmények országrészenként igen eltérőek. Nyolc tartományban tavaly kevesebb gabona termett, mint 1977-ben, míg 13 tartományban rekordtermést arattak. Rekordot állított fel a kínai gazdaság a beruházások terén is. Ezek az 1977. évihez viszonyítva 21,5 százalékkal növekedtek. A gazdasági élet fellendülését nagyban elősegítette, hogy viszonylag gyors ütemben fejlődtek az ország külkereskedelmi kapcsolatai. Kína tavaly 28,6 százalékkal növelte árukivitelét a korábbi és legeredményesebb 1977. esztendőhöz viszonyítva. Ugyanakkor a behozatali áruforgalom 50 százalékkal nőtt. Ilyen formán a külkereskedelmi árucsere 39 százalékkal lett nagyobb.

Kínában azonban a felsorolt eredmények ellenére is úgy vélik, hogy az ország gazdasága egyelőre még csak a „gyógyulási" szakaszban van. Tavaly a számtalan régi gazdasági gondot újabb negatív jelenségek tetézték.

A korábbi gazdasági problémák némelyike ugyanis csak most, a megújhodás és a gyorsabb fejlődés, az ésszerűbb gazdálkodási erőfeszítések közepette bontakozott ki igazi méreteiben; strukturális egyenlőtlenség alakult ki a vitális ipari ágazatok között. A tízéves fejlesztési terv lefektetésekor ezekkel számoltak is, de lebecsülték őket. Ezért most Kínában újabb gazdasági intézkedéseket foganatosítanak, amelyekkel a következőket kívánják elérni:

a) a mezőgazdaság, a könnyűipar és nehézipar arányosabb fejlődését,

b) újabb egyensúlyt alakítani ki az üzemanyag-kitermelésben; az energia, a nyersanyagellátás és feldolgozóipar terén,

c) a termelésben és építkezésben, valamint

d) a felhalmozás és fogyasztás terén.

A kínai sajtóban megjelenő cikkek szerint mindenekelőtt a mezőgazdaság és a könnyűipar pénzeszközeit kell növelni. A termelés fokozásával arányosan pedig az életszínvonal növekedését is szorgalmazzák.

Az idei fejlesztési terv előirányozza a mezőgazdaság fellendítésére szánt eszközök növelését, de egyelőre ezek is kevésnek bizonyulnak. A mezőgazdaság ugyanis évekig csak a 10 százalékát kapta az össz beruházásnak. Javítani kell a könnyűipar helyzetét is, mivel ennek fejlesztésére harminc éven át az össz beruházásnak mindössze a 2 százalékát

fordították. A mezőgazdaság és a könnyűipar gyorsabb fejlesztése érdekében tehát csökkentették a vas- és acélgyártásra, illetve a nehézipar fejlesztésére szánt kiadásokat.

Érezhetően megbomlott az arány az üzemanyag, az energia és a nyersanyag-termelés, valamint az ipar szükségletei között. A termelés serkentésére tett különféle javaslatok mellett egyes szerzők és cikkírók úgy vélik, hogy ebben a veszteséges ipari ágazatban be kell szüntetni a termelést minden olyan nagyvállalatban, amelyben az elavult technológia vagy egyéb szervezési fogyatékosságok miatt túl nagyok a termelési költségek.

Az ipari beruházások és az építkezés túlnőtte az energia- és nyersanyag-bázis adta lehetőségeket. Hivatalos becslések szerint jelenleg Kínában több tízezer ipari beruházás kivitelezése van folyamatban. Ezek közül ezer a nagyobb vállalkozások közé sorolható. Erélyes intézkedésekkel és szigorú gazdasági mércékkel most leállítják minden olyan üzem és gyár építését, amelynek energia- és nyersanyag-ellátása, áruszállítása, termelési technológiája vagy egyéb lényeges kérdése bizonytalan. Az új létesítményeket csupán a kulcsfontosságú gazdasági ágazatokban szorgalmazzák: az energia termelésben, a szállításban, a könnyűiparban, a kivitelben és az idegenforgalomban.

3. A harmadik plénumon már megállapították, hogy az egész gazdasági rendszer lényeges megreformálása nélkül nem érhető el gyorsabb fejlődés. A plénum hivatalos közleményéből arról is értesültünk: meddig jutottak a kínaiak más országok tapasztalatainak és a saját történelmi múltjuk elemzésében.

Hu Csiao-munak, a Kínai Társadalomtudományi Akadémia elnökének, Tiszteljük a gazdasági törvényszerűségeket, gyorsítsuk a modernizáció ütemét című cikkéből ugyancsak képet alkothatunk a kínai társadalmi haladás legújabb elképzeléseiről.

A Kínai Népköztársaság évtizedes gyakorlatát és elméletét figyelve egyesek számára éppen ezek a konkrét gazdaságpolitikai intézkedések a nyugtalanítóak. A régi eszmék és gyakorlat kísértése, a fejletlen kínai társadalom, a középkáderek hiányos ismeretei és szaktudása csak néhány azon tényezők közül, amelyek tovább bonyolítják a jelenlegi helyzetet. Így például az értéktörvénynek a szocialista árutermelésben való érvényesüléséről legalább négyféle nézet uralkodik. Más kérdésekben pedig még ennél is több, eltérő vélemény van az országban.

IV.

A kínai KP demokratikus hagyományaiból kiindulva most meg szeretnék szilárdítani a tömegeknek a pártba vetett hitét. Konkrét intézkedésekkel olyan politikai és gazdasági rendszert szorgalmaznak, amely

a termelők, a vezető káderek és a dolgozói kollektívák számára nagyobb kezdeményezési lehetőséget biztosít.

Egyelőre nincs olyan elgondolás, hogy radikálisan meg kellene változtatni a meglévő intézményeket és a fennálló politikai rendszert. A megoldást elsősorban a kínai forradalom demokratikus hagyományainak ápolásában és az új alkotmány következetes alkalmazásában látják. Eközben kiemelik a demokratikus igazgatás jelentőségét a népi kommunákban, a káderekne k a bázisban történő megválasztását, a vezetőbírálási jogot, a szocialista jog- és törvényhozás felújítását és erősítését.

A társadalmi és pártviszonyok kiépítését a demokratikus centralizmusra szeretnék alapozni. A párt harmadik plénumán a demokratikus viszonyok szavatolása céljából több intézkedést fogadtak el (például a kollektív irányítás következetes alkalmazását, több demokratikus jogot, de ugyanakkor nagyobb pártfegyelmet is szorgalmaztak).

Az eddiginél megfelelőbb gazdaságpolitika, a tökéletesebb gazdasági rendszer, és valamennyi társadalmi szubjektum kezdeményezésének serkentése mellett a fejlődés fő tényezői között kapott helyet a tudomány fejlesztése is.

Fordította *Hornok Ferenc*

Fazekas János

A HABSBURG ELNYOMÁS ERDÉLYBEN

A néptömegek harca a társadalmi és nemzeti felszabadulásért
1690—1874

I. rész

I.

Az 1848—49-es polgári-demokratikus forradalmat megelőző másfél évszázadban Erdély is a Habsburg-birodalom része volt. Ez a tény elsősorban idegen elnyomást jelentett, s döntő mértékben meghatározta Erdély sorsának történelmi alakulását. Az idegen elnyomás nemzetiségüktől függetlenül egyformán sújtotta a hatalomból kiszorított néptömegeket. A közéletből teljesen kizárt, csupán „megtűrt nemzetként" kezelt románság esetében a Habsburg elnyomás a belső hűbéri kizsákmányolás terhének igen súlyos formáival párosult, ami persze nem jelenti azt, hogy a magyar jobbágyságot kevésbé sújtotta hűbérurainak önkénye. E másfél évszázad alatt a Habsburg hatalom időről időre változtatott ugyan módszerein, de változatlanul kitartott ama eredeti törekvése mellett, hogy Erdélyt örökös tartományai mintájára úgy olvasztja be a birodalomba, hogy közben eltünteti az itt élő nemzetiségek nemzeti sajátosságait, hagyományait, s anyanyelvüket a némettel cserélteti fel.

Az idegen elnyomás állandósította a vele szemben folytatott harcot, a néptömegek küzdelmét a súlyos társadalmi terhek lerázásáért, a szabad nemzeti fejlődés gátjainak átszakításáért és anyanyelvüknek, mint féltett kincsüknek a megőrzéséért.

A Habsburgoknak rég vásott a foga Erdélyre, s már a XVI. században nagy erőfeszítéseket tettek megszerzésére. Válogatott módszerekkel végrehajtott kísérleteiket azonban csak a XVII. század végén, a Habsburg *nagyhatalom* megszületése idején tudták nyélbe ütni, s Erdélyt, a dinasztia birtokába venni.

A Habsburg uralkodóház a mai Svájc Argau kantonjában lévő Habsburg várából indult hódító útjára. 1278-ban már megszerezte Ausztriát, Stájerországot, Krajnát és Karintiát, a XIV. században pedig Tirolt. Gyarapodását jórészt számító házasodási politikára alapozta. Nem véletlenül ismételgették olykor irigykedve az európai udvarokban a jel-

mondatot: „Bella gerant alii, tu felix Austra nube!" (Mások viseljenek háborút, te, boldog Ausztria — házasodjál!). Az erősödő birodalom külső ragyogását még növelte az a tény, hogy monarchjai a XV. századtól kezdve elnyerték a német-római császári címet is, majd miután II. Lajos magyar király elesett a mohácsi csatában, felesége Mária királyné révén a Habsburg-család megszerezte a magyar trónt is, ezenkívül birodalmát Csehországgal, Sziléziával is gyarapította. V. Károly császár idejében a Habsburgok birodalma nemcsak európai, hanem világhatalommá emelkedett.[1]

A török ellen folytatott ún. „felszabadító háborúk" újabb sikereket eredményeztek. A karlócai béke (1699) biztosította a dinasztiának Magyarországot és Erdélyt, a pozsareváci béke (1718) pedig a Bánságot. I. Lipót korában, a XVIII. század elején, tehát, a Habsburg-dinasztia birodalmát az osztrák tartományok három csoportja, valamint a cseh és magyar korona országai alkották, mégpedig: Alsó- és Felső-Ausztria, Stájerország, Karintia, Krajna, Görz, Tirol és Vorerlberg, Csehország, Morvaország és Szilézia, Magyarország, Horvátország és Erdély, részben kormányszékekkel, külön vámterülettel és minden esetben külön tartományi rendekkel.

A törökellenes győzelmes háború folytán 1718—1739 között Olténia, Észak-Szerbia és Bosznia is osztrák birtok lett, mintegy kifejezve a Habsburgoknak azt az álmát, hogy hatalmukat a Fekete-tengerig terjesszék ki. Az újabb hódítás azonban már az „osztrák ház" új orientációját is jelezte, azt, ami a Habsburgok spanyol ágának örökségéért folytatott háború befejeztével (1714) még nyilvánvalóbbá vált. Szertefoszlottak a dinasztiának Spanyolország feletti uralomról és ezzel az európai vezető szerepről szövögetett álmai. A Habsburgok kezében összpontosultak ugyan az eddigiek mellett a nápolyi királyság. Szardínia (ezeket 1735-ben elvesztette), Milánó, a toscanai, a Rajna-menti területek, Mantua és Belga-Németalföld, mégis a dinasztia hatalmának súlypontja a szétszórt déli és nyugat-európai birtokok helyett az összefüggő közép-európai területekre tevődött át. A XVIII. század közepén Ausztria elvesztette Sziléziát, de az 1700-as évek utolsó negyedében újabb területekkel gyarapodott. Lengyelország felosztása alkalmából megszerezte Galíciát, Lodomériát, Itáliában Lombardiát, majd békeközvetítéséért Bukovinát, a francia háborúk idején pedig a gazdag Velencét. Így a XVIII. század végére a Habsburg-birodalom mintegy 576 000 km²-nyi területet egyesített és az európai nagyságrendben Oroszország után a második helyre lépett.

Az osztrák birodalom földrajzi adottságai igen kedvező lehetőségekkel kecsegtettek: Belga-Németalföldön Antwerpen, az Adria partján Trieszt, Fiume (Rijeka) és Raguza (Dubrovnik) a világkereskedelmi forgalomba való bekapcsolódását biztosíthatta; a birodalom Szilézia elvesztése után is jelentős ipari nyersanyagforrásokkal rendelkezett.

A demográfiai adatok is a birodalom erejét bizonyítják, 1786-ban

mintegy 20 millió főnyi lakosságával a harmadik helyet foglalta el Európában. A tartományok sokaságából összetákolt birodalom etnikailag igen tarka képet mutatott. A soknemzetiségű osztrák birodalomban a németek, a magyarok, az olaszok és a románok mellett a jelentős számú szláv lakosság: csehek, szlovákok, lengyelek, kárpátukránok, szerbek, horvátok, szlovének éltek. Valamennyiüket egyformán sújtotta I. Lipót óta a központosított abszolutizmus, majd annak felvilágosult, azt követően pedig bürokratikus formája. Az elnyomást még bonyolította és súlytotta az a körülmény, hogy egyes országokban, tartományokban az uralkodó rendi „nemzetek" (az uralkodó osztályok) külön-külön is elnyomták a más népeket, etnikai csoportokat.[3] Ez jellemző Erdélyre is, azok az uralkodó „nemzetek", azaz a helyi politikai hatalmat kezében tartó magyar nemesség és a szász patríciusok, nemcsak hogy kizárták a többségi román lakosságot a politikai életből, hanem a Habsburg rendszer által támogatott hűbéri kizsákmányolás alá is vetették. Kétségtelen, hogy a jobbágyság össztömegében számarányánál fogva döntő többséget képviselő, a legsúlyosabb terheket viselő, előnyöktől megfosztott és művelődési fejlődésében háttérbe szorított románság, a többi „három nemzettel" szemben előnytelenebb helyzetben volt.

Az államapparátus felépítésében nagy szerepe volt annak, hogy az egymást követő Habsburg-uralkodók miként vélekedtek a központosításról. Így az államigazgatás az új követelményekkel összhangban módosult. A Pragmatica Sanctiot megerősítő magyarországi 1722. évi törvény kimondta: „a birodalom országait feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul" (indivisibiliter et inseparabiliter), együttesen kell kormányozni. Politikai-közigazgatási vezető szervvé I. Lipót korától az udvari kancellária (Hofkanzlei) vált. Ez az intézmény fogta össze és kormányozta az egyes országok és tartományok ügyeit, az osztrák, a magyar, a cseh, az erdélyi és a többi kancelláriákat. Helyébe később a felvilágosult abszolutizmus — az az egyeduralmi államforma, amely az európai felvilágosodás befolyása alatt bevezetett újításokkal és reformokkal próbálta a Habsburgok további uralmát és a feudális rendszert megóvni a forradalmi átalakulástól — modernebb államfelfogása értelmében az államkancellária (Staatskanzlei) és az államtanács (Staatsrat) lépett. Az abszolutizmus és centralizáció rendszerének lényegéből következett — különösen 1736-tól, mikor Kaunitz lett a kancellár —, hogy az egységes vezetés nem ismerte el a birodalom komponens országrészeinek különállását és sajátos érdekeit, annak ellenére, hogy továbbra is működtek Bécsben, a birodalom fővárosában a spanyol és olasz, a német és cseh, a magyar, az erdélyi és illír, valamint a belga és dalmátalbán kancelláriák. A különálló rendi kormányzással együtt az országos-tartományi törvényhozó testületek, a diéták, rendi gyűlések szerepe is eljelentéktelenedett és mélypontra süllyedt.

A birodalom pénzügyeit központilag kezelték, a bécsi udvari kamara (Hofkammer) mint központi birodalmi pénzügyigazgatósági hatóság

nyelte el a jövedelmeket, illetőleg ez az intézmény volt hivatva finanszírozni a behajtott jövedelmekből a hatalmas hadikiadásokat. Az adók mellett az udvari kamara kezelte a bányákból és vámokból, a kincstári birtokokból, a királyi haszonvételekből származó jövedelmeket.[4]

Szállóigévé vált a kontinensen a Szavojai Jenő harcegnek tulajdonított nyilatkozat, hogy Ausztriának „százezer szurony többet ér az európai fejedelmek millió esküjénél". S valóban, hatalmi állásának fenntartására az osztrák hatalom jól felszerelt, *állandó hadsereget* tartott lábon, melynek elit alakulatai a sorezredek (Linienregimente), kisegítői pedig a határőrezredek (Granzregimente) voltak. A birodalom határainak védelmére hatalmas modern erődöket, sőt valóságos erődrendszereket építettek. A hadügy teljesen kikerült a rendek ellenőrzése alól. A hadsereg felhasználásában a döntő szót mindig az uralkodó mondta ki. A mintegy 200 000 főnyi állandó hadsereg ügyeit legfelsőbb szinten az udvari haditanács (Hofkriegsrat) intézte és közvetlenül alája voltak rendelve az egyes területek főparancsnokságai (Generalkommando).[5]

Állambiztonsági érdekből (főleg a belső forradalmi erők és a gyanús idegenek megfigyelésére) II. József felállította az állandó rendőrséget, melyet ugyancsak erős központosítás jellemzett. I. Ferenc bürokratikus abszolutizmusa idején az intézmény hatásköre kiterjesztése jegyében 1801-ben létrejött a Polizei Zensur-Hofstelle, s ezzel minden szellemi termék ellenőrzése a rendőrminisztérium ellenőrzése alá került, mintegy jelezve az új államrezon igazi természetét. A titkosrendőrség széles körű besúgóapparátust hozott létre, különös gonddal figyelve a haladó nemzeti és társadalmi mozgalmakat, és mindenütt lecsapott, ahol ilyeneket észlelt.

A Habsburg-nagyhatalom kiépülésével párhuzamosan elméletileg megalapozott új gazdaságpolitika is született, amelynek kidolgozói mindenekelőtt a *kincstár* bevételi forrásainak gyarapodására törekedtek.

A bécsi udvar az újonnan létesített állami hivatalokkal avatkozik be a gazdaság irányításába; birodalomépítő céljainak megfelelően vámvédelemmel, termelési monopóliumokkal, különféle privilégiumokkal támogatja, ösztönzi a manufaktúrák alapítását. Mindenekelőtt Sziléziában serkenti az exportra is képes ipart, majd e tartomány elvesztése (1746) után más örökös tartományokban is megkísérli gyorsabb ütemre ösztökélni az árutermelést.[6]

Az 1750-től 1830-ig a manufaktúra korszakát élő birodalmi iparban Alsó-Ausztria áll vezető helyen. Manufaktúráinak száma 1790-ben 140, ezek közül 109 a privilégizált, nagyrészt textilipari létesítmény, amely 18 ezer munkást, valamint 90 ezer bedolgozó munkást foglalkoztat. A másik számottevő ipari góc Cseh-Morvaország. Itt 1780-ban 72 ezer, míg 1798-ban közel 150 ezer munkás dolgozik. Belső-Ausztriában a vasipart fejlesztik. Tirol és Vorarlberg a napóleoni háborúk előtt eléggé elmaradott, Stájerország, Karintia és Krajna szintén. Kelet- és délkelet-európai viszonylatban Erdélyt a fejlettebb országok sorában tartották

számon. Az 1790-ben készített összegezés szerint az ipar a birodalom nyugati felében összpontosult.[7]

A mezőgazdaságba szintén betörtek az új termelési eljárások. A hármasforgót itt-ott már felváltotta a teljes szántóhatárt művelés alá vevő szabadforgó rendszer. A takarmánynövények termesztése is terjedt, és az ipari növények szintén növekvő szerephez jutottak. Az állattenyésztésben új fajták meghonosítása tette termelékenyebbé a gazdaságot. Az erdőgazdálkodást pedig már a XVIII. század derekától, a megnövekedett bánya- és építőfa szükséglet miatt is, szigorú rendtartásokkal szabályozták.

Az iparfejlesztésnek a mezőgazdaság intenzívebbé tételével kéz a kézben kellett haladnia. A birodalmi érdeket ezért 1760-nal kezdődőleg mezőgazdasági egyletek létesítése is szolgálta. Országosan propagálták a dohány, a francia háborúk idején oly fontos néptáplálékká előlépett burgonya, majd a kontinentális zárlat idején a cukorrépa termesztését.

A jobbágyi viszonyokat azonban féltékenyen őrizték, bár a felvilágosult abszolutizmus tett intézkedéseket a jobbágyok helyzetének javítására. Ezek közül a legfontosabbak az 1760—70-es években a Mária Terézia-féle úrbérrendezések voltak. II. József megszüntette ugyan a jobbágyok *örökös földhöz kötöttségét és személyes függését*, de az 1789-es kísérlet, hogy az összes jobbágyszolgáltatásokat pénzjáradékká változtassa, a rendek ellenállása miatt meghiúsult.[8]

Az iparilag lassan — Angliához, Franciaországhoz viszonyítva, ahol már az ipari forradalom korszakában élnek — korszerűsödő Habsburg-birodalomban ily módon a feudális agrárszervezet is gátolja a fejlődést. E feltételek mellett *szükségszerűen növekedett meg a birodalom keleti tartományainak a jelentősége, mint olcsó élelmiszer- és nyersanyagtermelő, iparűzőknek táplálékot biztosító területnek.*

A bécsi udvar kereskedelmi politikája is a nyugati tartományoknak kedvezett. Az 1754—55. évi vámrendszer például, amely Erdélyt is külön vámterületként őrizte meg, *rászorította a keleti területeket az osztrák termékek vásárlására*, gátolta a külföldről való közvetlen behozatalt, kiszolgáltatva — versenytársaktól nem fenyegetetten — az osztrák iparnak és kereskedelemnek.

A külkereskedelem nehézkesen fejlődött. Bécsben 1719-ben ugyan már megalakult az Orientalische Compagnie, azzal a céllal, hogy a balkáni és levantei kereskedelemben vezető helyet biztosítson a birodalomnak, célját azonban nem érte el.

A birodalom állandóan pénzgondokkal küszködött. Ausztria az 1762. évben bocsátott ki először papírpénzt, 12 millió forint értékben, főképpen a hétéves háborúban keletkezett államadósság kamatfizetési fedezetéül. Mária Terézia, majd II. József is szaporította a papírpénzt. A francia háborúk finanszírozása szintén papírpénz kibocsátását eredményezte. Mennyisége 1806 végén eléri a 450 milliót, majd az inflációs folyamat felgyorsulásával 1811-ben 1060 millióra növekedett.

Az 1811. évi devalvációt követően sem javult, azonban a birodalom gazdasági helyzete.[9] 1815-ben már ismét infláció, majd 1816-ban papírpénz-bevonási akció következett. 1825-ben az európai gazdasági válság okozott súlyos gondokat, no meg az időközben megnövekedett államadósság. Ez 1814-re már elérte a 970 milliót.

Jóllehet az 1820—30-as években már vasutak épültek és gőzhajók úsztak a Dunán, Ausztria gazdasági helyzete még mindig ingatag volt.

A Habsburg-monarchia hosszan elhúzódó válságához hozzájárult a birodalomban szívósan uralkodó feudális rendszer és a lassan, de növekvő súlyú kapitalista jellegű termelőerők között támadt ellentmondás. *A birodalom dinasztikus eredetéből következett az is, hogy a monarchia nemzetek és nemzetiségek feletti, valójában nemzeteket elnyomó állam volt, amelyet a kibontakozó tőkés viszonyok talaján mind erőteljesebbé váló nemzeti mozgalmak ostromoltak.* Az a társadalmi erő, amely egyfelől a feudalizmust, másfelől az ezt őrző keretet fenntartotta, mindenekelőtt az udvari arisztokrácia volt. Ez elsősorban azt az örökös tartománybeli osztrák, cseh nagybirtokos nemesi felső réteget jelentette, amely kiegészült a többi tartománybeliekkel. Azokkal a magyar főnemesekkel is például, akiket az udvar hivatali szolgálattal, privilégiumaik fenntartásával, címekkel, rangokkal, birtokok adományozásával tett az önkényuralom hűséges kiszolgálóivá. A hazafiasság, a patriotizmus helyére a dinasztia iránti vak engedelmesség lépett és a hivatalnoki kar, az egyházi vezetők, az iparos, a kereskedő polgárok aszerint érvényesülhettek, juthattak állami kedvezményekhez amennyiben a központi hatalom mindenre kész szolgáinak bizonyultak.

Az örökös tartományokban nem volt lehetőség semmiféle pártalakításra, politikai nézetek hirdetésére alkalmas fórum megteremtésére. A születő polgári ellenállás itt sem tudott, még birodalmi gyűléseken sem szóhoz jutni; például az 1806 óta Osztrák Császárság néven formailag is egyesített örökös tartományok országgyűlését sohasem hívták össze. Arról nem is szólva, hogy a cenzúra miatt az ellenzékiek sem a sajtóban, sem nyomtatott művekben nem tudtak szabadon megnyilatkozni, közvéleményt alakítani.

A francia forradalom még meghozta az Osztrák-Németalföldön kibontakozó függetlenségi háborút, Belgiumnak a szabadságát; de már az osztrák és magyar jakobinus mozgalmak elbuktak. Igaz, eléggé erőtlenek is voltak, és ezért nem tudtak a legfőbb forradalmi erővel, az antifeudális harcra kész parasztsággal szövetkezni.

A szentszövetségi-, a metternichi reakció időszakában a felső nyomás még erőteljesebbé vált.[10] Mégis, vagy talán éppen ezért, ebben az időszakban — az 1848 tavaszát megelőző évtizedekben — bontakoztak ki azok a mozgalmak, amelyek a feudális viszonyok szétzúzását és a csak összbirodalmi érdeket ismerő embereket, nemzeteket, nemzetiségeket elnyomó társadalmi és állami szerkezet szétrobbantását tűzték ki célul.

II.

A Habsburg—török fegyveres küzdelem fejleményei döntő fordulatot idéztek elő a török fennhatóság alatti Erdély további sorsának alakulásában. Bécs felmentése után, 1685 tavaszán a Habsburg-hatalom megbízásából Dunod Antid nevű jezsuita jelent meg Teleki Mihálynál, az ország első tanácsuránál, azzal a céllal, hogy az erdélyi fejedelemség I. Lipótot ismerje el urának. Mikor a megegyezést jelentő diplomát az országgyűlés elé terjesztették, Dunod a húzódozó rendekhez ezeket a jellemző szavakat idézte: „*Nolentes volentes protegit vos sua Maiestas!*" (Akár akarjátok, akár sem, Őfelsége gyámsága alá vesz benneteket!). I. Apafi Mihály fejedelem halála (1690. április 15.) után végleg eldőlt a kérdés: Thököly pünkösdi királyságnak bizonyult uralma után, 1691. január 10-én a fogarasi országgyűlésen, az udvar és a rendek közötti hosszas tárgyalásokat követően elfogadták a Lipót-féle hitlevelet. Az ország politikai függetlenségét feladó rendek cserében elnyerték „a három politikai nemzet" kiváltságai és előjogai egész rendszerének elismerését. Valójában, I. Lipót császárnak ebben az alkotmányos jellegű hitlevelében az erdélyi románságot és ortodox vallását meg sem említik. Így tehát a másfél évszázadig önálló erdélyi fejedelemség az osztrák birodalom részévé vált. Később, 1722. március 30-án a szebeni diéta megszavazta a Habsburg-ház női ágának trónöröklési jogát is (Pragmatica Sanctio).[11]

A bécsi politika azt tűzte ki céljául, hogy a központi hatalmat Erdélyben is kiszélesíti és megszilárdítja, az országot beolvasztja a Habsburg-birodalomba. Magát a történeti Erdélyt először fejedelemségként, majd 1765-től nagyfejedelemségként (Grossfürstentum) kormányozták.[12] A Bánságban osztrák katonai igazgatás rendezkedett be, majd vármegyékre osztva (Temes, Torontál, Brassó) 1778-tól a magyar királyság részeként igazgatták, ahová Arad, Bihar, Szatmár és Máramaros vármegyék is tartoztak. Ezzel szemben a kapcsolt részeket, az ún. Partiumot (Közép-Szolnok, Kraszna, Zaránd vármegyéket és Kővár vidékét) Erdélyhez kapcsolták. A tulajdonképpeni Erdélynek hét vármegyéje volt (Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs, Torda, Fehér, Hunyady, Küküllő) Fogaras vidékét főkapitány vezette. A Székely- és Szászföldeket székekre, illetőleg vidékekre osztva kormányozták. A székely székek: Maros, Csik (Gyergyó és Kászon fiúszékekkel), Udvarhely (Keresztúr és Bardóc fiúszékekkel), Háromszék (Sepsi, Kézdi és Orbai székek és társszékként Miklósvárszék) és Aranyos-szék. A szász székek száma a XVIII. század végére kilencre emelkedett: Szászváros, Szászsebes, Szerdahely, Szeben, Újegyház, Nagysink, Kőhalom, Segesvár, Medgyes két területi-közigazgatási egységet Brassót és Besztercét pedig vidéknek nevezték.[13] Erdély közigazgatása jóformán változatlanul maradt egészen II. József közigazgatási reformjáig (1781). A „kalapos király" a régi alkotmányt felfüggesztve, megszüntette az erdélyi „három nemzet" közjogi önálló-

ságát és a megyék-székek rendszerét, s a tartományt tizenegy megyére osztotta fel.

A Lipót-féle hitlevél biztosította az erdélyi rendek, a három „natio" (magyar nemesség, székely előkelők és szabadok, szász partríciusok és szabad parasztok) kiváltságait és a négy bevett vallás (katolikus, lutheránus, református és unitárius) egyenlőségét. Ez is azt mutatja, hogy a rendek és az udvar közötti hosszas tárgyalások után elfogadott Lipót-féle hitlevélben szentesített alkotmányos keretek kizárták a románságot és ortodox vallását. A kiváltságos „nemzetek" és a bevett vallások képviselőiből kerültek ki az országgyűlési követek és jórészt a regionális vezető szervek tisztségviselői is. Az igazgatás szerveit III. Károly alatt fejlesztették ki. Az ország belső igazgatását Bécs és a rendek hatalmi eszköze, a főkormányszék (Gubernium Transilvanicum) látta el, élén a kormányzóval (gubernátor). A Bécsből irányított pénzügyi igazgatást a kincstartóság (Thesaurariatus) intézte.[14] Az igazságszolgáltatás felső fóruma egy ideig a gubernium megfelelő osztálya volt, és később ennek helyét a királyi tábla vette át. A valóságban *Erdélynek nem volt politikai központja, fővárosa.* Legfelsőbb politikai vezető orgánuma, az erdélyi udvari kancellária Bécsben székelt, ahol végső fokon sorsáról is döntöttek.

Az abszolutista kormányzási módszer, „a diploma kiforgatását" vonta maga után, és ez rövidesen oda vezetett, hogy a helyi erőket fokozatosan kiszorították a legfelsőbb vezetésből. A „divide et impera" (oszd meg és uralkodj!) elvet Bécs nemcsak az együttélő nemzetiségek és osztályok ellentéteinek szítására használta fel, hanem Erdélyben arra is, hogy a szász natiot igyekezett a maga oldalára állítva a másik két rendi tömörüléssel szembefordítani, s ezzel a „három nemzet" szövetségét megrendíteni. Mindent megtettek, hogy a periferikusnak tekintett Erdélyben a rendeket a vármegyei adminisztrációban is gyengítsék, s ezt a közigazgatási szervezetet a központi kormányzat engedelmes vidéki végrehajtójává süllyesszék.[15]

Az uralkodó nevezte ki a megyék élén álló, rendszerint arisztokraták közül kikerülő főispánokat és a székek vezetőit, a főkirálybírákat. A megye második tisztviselőjét, az alispánt és a szék alkirálybíráját, valamint a járások szolgabíróit a megfelelő közigazgatási egység közgyűlése választotta. A Habsburg abszolutizmus egységesítő befolyása a bírósági szervezetekben is érvényesült, amennyiben a megyei, illetve a széki, un. continua táblákat állítottak fel (1764), melyek a gubernium „kezelába", helyi végrehajtó szervei lettek.

A Habsburg hatalmi szervezet legfőbb biztosítékát az új katonai berendezés nyújtotta. A központi akarat maradéktalanul érvényesült Erdély hadügyi vezetésében és szervezésében is. A hadsereg kérdései teljesen kikerültek a rendek ellenőrzése alól és az udvar, a központi hatalom kizárólagos eszközévé váltak. A külső támadások és belső elégedetlenség ellen hatalmas erődök épültek Gyulafehérváron, az Erdélyen kí-

vüli területeken, Temesváron és Aradon, megerősítették Szebenben, kisebb jelentőségű lévén a kolozsvári Fellegvár. Az erődítmények épületei és a kaszárnyák mintegy 20 000 főnyi katonaság befogadására voltak alkalmasak. *Erdélyben lényegében állandósult az idegen katonai megszállás.* A bécsi hadvezetés széltében-hosszában alkalmazta azt a módszert, hogy a sorezredeket szülőföldjüktől távoli országokban helyezte el, hogy idegen földön a császári önkényuralom vak eszközeiként lehessen felhasználni őket más népek ellen.[16]

Erdély a Habsburgoknak súlyos véradót fizetett. A spanyol örökösödési háborútól a 48-as forradalomig a dinasztia trónjának védelmében Európa távoli csataterein véreztek el Erdély fiai. Amikor 1740-ben a Habsburgok örökségét porosz vezetéssel koalíciós seregek támadták meg, s a rendek életüket és vérüket (Vitam et sanguinem!) ajánlották fel Mária Teréziának, a valóságban jobbágyaik vérével és pénzével bántak nagylelkűen. Az 1742. évi szebeni diéta a már meglévőek mellé két gyalogezred (Bethlen és Gyulai ezredek) és egy (Kálnoki elnevezésű) huszárezred felállítását szavazta meg, a szükséges anyagi eszközökön kívül. Az 1787—1791-es törökellenes háborúban, melynek hadműveletei részben Erdély déli részén és a Bánságban folytak, különösen súlyos véráldozatokat követelt Erdély román, magyar és német lakosságától. Még nehezebb megpróbáltatás elé állították Erdély lakosságát a Franciaország ellen viselt háborúk. A székely és román határőrök megtagadták a mozgósításra kiadott parancsot, a hadiadó fizetését. Székelyföldön ez általános méreteket öltött, minek kapcsán az osztrák katonai parancsnokság, egyetértve a Guberniummal, katonaságot vezényelt a falvakba, hogy a mozgalmat elfojtsa. Ennek ellenére a 30 udvarhelyszéki falu lakossága nevében beadott panaszlevél követelte a székelyek felmentését a fegyverhordozás alól, a jobbágyság eltörlését és a jobbágyterhek felszámolását. A hadba vonulásra kiadott parancs teljesítését megtagadta a határőrezredekbe szervezett Hunyad megyei román és magyar szabadparasztság és a kisnemesség. Panaszt emeltek az idegen tisztek visszaélései ellen. A falvakra szabadított katonaság elől a lakosság a hegyekbe és erdőkbe menekült. A nagyszebeni Generalcommando hat századnyi katonaságot vezényelt ki az ellenszegülők megbüntetésére és valóságos embervadászatot rendezett. A havasokba menekülő határőrök házát felégették, feleségüket, gyermekeiket télnek idején kiűzték a falvakból.[18]

1794 elején újabb erővel lobbant fel a Habsburg-ellenes mozgalom a Székelyföldön. A széki gyűlésre összegyűlt Csik- és Udvarhely székiek követelték az erőszakos toborzás beszüntetését, a külső országokba, idegen érdekekért folytatott háborúkba küldött határőrezredek hazahozását, a hadiadó alól való felmentést, a Habsburg hivatali apparátus egyszerűsítését, az idegen tisztviselők helyettesítését olyan megbízható személyekkel, akiket maguk választanak soraikból, a béke helyreállítását a forradalmi Franciaországgal.[19]

Másfél évtized múlva, 1809 nyarán, nagyszabású népmozgalom bon-

takozott ki Erdély különböző tájain, a Maros, az Udvarhely és Aranyos széki székelyek, valamint a Kővár és Hunyad vidéki románok között. A hadfelkelésre kötelezett magyar és román szabadparasztság és kisnemesség nem volt hajlandó véráldozatot hozni az uralkodóház érdekeiért. Megtagadta a fegyverek felvételét, a hadiadó fizetését és követelte az idegen tisztek eltávolítását. A bécsi udvar most is katonaságot akart kivezényelni a falvakba, hogy fegyveres erővel kényszerítse engedelmességre az ellenállókat. A Gubernium a terv végrehajtását veszélyesnek ítélte, hiszen Maros és Udvarhely székben csaknem az egész parasztság megmozdult és szervezkedett. Az Udvarhelyre összegyűlt székelyek „memoriálist" nyújtottak be a széknek, amelyben a jobbágyság eltörlését, a nemesség megszüntetését követelték. Azzal fenyegették a sorozó bizottság tisztjeit, hogy darabokra vagdalják őket, ha a sorozást abba nem hagyják. Hasonló követelésekkel léptek fel a Maros székiek is. A kibontakozó mozgalmat a katonaság kivezénylésével fojtották vérbe, a parasztok vezetőit kegyetlenül megbüntették. A Habsburg-hatalom a népmozgalmat leverve a napóleoni háborúk idején először önkéntesekből, verbuválással igyekezett katonákat toborozni megritkult sorezredeibe, majd újra erőszakkal, „kötéllel" fogta a fegyverhordozó ifjakat. A császári sorezredeken kívül az erdélyi határőrezredek is részt vettek a háborúban. A két román határőr-gyalogezred, s két székely gyalog- és egy huszárezred, valamint a három sorezred kereteiben a negyedszázados háborús időszak csataterein mintegy tizenötezer erdélyi ifjú harcolt. Így például a gyulafehérvári 51. sz. gyalogos sorezred 1800-ban Marengónál harcolt és szívós ellenállása megbecsüléséül a franciák „ördögi zászlóalj"-nak nevezték. A híres arcole-i csatában (1796), amely George Barivu a termopüli csatához hasonlít, s ahol Napóleon zászlót ragadva vezette rohamra megingott katonáit, a két román zászlóalj küzdött. A székely határőr-buszárezred vesztesége 1979-ig mintegy 800 emberre rúgott. A harcokban megritkult erdélyi határőr- és sorezredek sorait újabb szorozásokkal pótolták. Az így háborúba vitt erdélyi magyar és román fiatalok száma 1809-ben már hatezerre emelkedett. A jórészt jobbágyokból, szabadparasztokból és városi szegényekből verbuvált erdélyi sor- és határőrezredek ott hullatták vérüket az Alpok sziklameredélyein, a Rajna, a Po, a Piave és a Felső-Duna mentének harcterein, ott voltak a háborús időszak minden jelentős csatájában és 1814-ben a francia területre, Párizsig jutottak el, és ontották vérüket a Habsburg dinasztikus érdekek szolgálatában.

A bécsi kongresszus (1815) után, a konzervatív abszolutizmus és a reakció korában a Habsburgok a Szentszövetségben vállalt kötelezettségeiknek megfelelően, gyakran léptek fel katonailag, mint „rendfenntartók" a nemzeti és társadalmi mozgalmak ellen. Így vette igénybe Bécs az 1820—21-es nápolyi és piemonti forradalmak ellen fellépve ismét az erdélyi sorezredeket, köztük az 51. erdélyi gyalogezredet is.[20]

Fiainak idegen célokat szolgáló véradóján kívül a nagy fejedelemség

pénzben is jelentős összegű adót fizetett az osztrák uralkodónak. A Lipót-féle hitlevél 12. pontja meghatározta, hogy béke idején 50 000 tallért, háború esetén 400 000 rajnai forintot fizet Erdélyország, de ígéretet tartalmazott, hogy új adót nem hoznak be. Ennek ellenére 1794-ben 1 200 000 forintot hajtottak be, s 1730-ban a hadiadót már rendszeresen 500 000 forintban állapították meg és a következő területi elv szerint vetették ki: a vármegyék 37, a szász székek 38, a székely székek 17 százalékot fizettek, Fogaras vidéke és a taxás helyek (városok és mezővárosok) pedig 8 százalékot. Az adózó népet, „a misera plebs contribuens"-t gyakran rendkívüli adóval is sújtották. Erdély nemesérc-bányáiból, vámjövedelmeiből, pénzverdéjéből nagy mennyiségű arany- és ezüstpénz áramlott a bécsi udvar kincstárába.[21]

Az Erdélyben berendezkedő Habsburg-uralom mindenekelőtt az arisztokráciát igyekezett magához kötni, ezért a hajdani fejedelmi birtok jelentős részét nekik adományozta. Az ugyancsak törököktől visszafoglalt bánsági, aradi, bihari, területeken szintén a császári háznak jó szolgálatot tevő családok jutottak hatalmas birtokokhoz. A maradék kamarai uradalmak kiárusítása pedig a XIX. század elején kezdődött, új, polgári módra gazdálkodó nagybirtokosok rétegét teremtve meg.

A bécsi udvar szövetségest, megbízható támaszt vélt találni a bánsági részekbe telepített német parasztokban is.[22] Az udvar telepítési pátenseket bocsátott ki, öt évi adómentességgel biztatván a szabadpolgárként otthont és földet nyerő katolikus vallású német telepeseket. A XVIII. század folyamán II. József haláláig (1790) mintegy 80 ezerre növekedett a kedvezményeket élvező telepesek száma. A Királyföldre szintén a német lakosságot növelő telepítési akciókat szervezték, még ha kisebb méretűeket is.

A felvilágosult abszolutizmus a jobbágyság forrongásának az úrbérrendezéssel akart véget vetni.[23] A nemesség szívós ellenállásával azonban Bécs már nem kívánt megküzdeni, és így beérte ideiglenes úrbérszabályozó rendelettel (1769). A második jelentősebb beavatkozás II. József rendelete volt a jobbágy elnevezés és a röghöz kötöttség megszüntetéséről. A Horea, Closca és Crisan vezette felkelés nyomán született agrárpolitikai intézkedéseket az 1790—91-es országgyűlés rögzítette. A jobbágyi állapot reformja komoly formában majd csak az 1846—47-es országgyűlés úrbérrendezési vitáján kerül szóba, ekkor azonban a bécsi udvar, szoros szövetségben a magyar konzervatív arisztokráciával, mindent megtett a mozdulatlanság megőrzése érdekében.

Ilyen feltételek között az erdélyi mezőgazdaság nem alakulhatott át gyökeresen, nem léphetett a gyors korszerűsödés útjára.[24] Egy-egy erdélyi, s több Arad, Bihar és Temes megyei földesúri birtokos azonban már szakított a középkori jellegű agrárius hagyományokkal.[25] Új állatfajták tenyésztése, az ugarrendszer felszámolása, a mezőgazdasági gépek bevezetése és főleg a piacon értékesíthető „áru" termelése jelezte a feudális viszonyokból való kibontakozás irányát.[26] A parasztság széles rétegei —

jóllehet a fejlődés, különösképpen a XIX. század első felében meggyorsult — általában még a hagyományos módon termeltek. Számukra a korszerűsödés még nehezebb volt, hiszen érintetlenül fennállott a földesúri kizsákmányolás, az állami terhek kirovásának régi rendszere; hiányzott viszont a belső piac vagy a külföldre vezető jó szállítási lehetőség. A fejlődés jegyei azonban így is fellelhetők. Híressé váltak egyes árutermelő, vetemény- és dohánykertész falvak. A gazdasági egyletek kiállításain fajállatokkal parasztok is részt vettek.

A Habsburg-birodalom iparfejlesztő tevékenysége Erdélyig érve már lankadtabbá vált, sőt megfigyelhető az a gazdaságpolitikai irányzat is, hogy az itteni iparfejlődés versenyétől óvja az örökös tartománybelieket.[27] Kivételként a bánsági részeket említenénk, ahol az udvar jelentősebb ipari vállalkozásokat tervezett. Itt nem csupán rizstermeléssel s más új agrárkultúrák meghonosításával kísérleteztek, hanem a textilipart (selyemfonást, szövést például) szintén szorgalmazták, államilag támogatták.[28]

A Habsburg-birodalom számára igen fontosakká váltak Erdély altalajkincsei, amelyek európai viszonylatban is számottevőek voltak. Különösen Szilézia bányatelepeinek elvesztése után terelődött a bécsi központi hatóságok figyelme az erdélyi és bánsági érclelőhelyekre.

A sóbányászat mellett mind nagyobbra növekedett a vasérckitermelés és feldolgozás; olyannyira, hogy az erdélyi és bánsági vasművek 1841-ben már több mint 65 ezer mázsa nyersvasat és 40 ezer mázsán felül öntöttvasat is adtak a birodalomnak. Megindult a kő- és barnaszénbányászat is. A kincstár számára oly jelentős nemesfém és más lelőhelyek kiaknázását szintén szorgalmazta Bécs, hiszen ezek révén is nagymértékben gyarapíthatta bevételeit, s növelhette nyereségét az állam és az örökös tartományok burzsoáziája. Jellemző, hogy az arany-, ezüst-, réz-, vas- és ólombányák száma a XIX. század első négy évtizedében kétszeresére növekedett. A legjelentősebb bányavidékek azonban kincstári kezelésben voltak és az udvar a magánvállalkozások hasznát is lefölözte.[29]

A bányaipar fejlődése gyarapította a műszaki értelmiség, valamint a szakmunkások számát és azokét a parasztokét, akik teljesen vagy részben kiszakadva a faluközösségből, már a munkás életforma felé sodródtak.[30]

Az ipar lendületesebb és még számottevőbb fejlődését a fejlettebb nyugati tartományok versenye, valamint a központi birodalmi gazdaságpolitika egyaránt fékezte. Az iparfejlődés kérdése éppen ezért állott a társadalmi-politikai harcok homlokterében. Különösen az 1830-as évektől az osztrák abszolutizmussal elégedetlen társadalmi erők Erdély tőkés jellegű iparfejlesztését is a politikai követelések sorába iktatták. Itt a céhipar igen régi hagyományokra alapozódott. 1839-ben 43 963 kézműiparost írtak össze. Számuk minden bizonnyal még nagyobb volt,

hiszen a falvakban és mezővárosokban mind több „kontár" is dolgozott a fa- és bőr-, a textil- és vasművességben.

A tőkés ipar számára utat törő manufaktúrák gyarapodását egy 1844-es összeírás is tükrözi.[31] Eszerint a gyapjú-, a gyapot- és selyemfeldolgozó vállalatok száma 23, de a textiliparhoz számítható a 85 pokrócfabrika is. A bőrfeldolgozást 4 manufaktúrában végzik. A mezőgazdasági termékeket 43 vállalat dolgozta fel és közöttük ott található már három cukorfabrika is. A viaszfeldolgozás, a gyertyagyártás 7 ipari műhelyben folyik. Van 10 papírmalom, 7 üveghuta, 5 kőedénygyár, 3 puskapormalom, 60 vas- és rézhámor és így tovább.

Külföldről már korszerű gépeket hoznak be, s ami még jelentősebb, erdélyi technikusok is gyártanak gépeket, korszerű termelőeszközöket. 1838-ban Zalatnán már üzembe helyezik Erdély első 14 lóerős gőzgépét is. A történeti Erdély szomszédságában, Resicán — hogy csak egy példát említsünk — 1864-ben új kavaró és hengerműhutát állítanak fel. A lemez- és alakvas-hengersorokat három, összesen 161 lóerejű gőzgép tartja üzemben. Az új technika előretörését két gőzkalapács üzembe állítása is tanúsítja.

A városok megszűnnek csupán feudális igazgatási és vásártartó helyként szerepelni. Lakosságuk száma megnövekszik[32], s egész Erdély olyan gazdasági-társadalmi fejlődésen megy keresztül, amelynek eredménye csak a polgári-demokratikus forradalom lehet, hogy felszabadítsa sok százéves elnyomatásából a jobbágyságot és megvalósítsa a közteherviselést, jóval megelőzve a szomszédos országokat és tartományokat.

A forradalom előfeltételeként éppen az új típusú, *a nemzeti gondolat és a függetlenség iránt fogékony társadalmi kategóriák történelmi szerepe nő meg*, amelyek tudatosan küzdenek azért, hogy a helyzet megváltozzon, hogy új kibontakozási, fejlődési lehetőségek szülessenek. Így kapcsolódik egybe a polgárosodás és a függetlenségi törekvés.

A 48-as forradalom hajnalán joggal írják le Erdélyben ezeket a sorokat: egy „szolga ország" fiai nem lehetnek szabadok. Erdély pedig „nem csak nem független, sőt létezése alig is észrevehető mindaddig, míg úgyszólván minden európai országnak és legközelebbről az ausztriai német tartományok adófizetője, taksása, azok érdek-céljainak eszköze, túlszárnyaló iparfejlettségük zsákmány-díja, fölöslegeik erőszakolt piaca, sőt kontár-műveik szemétdombja".[33]

Az állandóan fel-fellobbanó parasztmozgalmak azt tanúsítják, hogy a földműves már nem hajlandó jobbágysorban élni. Az annyira meggyötört népi erő: a magyar, a román és a más nemzetiségű erdélyi alávetett, a kizsákmányolt földműves már türelme végső határához érkezett. A gazdasági fejlődés igénylése a szűk polgári rétegből is kitermeli a haladás szorgalmazóit. Mind többen vallják azt, hogy Erdélyben a mezőgazdaság válságát, a piac áruelhelyezési nehézségeit, a tőkehiányt, a szegénységet csak az ipar fejlődése szünteti meg. Ehhez azonban meg kell szüntetni a feudális korlátokat, legyen gazdasági szabadság és függet-

lenség, vessenek véget a birodalom önző és szegényítő gazdaságpolitikájának. A magyar, román, szász nemzeti mozgalomban mind a parasztság, mind a polgárság, sőt még az alsóbb nemesi kategóriák képviselői is felismerik és megfogalmazzák jogaikat és követelik a sorsukba való beleszólás lehetőségét. Sodró erejű szellemi mozgalmak bontakoznak ki, amelyekben éppen az említett társadalmi osztályokat, rétegeket képviselő értelmiségiek fogalmazzák meg a soron következő nagy feladat, a forradalom és a társadalmi és nemzeti szabadságharc célkitűzéseit.

III.

A Habsburg-hatalom berendezése első pillanatától kezdve mindent megtett, hogy eltörölje az ország sajátosságait és az állami intézményeket, sőt magát az életformát is. A bécsi udvar Magyarországot és Erdélyt úgy tekintette, mint fegyverrel elfoglalt és birtokba vett tartományt, és a fegyverjogra hivatkozva vezette be az abszolut hatalmat. *A XVII. század végén a német származású Kollonich Lipót esztergomi érsek dolgozott ki egy nagy és részletes nemzeti beolvasztási tervet.* A császári tiszti családból született Kollonich maga is katonaként kezdte pályafutását, s majd harmincéves, amikor papi pályára lép. 1686-tól bíboros, 1695-től esztergomi érsek, de egyházi méltóságai mellett fontos állami funkciókat is betöltött, hosszú időn át mint kamarai elnök irányította a birodalmi pénzügyeket. Emellett főszorgalmazója volt *az elnémetesítésnek és az ellenreformációnak.*

Kollonich Einrichtundswerk (Berendezkedési munkálat) című tervezetét 1689-ben mutatta be a császárnak. A tervezet fő célja a germanizálás volt; szorgalmazta a katolikus vallású németek letelepítését, „hogy a királyság vagy legalább nagy része lassankint germanizáltassék, a forradalmakhoz, a zavargásokhoz szokott magyar vér a német által mérsékeltessék, örökös királya és ura iránt állandó hűséghez és szeretethez szokjék". A tervezet arról is szólt, hogy elő kell segíteni a lakosság vagyonosodását, de hozzáteszi, hogy a népen időnként, mihelyt a jólét bizonyos fokát elérte, valósággal eret kell vágni, nehogy elbizakodjék és kedvet kapjon a zendülésre.[34]

Kolonich terveit Erdélyben a véreskezű Caraffa tábornoknak kellett volna megvalósítani. Az olasz származású főtiszt Erdély germanizálását tűzte ki célul, s ennek érdekében kedvezett a szászoknak, akiket „egész Erdély nervusa és díszé"-nek nevezett. Ezekből az előnyökből főleg a szász patríciusok húztak hasznot, akik ilyenformán megerősítették kizsákmányolói helyzetüket. A szász néptömegek, Erdély egész lakosságával egyetemben, visszautasították a Habsburg-uralmat. Ennek legékesebb bizonyítéka a brassói kézművesek 1688-as lázadása a császári hadak ellen. Ugyanakkor Caraffa az osztrák politikai hagyományoknak megfelelően igyekezett megnyerni a főrangúakat. Címeket, hivatalokat szer-

zett azoknak, akik katolikus hitre tértek és vállalkoztak arra, hogy hűséges kiszolgálói legyenek az újonnan berendezkedő hatalomnak.

Mérhetetlenre nőtt a korrupció és nyomorúság. Cserey Mihály históriájában olvassuk az erdélyi úri családokról: „Egymásra való irigységből a grófi, baronatusi titulusokat szaporán hordatják vala magoknak az udvartól, némelyek olyanok is, akik a régi jó szokás szerint még jó nemes ember módjára sem élhettek volna jószágokból." Így támadtak „a giz-gaz grófocskák, a dirib-darab grófok". A szegény népet ugyanakkor iszonyatos adóterhekkel nyomták: „Az executor németek a szegénységet csigázták, kínozták, kötözték, verték, sós vízzel itatták a pénzért." Sokan öngyilkosságba menekültek a zsarolások elől, mások családjukkal együtt elbújdostak.[35]

Az osztrák hatalom ördögi érzékkel alkalmazta a *divide et impera* elvét, és nem szűnt meg ellentéteket szítani az erdélyi nemzetiségek között, azzal a végső céllal, hogy megfossza őket anyanyelvüktől, vallásuktól, ősi hagyományaiktól.

Kollonich programja az erdélyi lakosságra zúdított sok-sok keserűség ellenére egészében még sem valósulhatott meg. Ez elsősorban a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcnak köszönhető. Az 1704-es gyulafehérvári országgyűlés II. Rákóczi Ferencet Erdély fejedelmévé választotta és 1707 tavaszán Marosvásárhelyt ünnepélyesen beiktatta a fejedelmi székbe. *Rákóczi olyan államhatalom létrehozása érdekében fogott fegyvert, és olyan társadalom megszervezésén fáradozott, amely az együttélő nemzetiségek erejére támaszkodik, nyelvi, vallási tekintetben türelmet hirdet és a társadalom belső előmenetele, jövendő fejlődése érdekében szembehelyezkedik a Habsburg-hatalommal.* Maga Rákóczi a mozgalom bukása után is gyakran adózik elismeréssel a mellé seregiett, különböző nemzetiségű felkelők: magyarok, szlovákok, románok, ukránok hősi harcának és áldozatos kitartásának.[36]

A Rákóczi vezette szabadságharcot lezáró szatmári béke (1711) után a Habsburg-udvar változott módszerekkel látott hozzá összbirodalmi céljainak megvalósításához. A bécsi központi hatalom megszilárdítása és kiszélesítése volt továbbra is a fő cél. A Lipót-féle hitlevélnek csak azok a rendelkezései maradtak meg, amelyek a királyi hatalom jogaira és az irányába előírt kötelezettségekre vonatkoztak, de mellőzték mindazt, ami a megszűnt önálló fejedelemség jogaival kapcsolatos volt.

A Habsburg-hatalom dinasztikus tervei Nyugat-Európában — mint láttuk — nem vezettek célhoz, az uralkodóház figyelmét most már Kelet felé fordította, s Mária Terézia, majd II. József a felvilágosult abszolutizmus jegyében látott hozzá a birodalom belső átszervezéséhez. Nem tagadhatjuk azt, hogy az új állampolitika mögött ne lett volna valamelyes korszerűsítő szándék, ámde a népboldogítási törekvés ismét csak a germanizálásban fedezte fel a legcélravezetőbb utat.

II. József a közigazgatás nyelvévé a németet tette. 1784-ben rendeli el, hogy egységes kormányzati nyelvként a németet kell bevezetni. Ezt

azzal indokolja, hogy így a birodalom különböző nemzetiségű népeinek alkalmuk nyílik az általános műveltség megszerzésére. A rendelet leszögezi, hogy „a holt nyelvek, amilyen a latin, használata eléggé tanúsítja, miszerint a nemzet nem rendelkezik a műveltség bizonyos fokával, mert vagy az bizonyosodik be, hogy anyanyelve hiányos, vagy hogy azt más nép nem tudja olvasni és írni, s hogy csak a tanult emberek, akik járatosak a latinban, vannak abban a helyzetben, hogy gondolataikat írásban kifejezzék. Így a nemzetet éppen olyan nyelvvel kormányozzák, és olyan nyelvben adják igazságszolgáltatását, amelyet meg sem ért."[37] Amilyen helyes a rendelet bírálata a latin nyelvről, éppen olyan helytelen az az állítás, hogy helyette az egész birodalomban csak a német jöhet számításba, mint hivatalos nyelv.

A nyelvrendelet legsúlyosabb következményeit az oktatás látta.

Az 1760-as évekig az oktatásügy teljes egészében az egyház kezében volt. Az állam minden erejével támogatta az ellenreformációt, és a vallási uniót szolgáló katolikus iskolákat, sok akadályt gördített a protestáns és az ortodox iskolák fenntartása elé, a tananyagba azonban még nem szólt bele. A század második felében megváltozik a helyzet, s az iskola is a németesítés eszközévé válik. II. József nyelvrendelete ugyanis azzal a követelménnyel lépett fel, hogy az oktatás minden szintjén, az elemi iskolától az egyetemig, német nyelvű legyen a tanítás. A népiskolákban németül nem tudó tanító többé nem vehető fel, az alkalmazásban levőknek pedig vizsgát kell tenniük német nyelvből. A középiskolákban csak németül tudó tanulókat lehet ösztöndíjazni, s arról is intézkedtek, hogy a gimnáziumban a latint, ne az anyanyelv, hanem a német segítségével oktassák.[38]

II. József azon kísérlete, hogy adminisztratív intézkedésekkel (a rendi és egyházi kiváltságok korlátozásával, a gazdasági és kulturális fejlődést előmozdító reformokkal) egységes, német jellegű centralizált államot hozzon létre, meghiúsult. A császár-király egyaránt szembe találta magát a rendi-feudális ellenállással és az alakuló nemzeti elemek elutasító magatartásával. A soknemzetiségű Habsburg-monarchiában a XVIII. század végén történelmileg túlhaladott és elhibázott kísérlet volt egységes nemzeti állam létrehozására törekedni. Hamarosan be kellett látnia magának a császárnak is, hogy céljai keresztülvitelében csak a maga alapította hivatalnokseregre építhet. Ez a polgári és kisnemesi rétegekből álló bürokrata had, a nemzetek és nemzetiségek felett álló összbirodalmi (übernationaler Gesamstaat) eszmékért lelkesedett, valójában a német hegemóniát megvalósító dinasztikus érdekeket szolgálta.[39]

A felvilágosodott abszolutizmus e hivatalnokokra támaszkodva hatalmas állami bürokráciát épít ki, és abban reménykedik, hogy néhány év alatt nyelvileg és nemzetiségileg homogenizálja a birodalom lakosságát. A rendeletek és jelentések fennmaradt hatalmas kötegei bizonyítják, hogy az etatista-voluntarista szemlélet alaposan elszámította magát: a központi rendeletek fokozódó ellenállásba ütköztek, s a kitűzött elnem-

zetlenítés szándékával szemben a nemzeti öntudat ébresztését és fokozódó erősödését eredményezték. A román történelem azonban rámutatott, hogy II. József reformjai: türelmi rendelete, amely a románoknak is lehetőséget adott közhivatalok viselésére, a „politikai nemzetek" kiváltságainak korlátozása, a királyföldi alattvalók jogegyenlőségét biztosító leirata, a nemesség korlátlan hatalmának megfékezése, az örökös jobbágyság felszámolása, együttvéve új feljlődési távlatokat nyitottak a románság számára. A jozefinizmus persze nem biztosított az erdélyi román lakosságnak kedvező feltételeket az önálló nemzeti fejlődéshez, mint ahogy nem biztosította ezt a magyarságnak sem.

A gyors németesítés koncepciója megbukott és II. József halálos ágyán a nyelvrendeletet is visszavonta. Utódai visszatértek a hagyományos Habsburg-módszerekhez, a konzervatív abszolutisztikus centralizmus alkalmazásához, és a birodalom kormányzásában elsőbbséget biztosítottak a rendőri intézkedéseknek.[40]

II. József politikájának bukásából utódai nem azt a tanulságot vonták le, hogy a birodalom népei polgári nemzetté válásának a lehetőségét biztosítsák, hanem azt, hogy lehetőleg minden eszközzel gátolják az anyanyelvű kultúra szabad kibontakozását, a nemzeti művelődési intézmények megszervezését és funkcionálását. A francia birodalom példájából is csak negatív tanulságot vontak le, azt, hogy akadályozzák a polgárosodás folyamatát és helyezkedjenek szembe minden haladó törekvéssel, lett légyen az társadalmi, nemzeti vagy művelődési.

Nem tekintve II. Lipót rövid ideig tartó uralmát, aki más módszerekkel ugyan mint II. József, de még mindig a felvilágosodott abszolutizmus szellemében uralkodott, a Habsburg-birodalomban a legkonzervatívabb és legreakciósabb eszközök igénybevételével kormányoztak. A francia forradalom eszményei és annak európai hatása láttán a bécsi udvar a feudalizmus tartósításában látta egyetlen életbiztosítékát, még szorosabban fűzte magához a főnemeseket és a főpapságot, reájuk támaszkodva nyílt támadást intézett minden haladó mozgalom, csoportosulás vagy egyéni kezdeményezés ellen.

A feudális abszolutizmus válságát I. Ferenc császár véres terrorintézkedésekkel próbálta feltartóztatni.

1795. május 20-án, a budai Vérmezőn a magyar jakobinus mozgalom öt vezetőjének hóhérpallós oltotta ki életét, sokakat pedig életfogytiglani várbörtönre ítéltek. A Martinovics Ignác és Hajnóczy József vezette mozgalomban találkozott a centralizálással és németesítéssel szembehelyezkedő köznemesi mozgalom a feudalizmus felszámolásáért küzdő demokratikus értelmiség republikanizmusával. A mozgalom egyesítette a nemesi reformizmus és a polgári radikalizmus érdekeit. A szabadság és egyenlőség megvalósítását tűzték ki célul, és a mozgalom vezetői tudták, hogy a legfontosabb feladat a jobbágyság felszabadítása, mert enélkül sem emberi, sem nemzeti kibontakozás nem lehetséges. Martinovics periratából tudjuk, hogy járt Temesváron, Lugoson és Nagyszebenben. Terve

szerint a fegyveres felkelésnek Erdélyben és a Bánságban kellett volna kirobbannia. Ugyanakkor Martinovics programjában szerepelt Magyarország és Erdély konföderatív köztársasággá való átalakítása is. Martinovics alkotmánytervezete szerint a Bánság és Erdély *Valachica* néven mint külön tartomány foglalt volna helyet a föderációban.[41]

A mozgalom részvevői a polgári demokrácia eszméit terjesztették, és a kibontakozó művelődési törekvéseket határozott politikai tartalommal telítették. Az irodalom, a tudomány, a nyelvművelés céljai, a művelődési intézmények feladatai megfogalmazásában előtérbe nyomult a politikai szempont: a társadalom polgári átalakításának és a nemzeti lét megőrzésének, illetőleg kiteljesítésének gondolata.

A magyar jakobinus mozgalom élén álló radikális demokrata értelmiségiek közül Kazinczy Ferencnek, a jeles írónak és a nyelvújítás vezető személyiségének volt a legélénkebb kapcsolata az erdélyiekkel. Személyes érintkezésben állott, találkozott és levelezett mindazokkal a haladó szellemű férfiakkal, akik abban az időben az irodalomban, a tudományban, a közéletben alkotó munkával rangot vívtak ki maguknak, és akik a jövőről a francia forradalom példája szerint gondolkodtak.

A szervezkedés bizonysága, hogy a jakobinus mozgalom programját tartalmazó kéziratot, a Szabadság és Egyenlőség Társaságának kátéját Erdélyben is lemásolták és terjesztették. A mozgalomnak Biharban, a Bánságban, a Partiumban és a történelmi Erdélyben egyaránt voltak tagjai és még többen voltak olyanok, akik egyetértettek, illetőleg rokonszenveztek a jakobinusok céljaival.[42]

A jobbágy-felszabadítás napirendre tűzése és a nemzeti kérdés felvetése következtében az erdélyi román értelmiség is érdeklődéssel fordult a mozgalom felé. Dokumentumok bizonyítják, hogy a nagyváradi, a belényesi és a nagykárolyi román értelmiségiek bekapcsolódtak a mozgalomba és a köznép között is terjesztették annak haladó eszméit.

A Martinovics vezette jakobinus mozgalom vérbe fojtása után kegyetlen rémuralom kárhoztatta mozdulatlanságra a politikai és művelődési életet. A bürokratikus abszolutizmus félt a szellemi és anyagi kultúra elterjedésétől.

Később a Napóleon felett győzedelmeskedő hatalmak kiépítették a gazdasági, politikai, nemzeti és kulturális elnyomás európai rendszerét. A Szentszövetség keretében Sándor orosz cár, III. Frigyes Vilmos porosz király és I. Ferenc osztrák császár kölcsönös segítséget ígértek egymásnak minden uralmukat fenyegető külső és belső haladó törekvések elfojtására. A Szentszövetséget létrehozó szerződő felek eleve szembefordultak minden haladó nemzeti törekvéssel, tervszerűen igyekeztek meggátolni minden természetes folyamatot, mely a polgári nemzetté válást segítette elő és bürokratikus intézkedések tömegével igyekeztek alattvalóikat kiforgatni anyanyelvükből és nemzeti hagyományaikból.[43]

Jegyzetek

1. *Istoria Romaniei,* Bucuresti, 1962., II., 629—630. old.
2. *Manual de istorie universala moderna,* Bucuresti, 1970., I. k., 1. rész., 114—123. old.; Vörös K.: *La Hongrie a la fin du XVIII-e siecle.* Annales historiques de la Revolution francaise, CCXII (1973), április—júniusi sz., 165—166. old.
3. *Erdély története,* Bukarest, 1964., I., 224. old.
4. *Uo.* 223—224 old.; *Istoria Romaniei,* Bucuresti, 1964., III., 487—490. old.
5. Vörös: i. m.: 187—188 old.; Wass Pál: *Fegyver alatt.* Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és jegyzeteket írta Csetri Elek, Bukarest, 1968, 7—10.
6. Erich Zöllner: *Geschichte Österreichs,* Wien, 1961. 2. kiadás, 281—285, 364—375. old. Lásd még: Karl Uhlirz: *Handbuch der Geschichte Österreichs und seiner Nachtbarlander Böhmen und Ungarn,* Graz—Wien—Leipzig, I—II., 1927., 1930.
7. Heckenast Gusztáv: *A magyarországi ipar a XVIII. században és a bécsi gazdaságpolitika,* Történelmi Szemle, 1975. 4. sz. 502—506 old.; Erich Zöllner: i. m., 364—370. old.; Mérei Gy.: *Über einige Fragen der Anfange der kapitalistischen Gewerbeantwicklung in Ungarn.* Studia Historien. Budapest, 1960. 14—18. old.
8. Erich Zöllner: *i. m.,* 362—363. old.
9. Bethlen Alexius: *Ansichten von Siebenbürgen* (H. n.) 1818., 32. Lásd még: Hugo Hantsch: *Die Geschichte Österreichs.* II., (1648—1918). Graz—Wien—Köln, 1968.
10. Andics Erzsébet: *Metternich és Magyarország,* Budapest, 1975. 15—40. old.
11. *Erdély története,* I., 221. old.; Rettegi György: *Emlékezésre méltó dolgok,* Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Jákó Zsigmond, Bukarest, 1970., 7—10. old.
12. *Istoria Romaniei.* III., 232—233. old.; Vörös: *i. m.* 166., 190. old.
13. *Erdély története* I., 221—223. old.; Al. Csetri—St. Imreh: *Stratificarea sociala a populatiei din Transilvania la sfirsitul orinduirii feudale* (1767—1821). *Popilatie si societate, Studii de demografie istorica.* Szerkeszti Stefan Pascu, Cluj, 1972. 140. old.
14. *Erdély története,* I., 223. old.; Vörös: i. m., 186—187. old.; Rettegi: *i. m.,* 10., 18. old.
15. Bányai László: *Közös sors — testvéri hagyományok,* Bukarest, 1973., 112—114. old.; Rettegi: i. m., 14—15. old.
16. Wass Pál: i. m., 7—8. old.
17. *Istoria Romaniei.* III., 599. old.; Margareta Danciu: *Date noi privitoare la lupta impotriva invaziei atomane in Transilvania la sfirsitul sec, al XVIII-lea.* Studia Universitatis Babes Bolyai, Series Historia, 1961., fasc. 1., 56—62. old.
18. Szadeczky—Kardoss Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya,* Budapest, 1927., 333—345. old.
19. *Istoria Romaniei.* III., 837—846. old.
20. Wass Pál: *i. m.,* 11. old.
21. *Erdély története.* I., 232—235. old.; *Istoria Romaniei,* III., 232., 489. old.; Csetri—Imreh: *i. m.,* 142—143. old.

22. *Sachsische-Schwabische Chronik, Bestrage zur Geschichte der Heimat* (Edward Eisenburger és Michael Kroner), Bukarest, 1976., 83—85. old. Lásd még: Sonja Jordan: *Die kaiserliche Wintschaftspolitik in Banat im 18. Jahrhundert.* München, 1967.
23. *Istoria Romaniei.* III., 725—742. old.; Berlász Jenő: *Az erdélyi úrbérrendezés problémái, 1770—1780,* Századok, 1941., 236—277., 344—362. old.; Erócsányi Zsolt: *Az erdélyi úrbérrendezési kísérletek történetéhez.* Történelmi Szemle, 1966., 270—297. old.; Bujor Surdus: *Liniile dezvoltarii social-economice a Transilvaniei.* Anuarul Institutului de istorie din Cluj, III., (1960). 103—170. old.
24. Imreh István: *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején.* Bukarest, 1956., 157—158. old.; Maria Rosca Rosen: *Veniturile si cheltuielile banesti ale domeniului Bontidei,* Studia Universitatis Babes-Bolyai Series Historia fasc. 1., 1971., 39—62. old.
25. Kovách Géza: *Ahol Dózsa és Horea hadjai jártak,* Bukarest, 1976., 84—173. old.
26. *Istoria Romaniei.* III., 792—795., 1006—1010. old.; Imreh István—Csetri Elek: *Az árutermelés fokozódása az erdélyi mezőgazdaságban a feudalizmus bomlásának idején,* Studia Universitatis Babes-Bolyai, Series Historia, fasc. 1., 1962., 41—56. old.
27. St. Imreh: *Despre inceputurile industriei capitalista din Transilvania in prima jumatate a secolului al XIX-lea,* Bucuresti, 1955., 7—10. old.
28. Echhárt Ferenc: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában,* Budapest, 18—33. old.
29. D. Prodan: *Date asupra mineritului Transilvaniei in preajma anului revolutionar 1848,* Studii Revista de istorie, 1950., 3. sz. 76—79. old.
30. Csetri Elek—Imreh István—Benkő Samu: *Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről,* Bukarest, 1956., 7—140. old.
31. Johann Hintz: *Stand der Privat — Industrie der Fabriken Manufakturen und Handlungen in Siebenbürgen im Jahre 1844,* Archiv des Vereius für Siebenbürgschien Landeskunde, II., 1846., 422—451. old.
32. J. Söllner: *Statistik des Grossfürstentums Siebenbürgen,* Hermannstadt, 1856., 393—398. old.; Kőváry László: *Erdély statisztikája,* Kolozsvár, 1847., 172—175. old.
33. Állami Levéltár Kolozsvár, Kemény Dénes: *Érdekegység 1846* (kézirat)
34. Wellmann Imre: *Népesség és mezőgazdaság a XVII. és XVIII. század fordulóján,* Történelmi Szemle, 1975., 710—712. old.
35. Cserei Mihály: *Historiája 1662—1711,* Pest, 1825., 454—478. old.
36. II. Rákóczi Ferenc: *Fejezetek a Vallomásokból,* Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Benkő Samu, Bukarest, 1976.
37. Grünwald Béla: *A régi Magyarország,* 1711—1825, Budapest, 1888., 464—466. old.
38. *i. m.,* 465—470. old.
39. Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika,* Kolozsvár, 1944. 9. old.
40. *Istoria Romaniei.* III., 838—839. és 841—847. old.
41. Benda Kálmán: *A magyar jakobinus mozgalom irata,* I., Budapest, 1957., LXXVI—LXXXII.

42. Jancsó Elemér: *A jakobinus mozgalom hazai hagyományai. Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára,* Bukarest—Kolozsvár, 1957., 394—415. old.
43. Andics Erzsébet: *i. m.*, 37—38. old.

Könyv- és folyóiratszemle

Mészáros Sándor

DUŠAN BILANDŽIĆ: A JUGOSZLÁV SZOCIALISTA SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG TÖRTÉNETE

Nem könnyű feladat a fent említett könyv* objektív ismertetése. A szerző igen nehéz feladatra vállalkozott azzal, hogy bemutassa a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság társadalmi és gazdasági fejlődésének főbb folyamatait, népfelszabadító harcunk és szocialista forradalmi kezdetétől továbbá 1945-től, Jugoszlávia Kommunista Pártjának „Hatalomra kerülésétől", egészen 1976-ig.

A könyv korábbi értékelői majdnem egyöntetűen megállapították, hogy a munka jelentős hozzájárulás háború utáni történelemírásunkhoz, s egyúttal átfogó képet ad a szocialista építőmunka eredményeiről és melléfogásairól. A szerző nem zárkózott el a rendkívül érzékeny kérdéstől sem, s a feldolgozott időszak úgyszólván a kézirat elkészítésének napjáig terjed. Természetesen ez annál nehezebb feladat, mert a jelen társadalmi és gazdasági folyamatainak értékelése nem lehet teljes.

A szerző művében igen bátran helyezte előtérbe a háború utáni társadalmi és gazdasági fejlődésünk legfőbb folyamatait. Egyes kérdésekre csak kitért, a történelmi események és folyamatok egy részére viszont hatványozottan felhívta a figyelmet, anélkül, hogy megválaszolhatta volna őket, hisz ezek még napjaink társadalmi-politikai és gazdasági életének részét képezik.

Ahhoz, hogy teljesen megértsük, háború utáni társadalmi-gazdasági fejlődésünket, kétségtelenül a királyi Jugoszlávia gazdasági rendszeréből, ill. tőkés fejlődésének eredményeiből kell kiindulni. A zavartalan tőkés fejlődésre az egyesülés után elméletileg megvoltak a feltételek, s az ország gazdasági fejlődésében kialakulhatott a „szabad tőkés gazdasági verseny". Az ehhez szükséges tőkehalmozás azonban nem az iparban történt, amely igen gyenge, felszerelése elavult, sokhelyütt csak kisipari jellegű volt. Ugyanis az összfoglalkoztatottaknak csak mindössze 8,6 százaléka nyert alkalmazást ebben a gazdasági ágban. Az idegen tőke csak

* Dušan Bilandžić: *Istorija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije* (Glavni tokovi), Školska knjiga, Zágráb, 1978.

saját nyereségét tartotta szem előtt, az olcsó munkaerő nem tette szükségessé a beruházásokat a termelés korszerűsítésére és a bővített újratermelés biztosítására. Így a beruházásokra szükséges tőkehalmozást csak a mezőgazdaságban lehetett biztosítani. A kedvezőtlen birtokviszonyok, a kis- és törpebirtokosok túlsúlya miatt azonban a korszerű mezőgazdasági termelés előfeltételei sem voltak meg. Ezért az akkumuláció is csak korlátozott volt. A vámpolitika és egyes iparágak állami segélyezése sem tudott lényegesen javítani a helyzeten. Az országban tehát nem ment végbe a teljes tőkés átalakulás. A mezőgazdasági munkaerő-felesleget a gyenge ipar nem tudta befogadni, s ezért a nagylétszámú, de főleg vajdasági agrárproletariátus jó részének igen alacsony a munkabére, még a létminimumhoz sem elég. A mezőgazdasági munkásokra ezenkívül a társadalombiztosítási törvényt sem alkalmazták.

A szerző helyesen állapítja meg, hogy Jugoszlávia egyes területein már az 1918. december 1-én proklamált egyesülés előtt is megindult az ipari fejlődés. Így az iparilag legfejlettebb területek: Szlovénia, ahol az össz foglalkoztatottak 21,1 százaléka volt gyári munkás, és Vajdaság, ahol az össz foglalkoztatottak 15,2 százaléka talált munkát az iparban. Az egy lakosra eső átlagos nemzeti jövedelem 1938-ban mindössze 60 dollár volt. Az egyik legégetőbb kérdés a nemzeti, amelyet sehogy sem sikerül megoldani. A nagyszerb burzsoázia, élén a Karađorđević dinasztiával, csak egy centralisztikus államformában tudta biztosítani gazdasági hegemóniáját, a jóval erősebb szlovén, és horvát burzsoázia felett. Az úgynevezett álparlamentarizmus időszakának pártpolitikai küzdelmei is végeredményben az unitarizmus és föderalisztikus államberendezkedés híveinek harcát tükrözték. A szerző ezekben a kérdésekben főleg a Belgrád, Zágráb, Ljubljana és részben a Bosznia és Hercegovina vonalán dúló pártpolitikai küzdelmeket és belpolitikai válságokat elemezte. Nem esik szó könyvében a szerb burzsoázia Vajdaság irányában folytatott gazdasági politikájának lényegében kizsákmányoló voltáról, s a nemzeti kisebbségek társadalmi és gazdasági helyzetéről, a Magyar Párt, valamint a Német Párt politikai koncepciójáról. Ezzel kapcsolatban csak egy mondatra szorítkozik, hogy „az uralkodó körök az albánok és a magyarok elnemzetlenítésére törekedtek".

A szerző kitért a Jugoszlávia Szocialista Munkáspártja (Kommunista), majd a vukovári kongresszus után a Jugoszlávia Kommunista Pártja nevet felvett forradalmi erők programjára is. A párt számított a közeli szocialista forradalomra, s a termelőeszközök forradalmi kisajátítását tervezte. Ezzel talán hozzáfűzhetnénk, hogy az 1919. április 20-a és 23-a között megtartott alakuló kongresszuson létrejött az egységes osztályharcos párt, amely valóban forradalmi távlatokra számított, de nem a közeljövőben. Ugyanígy nem osztozott a főleg Szovjet-Oroszországból visszatért forradalmárok (vajdasági Pelagić Szövetség) politikai koncepcióiban sem „a kapitalista rendszer közeli csődjéről és a világforradalom kitöréséről". Ezeket az eszméket a vajdasági forradalmárok ugyancsak

Szovjet-Oroszországból hozták magukkal, nem ismerve eléggé a hazai társadalmi és gazdasági viszonyokat. Azért Jugoszlávia Szocialista Munkáspártja (Kommunista) programjai is a hosszabb távú forradalmi osztályharcra készült.

A szerző a továbbiakban helyesen magyarázta a már ismert történelmi tényeket, hogy az 1929. január 6-án bevezetett királyi diktatúra politikai elképzelései az egységes unitarista Jugoszláviáról nem sok eredménnyel jártak. Ugyanígy kudarcot vallott az 1939-es szerbhorvát megegyezés és a Cvetković—Maček kormány megalakulása. A tengelyhatalmakhoz való csatlakozási kísérlet pedig Jugoszlávia népeinek ellenállásába ütközött, amely azután előidézte a fasiszta hatalmak villámháborúját az ország ellen.

A bevezető rész harmadik fejezetében a szerző átfogó szintézist ad a JKP 1919 és 1941 közötti elméleti koncepcióiról. Fontos megállapítás ebben a részben, hogy a JKP vezetősége a legkevésbé számíthatott arra, hogy a szocialista forradalmat a megszállt és feldarabolt országban a megszállókkal és hazai csatlósaikkal folyó harccal egyidőben kell megvívni.

Az első rész a Demokratikus Szövetségi Jugoszlávia létrehozásáról szól. A népfelszabadító harc nehéz körülmények között kezdődött meg, mivel a megszállók ember- és hadianyag-túlsúlyával szemben eleinte csak 12 000 párttagot és 40 000—50 000 ifjúkommunistát tudtunk felsorakoztatni. A felkelés harmadik hónapjában azonban a jugoszláv népfelszabadító partizánosztagok már 60 000—70 000 harcost számláltak. A népfelszabadító harcot ezután már nem tudták megbénítani a megszállók katonai fölénye és kíméletlen terrorja, sem pedig hazai csatlósaik támogatása, akiknek egy része a Nagyszerbiáért, a másik pedig az úgynevezett „független horvát állam" fennmaradásáért harcolt. A szerző felszínre hozta a népfelszabadító harc sajátosságait is. A munkásosztály nem tölthette be a forradalmi osztály vezető szerepét, kis létszáma és a némely területeken megnyilvánuló passzivitás miatt. Annál szélesebb társadalmi bázisa volt azonban a parasztság milliós tömegeiben, az értelmiségiek és az ifjúság körében, hiszen a népfelszabadító partizánosztagok katonáinak 80 százalékát a fiatalok képezték. Ezenkívül kiemelte, hogy a megszállók számbeli fölényéhez járultak még a szolgálatukba szegődött hazai csatlósok, akiknek létszáma az 1943-as hadiév végéig meghaladta a népfelszabadító erők létszámát. A megszállók ügyesen kihasználták a királyi Jugoszlávia népelnyomó politikáját, s ezáltal a német népcsoporton kívül az albán és a magyar lakosság körében is tömeges támogatásra leltek. A német népcsoport, a becsületes kisebbséget kivéve, valóban a nemzeti szocialista ideológia követőjévé vált és elfogadta a német felsőbbrendűség hazug bizonygatását. Az albánok balista mozgalma kezdetben számottevő ellenforradalmi erőt képviselt, s a régi Jugoszlávia népelnyomó politikája egy részüket valóban az ellenség szolgálatába állította. 1942 végétől azonban az albánok részvétele a népfelszabadító harcban egyre tömege-

sebbé vált. Ugyanígy a vajdasági magyarok is hamar kiábrándultak a Horthy Magyarország „felszabadító küldetéséből", passzívan viszonyultak a rendszerhez. Legjobbjaik azonban már 1941-ben bekapcsolódtak a népfelszabadító mozgalomba. A szerző ugyancsak rövid ismertetést ad a népfelszabadító harcról, csupán két mondatot szentelt a vajdaságiaknak, s meg sem említette a nemzetiségek részvételét a népfelszabadító harcban, különösen ennek befejező szakaszában. Külön teret szentel azonban annak, hogy milyen hosszú és súlyos harcot kellett vívni a népfelszabadító harc nemzetközi elismeréséért.

A Népfelszabadító Antifasiszta Tanács 1942. november 26-án és 27-én Bihaćon megtartott első ülését követő évben a külpolitikai események és a népfelszabadító harc újabb lendülete szükségessé tette a második AVNOJ-ülés összehívását, amelyre, mint ismeretes, 1943. november 29-én és 30-án került sor, Jajceban.

A történelmi határozatok ismertetésén kívül a szerző kiemeli, hogy az ülésen nem határoztak Vajdaság, továbbá Kosovo és Metohija jogi helyzetéről, mert célszerűbbnek látszott, hogy ezeket az érzékeny kérdéseket a felszabadulás után tárgyalják meg. Ugyancsak megállapítja, hogy Vajdaság végleges státusáról a Vajdaság Népfelszabadító Főbizottságának 1945. április 6-án megtartott ülésén döntöttek, amikor is elhatározták, hogy Vajdaság autonóm tartományként a Szerb Köztársaság keretébe tartozik. Vajdaság jövőjét és státusát illetően egyébként a Horvát Kommunista Párt Központi Bizottsága és a Vajdasági Tartományi Pártvezetőség álláspontjai között lényegbeli eltérések voltak, különösen Szerémség hovatartozását illetően, s ez nagyban megnehezítette a kérdés gyors megoldását. Ezeket a kérdéseket már a tudományos tanácskozásokon is megvitatták, s azért ebben a munkában is ismertetni kellett volna.

Az első részben a szerző külön fejezetet szentel még annak, hogy milyen súlyos emberi és anyagi veszteségekkel járt a népfelszabadító harc és a szocialista forradalom, s említést tett a társadalmi folyamatok és viszonyok jellegéről, amelyek a népfelszabadító harcokban és a szocialista forradalomban végbementek. Ez a harc a kezdettől fogva fő céljának tűzte ki a régi Jugoszlávia restaurációjának megakadályozását. A JKP már a népfelszabadító harc megkezdése előtt is elvetette a régi forradalmi sémát, a forradalom két szakaszáról (a polgári demokratikus forradalom, amely azután átnő a szocialista forradalomba), s a közvetlen szocialista forradalom irányvonalát fogadta el. A párt ugyanakkor kezdettől fogva a nemzeti kérdésben a teljes egyenjogúság és a jövőbeni szövetségi államberendezkedés elemeit is beleszőtte. A forradalmi harc stratégiai elképzelései lényegében eltértek az Októberi Forradalom harci taktikájától, ahol a forradalom a nagyvárosokban győzedelmeskedett. A jugoszláviai szocialista forradalomban a blankizmus egyetlen elemét sem találhatjuk, nyoma sem volt a „metropolisból kiinduló forradalomnak". A forradalom központja, a népfelszabadító harc feltételeitől függően változott. Ugyanakkor a munkásosztály bár forradalmi osztály, kis lét-

számánál fogva mégsem képezheti az ütőerőt, mivel a szocialista forradalom társadalmi bázisa a szegény és részben a középparasztság, amely már a régi Jugoszláviában is a demokrata és nemzeti jogokért küzdött.

A könyv második része a felszabadulás utáni államilag központosított szocialista rendszert ismerteti, valamint ennek kezdődő válságát. A szocialista társadalom kiépítésének feltételei igen kedvezőtlenek voltak. Külpolitikai irányvonalunk a Szovjetunió felé orientálódott. A nyugati hatalmakkal pedig a trieszti kérdésben mérgesedett el a helyzetünk. Ezenkívül ellenforradalmi veszély is fenyegetett. A levert ellenség fegyveres csoportjainak maradványai még veszélyeztették a közbiztonságot. Ezenkívül majdnem negyedmillió embertől megvonták az állampolgári, de főleg a szavazati jogokat, mivel az ellenség szolgálatában állottak. Az ellenzék, főleg a szerbiai, a kormányban helyet foglaló Subasić csoport fellépésében és külföldi kapcsolataiban reménykedett.

Az új szocialista rendszer fő társadalmi bázisát a 141 000 párttag és ezeknek a széles néptömegekre gyakorolt eszmei hatása képezte. Külföldi nyomásra az AVNOJ-t kibővítették 138 taggal, akik az 1938-as parlament (szkupstina) választottjai voltak, s a háború alatt nem kompromittálták magukat. Az ellenzék ellenállása ezáltal csak megerősödött. A belső ellenzék és a külföldi politikai körök ellenséges magatartása ellenére is az 1945. november 11-én megtartott választásokon a Népfront teljes győzelmet aratott, s ezáltal kikiáltották a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságot.

A JKP programkoncepciójának főbb elvei kifejezésre jutottak a központosított államszocializmus kiépítésében, a szövetségi államforma megszilárdításában, Jugoszlávia nemzetei és nemzetiségei egyenjogúságának biztosításában, szociális intézkedésekben, továbbá a munkásosztály és parasztság életkörülményeinek megjavításában.

A szocialista társadalom kiépítésében kezdetben a szovjet tapasztalatok jelentős útmutatók voltak. Nem volt szó azonban ezeknek a tapasztalatoknak mechanikus átültetéséről. Ebben az időszakban a JKP nem hozott külön programot, s elveinek gyakorlati alkalmazása kifejezésre jutott a Népfront, a szakszervezetek, Jugoszlávia Egyesült Antifasiszta Ifjúsági Szövetségének és más társadalmi-politikai szervezetek tevékenységében. Ez már akkor kiváltotta Sztálin bírálatát, hogy a JKP „beleolvadt" a többi tömegszervezetekbe.

A tömegek forradalmi lelkesedése eredményeként az újjáépítés rekordidő alatt befejeződött, s 1947 márciusában a Népszkupstina már törvényt hozott az első ötéves tervről, amely bevezetője volt a gyorsított iparosításnak.

Az 1945. augusztus 23-i agrárreform s a termelőeszközök államosítása az iparban és kereskedelemben (1946-ban és 1948-ban) létrehozták a szocialista társadalom anyagi bázisát. Ebben az időszakban még nem voltak szociális különbségek a dolgozók között. Nagy belső migrációk kezdődtek, s Vajdaságban és Szlavóniában körülbelül 60 000 harcos család ju-

tott földhöz. Érdekes lenne, ha Vajdaságra, de más területekre vonatkozólag is kimutathatnánk a földhöz jutottak nemzeti összetételét. Tény az, hogy a vajdasági magyarok is az Osztrák—Magyar Monarchia, majd a királyi Jugoszlávia bukása után először élvezték az agrárreform áldásait.

A gazdaság központi állami igazgatása kiterjedt a társadalmi termelésre és a javak elosztására. A fizetési rendszerrel a munkahelyi funkciókat, s nem a szakképzettséget jutalmazták. A fizetési alap nem függött az üzemi munkasikertől, s az egyéni munkasikereket sem jutalmazták. Ugyanakkor bevezették az élüzemi, a rohammunkási, vándorzászlói eljárásokat.

A forradalmi etatizmus azonban hamarosan megszülte belső ellentmondásait. A forradalmi felbuzdulás csak rövid ideig biztosította a termelés növekedését. Az ösztönzés nélküli fizetési rendszer hamarosan a munkaintenzitás csökkentéséhez vezetett. A termelt javak értékesítésénél a gazdasági törvényszerűségek figyelembe vétele helyett a felsőbb hatóságok adminisztratív intézkedései voltak a mérvadók. A súlyos gazdasági helyzet s az éhínségveszély miatt a parasztságra nagy terheket róttak. A falu gyors szocialista átalakulásába vetett remények nem váltak valóra. A kényszer folytán szövetkezetekbe belépett földművesek kedvetlenül, kényszeredetten dolgoztak. 1951-ben hazánkban 6804 termelőszövetkezetet tartottak nyilván. A parasztság passzív ellenállása és elégedetlensége rendkívül kiélezte a falu társadalmi-politikai viszonyait. A túlméretezett központosítás és a felhalmozott munkaértéktöbblet elosztásában a szubjektív tényezők is kifejezésre jutottak. Ez már akkor is a nemzetek közötti vitához vezetett. Az uralkodó rétegek egy része pedig elbürokratizálódott.

A könyv harmadik részét a szerző a nagy fordulatok időszakának nevezi (1948—1953). Az első időszak szigorú központosító társadalmi-gazdasági irányelvei mai értékelésben is helytállóak. A forradalmi etatizmus kétségtelenül nagy sikereket hozott a szocialista építés minden szférájában.

A JKP mint hatalmi párt azonban fokozatosan elvesztette kapcsolatait a munkásosztállyal. A tagság óriási többsége a pártfórumok határozatainak csak végrehajtója volt, és így forradalmi lendületük és kezdeményezésük nagymértékben csökkent. A munkásosztály nem gyakorolta hatalmát a JKP-n keresztül, hanem ellenkezőleg, a JKP, s főleg ennek vezető fórumai váltak hatalmi tényezőkké, a munkásosztály nevében. A társadalmi és gazdasági fejlődés legnehezebb útkeresési időszakában került sor a Tájékoztató Irodával való politikai összetűzésünkre, nemcsak a Szovjetunióval, élén Sztálinnal, hanem a többi szocialista országgal is. Az összetűzés csírái kétségtelenül a népfelszabadító harc időszakáig nyúlnak vissza. Sztálin ugyanis a szocialista építés egyedüli helyes útjának a szovjet változatot tekintette és ezt szorgalmazta nálunk is, pártunk és népeink azonban ezt határozottan visszautasították. Ezt bizonyítot-

ták az 1948. április 21-e és 28-a között megtartott V. kongresszus határozatai is, amelyen egyúttal meghozták a párt új programját.

Viszonyaink így egyre jobban elfajultak a szocialista tömb többi országával is. A vádakat, hogy letértünk a szocialista építés útjáról, újabb munkasikerekkel akartuk megcáfolni. (Ekkor volt legintenzívebb a földművesszövetkezetek számának adminisztratív felduzzasztása.) A vádak megfogalmazásakor pedig nemigen törekedtek a választékosságra. Hazánkat gazdasági zárlat alá vették. Beruházásaink csökkentek, az életszínvonal pedig mélyre zuhant. Mivel a szocialista tábor részéről közvetlen támadás is fenyegetett, honvédelmi kiadásai a nemzeti jövedelem 23 százalékát emésztették fel. Hadseregünk félmillió embere állandó készültségben volt.

Ez az időszak egyben a szocialista építés új iránykeresése is volt. A szovjet példa nem lehetett többé irányadó és követendő. A bennünket ért vádak időszakában pártunk azzal válaszolt, hogy a Szovjetunióban súlyos deformációkra került sor, amelyek mélyen sértik a marxi és lenini alapelveket, s egyben létrejött az államkapitalizmus és Sztálin egyeduralma. Természetesen, számos akkori állításunk ma már nem helytálló. Szocialista építésünk körvonalait a marxista—leninista elmélet alapján határoztuk meg. Előtérbe került a jelszó, hogy A gyárak a munkásokat illetik meg! és 1949. december 23-án aláírták az első munkástanácsok megalakítására vonatkozó történelmi határozatot.

A gazdasági elszigeteltségünket a nyugati segélyek és kölcsönök enyhítették. Nem sikerült azonban politikai koncessziókat nyerniük. A kölcsönöket igen kedvezőtlen feltételek mellett kaptuk, és ez még súlyosabbá tette gazdasági helyzetünket. A szocialista táborból fenyegető veszélyen, s a nyugati hatalmak politikai manőverezésén kívül kialakult a belső front is, mert 50 000 párttag a Tájékoztató Iroda határozatai mellett foglalt állást. Az elítéltek száma pedig 12 000—13 000 volt. A legkisebb bírálat is a pártból való kizárással járt. Ennek a visszás politikai helyzetnek természetesen ártatlan áldozatai is voltak. Ezekről a szerző nem beszél, s arról sem, hogy az elítéltek iránti magatartásban nem a társadalmi megtorlás volt az alapelv.

Ugyanebben az időszakban körülbelül 200 000 újabb párttagot tartottak nyilván, s ezáltal a JKP a káderpártból tömegpárttá vált.

Az önigazgatás koncepciójának és az állam szerepének csökkentésében kifejezésre jutott a helyi hatósági szervek nagyobb szerepe, valamint társadalmi rendszerünk eddigi felépítésének decentralizálása is. A központi szervekben foglalkoztatottak létszáma százezerrel csökkent. A gazdasági vállalatok a köztársaságok hatáskörébe kerültek. Mindezeket a társadalmi-politikai változásokat az 1953. január 3-án meghozott alkotmánytörvény rögzítette. Az alapelvek a társadalmi tulajdon és a termelők önigazgatása voltak. A szkupstinai szervekben megalakult a termelők tanácsa.

A Szövetségi Szkupstina tagjait a köztársasági és tartományi szkupsti-

nák választották. Még előzőleg, 1952. november 2-a és 7-e között, megtartották a JKP VI. kongresszusát. A kongresszuson a Jugoszláv Kommunista Szövetség elnevezést kapta. Ezzel a párt szerepe is lényegesen megváltozott, ami a társadalmi rendszerünkben végbement változásokra vezethető vissza.

A gazdasági vállalatok irányítására vonatkozó alaptörvény a jövedelemelosztás ügyében alapjában véve érintetlenül hagyta a központosított gazdasági rendszert. A további önigazgatói folyamat ellenére is az az álláspont dominált, hogy a társadalmi akkumuláció továbbra is a szövetségi szervek hatáskörében maradjon. Azért az 1952-ben bevezetett rendszer nem járult hozzá jelentős mértékben a gazdasági vállalatok önállóságához, a termelés meghatározásához és a jövedelemelosztáshoz. A szerző ezzel kapcsolatban külön megállapította, hogy attól a pillanattól kezdve, amikor a jövedelem a vállalat sikerétől függött, s a piaci értékesítés kockázatát a közvetlen termelők is érezték, nemcsak az állam szerepe csökkent, de egyben megkezdődött a termelő bérhelyzetből való felszabadulása is.

A további decentralizáció is az önigazgatási rendszer fejlesztési kísérlete volt; a munkaértéktöbblet jó részét a köztársaságok illetékességébe utalták 1952-ben a beruházási összegek 45 százalékát a köztársasági szervek vették át. Ugyanígy a vállalatok termelőeszközei is saját tulajdonná váltak, s ezáltal a gazdasági vérkeringés is felgyorsult. A munkaértéktöbblet-halmozás 1954-től a szövetségi beruházási alapba került.

A demokratikus folyamattal párhuzamosan 1954-ben a szélsőliberális eszmék is elburjánzanak. A csoport élén Milovan Đilas állt. Elveit az „Egy osztály szerkezete" című munkájában fejtette ki. Társadalmunk vezető személyiségeinek egy részét azzal vádolta, hogy elszakadtak a néptől és csak saját egyéni érdekeiket tartják szem előtt. A szocialista demokrácia érdekében a lenini típusú párt szükségességét is kétségbe vonta. Ezek után is a szocialista demokrácia ködös elképzeléseit fejtegette. Eszméi azonban nem találtak szélesebb támogatásra.

Ebben az időszakban kevés szó esett a nemzetiségi kérdésről, mert nem kis naivitással azt gondoltuk, hogy a szocialista forradalom győzelme a nemzetiségi kérdést is megoldotta.

A szerző könyvének negyedik részében „A társadalmi rendszerünk kettőssége" címen az 1954—1964 közötti társadalom-politikai és gazdasági helyzetünket dolgozta fel. Ezt az időszakot a tízéves nyugodt és sikeres gazdasági fejlődés jelentette és a társadalmi élet minden terén jelentős sikereket értünk el. Sztálin halála után a szocialista tábor részéről csökkent a politikai nyomás. 1954-ben megoldódott a trieszti kérdés, majd pedig 1956-ban a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal is helyreálltak kapcsolataink. Ugyanakkor Tito köztársasági elnök kezdeményezésére megkezdődött az el nem kötelezett országok szervezkedése is.

A belpolitikai életben a decentralizációs folyamatok lelassultak, mert

pártvezetőségünk úgy vélekedett, hogy a munkaértéktöbblet elvileg társadalmunkat, nem pedig a vállalatokat illeti meg. A szövetségi szervek a beruházási eszközök nagy többségével továbbra is szabadon rendelkezhettek. 1956-tól kiépült a kommunális rendszer és egyúttal a helyi szervek vagyis a községek is részesedtek a vállalatok jövedelméből. Ez az időszak egyébként az ipari fellendülés kora, amikor is 1953-tól ipari termelésünk évente 11, 14, 16 sőt 17 százalékkal is emelkedett. Az akkori ispari fejlődés országunkat az első államok közé sorolta. Ugyanakkor jelentősen emelkedett népeink életszínvonala is. Új politikai irányvonal jelentkezett a falun és a mezőgazdaság iránt. 1953-ban a magánkézben levő 30 hektárnyi maximumot 10 hektárra csökkentették, a mezőgazdasági szövetkezetek pedig a magántermelőkkel való széles körű gazdasági együttműködés tényezőivé váltak.

A demokratikus folyamat a munkástanácsok 1957-es első kongresszusa után meggyorsult, amikor is törvényt hoztak a munkaviszony szabályozásáról, s a vállalatok az egymás közti viszonyok rendezésében is nagyobb önállóságot kaptak.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség 1958. évi VII. kongresszusa is új ösztönzést adott a közvetlenebb vállalati önigazgatásra. Hasonló javaslatokat fogadott el a szakszervezeti szövetségek IV. kongresszusa is.

A közvetlenebb önigazgatást nem lehetett tovább halogatni, mert a fennálló gazdasági viszonyok nem voltak összhangban az önigazgatás alapelveivel. Az 1961-ben hozott törvény csak a jövedelemelosztásra ad nagyobb önállóságot, de az állam továbbra is meghatározta a termékek 70 százalékának árát. A tiszta jövedelem elosztásánál azonban a munkaszervezetek nagyobb önállóságot kapnak. Ezekben az években lelassult a gazdasági és ipari fejlődésünk üteme, s ezáltal a további önigazgatási folyamatok is lelassultak. Mivel a tiszta jövedelem elosztásában a vállalatok nagyobb önállóságot kaptak, több esetben a felemelt személyi jövedelmek nem voltak összhangban a munkasikerekkel és a munkatermelékenység növekedésével.

A hatvanas évek elején már előrevetette árnyékát pártunk eszmei-politikai polarizációja, s az eddigi egységet komoly veszély fenyegette. Mindezeket a gazdasági rendszer változásairól alkotott különböző elképzelések váltották ki. Akadtak ugyanis olyan vélemények, hogy a tiszta jövedelem elosztása a személyi jövedelmek ésszerűtlen növeléséhez vezethet. Az összetűzések másik gyújtópontja a nemzeti kérdés volt. Az 1958. évi VII. pártkongresszus ebben a kérdésben nem hozott lényeges határozatokat. Egy évvel később azonban a központi vezetőség végrehajtó bizottsága már elemezte a nemzetiségi viszonyok terén jelentkező negatív jelenségeket és a nemzetiségek iránti bizalmatlanság egyes megnyilvánulásait is. Mindezek a kérdések azonban még nem kerültek előtérbe.

A könyv ötödik része társadalmi-gazdasági fejlődésünk következő időszakával foglalkozik, az önigazgatási viszonyok, továbbá a nemzeti kérdés kiéleződésével.

Jugoszlávia ebben az időszakban külpolitikai vonalon az el nem kötelezettség jelentős tényezőjévé vált, s következetesen harcolt a nemzetközi munkásmozgalom egyenrangú viszonyaiért is. A belső fejlődésünkben pedig a hatvanas évek derekán már kulcskérdésnek számít a közvetlenebb önigazgatás megvalósulása. A nemzeti jövedelem elosztása, a beruházások és a bővített újratermelés továbbra is igen jelentős mértékben kiélezte a társadalmi-politikai viszonyokat. Számunkra külön érdekesség, hogy az 1961-es évi összjövedelem alakulásához a vajdasági ipar 30,3 százalékkal járult hozzá, s hogy ebben a tekintetben tartományunk az utolsó helyen állt.

1962-ben Tito köztársasági elnök a JKSZ Központi Bizottságának 6. ülésén sürgős intézkedéseket jelentett be a társadalmi deformációk kiküszöbölésére.

Az 1963-as alkotmány társadalmi és gazdasági valóságunk kompromisszumos megfogalmazása volt.

Az 1964-es év a társadalmi viszonyok további demokratizálódását jelzi. Az Országos Szakszervezeti Szövetség ez év márciusában tartott V. kongresszusa fontos lépést jelentett. Még jelentősebb volt természetesen a Jugoszláv Kommunista Szövetség ez év december 10-e és 13-a között megtartott VIII. kongresszusa. Ennek határozatai társadalmi önigazgatásunk további fejlesztését és a társadalmi-politikai viszonyok demokratizálását szorgalmazták. Tito köztársasági elnök, továbbá Veljko Vlahović és Edvard Kardelj elvtársak beszédét a nemzeti kérdés kiéleződéséről azonban a delegátusok nem fogadták lelkesedéssel.

A következő év gazdasági reformja egész rendszerünk válságának felszámolását célozta. A termelési viszonyok romlása miatt számos gazdasági vállalat munkaerő-csökkentéssel próbált kedvezőbb feltételeket létrehozni. Az ipari termelés visszaesett, a mezőgazdaságban azonban még súlyosabb volt a hanyatlás. 1968-ban Nyugat-Európa országaiban már 400 000 munkásunk dolgozott.

A JKSZ 1966. június 4-i ülése után átszervezik a biztonsági szerveket, mert lassan már hatalmi szervve nőtték ki magukat. Ezután került sor az állami centralisztikus koncepciókat valló Ranković-csoport felszámolására. Ezek az intézkedések kedvezőbb előfeltételeket hoztak létre társadalmunk további demokratizálására. Ám küszöbön állt már a Jugoszláv Kommunista Szövetség reformja is.

Az 1968. december 26-án meghozott alkotmányfüggelékek (VII—XIX.) a köztársaságok és tartományok jogainak kiszélesítését és felelősségének fokozását célozták. Különösen fontos volt Kosovo autonóm jogainak kiszélesítése és az albán nemzetiség egyenjogúságán ejtett csorbák mielőbbi kiküszöbölése.

Az 1966. esztendő is a válság jegyében múlt el. A horvátországi köztársasági és pártszervek akkori vezetősége a nemzeti jövedelem elosztásában a vállalatoknak jelentősebb szerepet követelt, ebben a kérdésben

azonban megoszlottak a vélemények. A következő 1965. év június 3-án és 4-én Belgrádban, Zágrábban és Ljubljanában egyetemista tüntetések zajlanak le. Főbb követelésük a szociális különbségek megszüntetése, a munkanélküliség felszámolása és az egyetemi hallgatók helyzetének javítása volt. Tito köztársasági elnök felszólítására azonban június 9-én a tüntetések és a sztrájkok megszűntek.

1969. április 11-e és 15-e között tartották meg a Jugoszláv Kommunista Szövetség IX. kongresszusát. Ezután egyre jobban erősödött az unitarizmus elleni harc, továbbá fokozódott a köztársaságok és tartományok jogainak kiszélesítése. A nemzeti viszonyok és összetűzések kútforrása továbbra is a nemzeti jövedelem egy részének felhalmozása és elosztása. A Horvát Kommunista Szövetség 1970 elején az unitarizmus elleni következetesebb harcot sürgette. Ezt követi az alkotmánymódosítás. Eddig az időszakig Jugoszlávia gazdasági fejlődése kiváló eredményeket ért el. Az egy lakosra eső évi nemzeti jövedelem már 800 dollár. Távol állunk azonban még a fejlett ipari államoktól. A munkanélküliség egyre nyomasztóbb. Az országban nyilvántartott 300 000 munkanélkülin kívül 1971-ben kb. 700 000-en vállaltak munkát külföldön.

Társadalmunkban újabb visszáságok ütik fel a fejüket. Tőkeviszony van kialakulóban, s a bankok és más hasonló intézmények a társadalom döntő tényezőivé válnak. Ez természetesen gyengíti a társadalmi-politikai szervezetek pozícióit és az önigazgatás megtorpanásához vezet. A felhalmozódott problémák munkabeszüntetéseket idéznek elő. 1958 és 1969 között országunkban 2000 sztrájkot regisztráltak. Legtöbbjükre a fejlett köztársaságokban és Vajdaságban került sor. Így például Vajdaságban tízszer több sztrájk tört ki, mint Kosovo tartományban. Ennek okaira a könyv szerzője nem tért ki.

A JKSZ Elnökségének 1971. április 28-a és 30-a közötti ülése után a válság tovább éleződött. A horvátországi nemzeti erők a Horvát Matica köré tömörülve nemzeti jelszavakat hangoztatva a horvát központi vezetőséget nemzeti árulással vádolták. Más formában ugyan, de a nemzeti tendenciák Szerbiában is jelentkeztek. Mivel a Horvát Kommunista Szövetség Központi Bizottsága az egyre tömegesebbé váló nemzeti mozgalmat nem tudta megakadályozni, összehívták a Jugoszláv Kommunista Szövetség Elnökségének 21. ülését, Karađorđevón. (Erre éppen a horvátországi tömegsztrájkok napjaiban került sor.) Az eseményekért felelős horvát vezetők lemondtak, a tömegmozgalom vezetői ellen pedig adminisztratív eljárás indult, s jó néhányukat el is ítélték. A Szerb Kommunista Szövetség felelős tisztségviselői ugyancsak benyújtották lemondásukat. Hasonló lemondások következtek Bosznia-Hercegovinában, Macedóniában és Vajdaságban is. A válság felszámolásával társadalmi fejlődésünk demokratizálási folyamata meggyorsult. Ezeket a társadalmi változásokat rögzítette az 1974-ben meghozott alkotmány. 1974. május 20-a és 30-a között megtartották a Jugoszláv Kommunista Szövetség X. kongresszusát is. 1976 végén meghozták a társult munkára vonatkozó

törvényt, majd ebben az évben kidolgozták a társultmunka-alapszervezetek koncepcióját is.

A szerző nem említi meg az 1974-ben történt jelentős változások ismertetésénél a szocialista köztársaságok és tartományok közötti viszonyok rendezését. Ebben az évben ugyanis 1974. február 28-án Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány is alkotmányt kapott.

A mű kétségtelen érdemei mellett fogyatékosságai is hasznos bevezetőül szolgálhatnak az utóbbi időszak szocialista fejlődésének további tanulmányozásához.

Jovan Miljuš

MILORAD STANOJEVIĆ: JUGOSZLÁVIA ÉS A FEJLŐDŐ ORSZÁGOK

A fejlődő országokban ma mind időszerűbbé válik a gazdasági fejlődés problematikája*, mivel nagyszámú ország kedvezőbb és igazságosabb gazdálkodási és árucsere-forgalmi feltételeket keresve szervezetten lép fel a nemzetközi gazdasági és politikai színtéren. Tekintettel arra, hogy ezek az országok az el nem kötelezettek mozgalmában — melyben hazánknak kiemelkedő szerepe van — is aktívan részt vesznek, érthető érdeklődésünk a fejlődő országok gazdasági és egyéb körülményei iránt. Ezt az érdeklődést támasztja alá az a tény is, hogy Jugoszlávia is a fejlődő országok közé tartozik.

Dr. Milorad Stanojević könyve egyike az első tanulmányféle publikációnak, amely teljességel és megfelelő érvek felsorakoztatásával mutat rá a fejlődő országok gazdasági és politikai sokoldalú kapcsolataira. Stanojević közben igyekszik meghatározni Jugoszláviának mint fejlődő országnak és mint a vezető el nem kötelezett országok egyikének helyét és szerepét a mai világban. A könyv írásakor a szerző olyan kérdéseket boncolgatott, amelyekkel rámutat hazánk élelmiszer-termelésének lehetőségeire és a külkereskedelmi kapcsolatok bővítésére a többi fejlődő országgal. A választás nem véletlen. Az elegendő mennyiségű élelmiszer-termelés ma az időszerű kérdések közé tartozik, hisz hatalmas különbségek vannak a fejlett és fejletlen országok között.

A könyv első részében a szerző a nemzetközi munkamegosztásról és piacról alkotott felfogást és e felfogás evolúcióját dolgozza fel. Rámutat, hogy a klasszikus politikai gazdaságtan nem dolgozta fel átfogóan és teljes egészében a nemzetközi piac és munkamegosztás kérdéseit. Ettől eltekintve a szerző mégis Adam Smith, valamint David Ricardo szemléletéből indul ki, a továbbiakban nagy teret szentelve Marx, Engels és Lenin nézetének, hogy a végén szemléltesse a nemzetközi piacról és a modern munkamegosztásról alkotott legújabb álláspontjainkat. Külön figyel-

* Dr. Milorad Stanojević: Jugoslavija i zemlje u razvoju, Privredni pregled, Belgrád, 1978., 334. oldal.

met szentel az el nem kötelezett politika szerepének és fejlődésének, abból a feltevésből indulva ki, hogy az el nem kötelezett politika képezi az új történelmi lehetőséget a nemzetközi gazdasági és politikai viszonyok demokratizálásában és humanizálásában.

A könyv második részében a szerző a világ fejlettségi szintjét és alapvető jellemzőit elemzi. Ahhoz, hogy sikeresen szemléltesse és felmérje a világ egyes országainak fejlettségi szintjét, Stanojević öt fejlettségi fokot határoz meg, és minden országot a megfelelő csoportba sorol. A fejlettség fokának meghatározásában alapvető mérce a lakosonkénti társadalmi termék. Hozzá kell tenni azonban, hogy Stanojević, az egy lakosra jutó társadalmi termék mellett felhasznált más paramétereket is, mint például a lakosság természetes szaporulata, az egy négyzetkilométerre eső lakosok száma, az ország területe, valamint az ország népessége kétezerben stb. Mindez lehetővé tette számára, hogy felmérje a fejlődés lényegét, irányát és csoportosítsa a vizsgált országokat. Osztályozása szerint a világ országai fejlettségi szintjüket tekintve a következő csoportokba oszthatók: Első csoport: az ipari fejlődés előtti stádiumban levő államok. Ezekben az országokban a társadalmi termék értéke nem éri el a lakosonkénti 100 dollárt (átlag 78 dollár). A világ lakosságának 19,3 százaléka él ilyen országban. Második csoport: az ipari fejlődés kezdetleges stádiumában levő országok. Ezekben a társadalmi termék értéke 100 és 500 dollár között ingadozik, a lakosonkénti átlag 254 dollár. Ez a csoport a világ lakosságának 46,8 százalékát öleli fel. A harmadik csoportba az iparilag közepesen fejlett államok tartoznak. Itt a társadalmi termék 500—1200 dollár, az átlagos társadalmi termék a csoporton belül 823 dollár. A világ lakosságának 6,8 százaléka sorolható ide. A negyedik csoportot az iparilag fejlett országok képezik, ahol a társadalmi termék lakosonként 1200—2500 dollár, a társadalmi termék átlaga 1863 dollár, és a világ lakosságának 16 százaléka tartozik ebbe a csoportba. Végül az ötödik csoportba tartoznak az iparilag legfejlettebb országok, lakosonként 2500 dolláron felüli társadalmi termékkel. Ezekben az országokban az átlagos társadalmi termék 3418 dollár. Itt él a világ lakosságának 11,1 százaléka. (A felsorolt adatok az 1970. évre vonatkoznak, amikor 949 dollár volt a lakosonkénti társadalmi termék átlagértéke a világon.)

A szerző egyik értékes megállapítása, hogy a fejlett és fejletlen országok közötti különbségek egyre mélyülnek. Így például a fejlődőek közé sorolható 127 ország 2,9 milliárd lakossal (a világ lakosságának 72,8 százaléka) a társadalmi terméknek mindössze 25,6 százalékát adja, átlagosan 295 dollárt. A fejlett és fejletlen országok közötti arány 1:9. Ugyanakkor a fejletlen országok is rendkívül heterogén csoportot alkotnak. A csoport első és utolsó tagja között az arány 1:9,5.

A fejezeten belül a szerző Jugoszlávia helyét is meghatározza. 1970-ben hazánk a lakosonként 1091 dolláros társadalmi termékkel a közepesen fejlett országok között az élen állt. A világ társadalmi termelé-

sében hazánk 0,7 százalékkal vesz részt, a világ össz lakosságának számát tekintve pedig 0,6 százalékos volt a részaránya.

A könyv harmadik fejezete Jugoszlávia mezőgazdasági termelésének helyzetét taglalja, a nemzetközi munkamegosztás szempontjából vizsgálva, mégpedig azzal a céllal, hogy meghatározza tényleges lehetőségeinket és a fejletlen országokkal való együttműködés távlatait. A szerző elegendő teret szentel a mezőgazdaság helyének és szerepének a fejlett és a fejlődő országokban, a mezőgazdasági termékek kivitelének és természetesen Jugoszlávia ezzel kapcsolatos lehetőségeinek. A világ élelmiszer-kivitelének mindössze 0,4 százalékát adja a hazai mezőgazdaság, ugyanakkor a behozatalban 0,98 százalékkal szerepel. A szerző megkülönböztetett figyelmet szentel a kivitel és behozatal területi irányítottságára is.

A könyv negyedik része foglalja össze Jugoszlávia élelmezési és élelmiszer-termelési helyét és szerepét. Ezt a részt Stanojević a világ élelmiszer-ellátásának feltérképezésével kezdi, melynek során kitűnő érzékkel mutat rá az egyes világrészek sajátságos helyzetére. Alapvető problémákat vet fel, mint pl. az élelmiszer-előállítási dinamika, az egyes területeken jelentkező többlet vagy hiány, hazánk lehetőségei és a kilátások 2000-ig. A pontosság és áttekinthetőség és egybevetés végett a szerző a kalóriaértékeket ún. iniciális kalóriákká változtatja.

Az ipari fejlődést megelőző stádiumban és az ipari fejlődés kezdetleges stádiumában lévő országok a világ összkalóriamennyiségének 46,8 százalékával rendelkeznek, habár, mint ismeretes, ők alkotják a világ lakosságának 65,3 százalékát. A fejezet utolsó része Jugoszlávia élelmiszer-termelésének lehetőségeivel és hazánknak a nemzetközi gazdasági viszonyok megváltoztatásáért vívott harcával foglalkozik.

Az ötödik és egyben befejező szakasz a fejlődő országokkal való együttműködés lehetőségeit, formáit és irányát kutatja. A világpiac jelenlegi feltételeinek elemzése után, valamint a fejlődő országok közötti viszony elemzését követően a szerző a fejlődő országokkal való viszony három alapvető formája mellett dönt. Az együttműködés első és legjelentősebb formája magába foglalja a technológia átadását, mérnöki tanácsadás útján valamint tudományos, technológiai és termelési eredményeink összehangolását a fejlődő országok piacának szükségleteivel.

Az együttműködés másik formája a kereskedelmi árucsere fejlesztése ipari és mezőgazdasági kooperáció révén. A harmadik lehetőség, hogy hazánk a fejlődő országok szükségleteire termel bizonyos mezőgazdasági termékeket, kétoldalú szerződés alapján. Részletes elemzés útján a szerző arra a megállapításra jut, hogy az első forma a legmegfelelőbb út a fejlődő országokkal való együttműködés további bővítésére.

A könyv külön értéke a szerző által végzett rövid és tömör összegezés, amely tulajdonképpen a tanulmány rövidített változata. Figyelemre méltó azonban a felhasznált szakirodalom is, mivel a szerző valamennyi világviszonylatban is jelentős szervezet és intézmény ide vonatkozó adatait közli.

Fordította *Hornok Ferenc*

Laki Mária

LOSONCZI ÁGNES: AZ ÉLETMÓD AZ IDŐBEN, A TÁRGYAKBAN ÉS AZ ÉRTÉKEKBEN

Losonczi Ágnes könyve* történetszociológiai elemzése az életmódnak. Annak a ténynek a kifejezésével foglalkozik, hogyan mutatkozik meg az ember az életmódban. Kutatások sora van a könyv mögött, s több ezer ember többszörösen ezer adata szolgált alapul az elemzéshez. A szerzőt elsősorban az emberi erőfeszítések és viszonyok, az életvitel mindennapi módja, a társadalmi kötöttség és a társadalmi lehetőség érdekli.

Losonczi Ágnes az életmódot szemléli, vizsgálja és elemzi, több szempontból. Bemutatja az életmódot emberközelből a mindennapokon, életnagyságban, az idő tágabb folyamatában, a társadalmi feltételek szintjén, valamint a társadalmak és kultúrák mindennapi kifejeződésében. A szerző a szürke hétköznapokat ábrázolva, s ezen keresztül „emberi méretű" életnagyságot a következőképpen mutat be: „Az ember felkel és elindul... már ezekben az első percekben ott van a társadalom: az ember felkel, de nem mindegy, hogy hánykor, elindul, de nem mindegy, hogy hová. Eljut, de nem mindegy hogy hogyan." (13. old.)

Kutatásait a mikroszemlélettel kezdi, de az emberi „kisvilág" különbségeinek rendszereiből, az emberközelség legegyszerűbb tényeiből is a makrovilág elemei tűnnek ki, ugyanis a nagy társadalmi különbségek feltételeinek rendszere ott van már abban, hogy az egyén hány órakor kel fel, hová megy, mit eszik, hol dolgozik, milyen munkát végez, milyen körülmények között, hogyan dolgozik és mit kap érte; pénzt, megbecsülést, anyagiakat, kultúrát, tájékoztatást vagy megértést? És főleg, hogy mindezekkel hogyan rendelkezik; hogy kiszolgált, vagy kiszolgáltatott, van-e hatalma, tud-e dönteni, s van-e rendelkezési joga, legalábbis önmaga felett, a saját életében.

Kutatásai során a szerző azt akarja megismerni, hogyan teljesíti az ember a társadalmi normákat, s eközben hogyan alakítja, formálja és éli

* Gondolat Kiadó, Budapest, 1977

életét. Ennek érdekében olyan alapvető tényekből indul ki, hogy milyenek az adott tárgyi és társadalmi feltételek, hogy az adott feltételek között mit jelent a mindennapi létfenntartás gondja.

Mint a szerző maga mondja, az elemzések során „arra törekedtünk, hogy ne csak egyik oldalról, az anyagi világról beszéljünk, vagy a társadalmi struktúráról, vagy az emberi viszonyokról, hanem úgy próbáljuk meg megismerni a társadalom és az ember kapcsolatát, hogy az anyagi világ kezelésében ismerjük meg a tudatit és az eszmeit, a tudati tényezőkben ismerjük fel az anyagit, a társadalmi viszonyokban az érdekköröket, az érdekekben az eszmerendszereket, az értékviszonyokban a mögöttes tárgyi világot. Ez az összefonódás volt egyik legfontosabb szemléleti elvünk a kutatás végigvitelében és elemzésében is". (51. old.)

A könyv tartalma három nagy egységre bontható. Az első rész a történeti életmódmodellek; a második rész az anyagi lét életszervező értelméről, az élet anyagi feltételeiről; a harmadik rész viszont az értékorientációk és követelmények az életvitelben elnevezést kapták.

Az első fejezetben a szerző a történelmi előzményekkel ismertet meg bennünket, majd szemlélteti a történeti életmód mutatóit az utóbbi fél évszázadban. Érdekes és újszerű szemléltetési mód segítségével ismerkedhetünk meg a nemességgel, társadalmi képével, életével, felfogásával, társadalmi helyzetével és rétegeivel.

Külön figyelmet szentel a szerző a polgárság és kispolgárság történelmi kialakulásának és szerepének a társadalomban, valamint ezen társadalmi rétegek kulturális szerepvállalásának.

A polgárság fogalmának meghatározása nehéz és összetett feladat. A szerző úgy érzi, jó módszer, ha megfelelő társadalmi távlatból szemléli a problémát, úgynevezett „alulnézetből". E szemléleti mód segítségével a következőképpen határozza meg a polgárság fogalmát: „A polgárok lentről nézve urak, fentről nézve felkapaszkodottak. Lentről nézve nem dolgoznak, fentről nézve minden olyannal foglalkoznak, amivel tisztességes ember nem piszkolja be a kezét. Lentről nézve nincs nagy különbség köztük, legfeljebb az egyik »finomabb úr«, és távolabb van, a másik uraskodik és rátelepszik a szegény emberre, a harmadik kizsigereli és a vérét is kiszívja. Lentről nézve: elérhetetlenül gazdagok és vagyonosok — fentről nézve »van valamijük«." (161. old.)

A szerző megállapítja, hogy a kispolgárról, mint társadalmi kategóriáról az utóbbi harminc-negyven évben sok szó esett és sokszor használták negatív értelemben a legfőbb társadalmi rossz jelzőjeként. Pedig ha a klasszikus osztálymeghatározást vesszük alapul, akkor a lakosság jelentős része a kispolgár kategóriába esik, ha viszont az életmód szerint határozzuk meg a fogalmat, akkor a kispolgári törekvések a társadalom nagyobb többségének életelveit jellemzik. A szerző szerint a kispolgár tehát nem más, mint: „kistulajdonos, akinek a létezése valahol a tulajdon és a birtoklás határán van a kialakuló polgári társadalom és az iparosodás kezdeti körülményei között. Tehát van »valamije«, bír valami-

vel, rendelkezik valamivel, s ez lehet föld, szerszám, szaktudás stb., lényeges, hogy ezeknek kistulajdont fenntartó szerepük van, pénzt és »vagyont« teremtő erejük." (166. old.)

Külön fejezetben foglalkozik a szerző a parasztság társadalmi helyzetével, szokásaival, életmódjával és a parasztság között jelentkező belső ellentmondásokkal. A parasztság megjelenésével kezdi az elemzést s végigvezeti a folyamatot, amíg a parasztból munkás lesz. Ugyanakkor megállapítja, hogy ez a folyamat mind a mai napig tart, persze más-más körülmények között.

Érdekes módon szemléli a paraszt-munkás és a munkás-paraszt viszonyát. Megállapítja, hogy a parasztból lett munkásnak számos ún. „belső" (amely a munkássá válás folyamatát kíséri) és „külső" (amely a két osztály különböző érdekeinek összeütközéséből ered) nehézséggel kell megküzdenie.

Tovább vezetve a történelem fejlődési fonalát a szerző eljut „a társadalmi piramis" alapvető osztályához, a munkásosztályhoz, a proletariátushoz. Arra törekszik, hogy élethű képet fessen a munkásosztályról, hogy ne tévessze össze az idealizált képet a valósággal.

A proletariátust elemezve a szerző nem az osztályanalízist tűzi ki feladatul. Arra törekszik, hogy azokat a történelmi múltból örökölt életmód és kulturális minták együttesét tárja elénk, amelyek hatása, mint kitűzött életút vagy magatartási forma még a mai napig is él. Részletes képet kapunk a proletariátus belső tagoltságáról, az eltérésekről a társadalomban betöltött funkciók szerint, valamint a társadalom termelési rendszerében való elhelyezkedési módokról.

A második fejezetben Losonczi Ágnes az élet anyagi feltételeinek sokoldalú kérdését boncolgatja. Kifejti nézetét, kutatásaik eredményét az életmód alapvető tényezőivel kapcsolatosan. Így megtárgyalja a pénz, a jövedelem, a lakás, az autó szerepét az életmódban. Beszél a szükségletekről általában és elméletileg, valamint az egyes anyagi szükségletek sorrendiségéről.

Az anyagi életvitelt tanulmányozva megállapítja, hogy az anyagiak biztosításáért állandó harc folyik, hisz az emberek arra törekszenek, hogy minél könnyebben és jobban éljenek. „Ma jobban, mint tegnap, és holnap jobban, mint ma." (273. old.) Így a szükséges anyagiak megteremtéséért küszködve válnak anyagiassá az emberek. Ám az emberek anyagiassága — állapítja meg a szerző — nem az ő hibájuk, mert az élet minden terén, a létezés minden mozzanatában ezt sugallja a társadalom. Az országok-világok közötti összehasonlításban, és az emberek egymás közti elhelyezkedésében nem csupán szerepet játszik az anyagi megítélés, de a köznapi, gazdasági-ideológiai élet is csaknem elemében hordozza.

„Az anyagi létfeltételek megteremtése, a napi szükségletek biztosítása nap mint nap szembesíti az embereket a társadalom elosztási viszonyaival. Ezen keresztül érzékelik saját létük gondjait és könnyebbségét, ke-

nyerük, ruhájuk cipőjük, lakásuk, közlekedésük, betegellátásuk stb. minőségét, a társadalom termelési viszonyainál közvetlenebbül a társadalom elosztási rendszerét, ez az a terület, ahol mindennapivá válik a társadalmi struktúra és hierarchia valósága, ahol az egyes emberek, embercsoportok világosan látják és tapasztalják, hogy milyen »helyezést« kapnak ebben a rendszerben." (277. old.)

Figyelemre méltó fejtegetéssel találkozunk a Magatartástípusok az anyagi javak kezelésében c. fejezetben. A szerző megállapítja, hogy az anyagi javak kezelését illetően három alapvető magatartástípust lehet megkülönböztetni. Ezek a következők: 1. kevesebbet fogyaszt a lehetőségeinél, illetve keretein alul fogyaszt; 2. jövedelmét racionálisan használja; 3. többet fogyaszt lehetőségeinél, illetve keretein felül költ.

A szerző rámutat a motivációkra is, amelyek kialakítják ezeket a magatartástípusokat, s felsorolja az egy-egy csoporton belül jelentkező típusokat és részletesen foglalkozik azok jellegzetességeivel.

Losonczi Ágnes az életmód vizsgálatakor külön jelentőséget tulajdonít a település szerepének. Szerinte ugyanis, az alapvető életmódkülönbségeket elsősorban az ember tárgyi, anyagi környezetének különböző feltételeiből vezetjük le. Ezért olyan fontos az a tény, hogy milyen anyagi, termelési, műszaki és kulturális szinten áll az a környezet, amelyben az ember él, kifejti tevékenységét és megteremti életfeltételeit.

Sokatmondó statisztikai adatokkal és összehasonlításokkal találkozunk a táplálkozással, mint az életmód egyik mércéjével kapcsolatosan. A szerző ugyanis arra a megállapításra jut, hogy az étkezés mindenki számára a létezést biztosító feltétel, mégis nagyon eltérő helyet foglal el az emberek életmódjában, szükségleteinek struktúrájában. Ez nemcsak az adott anyagi és gazdasági feltételektől függ, hanem az átélt történelmi tapasztalattól is.

A mindennapi élet második igen fontos tényezője a lakás, mely elsőrendő szerepet játszik az alapvető létfeltételek megteremtésében és kialakításában. Ebben a fejezetben elemzi a szerző a lakások nagysága és felszereltsége közötti összefüggést, valamint a lakásmobilitás kérdését. Vizsgálja a lakásmobilitás településtípusok közötti arányát, valamint azt, hogy az emberek mennyi ideig laknak egy-egy lakásban. A kapott adatokat csoportosítja és hozzájuk kapcsolja a személyi jövedelmek nagyságát, s így végzi el a végleges elemzést.

Kétségtelen, hogy az utóbbi években az életszínvonal egyik igen fontos tényezője és mércéje az autó — állapítja meg a szerző. Sokoldalúan megvilágítva, érvekkel és ellenérvekkel átszőve tárja elénk a szerző az autóval kapcsolatos problémákat, véleményeket.

Fejtegetését az autó megjelenésével kezdi, s az autózás történetére visszapillantva megállapítja, hogy „az autó szimbólumrendszerében társadalmi változást hozott az, amikor az autó már nem státussal, hanem pénzzel vált megszerezhetővé". (433. old.)

Elemzései során azt a kérdést vizsgálja és tanulmányozza, hogy az

egyes társadalmi osztályok milyen módon jutnak autóhoz, illetve milyen erőfeszítések árán szerzik meg. Megismerhetjük az autó használóinak típusait és azok jellegzetes viselkedési módját. Ezzel kapcsolatosan érdekes adatokkal találkozunk arra vonatkozóan, hogy az egyes „autóhasználók" mikor engedhetik meg maguknak, hogy autót vásároljanak, illetve mikor kifizetődő számukra az autózás.

A sokoldalú fejtegetést összegezve a szerző megállapítja, hogy az autó megváltoztatja az emberek életét, aktivitását, emberi viszonyait, életvitelük átrendezésének irányát, igényeiket és nem utolsó sorban életfelfogásukat.

A harmadik fejezetben a szerző az életvitelben jelentkező értékorientációkkal és követelményekkel foglalkozik. Részletesen és körültekintően elemzi az élet legfontosabb értékeit, a munkát és az emberi kapcsolatokat. Elsősorban az a kérdés foglalkoztatja, hogy mi vezérli az embert, amikor „teremt", alkot? A kérdés kidolgozása érdekében az emberi aktivitás két területét vizsgálja, azt ahogyan az ember dolgozik, s azt ahogyan emberi viszonyokat teremt.

A könyvet tanulmányozva világossá válik előttünk a munka mozdító értéktartalma, annak eredete és társadalmi tartalma. A szerző felmérést végez a konkrét munka megítélésére, az elégedettség fokának megállapítására. Ebben az esetben a munka fontosságának legelemibb gondjait vizsgálja. Azokat az indokokat, amelyek a jelenleg végzett munkával kapcsolatosan az elégedettség vagy elégedetlenség fokát fejezik ki. A vizsgálat eredményeként azt akarta megtudni, hogy milyenek és meddig terjednek az emberek lehetőségei (ebből az elégedettséget akarta megismerni) és meddig terjednek az igényeik lehetőségeiken túl (ebből az elégedetlenségre derül fény).

A vizsgálati anyag három kérdéscsoportot ölel fel. Az első a munka tartalmára, körülményeire, feltételeire és eredményeire vonatkozik; a második a munka tárgyi-emberi feltételeit vizsgálja; a harmadik pedig az elvégzett munka ellenértékének minősítését foglalja magában. A vizsgálat eredményeit áttekinthető táblázatok, grafikonok segítségével mutatja be a szerző, és persze részletes magyarázatot találunk minden egyes összefüggésre.

Kutatásai során a szerző nem elégszik meg az első pillanatra világosnak, érthetőnek tűnő összefüggések vizsgálatával. A bonyolultabb kapcsolatok is érdeklik. Mint maga mondja „érdekes lenne egyszer megvizsgálni, hogy a társadalmilag hasznosnak ítélt munkák — természetesen a társadalom változó értékrendje szerint — milyen szubjektív fontosságtudattal élnek az emberek, és milyen tényleges belső indokokkal társulnak. Hogyan függ össze a munka e társadalmi fontossága és a munka fontosságának tudata a »társadalom« megbecsülésével; a társadalmi szükség hogyan él a munka és az ember felismerte belső szükségszerűséggel kapcsolatban? S a késztetés vagy kényszerítés milyen »választ« vált ki az emberekből, milyen a viszonyuk ehhez a késztetéshez? A társadalmi

ideológiák, az erkölcsi rendek, kapcsolódva a társadalom fennmaradásának és gyarapodásának gazdasági érdekéhez és valóságos működési mechanizmusához, megteremtik a gazdasági érdeknek megfelelő ideológiát, bár bizonytalan hogy képesek-e vagy nem képesek érzelmi vonzással telített belső késztetéssé változtatni a külső kényszert?" (594—5. old.)

A feltett kérdésekre kimerítő választ ad a szerző, sok, számunkra eddig ismeretlen összefüggést tesz érthetővé.

Az emberi kapcsolatok fontosságáról a következőképpen nyilatkozik: „A tevékeny ember alkotó világa az emberi kapcsolatokban legalább oly mértékben megvalósul, ahogyan a világ megformálásában vagy akár a létrehozásában. Nemcsak azért, mert valahol az emberi kapcsolatban kellene kiteljesednie, hanem azért is, mert a való élet megteremtésének állandó eleme, alapja és kísérője az a számtalan emberi viszony, amely mindenkit, jóformán minden lépésében, minden cselekvésében — vagy nem cselekvésében — körülvesz, amelynek indulati tartalma, erőssége vagy gyengesége úgy alkotja meg az ember körüli világot, mint a levegő, az élő szervezet alapeleme." (616. old.)

Losonczi Ágnes több módszerrel vizsgálja az együttélésnek az emberi-társadalmi igény-érték rendszerét, a társadalmi kapcsolatok körét és színvonalát, a szolidaritási szinteket, a függőségi rendszerben kialakuló elvárásokat stb.

Köztudomású, hogy minden embernek szüksége van humánus emberi kapcsolatokra. Érdekes adatokkal és magyarázattal találkozunk a könyvben arra vonatkozóan, hogy az embereknek milyen elvárásaik vannak azokkal szemben, akiktől valamilyen vonatkozásban függnek. Milyen kvalitásokat várnak tőlük, milyen magatartásértékeket becsülnek bennük a legjobban? A problémát egyszerűen oldja meg. Konkért kérdéseket és válaszokat közöl arra vonatkozóan, hogy milyen az ideális orvos, tanító és tanácsi vezető.

A kapott eredmények összegezésekor és elemzésekor a következőket állapítja meg a szerző: „A válaszokból olyan igényrendszer rajzolódott ki, amely túl az ideálképen, alapvetően tükrözi az embereket humanizációs elvárásait és hiányérzetét is ezekben a függőségi rendszerekben." (630. old.)

A szolidaritás szintjeit és követelményeit vizsgálva a szerző valójában a szolidaritás tartalmát és kereteit tanulmányozta, tulajdonképpen azt, hogy kikkel azonosul egy-egy embercsoport, kikkel vállal közösséget.

Kiindulópontként a legbiztonságosabb szolidaritási alapot, az egyént választja, majd fokozatosan halad a család, osztályréteg, nemzet, társadalom és emberiség vonalon. Azt vizsgálja, hogy az egyes iskolai végzettséggel rendelkező csoportok kikkel vállalnak közösséget (szolidaritást), s hogy ez a korreláció milyen fokot ér el.

A szerzőt e könyv megírásakor — amint azt maga is vallja — három cél vezette. Elsősorban arra törekedett, hogy a társadalmi tények felsorakoztatása mindenki számára egyértelműen, objektívan bizonyító ere-

jű legyen. A második törekvés az emberek életének „belső" megismerésére irányul, valójában arra, hogyan élnek az emberek és hogyan élhetnének még jobban, anyagi, társadalmi és humánus értelemben is. Ennek a kérdésnek a megoldása tulajdonképpen a harmadik cél.

Az elmondottak alapján megállapítható, hogy egy ilyen rövid méltatásban közelről sem lehet elmondani mindazokat az értékes megállapításokat és következtetéseket, amelyek a könyvben megtalálhatók. Bár a könyv konkrét kutatásokon alapuló tanulmány, mégis bátran állítható, hogy érdekes olvasmány mindazoknak, akiket az életmóddal kapcsolatos társadalmi visznyok érdekelnek. Tekintet nélkül arra, hogy az adatok a magyar társadalomra vonatkoznak, érzésünk szerint az alapmegállapításokat és jó néhány végkövetkeztetést általánosíthatunk más társadalmakra (s így talán a miénkre) is. A könyv nyelvezetét és előadásmódját tekintve olvasmányos, nemcsak a tudományos dolgozók, de minden olvasó figyelmét felkelti. Egy mondatban: Losonczi Ágnes majd 800 oldalas könyve rendkívül érdekes és hasznos adat- és véleménygyűjteménye egy napjainkban még igen keveset kutatott témakörnek.

Rehák László

LUKÁCS TÖRTÉNELEM ÉS OSZTÁLYTUDAT-ÁNAK IDŐSZERŰSÉGE

(A Marksizam u svetu 1978. évi 11—12. száma)

A belgrádi tekintélyes Marksizam u svetu c. folyóirat (főszerkesztő: Miloš Nikolić, szerkesztő Aljoša Mimica) az utóbbi két évben igencsak késik. Késését úgy igyekszik behozni, hogy gyakrabban jelenik meg kettős számban, olvasóit pedig azzal kárpótolja, hogy gondos szerkesztésben és terjedelmesen, valóban kettős számban közli egy-egy témát tárgyaló szövegeit. A legutóbbi 1978. évi 11—12. tematikai szám (ez év júniusában jelent meg) feltétlenül figyelmet érdemel. Mintegy 400 oldalt szentel Lukács György Történelem és osztálytudat-ának.

A közölt írások zöme a tanulmánykötet által kiváltott és a húszas években lezajlott vita anyagát mutatja be, jól érzékeltetve Lukács könyvének alapvető jelentőségét a marxizmus szempontjából általában és külön a maga idejében. Egy látszólag szűkebb szakterületen: a dialektika marxista értelmezése (méginkább leszűkítve az objektum-szubjektum viszonya) kérdése kapcsán sűrítve körvonalazza ez az 1923-ban megjelent tanulmánykötet, nemcsak a marxista gondolkodás, de a társadalmi viszonyokat alakító forradalmi gyakorlat már akkor jelenlévő két alapvető irányzatát. A tanulmánykötet gyújtópontjában (nemegyszer sarkosítva, polemizáló egyoldalúsággal is) jelen van a marxizmus antidogmatikus, alkotó jellegű értelmezése. Szembeszegül a marxizmust (mint megismerési módot, mint útmutatásain kibontakozó forradalmi gyakorlatot) kilúgozó és elszegényítő irányzattal. Ez utóbbi irányzat a maga idejében tovább él a megújított II. Internacionálén belül, de ez az irányzat, módosított köntösben, erőteljesen jelen van a kommunista mozgalomban is, és századunk második felében ezt a gyakorlatot és elméleti hozzáállást a marxizmus pragmatikus és dogmatikus sztálinista revíziójának nevezzük.

Lukács 1923-ban megjelentetett tanulmánykötete korszakalkotó a marxizmus értelmezésében mint nyílt gondolkodási rendszer, a zárt keretek közé nem kényszeríthető forradalmi gyakorlatot serkentő elmélete, amely egyrészt gyakorlati útmutató, másrészt pedig a forradalmi gyakorlat-

ban mint elmélet is tovább fejlődik és alakul. Noha Lukács tanulmánya a maga idejében a marxizmusnak még az elmélet és a gyakorlat egységét jelölő egyik alapvető kérdését tárgyalja, azért közvetve csak érinti a forradalmi gyakorlat lényeges kérdéseit is, amelyek nem is választhatók el szigorúan az elmélettől. Ezért nem veszít időszerűségéből a tanulmánykötet; nemcsak a marxizmustörténet szempontjából jelentős, hanem behatóan foglalkoznak vele századunk második felében is, különösen 1967 óta ismét sajtó alá kerül (szerbhorvát első kiadása: Zágráb, 1970., II. 1977., magyar nyelvű: Budapest, 1971.). A Lukács tanulmánykötetével foglalkozó háború utáni bibliográfiát A. Mimica, a Marksizam u svetu szerkesztője a 390. oldalon ismerteti.

Ezért a belgrádi folyóirat az 1920-as évek vitáinak alapvető anyagával kapcsolatban (166—385. old.), három jelentős írást közöl mai szerzők tollából, sőt egy szerzőcsoport vitáját (19—165. old.) is. A szerkesztőség bevezető tanulmányát a 11—12-es számhoz Božidar Debenjak írta Történelem-osztálytudat-forradalom címmel.

A folyóiratban közölt és a húszas évek vitáját bemutató írások többsége először jelenik meg szerbhorvát nyelven. Kivételt képeznek Révai, Bloch és Korsch szövegei, amelyeket 1970-ben és 1971-ben közöltek ma már nehezen hozzáférhető folyóiratok. Tizenkét szerző írása (Rudas László két írással szerepel) érzékelteti az akkori idők vitáját, a vita korabeli részvevőinek eredeti írásaival. Kivétel Lukács György 1970. július 20-án írt levélrészlete, amely a tanulmánykötet megírásának idejében és a mostanában jelentkező spontán osztálytudatra vonatkozó megjegyzését, valamint a spontán és a Lenin által bevezetett nem-spontán osztályöntudatra vonatkozó figyelmeztetést tartalmazza.

A kettős szám bevezető részében közli Laura Boella írását (19—67. old.) Eldologiasodás és forradalom: vita Lukácsról 1923—1933. címmel. Ez az írás valójában a szerző bevezető tanulmánya a Lukács-vita részvevőinek írásait tartalmazó, 1977-ben közreadott olasz nyelvű gyűjteményes kiadványához. Rudolf Schlesinger Lukács Történelem és osztálytudat-ának történelmi keretei című írásával szerepel (68—74. old.). Ez az írás a szerző hirtelen halála következtében, a Sussex University-n meg nem tartott előadásának vázlata (először 1972-ben jelent meg). A harmadik tanulmány szerzője Mészáros István (75—120. old.), 1972-ben magyarul Münchenben jelent meg Véletlenszerű és szükségszerű osztálytudat címmel egy szerzők csoporjta tanulmánygyűjteményben. A kettős szám első része egy 1971-ben megjelentetett kerekasztal-beszélgetés jegyzőkönyvét is közli (121—165. old.). A vita részvevői: Furio Cerutti, Detlev Claussen, Hans-Jürgen Krahl, Oskar Negt és Alfred Schmidt. A vitáról mai szemszögből a húszas évek Lukács-vitájának az időben megjelent dokumentációs kötete kapcsán az egész Lukács életművet vitatják, tehát a húszas évek „ifjú Lukácsát", ahogy ők jelölik Lukács munkásságának ezt a szakaszát, a harmincas évek „önbírálatát" és a

későbbi szakasz munkásságát, elnevezésük szerint az „idősebb" (esetleg „érett") Lukács időszakának eredményét.

A bevezető rész írásai bőséges anyagot szolgáltatnak az olvasónak ahhoz, hogy a maga idejébe helyezze, és erényeivel, valamint fogyatékosságaival együtt értékelje Lukács Történelem és osztálytudat kötetét, ezenkívül, hogy teljességében és sokrétű jelentőségében felmérje a filozófus és esztétikus életművét.

Božidar Debenjak, a bevezető szerzője, a következőképpen összegezi Lukács 1923-ban megjelentetett tanulmánykötetének jelentőségét: „... a szüntelen vita azokról a problémákról, amelyeket a Történelem és osztálytudat kiváltott... bizonyítja, hogy hiteles tapasztalatról van szó. A hiteles természetesen nem jelenti azt is, hogy egyben érvényes vagy helyes. De mint Lukács hiteles hozzájárulása, a jelenkor filozófiai problémáinak és a mai forradalmi stratégia problémájának mérlegelésében továbbra is nélkülözhetetlen." A szerző még megjegyzi, hogy az 1967-ben írt előszó meghatározó fontosságú, mert ezzel maga Lukács helyezi történelmi keretekbe 1923-ban megjelent könyvét. Ez pedig már a hazai szempont és az időszerűség következménye, mert volt idő, amikor nálunk is szinte divattá vált Lukácsot önkényesen értelmezni, kulcskönyvnek tekinteni 1923-ban megjelent művét, és nemcsak visszautasítani a szerző 1967-ben írt előszavát (ez már felfogás és álláspont dolga), de úgy is tenni, mintha az előszó nem is létezne.

Tanulmánya bevezetőjében a szerző, éppen a történelmi helyzetet konkretizálva utal arra, hogy abban a korszakban (1913—1914-ig, de különösen 1917—1920-ig), amelyet Lenin és R. Luxemburg egymástól függetlenül úgy jellemezett, mint a marxista elmélet válságát, az európai burzsoázia megmenekülését nem a saját erejének köszönhette, hanem a munkásosztály, különösképpen pedig a munkáspártok tehetetlenségének. Teszi ezt a szerző olyan marxi értelemben (a kerekasztal-vitázók Lukáccsal kapcsolatosan is utalnak ilyen módon, 121. old.), hogy nem az akademizmus rossz értelemben vett szabványai szerint elemez, hanem ahogy Marx a majom anatómiáját az ember anatómiája alapján magyarázza, és nem fordítva. Mi már az elmúlt időszak tapasztalatainak, ismereteinek birtokában nyilván helyesebben értékelhetjük a történészek véleményét, mint a történelem részvevői. Ezt a lehetőséget nem mulaszthatjuk el Lukács akkori, de egész életműve értékelésekor sem.

Lukács abból a légkörből nőtt ki, amelyben még jelen vannak a II. Internacionálé marxistáinak nagy csatározásai a revizionisták és az ortodoxok közötti éles viták. A marxizmust még védelmezői is csak tanítás és tárgyilagos „tudományként" fogják fel, Kautsky és Hilferding nézetei pl. nem a történelmi materializmust tükrözik, hanem a materialista metafizikát. Az ortodoxok Marx álláspontjainak nagy többségét meg akarják tartani, és csak néhányat elvetni, a revizionisták viszont fordítva. Bernstein szétválasztja a „tudományt" és az „ideológiát", és mindazt ami

mozgósíthatná a proletariátust, az „ideológia" szférájába utalja, mint a többé-kevésbé bizonytalan „hamis tudat"-ot. Az ortodoxok a marxizmust „tiszta tudománynak" tekintik, amely igaz, hogy „rokonszenves" a proletariátusnak, de létezne a maga igazságaival a proletariátus nélkül is. Így a proletariátus is a marxizmus közötti kapcsolat megszakításával eljutnak a szubsztanciális materializmusig, egy hamis naturalizmusig — hangsúlyozza B. Debenjak — és ahhoz a felfogáshoz, mely szerint a történelmi folyamat egy kényszerű, szükséges pályán halad, s a forradalmár feladata csupán annyi, hogy a történelmi kényszer szolgálatába szegődjön (12. old.). Az ilyen leegyszerűsített jellemzés alapján nehézség nélkül felismerhető a marxizmus pragmatikus-dogmatikus későbbi revíziója is.

Hozzáfűzhetjük azonban, hogy napjainkban is, bár más köntösben, de lényegében azonos tartalommal, az emberi cselekvést és szabadságot hangsúlyozzuk, különösképpen a szubjektív tényező szerepének fontosságát a történelmi folyamatokban. Fichte filozófiájában is ez megy végbe, miután nem talál tárgyi megfelelő lehetőséget az adott történelmi helyzetben, radikalizálódik, önmagát radikalizálja és önmagában, mint szubjektumban hajtja végre a forradalmat. Ilyen formában a gondolat önmagába zárja a cselekvést, önmagán kívül viszont az ultraradikalizmusra hajlik.

Lukács a gyakorlati elméletet tartotta szem előtt, s ennek alapján újra időszerűvé avatja Hegel felfogását, amely hangsúlyozza azt a körülményt, hogy az úgynevezett „tények", a probléma elméleti közelítésének eredményei, s nincs olyan tény, amely ne lenne az elmélet által beárnyalva. Lukács tehát megkérdőjelezi az elmélet és a „tények" kényelmes szembeállítását, ami olyan jellemző a II. Internacionálé időszakára. Ilyen értelemben mindaddig, amíg a „tény" csak *factum brutum*, nem is kerül érintkezésbe az elméleti problémával. „Az ilyen álláspont — fejti ki B. Debenjak, (13—14. old.) — nagy hozzájárulást jelent a marxizmusról folytatott és a marxizmuson belül végbemenő dialektizálás érdekében. A forradalom kérdései most már nem tartoznak pusztán a gyakorlati forradalmi intézkedések tartományába — azokat a marxizmus alapvető elméleti kérdéseinek szemszögéből kell szemlélnünk. A marxista elmélet ezáltal újból visszanyeri eredeti jelentőségét. Újból „szubsztanciális" és nemcsak „reflektált" viszonyulás létesül az elmélet iránt.

A szerkesztőségi bevezető szerzője még két kérdést tárgyal: a dialektika és a szubjektum ténykedésének szoros kapcsolata folytán az objektív dialektika kérdését, valamint Lukács és Engels dialektika felfogását. Ennek kapcsán a nagyközönség számára ismeretlen körülményeket tár fel Engels dialektika felfogásának újabban feltárt okmányaiból. A másik kérdés (kevésbé részletezve) az ifjú Hegelre és a polgári kultúra értékeinek tárgyalására vonatkozik Lukács életművében.

Vitathatatlan, hogy a Marksizam u svetu 1978. november—decemberi

kettős száma tartalmilag, és mint szerkesztési vállalkozás is (a közölt írások és anyag válogatásával és megmunkálásával), egyike a kimagasló számoknak. A kettős szám hozzájárul majd a Lukács-i életmű árnyaltabb megértéséhez, de a marxizmus alapvető kérdéseinek átfogó elemzéséhez is.

Molnár Irén

DR. R. SMILJKOVIĆ: A TÁRSADALMI-POLITIKAI SZERVEZETEK A JSZSZK-BAN

A társadalmi-politikai szervezetek helye és szerepe hazánkban minden bizonnyal aktuális téma társadalmi és politikai gyakorlatunkban. Régen hiányoltunk már egy átfogó tanulmányt Jugoszlávia politikai szervezettségéről, ill. társadalmi szubjektív erőinek szerepéről, önigazgatású szocializmusunkban. A belgrádi Sloboda gondozásában, 1979 folyamán megjelentetett könyv A társadalmi-politikai szervezetek a JSZSZK-ban címmel éppen olyan tanulmánykötet, amely körültekintően elemzi társadalmi-politikai szervezeteink létrejöttének és fejlődésének történelmi és osztályfeltételeit.

A szerző mintegy 400 oldalon rendezte sajtó alá korábban megjelentetett tanulmányait, cikkeit és a Politikai Tudományok Karán elhangzott előadásait. A négy részből álló könyv 12 fejezetben tárgyalja elméleti álláspontjainkat a szocialista társadalom politikai szervezettségéről. A marxizmus klasszikusainak elméleti koncepciója mellett feldolgozza Lenin gyakorlati tapasztalatait a munkásosztály megszervezésében, majd elemzi a sztálini álláspontot a politikai szervezetek transzmissziós viszonyáról. A pártszervezés és a szocialista demokrácia fejlesztése természetesen magába foglalja az önigazgatású társadalom, sőt a haladó nyugat-európai munkáspártok tapasztalatait is.

A könyv második részében Smiljković társadalmi-politikai szervezeteink megjelenésének körülményeit elemzi. A burzsoá Jugoszlávia társadalmi-gazdasági ellentmondásaiból vezeti le azokat a történelmi komponenseket, amelyek a Jugoszláv Kommunista Párt, majd a Népfront, a forradalmi szakszervezet és az ifjúsági szervezet megalakulását sürgették. A történelmi szemléletet lényegesen javítja a társadalmi osztályviszonyok áttekintése és a munkásosztály kialakulásának marxista feldolgozása. A szocialista Jugoszlávia forradalmi etatista időszakának szervezett szubjektív erői elsősorban az új szocialista társadalmi viszonyok kiépítésére törekedtek. A szerző rámutat, hogy miben nyilvánult meg a Kommunista Párt vezető politikai és ideológiai szerepe abban az idő-

szakban, hogy miért nem azonosítható a párt- és a proletárdiktatúra fogalma. Kitér ezenkívül arra is, hogy a bürokrata és centralista módszerek megkövetelték, hogy a Népfront vezetősége, de a szakszervezet is a párt és állam direktíváit teljesítsék.

A társadalmi-politikai szervezetek időszerű helyének és szerepének meghatározásakor az önigazgatású társadalom szubjektív erőinek alkotmányos szerepéből kell kiindulni. A könyv harmadik részében a szerző tartalmas áttekintést ad a legutóbbi alkotmánymódosításig, hogy képet alkothassunk a társadalmi-politikai szervezetekről mint alkotmányjogi kategóriákról. A tudatos szubjektív erők létjogosultságát összetett és fejlődő társadalmi rendszerünkben Smiljković a munkásosztály történelmi szerepének és társadalmunk ellentmondásos kereteiben figyeli. Megállapítja, hogy a szocialista önigazgatás demokratikus irányítása feltétlenül magába foglalja a társult munkás és minden szervezett szubjektív erő aktív részvételét, gazdasági, politikai és kulturális fejlődésünk meghatározóinak definiálásában. A politikai életben való aktív részvétel tehát a dolgozótól is egy megfelelő szintű önigazgatási osztályöntudatot követel. A vezető ideológia kialakítása pedig még mindig a Kommunista Szövetség feladata, a többi társadalmi-politikai szervezettel összhangban.

A politikai szervezetek hazánkban nemcsak a nyilvános politikai álláspontok kialakításában vesznek részt, hanem az egyéni társadalmi tudat meghatározásában is, hisz ezt megköveteli az önigazgatású döntéshozatalunk, amelyet a küldöttrendszerrel szeretnénk elérni. A vezető társadalmi-politikai szervezetek szerepéről és funkcióiról a szerző nem csak elméleti síkon tárgyal. Könyvének harmadik részében a szubjektív erők meghatározásán kívül társadalmi gyakorlatunk tapasztalataival is foglalkozik. Az eszmei alkatómunkán belül, az önigazgatású ideológia társadalmi praxissá való alakulásának módozatait is megtaláljuk. Ezen a téren néhány fogyatékosság kiküszöbölése még mindig időszerű: a bürokrata-centralista törekvések és a szabadelvű, liberalista felfogások. Az önigazgatású politikai döntéshozatal folyamatában azonban, megfelelő munkamódszerrel mindenkor kiküszöbölhetők ezek, a szocializmusellenes hatások. A társadalmi-politikai szervezeteknek itt az önigazgatású érdekegyeztetés és az eszmei szintézis a fő feladat. A Kommunista Szövetségnek meg kell őriznie vezető eszmei-politikai szerepét, míg a Szocialista Szövetség a szocialista tudatos erők frontba tömörítését szorgalmazza, a szakszervezet pedig főleg a társult mnkában fejti ki ténykedését. A fiatalság társadalmi nevelése természetesen az újjászervezett Szocialista Ifjúsági Szövetségre hárul.

A kötet negyedik fejezete alapos átdolgozást nyújt egy lényeges és időszerű problémáról: a társadalmi-politikai szervezetek viszonyáról a politikai akcióban. Smiljković éles szemmel tárja fel, hogy társadalmi életünknek még mindig csak részlegesen megoldott kérdése a megfelelő együttműködés a társadalmi-politikai szervezetek és az önigazgató szervek között. A szubjektív erők együttműködését elsősorban marxista szem-

szögből vizsgálja, majd hazánk közvetlen tapasztalatával kapcsolja össze azokat az időszerű téziseket, amelyek meghatározzák önigazgatásunk további célkitűzéseit. Figyelemre méltó a JKSZ és a szakszervezet viszonyának taglalása, ahol a transzmissziós viszony bírálatából indul ki, hogy az anarcho-szindikalista állásfoglalásokon keresztül eljusson E. Kardelj időszerű nézeteihez.

A társadalmi-politikai szervezeteink önálló tevékenységükkel szerves részei társadalmi-politikai rendszerünknk. A munkásosztály megszervezésében nemcsak az eszmei álláspont fontos, hanem a munkamódszer és a szervezési forma is. Társadalmi haladásunkat számtalan, a koordinált és osztálytartalmú tevékenységből eredő fogyatékosság fékezi. Ezért is van szükségünk a tömeges és szervezett akcióra.

Dr. Radoš Smiljković ezzel a könyvével jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Edvard Kardelj tanulmánya és a XI. kongresszus után ne hagyjuk elavulni a társadalmi-politikai szervezetek időszerű szerepéről szóló vitákat. Olyan könyvről van szó, amelynek elsősorban azok veszik hasznát, akik hazánk változó társadalmi viszonyairól szeretnének pontos képet alkotni, és akik olyan utakat keresnek, amelyek megkönnyítenék önigazgatású gyakorlatunk demokratikus kibontakozását.

Stangl Eleonóra

A GLEDIŠTE 1979. 2. ÉS 3—4. SZÁMA

A Szerb Kommunista Szövetség Központi Bizottsága Marxista Központjának a tudomány elvi kérdéseivel foglalkozó szakosztálya, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia jogelméleti csoportja és a Gledište folyóirat szervezésében 1978. november 13-án A marxista jogelmélet címmel tudományos tanácskozást tartottak. A Gledište című folyóirat ez évi száma az értekezleten elhangzott bevezető előadást és a hozzászólásokat közli, mint fő témát.

Nikola Visković bevezetőjében a marxisták elméleti és metodológiai álláspontjait tárgyalja. Bemutatja a marxista jogelmélet két fő irányzatának keletkezését és fejlődését. Mind a két irányzat a társadalmi jelenségek visszavezetésén alapul.

A jogi jelenségeket és normákat a normatív és etatista megvilágosításban tárgyaló irányzat a szocialista országokban van elterjedve, a szovjet jogelmélet hatása alatt áll és állami hatásra keletkezett, az ötvenes években.

A másik irányzat képviselőinek az ökonomizmus a kiindulópontjuk, és a jog lényegét és forrását a társadalmi viszonyokban, azaz a termelésben és az elosztásban létrejövő viszonyokban látják.

Mindkét irányzatnak vannak bizonyos hibái és fogyatékosságai. Az előadó szerint az eddigi marxista jogelméletben nem valósult meg a teljesség és a történelmiség elve, amit szem előtt kell tartani egy új jogi rendszer megalkotásakor.

Végezetül a jugoszláv önigazgatási jogról tárgyal, mint a jogi rendszer kapitalizmus utáni új formájáról. Bemutatja az önigazgatási jog lényegét és szerepét.

A hozzászólások szorosan fűződnek a bevezetőhöz, és főleg a marxista jogelmélet metodológiájával és a marxista jogkritikával foglalkoznak. Továbbá feldolgozzák a jog és a közgazdasági tudományok, valamint a jog és az állam közti kapcsolat körüli dilemmákat, a jog osztályjellegét és elhalását.

Az értekezlet anyaga bemutatja a marxista jogelmélet keletkezését, fejlődését és elvi kérdéseit.

Az idei 2. szám Események rovatában Szerbia gazdasági fejlődésének aktuális pillanata címmel részlet olvasható Ivan Stambolićnak, a Szerb Köztársasági Képviselőház Végrehajtó Tanácsa elnökének a Szerb Képviselőház Tanácsainak 1978. december 29-én megtartott ülésén elhangzott beszédéből. Ez az írás részletesen elemzi Szerbia eddigi gazdasági fejlődését és vázolja az 1979. évi gazdaságpolitikai feladatokat. Kitér a szabad munkacsere metodológiai problémáira, a gazdasági felhalmozás növelésére, a közös és egyéni fogyasztás csökkentésére, a tiszta jövedelem elosztására, a befektetésekre, az inflációra és a külkereskedelmi viszonyokra.

A Kutatások elnevezésű rovatban Ksenija Savin és Uglješa Zvekić cikke található, a következő címmel: Bírók, vádlók és a belügyi szervek munkáinak véleménye a gazdasági bűnözésről. Az írás egy szociológiai kutatás eredményeit ismerteti.

A Gledište folyóiratnak ebben a számában még egy érdekes cikk olvasható. Dragan Tašković A bolgár történészek terminológiai spekulációja a bolgár elnevezéssel című írása bemutatja a bogumilizmus keletkezésének bolgár magyarázatát, amit arra használnak fel, hogy bebizonyítsák: a macedón nép tulajdoképpen bolgár, s hogy ennélfogva Macedóniának is Bulgáriához kellene tartoznia.

A Gledište idei 3—4. száma A marxista jogelmélet témájú értekezlet anyagán kívül még a következő cikkeket közli:

— Jovan Đorđević Kardelj műve című cikkében Kardelj elvtárs A szocialista önigazgatás politikai rendszerének fejlődési irányelvei című művét méltatja. A cikkíró a mű legfőbb értékeként az önigazgatói érdekek pluralizmusának elméletét és társadalmi fejlődésünk szubjektív erőinek koncepcióját emeli ki. Rámutat Kardelj elvtárs munkásságának jelentőségére, hazai és nemzetközi viszonylatban. „Kardelj egyike a kiemelkedő jugoszláv teoretikusoknak, aki az elsők közt járult hozzá ahhoz, hogy a marxizmus megszabaduljon dogmatikus, bürokratikus héjától, az ultrabaloldali moderneskedéstől és a felületességtől."

— Ratko Nešković írása a folyóirat fő témájához fűződik. Cikkének címe: Szocialista forradalom és jogi rendszer. Ez a cikk Lukács Györgynek a pártról és a proletariátus osztálytudatáról szóló elméletét tanulmányozza. Foglalkozik pedig elsősorban a legalitás és illegalitás problémáival, a forradalommal és a proletárállammal, az államelhalással és az önigazgatással.

— Hans Kelsen Marx és Engels állam- és jogelmélete ugyancsak említésre méltó írás. Zdravko Grebo fordította le és írt hozzá bevezetőt. Kelsen a polgári jogelmélet elismert képviselője és ez az írása Marx jogés államelméletének kritikája.

Željka Boić fordításában Pjer Legros Jog és szociológia című cikkét olvashatjuk, amelyben a jog szociológiájáról, valamint a jog és a szociológia közti kapcsolatról van szó.

KÖNYVÚJDONSÁGOK A FORUM MARXISTA KÖNYVESBOLTJÁNAK TÁJÉKOZTATÓJA

1979. szeptember—október

SZERBHORVÁT NYELVŰ KIADVÁNYOK

Munkásmozgalom — Pártirodalom

Kardelj, Edvard: IZBOR IZ DELA I—VII
Komunist, Belgrád, 1979
1.300,— din.

LEGENDÁK-SOROZAT:

Filipović, Stanoje: SERVO MIHALJ
Jakovljević—Đoković: FILIP FILIPOVIĆ
Mladenović, Stanko: SPASENIJA CANA BABOVIĆ
Mitević, Dušan: VELJKO VLAHOVIĆ
Radovanović, Jovan: MILINKO KUŠIĆ
VLADIMIR ĆOPIĆ
Dečje novine, Gornji Milanovac, 1979 I—VI
360,— din.

Perović, Puniša: PREGLED ISTORIJE MEĐUNARODNOG RADNIČKOG POKRETA I—II
Narodna knjiga, Belgrád, 1979 I—II
600,— din.

SAVEZ KOMUNISTA U SLOBODNOM SAMOUPRAVNOM USKLAĐIVANJU INTERESA
A VKSZ KB, Újvidék, 1979
16,— din.

TITO, RADNIČKA KLASA I SINDIKATI
Radnička štampa, Belgrád, 1979
450,— din.

Időszerű társadalmi-politikai témák

Bakočević, Aleksandar: DEMOKRATIZACIJA JUGOSLOVENSKE SPOLJNE POLITIKE
Borba, Belgrád, 1979
10,— din.

Bunčić, Simeon: DRUŠTVENO-POLITIČKE ORGANIZACIJE I OPŠTENARODNA ODBRANA
Borba, Belgrád, 1979
10,— din.

Marković—Milovanović—Rebić: RATNICI MIRA I—III
Sloboda, Belgrád, 1979, I—III
1.000,— din.

SAVEZ KOMUNISTA U OSTVARIVANJU OPŠTENARODNE ODBRANE I DRUŠTVENE SAMOZAŠTITE
Đuro Salaj Munkásegyetem, Belgrád, 1979
100,— din.

Stavileci, Esat: ODGOVORNOST U SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU
Borba, Belgrád, 1979
10,— din.

Vasović, Vučina: SOCIJALIZAM I POLITIKA
Borba, Belgrád, 1979
10,— din.

Žarković, Vidoje: KOLEKTIVNI RAD I ODGOVORNOST
Borba, Belgrád, 1979
10,— din.

Népfelszabadító háború

Lukić, Dragoje: RAT I DJECA KOZARE
Narodna knjiga, Belgrád, 1979
150,— din.

Önigazgatás

Kisić, Dragutin: NORMATIVNI SISTEM OBRAČUNA TROŠKOVA
Udruženje računovodstvenih i finansijskih radnika,
Belgrád, 1975
64,— din.

Papić, Žarko: KRITIKA KRITIKE SAMOUPRAVLJANJA
Komunist, Belgrád, 1979
130,— din.

Filozófia, esztétika

Lukač Đerđ: ESTETIČKE IDEJE
BIGZ, Belgrád, 1979
350,— din.

Tubić, Risto: BRITANSKA FILOZOFIJA MORALA
Svjetlost, Sarajevo, 1978
200,— din,

Nemzeti kérdés

Kurtović, Todo: RAVNOPRAVNOST, SLOBODA I ZBLIŽAVANJE NACIJA
BIGZ, Belgrád, 1978
400,— din.

NACIONALNO PITANJE U DJELIMA KLASIKA MARKSIZMA I U DOKUMENTIMA I PRAKSI KPJ/SKJ
Centar društvenih djelatnosti SSO Hrvatske, Zágráb, 1978
280,— din.

Pozderac, Hamdija: NACIONALNI ODNOSI I SOCIJALISTIČKO ZAJEDNIŠTVO
Svjetlost, Szarajevó, 1978
180,— din.

UDRUŽENI RAD I MEĐUNACIONALNI ODNOSI
Marksistički centar CK SK Srbije — Komunist, Bgd, 1978
100,— din.

Művelődés, oktatás

Moren, Edgar: DUH VREMENA I—II
BIGZ, Belgrád, 1979 I—II
300,— din.

RAD I KULTURA sorozat

Dedić, Milutin: SAMOUPRAVNO PLANIRANJE KULTURE U OSNOVNIM ORGANIZACIJAMA UDRUŽENOG RADA

Iljenko, Boris: KULTURA I KULTURNE VREDNOSTI

Marković, Danilo: KULTURA RADNE SREDINE I PRODUKTIVNOST

Mihajlović, Olivija: KULTURA RADA U SOCIJALISTIČKOM SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU

Milić, Vlada: ULOGA I ZNAČAJ NAUČNO-TEHNIČKE REVOLUCIJE U PROMENI KULTURE

Prnjat, Branko: KULTURA I STVARALAŠTVO

Ralić, Prvoslav: RAD I KULTURA

Slović, Ljiljana: KULTURA MEĐUSOBNIH ODNOSA

Stefanović, Đura: KULTURNE POTREBE RADNIKA U ORGANIZACIJAMA UDRUŽENOG RADA

Todorović, Aleksandar: MASOVNA KULTURA I SREDSTVA KOMUNIKACIJA
Rad, Belgrád, 1979, I—X
180,— din.

Radovanović, Milorad:
SOCIOLINGVISTIKA
BIGZ, Belgrád, 1979
140,— din.

MAGYAR NYELVŰ KIADVÁNYOK

Dokumentumok

A JKSZ TIZENEGYEDIK KONGRESSZUSA
Forum, Újvidék, 1978
150,— din.

A JKSZ STATÚTUMA — A SZERB KSZ STATÚTUMA — A VAJDASÁGI KSZ STATÚTUMA
Forum, Újvidék, 1979
80,— din.

A VAJDASÁGI KOMMUNISTA SZÖVETSÉG STATÚTUMA
5,— din.

Tito: A JUGOSZLÁV KOMMUNISTA SZÖVETSÉG FORRADALMI HARCÁNAK HATVAN ÉVE
Forum, Újvidék, 1979
40,— din.

Tito: BESZÉD A JUGOSZLÁV SZAKSZERVEZETI SZÖVETSÉG NYOLCADIK KONGRESSZUSÁN

Bakarić: A BELPOLITIKAI ÉS NEMZETKÖZI HELYZET IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Mikulić: A JKSZ KB 1979. ÉVI IRÁNYADÓ MUNKAPROGRAM-JAVASLATÁNAK MEGINDOKLÁSA
Forum, Újvidék, 1979
30,— din.

A marxizmus klasszikusai

Marx: ÉRTÉKTÖBBLET-ELMÉLETEK I—III
Kossuth, Budapest, 1963 I—III
144,— din.

Marx—Engels—Lenin:
A NEMZETI KÉRDÉSRŐL
Kossuth, Budapest, 1965
45,— din.

Marx—Engels—Lenin:
A SAJTÓRÓL
Kossuth, Budapest, 1974
45,— din.

Marx—Engels—Lenin:
A VALLÁSRÓL
Kossuth, Budapest, 1975
45,— din.

Marx—Engels: MŰVÉSZETRŐL, IRODALOMRÓL
48,— din.

Népfelszabadító háború

TITO, A HADVEZÉR
Forum, Újvidék, 1979
150,— din.

Filozófia, szociológia, esztétika

Kant, Immanuel: AZ ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJA
Akadémiai kiadó, Budapest, 1979
105,— din.

Lukács György:
AZ ESZTÉTIKUM SAJÁTOSSÁGA
Magvető, Budapest, 1978, I—II
156,— din.

Lukács György: AZ ÉSZ TRÓNFOSZTÁSA
Magvető, Budapest, 1978
70,50 din.

Lukács György: IFJÚKORI MŰVEK
Magvető, Budapest. 1977
70,50 din.

Rousseau: ÉRTEKEZÉSEK ÉS FILOZÓFIAI LEVELEK
Magyar Helikon, Budapest, 1978
180,— din.

Zoltai Dénes: AZ ESZTÉTIKA RÖVID TÖRTÉNETE
Kossuth, Budapest, 1978
64,50 din.

MUNKATÁRSAINK

Lektor: Tumbász Erzsébet
A szerbhorvát nyelvű szövegeket magyarra fordították: Hornok Ferenc, Laki Mária, Garai László, Ágoston Pribilla Valéria
Német nyelvű összefoglalók: Szenes Görgy
Angol nyelvű összefoglalók: Azucki Lívia
Korrektor: Kecskés Mária

SZÁMUNK SZERZŐI

Hajnal Katalin,	okleveles közgazdász, a VDNSZSZ tartományi választmányának alenöke, Újvidék
dr. Rebák László,	a társadalomtudományok doktora, a szabadkai Közgazdasági Kar rendes tanára
Laki László,	a társadalomtudományok magisztere, a szabadkai Közgazdasági Kar tanársegédje
Bajagić Veronika,	a társadalomtudományok magisztere, a szabadkai Közgazdasági Kar tanársegédje
dr. Jovan Miljuš,	a közgazdaságtudományok doktora, az újvidéki Természettudományi-Matematikai Kar rendkívüli tanára, Újvidék
dr. Mirko Barjaktarović,	a földrajztudományok doktora, egyetemi tanár, Belgrád
dr. Bori Imre,	az irodalomtudományok doktora, az újvidéki Bölcsészettudományi Kar rendes tanára
Kaća Cvijin,	művészettörténész, Szabadka,
dr. Zoran Vidaković,	a társadalomtudományok doktora, a szarajevói Politikai Tudományok Karának rendes tanára
dr. Mirnics József,	a történelemtudományok doktora, az újvidéki Bölcsészettudományi Kar rendes tanára
Vinko Triek,	a Marksizam u svetu című folyóirat munkatársa
Fazekas János,	a romániai Politikai és Társadalmi Tudományok Akadémiájának tagja, Bukarest
dr. Mészáros Sándor,	az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Történelmi Intézetének tudományos munkatársa
Laki Mária,	okleveles közgazdász, Szabadka
Molnár Irén,	okleveles közgazdász, a szabadkai Közgazdasági Kar tanársegédje
Stangl Eleonóra	okleveles közgazdász, a szabadkai Közgazdasági Kar Könyvtárának szakmunkatársa

létünk — társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. Kiadó: Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 1/2. Szerkesztőségi óra: szerda, csütörtök, péntek 10—12 óráig. Megjelenik kéthavonta. Ára példányszámonként 10 dinár, kettős számoké 20 dinár. Előfizetés folyó évre belföldön 50, külföldi címzettre 100 dinár. Megrendelhető: Forum terjesztő részlege, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1.